

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**MODERN OSMANLI HARİCİYESİNİN İNŞASI
VE
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİPLOMASİ**

Zeynep BOSTAN

2502120521

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet Öznur ALKAN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ZEYNEP BOSTAN Numarası : 2502120521
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. MEHMET ÖZNER ALKAN
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2019 Saati : 14:30
Tez Başlığı :
“ MODERN OSMANLI HARİCİYESİNİN İNŞASI VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİPLOMASİ”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~ LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET ÖZNER ALKAN		Kabul
2- PROF. DR. ADİL BAKTIAYA		Kabul
3- PROF. DR. NAMIK SİNAN TURAN		Kabul
4- PROF. DR. ALİ AKYILDIZ		Kabul
5- PROF. DR. MEHMET HACISALİHOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. BİROL CAYMAZ		
2- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		

Bu alışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi
Tarafindan Desteklenmiştir.

Proje Numarası: 49600

ÖZ

MODERN OSMANLI HARİCİYESİNİN İNŞASI VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİPLOMASİ

Zeynep BOSTAN

Bu tez modern diplomasi ile modern bürokrasinin kesişim noktasında Osmanlı hariciyesinin modernleşme serüvenini merkez ve dış yapılanmasıyla gelişim ve dönüşümü çerçevesinde ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nde modern diplomasiğin gelişim çizgisi içinde II. Abdülhamid dönemindeki bürokratik dönüşümün hariciyeye yansması bu çalışmanın odak noktasıdır. II. Abdülhamid döneminde hariciyenin iç ve dış yapılanmasında yaşadığı değişim ve dönüşüm farklılıkları ve devamlılıkları üzerinden analiz edilmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde diplomasiye yaptığı yatırımın ve diplomatik ilgisinin boyutları ortaya konmaktadır. Bu çerçevede Hariciye Nezareti'nin gelişimi, hariciyenin merkez ve taşra teşkilatıyla ilgili yasal düzenlemeler, dönemin değişen uluslararası dengeleri ve Osmanlı'nın dış politika amaçları doğrultusunda açılan ve faaliyette olan dış temsilcilikler (elçilik ve şebenderlikler), statüsü değiştirilen elçilikler, yeni elçilik projeleri, misyonlara tayin edilen diplomatların seçimindeki amaç ve kriterler, elçilik kadroları ile elçi ve şebenderlerin görev alanları ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme, diplomasi, bürokrasi, Hariciye Nezareti, elçilikler, şebenderlikler.

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION OF MODERN OTTOMAN FOREIGN SERVICE AND DIPLOMACY IN THE ERA OF ABDULHAMID

II

Zeynep BOSTAN

This thesis deals with the modernization process of Ottoman Foreign Service at the intersection of modern diplomacy and modern bureaucracy by focusing on its central and external organization in the context of progress and change. The focus of this study is to analyze the reflection of bureaucratic transformation in the Abdulhamid II era to the Foreign Service in line with the progress of modern diplomacy in the Ottoman Empire. It analyzes changes and transformations experienced in the Foreign Service of Abdulhamid II era in terms of differences and continuities. Thereby it reveals the investments that the Ottoman Empire made for modernizing diplomacy and the boundaries of its diplomatic interests. The dissertation deals with the evolution of the Foreign Ministry, legal regulations about the central and external organization of the Foreign Service, the opening of new foreign representatives (embassy and consulate) in accordance with changing international balances of the era and the Ottomans' objective of foreign policy, changing status of embassies, new embassy projects, the purpose and criteria in choosing the diplomats appointed to the missions, the embassy staff and the remits of ambassadors, envoys and consulates. This work was supported by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project Number: 49600.

Keywords: Ottoman Empire, modernization, diplomacy, bureaucracy, Foreign Ministry, embassies, consulates.

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı II. Abdülhamid dönemi hariciyesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun “büyük modernleşme macerası/hikayesi” içindeki yerini tespit etmek ve Osmanlı hariciye tarihinin II. Abdülhamid bahsine bir katkı yapmaktır. Modernleşme her dönemde ve her yerde farklı boyutlarıyla uzun yıllara dayanan bir süreç olmuştur. Bu sebeple tezde, modern Osmanlı hariciyesi devletin dönüşümünde büyük bir sıçramanın yaşandığı III. Selim döneminden itibaren bütünlüklü bir kurgu içinde ele alınmıştır.

Hariciyenin modernleşmesi bürokrasi ve diplomaside modernleşme olgularından etkilenen bir süreç olmuştur. Bu süreç bütün dünyada ve özellikle ilk olarak şekillendiği Avrupa'da benzer motiflere ve temalara sahiptir. Bu tezde de Osmanlı diplomasisinde modernleşmenin temel dinamiklerini anlamak için konunun uluslararası bağlamı ve bu sürecin dünyada nasıl geliştiği göz önünde bulundurulmuştur.

Diğer yandan, Osmanlı'da hariciyenin modernleşme süreci başından itibaren kırılmalar ve süreklilikler bağlamında incelendiğinde II. Abdülhamid dönemi hariciyesinin ayırt edici veya devamlılık gösteren özellikleri tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede bu tezde Hariciye Nezareti'nin merkez ve yurtdışı teşkilatına birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak mercek tutulmaya çalışılmıştır.

Bu tezin ortaya çıkması sırasında eğitici ve yönlendirici pek çok destek gördüğümü belirtmek isterim. Öncelikle tüm doktora eğitimim boyunca bana rehberlik eden ve ilgi duyduğum Osmanlı diplomasisi alanında beni destekleyerek bu tez için yeni açılımlar sunan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Osmanlı bürokrasisinin işleyişini anlama ve arşiv belgelerini değerlendirme konusunda beni yönlendiren Prof. Dr. Ali Akyıldız'a, yazım safhasında değerli eleştirileriyle tezin gelişimine katkıda bulunan Prof. Dr. Adil Baktıaya'ya, tezin ilk planlama aşamasında ufuk açıcı yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Murat Özyüksel ve Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı'ya teşekkürü borç bilirim.

TÜBİTAK 2214/A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü'nde altı ay misafir araştırmacı olarak bulundum. Araştırmama yaptıkları değerli katkıdan dolayı TÜBİTAK'a teşekkürü borç bilirim. Princeton Üniversitesi'ne kabul edilmem için yardımcı olan ve oradaki çalışmalarında bana yol gösteren Princeton Üniversitesi'ndeki danışmanım Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu'na müteşekkirim.

Osmanlı hariciyesi hakkındaki engin bilgilerini benimle cömertçe paylaşan ve yabancı dilde yazılmış çok değerli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Sayın Sinan Kunalalp'e şükranlarımı sunarım. Paris'te yürüttüğüm araştırma sırasında arşiv ve kütüphanelerdeki malzemeye ulaşmam konusunda yardımcı olan INALCO öğretim üyesi Prof. Dr. Faruk Bilici'ye, diplomasi ve bürokrasinin işleyişi konusunda görüşlerini benimle paylaştıkları için Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a ve Prof. Dr. Olivier Bouquet'ye müteşekkirim.

Tezimin önemli bir parçası olan dünyanın her tarafındaki Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinin harita üzerinde gösterilmesini sağlayan GIS Analisti Sayın Hatice Korkulu'ya, tezimi destekleyen İstanbul Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi ve TÜBİTAK yetkililerine teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Archives du Ministère des Affaires Étrangères), IRCICA Arşivi, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Collège de France - Bibliothèque d'études ottomanes ve İSAM Kütüphanesi yetkililerine yardımlarından dolayı müteşekkirim.

Son olarak sevgili ailemi anmak isterim. ABD'deki hayatımı kolaylaştıran ve tezdeki grafikleri hazırlayan kardeşim Salih Mehmed'e, aynı döneme denk gelen tez yazım sürecimizde manevi desteğini hep hissettiğim ve Paris'teki araştırmalarım sırasında tecrübelerinden yararlandığım ve evini paylaştığım kardeşim Hümeysra'ya, ilgisi ve şefkatiyle her zaman yanımda olan anneme ve hayatı güzelleştiren kardeşim İbrahim Hanif'e kalpten teşekkürlerimi sunarım. Minnettarlığımın en büyüğü ise değerli babam Prof. Dr. İdris Bostan'a: İlim yoluna girmeme vesile olduğu, tarihi bana sevdirdiği ve uluslararası ilişkiler araştırmalarında tarihin önemine dikkatimi çektiği için kendisine sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xv
HARİTALAR LİSTESİ.....	xvi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ GELİŞİM: III. SELİM, II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMLERİNDE OSMANLI HARİCİYESİ

1.1. Hariciyede Dönüşümün İlk Dönemi: III. Selim (1789-1807).....	19
1.1.1. Sürekli ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş.....	19
1.1.2. Osmanlı Daimi Elçiliklerinden Önce Avrupa'da Sürekli Diplomasi.....	26
1.1.3. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri.....	32
1.1.3.1. Daimi Elçiliklerin Kurulması İçin İlk Adımlar.....	32
1.1.3.2. Daimi Elçilikler.....	37
1.1.3.3. Elçilerin Faaliyetleri.....	44
1.1.3.4. İlk Daimi Elçilerin Sonu ve Başarısızlık Nedenleri.....	45
1.1.4. Sürekli Diplomasinin İlk Döneminde Şehbenderlikler (Konsolosluklar).....	47
1.1.5. Hariciyenin Merkez Teşkilatı: Reisülküttablık.....	52

1.2. II. Mahmud Döneminde Osmanlı Hariciyesi (1808-1839).....	57
1.2.1. Tercüme Odası'nın Kurulması (1821).....	57
1.2.2. Hariciyenin Merkez Teşkilatı.....	59
1.2.2.1. Avrupa'da Dışişleri Bakanlıklarının Kurulması ve Gelişimi..	59
1.2.2.2. Reisülküttablık'ın Umur-ı Hariciye Nezareti'ne Dönüştürülmesi (1836).....	64
1.2.3. Daimi Elçiliklerin Yeniden Açılması.....	67
1.2.4. Şehbenderliklerin Yeniden Açılması.....	71
1.3. Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesi (1839-1876).....	73
1.3.1. Hariciye Nezareti'nin Gelişimi.....	73
1.3.2. Daimi Elçilikler ve Şehbenderlikler.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE HARİCİYENİN MERKEZ TEŞKİLATI

2.1. II. Abdülhamid'in Dış Politikası.....	86
2.2. II. Abdülhamid Dönemi Bürokrasisi: Mabeyn ve Babıali Arasında Hariciye İşleri.....	88
2.3. Hariciye Nezareti'nin Gelişimi.....	95
2.3.1. Hariciye Nezareti'ne Bağlı Birimler.....	95
2.3.1.1. Önceki Dönemden Miras Kalan Birimler.....	95
2.3.1.2. Divan-ı Hümayun Kalemî.....	96
2.3.1.3. Mezahib Kalemî.....	97

2.3.1.4. Deavi-i Hariciye Kitabeti'nden Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası'na.....	97
2.3.1.5. Tâbiyyet Kalemî.....	98
2.3.1.6. Muhasebe Odası.....	98
2.3.1.7. Tercüme Odası.....	99
2.3.1.8. Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti.....	99
2.3.1.9. Hariciye Evrak Dairesi.....	101
2.3.1.10. Babıali Hukuk Müşavirliği (Babıali İstişare Odası).....	101
2.3.1.11. Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti.....	103
2.3.1.12. Sicill-i Ahval Müdüriyeti.....	104
2.3.1.13. Hariciye Teşrifatçılığı.....	105
2.3.1.14. Umur-ı Telgrafiye Odası ve Şifre Müdüriyeti.....	106
2.3.1.15. Umur-ı Ticariye Müdüriyeti.....	106
2.3.1.16. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye.....	107
2.3.1.17. Encümen-i Hariciye Komisyonu.....	108
2.3.2. Hariciye Nazırları.....	110
2.3.3. Hariciye Müsteşarları.....	111
2.3.4. Hariciye Nezareti ile İlişkili Diğer Kurumlar.....	112
2.3.4.1. Vilayetlerde Umur-ı Ecnebiye Müdüriyetleri.....	112
2.3.4.2. Nezaretin Yabancı Dil Sorunu ve Lisan Mektebi.....	113
2.3.5. Hariciye Nezareti'ne Yönelik Yasal Düzenlemeler.....	114
2.3.6. Hariciye Nezareti ve Gayrimüslimler.....	115
2.4. II. Abdülhamid Hariciyesinin Sonu.....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ELÇİLİKLER

3.1. II. Abdülhamid Dönemi Elçiliklerine Genel Bakış.....	122
3.2. Yeni Kurulan, Statüsü Değişen Elçilikler ve Elçilik Projeleri.....	128
3.2.1. Bükreş Elçiliğinin Kurulması (1878).....	128
3.2.2. Belgrad Elçiliğinin Kurulması (1879).....	132
3.2.3. Çetine Elçiliğinin Kurulması (1879).....	134
3.2.4. Lahey ve Stockholm Elçiliklerinin Yeniden Kurulması (1877).....	136
3.2.5. Madrid Elçiliğinin Yeniden Kurulması (1881).....	141
3.2.6. Bern Elçiliğinin Kurulması (1899).....	144
3.2.7. Tahran Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1878).....	148
3.2.8. Roma Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1881).....	150
3.2.9. Washington Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1908).....	151
3.2.10. Vatikan'da Elçilik Projesi (1898).....	158
3.2.11. Japonya'da Elçilik Projesi.....	165
3.3. Diplomatik İlişkilerde Kesintiler.....	170
3.4. II. Abdülhamid Döneminde Elçilik Kadroları.....	171
3.4.1. Elçiliklerde Sınıflandırma ve Kadrolarda Düzenleme.....	171
3.4.2. Elçiliklerde Uzman Memurlar: Ataşemiliterler ve Ataşenavaller.....	172
3.4.3. Elçilik Kadrolarında Diğer Memurlar.....	175
3.4.4. Elçilik Kariyeri: Atamalarda Profesyonellik ve Şahsilik (/Patrimonyalizm).....	179
3.5. Elçilerin Görev Alanları.....	180

3.5.1. Padişahla Doğrudan İletişimde Elçiler ve Faaliyetleri.....	180
3.5.2. Elçilerin Siyasi Görevleri.....	183
3.5.3. Elçilerin Muhalifleri Takibi: Jön Türkler ve Ermeniler.....	184
3.5.4. Elçilerin Basını Takibi.....	186
3.5.5. Elçiler ve Avrupa'daki Osmanlı Talebeleri.....	189
3.5.6. Elçiler ve Yurtdışındaki Osmanlı Vatandaşları.....	189
3.5.7. Silah Temini.....	190
3.5.8. Demiryollarıyla İlgili Müzakereler.....	191
3.5.9. Elçiler ve Uluslararası Sergiler.....	191
3.5.10. Nişan Verme Uygulamasıyla İlgili Görevler.....	192
3.6. II. Abdülhamid Döneminde <i>Ad Hoc</i> Elçiler.....	193
3.6.1. Sefaret Bulunan Devletlere Gönderilen <i>Ad Hoc</i> Elçiler.....	193
3.6.2. Sefaret Bulunmayan Devletlere Gönderilen <i>Ad Hoc</i> Elçiler.....	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ŞEBENDERLİKLER

4.1. Şebenderlik Sistemini Düzenleyen Yönetmelikler: Atamalar, Görev Alanları, Çalışma Usulleri.....	200
4.2. II. Abdülhamid Dönemi Şebenderlikleri.....	204
4.3. Siyasi Fonksiyonlarıyla Şebenderler.....	236
4.4. Göçlerle Genişleyen Şebenderlik Ağı.....	238
4.5. Şebenderlikler ve Panislamizm.....	241
4.5.1. Hindistan'daki Şebenderlikler.....	243
4.5.2. Güneydoğu Asya'daki Şebenderlikler.....	247
4.5.3. Güney Afrika'daki Şebenderlikler.....	253
4.5.4. Diğer Şebenderlerin Panislamcı Faaliyetleri.....	254
SONUÇ.....	257
BİBLİYOGRAFYA.....	263
EKLER.....	319
ÖZGEÇMİŞ.....	345

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makele
A.g.b.	: Adı geçen belge
A.g.t.	: Adı geçen tez
s.	: sayfa
C.	: cilt
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
AMAÉ	: Archives du Ministère des Affaires Étrangères
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Basım
Bsk.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
D.S.	: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
S.N.H.	: Salname-i Nezaret-i Hariciyye
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Yabancı Devletlerin İstanbul'daki Daimi Elçiliklerinin Kuruluş Tarihleri.....	29
Tablo 1.2. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri.....	39
Tablo 2.1. II. Abdülhamid Döneminde Hariciye Nezareti'nin Birimleri.....	121
Tablo 3.1. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Elçilikleri.....	123
Tablo 3.2. II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'daki Yabancı Elçilikler.....	125
Tablo 3.3. II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları.....	176
Tablo 3.4. 1879 Tarihli Bir Belgede Elçilik Kadroları.....	178
Tablo 4.1. II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri.....	208

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri ve Şehbenderlikleri.....	51
Harita 1.2. Yeniden Kuruluşundan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Elçilikler ve Şehbenderliklerin Dağılımı (1832-1876).....	85
Harita 3.1. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Elçilikleri.....	169
Harita 4.1. Göçlerle Genişleyen Şehbenderlik Ağı.....	240
Harita 4.2. Şehbenderlikler ve Panislamizm.....	256

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 4.1. II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderliklerin Sayısındaki Artış.....	234
Grafik 4.2. II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderliklerin Sayı ve Oranları.....	235
Grafik 4.3. 1900 Yılında Muvazzaf (Maaşlı) Şehbenderliklerin Fahri Şehbenderliklere Oranı.....	236

GİRİŞ

Osmanlı hariciyesinin¹ inşasının hikâyesi Osmanlı’da devlet ve bürokrasinin klasik dönemden modern döneme kadar çok çeşitli iç ve dış etkenlerle geçirdiği dönüşüme ait hikâyenin en önemli parçasıdır. Devletler hayatta kalabilmek için aldıkları çeşitli kararlar sonucunda modern devlet yapısını geliştirmişlerdi. Bu süreçte bir yandan ihtiyaçları olan askeri güç kullanımını modernleştirirken diğer yandan dış politika hedeflerini barışçıl yollarla gerçekleştirmelerini sağlayan “diplomasi”nin kullanımını profesyonelleştirdiler ve modernleştirdiler. Bu tez, diplomasiyi tasarlandığı ve uygulandığı devlet kurumu olarak hariciyenin Osmanlı İmparatorluğundaki gelişimini incelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun dış politika aracı olarak modern diplomasiyi kullanmasının ve bunun kurumsal boyutunda hariciye teşkilatını geliştirmesinin tarihini ele alan bu tez kapsamında “diplomasi” kavramı yaygın olarak kullanılan “dış ilişkiler” veya “dış politika” anlamlarında değil, dış politika üretimi için kullanılan bir araç ve kurumsal bir faaliyet olarak ele alınmıştır.²

Bundan sonra tezin kapsamı ve kaynaklarına değinilecek, ardından Avrupa’da ve Osmanlı’da modern devletin ve hariciyenin bir parçası olduğu modern bürokrasinin gelişimine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Tezin Kapsamı

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin her boyutunda olduğu gibi hariciyenin ve diplomasiyi modernleşmesi de bugüne dek akademik ilginin yöneldiği alanlar olmuş ve bu konularda kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. II. Abdülhamid dönemi ise sultanın otoriter yönetimiyle ön plana çıkan, gücün ve karar alma mekanizmalarının

¹ “Hariciye” kelimesi Osmanlıca “umûr-ı hariciyye”nin kısaltılmış hali olarak “dış işleri” anlamına gelmektedir. Bkz. **Kubbealtı Lugatı**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/hariciye>, 17 Ağustos 2019.

² Diplomasiyi, dış politika ve uluslararası hukuktan ayıran Harold Nicolson’a göre “diplomasi”, diplomatlar tarafından gerçekleştirilen, egemen devletler arasında anlaşmaları müzakere etme ve uluslararası ilişkileri müzakereyle yönetme sanatıdır. Bkz. Harold Nicolson, **Diplomacy**, 2. bs., Londra, Oxford University Press, 1952, s. 7, 15.

tek elde toplandığı bir dönem olması sebebiyle diplomasi kullanımının ve hariciyenin literatürde göz ardı edildiği bir dönem olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde diplomasi aracının nasıl kullanıldığının anlaşılması için öncelikle yapısal gelişimin ortaya konması gerekmektedir. Bu sebeple, bu tez, diplomasi aracının üretildiği ve uygulandığı bürokratik organ olarak hariciyenin kurumsal/yapısal dönüşüm ve gelişim sürecine odaklanmıştır. Bu tercih, araştırma konusunun bir tez çalışmasına uygun şekilde sınırlandırılması ihtiyacıyla ve diplomasi çalışmalarında öncelikle teşkilat yapısının ortaya konması gerektiği düşüncesiyle yapılmıştır.

Bu çerçevede ilk teşkilatlanma ve modernleşme aşamalarında belli bir seviyeye gelmiş olan Osmanlı hariciyesinin II. Abdülhamid döneminde nasıl bir ivmeyle ve hangi saiklerle yoluna devam ettiğinin araştırılması amaçlanmıştır. Diplomasinin kullanıldığı dış politik atmosfer ile diplomatik aktörler, etkileşimler, stratejiler, zihniyet ve pratikler, diplomatik iletişimin mahiyeti gibi konular bu yapısal gelişim ve dönüşüm süreci ile ilgili olduğu derecede bu tezin kapsamına girmektedir.

Tezin birinci bölümü III. Selim dönemindeki reform girişimleriyle başlayan Osmanlı Devleti'nde sürekli (daimi) diplomasinin benimsenmesi ve modernleşme olgusunun hariciye bürokrasisinde getirdiği değişim incelenmiştir. Ardından, II. Mahmud ve Tanzimat dönemleriyle birlikte 19. yüzyıldaki hızlı modernleşme evresinde Osmanlı hariciyesinin geçirdiği büyük dönüşüm, İmparatorluğun Avrupa diplomasisi ile entegrasyonu ve Osmanlı yöneticilerinin diplomasi aracını profesyonel düzeyde kullanma yönündeki iradesi çerçevesinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde bu çalışmanın çıkış noktası olan II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezareti'nin merkez teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşümler ortaya çıkarılmıştır. Yapılan analizde nezaretin önceki dönemlerden miras aldığı, bu dönemde dönüşen, ortadan kalkan veya yeni kurulan birimler tespit edilmiştir. II. Abdülhamid döneminin kendine has politikalarının bu yapısal değişime etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Babıali'nin en önemli birimlerinden olan Hariciye Nezareti

bu dönemde karmaşılaşmaya ve uzmanlaşmaya devam eden yapısıyla genel anlamda II. Abdülhamid bürokrasisini anlamak için önemli bir veri teşkil etmektedir.

Üçüncü bölüm hariciyenin yurtdışı teşkilatının bir kısmını oluşturan elçiliklere ayrılmıştır. Bu dönemde yeni kurulan ve statüsü elçilikler ve daha önce elçilik açılmayan devletlere yönelik daimi elçilik kurma projeleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. II. Abdülhamid'in elçiliklere yönelik stratejisi ve dış politikada aldığı tavırların elçilik ağına ve elçilerin fonksiyonlarına yansımaları incelenmektedir.

Dördüncü bölümde Hariciyenin yurtdışı teşkilatının diğer kısmı olan şebbenderlik (konsolosluk) ağının durumu ele alınmaktadır. Bu sayede II. Abdülhamid döneminde İmparatorluğun ticari ve siyasi ilgisinin yöneldiği bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Şebbenderliklerin geleneksel ticari rollerinin yanında Abdülhamid'in Panislamist siyasetiyle bağlı olan boyutu bu bölümde incelenmektedir.

Bu tezin bir diğer amacı Osmanlı Hariciyesinin yurtdışı yapılanmasını zaman ve mekan perspektifinde görebilmek için elçilik ve şebbenderlikleri dünya üzerinde tüm noktalarda kuruluş tarihleriyle birlikte görmeye imkan veren haritaları oluşturmaktır. III. Selim döneminde açılan ve kapandıktan sonra II. Mahmud döneminden itibaren yeniden açılarak giderek büyüyen elçilik ve şebbenderlik ağları tezin içinde ilgili yerde ve II. Abdülhamid döneminde faaliyette olan şebbenderlikler haritası ise Ekler bölümünde yer almaktadır. Bu haritalar uluslararası siyasetin değişim ve dönüşümlerine karşı Osmanlı Devleti'nin verdiği cevapları diplomasi teşkilatı üzerinden görmeyi sağlamaktadır.

Kaynaklara Dair

Tezin II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı hariciyesinin gelişim sürecinin anlatıldığı birinci bölümünde literatürde bu alanda şimdiye dek yapılmış olan çalışmaların çokluğu sayesinde ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.³ Özellikle III. Selim döneminde kurulan ve bir süre sonra kapatılan ilk dönem daimi elçiliklerde

³ Bu başlıkta bahsedilecek kaynaklarla ilgili bilgi için Bibliyografya'ya bakınız.

elçiler ve diğer elçilik çalışanları -biraz da sayılarının sınırlı olması sayesinde- yüksek lisans/doktora tezi veya makale formatında pek çok biyografik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar ilgili dönemde sürekli diplomasi uygulamalarının ilk adımlarının nasıl atıldığına dair çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır.

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin II. Abdülhamid dönemine kadar kuruluş ve gelişim sürecinin takip edilebileceği çalışmalar arasında öne çıkanlar, Carter V. Findley'in "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry" ve "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry" adlı makaleleri ile Ali Akyıldız'ın Osmanlı bürokratik modernleşmesini bütüncül bir şekilde ele aldığı "Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)" adlı eseridir. Sevilay Kasap'ın "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı" başlıklı doktora tezi de Tanzimat döneminde nezaretin ve birimlerinin gelişimine dair bilgileri içermektedir. Bunların dışında özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı diplomasisinin Avrupa ile entegre olması ve modern diplomasi tekniklerinin Osmanlı hariciyesi tarafından benimsenmesine dair süreçler hakkında Roderic H. Davison'ın makaleleri ufuk açıcıdır. Sinan Kuneralp'in özellikle Osmanlı diplomatları ve sefaretler hakkında yazdığı makaleler ve editörlüğünü yaptığı Osmanlı Hariciyesi üzerine kitaplar bu alanda karanlık bulunan pek çok noktayı aydınlatan eserler olarak tezde kullanılmıştır.

Birincil kaynaklardan tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yararlanılmıştır. İkinci bölümde II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezareti'nin merkez teşkilatı ele alınırken Carter V. Findley'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922" adlı öncü çalışmasının yanında ilgili dönemde Hariciye Nezareti'nin birimlerindeki dönüşümü takip etme imkanı veren devlet salnameleri ve Hariciye Nezareti Salnameleri kullanılmıştır. 1847 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan devlet salnamelerinin içeriği II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde nispeten iyileştirilmiş olsa da, salnameler eksiklerin bulunduğu ve hataların sıkça tekrarlanabildiği kaynaklardır. Bu sebeple tez çalışması süresince ihtiyatla ve imkan oldukça arşiv kaynaklarıyla karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı elçilik teşkilatının konu alındığı üçüncü bölümde elçiliklerde meydana gelen değişiklikler devlet salnamelerinden yıl yıl takip

edilerek ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bilgilere göre yeni açılan ve statüsü değiştirilen elçilikler tespit edilmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde yapılan çalışmada bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul'daki Fransız elçiliği arasındaki yazışmalar ilgili dönemde yeni kurulması veya statüsünün yükseltilmesi planlanan Osmanlı elçiliklerine dair bilgiler içermektedir. Bu belgeler sayesinde yabancı bir devlet olarak Fransa'nın dikkatini çeken ve dışişleri yetkililerince takip edilen fakat hayata geçmeyen bu projeler tespit edilmiştir. Tüm bu tespitler üzerinden Osmanlı Arşivi'nde yapılan çalışmayla ve ikincil kaynaklardan ulaşılan bilgilerle bu süreçlerin ayrıntıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki çalışma ise başta Yıldız ve Hariciye Nezareti fonları taranarak ilgili konulardaki belgelerin tespiti şeklinde gerçekleşmiştir.

Tezin dördüncü bölümünü oluşturan şehbenderlikler için temel birincil kaynak Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve 1802-1912 yılları arasında yapılan tüm şehbenderlik tayinlerinin kaydedildiği Şehbenderlik Defterleri'dir. Üç adet olan bu defterler taranarak ve ilgili yıllara ait devlet salnameleriyle karşılaştırılarak şehbenderlik kurulan şehirler ile açılış tarihleri tespit edilmiş ve bahsedilen haritaların hazırlanmasında kullanılmıştır. Şehbenderlik bulunan şehirler ve açılış tarihleri için hazırlanan liste Ekler bölümünde bulunmaktadır. Bu defterlerden, daha önce, Mahmut Akpınar'ın "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi" adlı yüksek lisans tezinde de yararlanılmıştır.

Bu tez çalışmasının tamamında Hicri ve Rumi tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesi için Türk Tarih Kurumu'nun internet ortamında yer alan Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme hikâyesinde hariciyenin yerini doğru anlayabilmek için modern devlet ve modern bürokrasinin Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişimiyle ilgili temel noktaları ortaya koymak gerekmektedir. Tezin kapsamı ve kaynaklarla ilgili bu kısımdan sonra tezin bölümlerine bir arka plan teşkil etmesi için hariciyenin de bir parçası olduğu modern bürokrasinin gelişimiyle ilgili teorik ve tarihi tartışmalara değinilecektir.

Modern Devlet, Diplomasi ve Bürokrasi: Osmanlı ve Avrupa

Michael Mann devletleri olan toplumların hayatta kalma ihtimallerinin daha fazla olduğunu tarihi bir gerçeklik olarak ortaya koyar.⁴ Devletlerin hayatta kalmak için sahip olması gereken iki temel aygıt ise ordu ve diplomasıdır fakat modern devlet teorisinde bu ikisinin yeri ihmal edilmiştir.⁵

Devletlerin dış politikada gerçekleştirmek istedikleri amaçlara ulaşmak için kullandıkları araçların en önemlileri muhatap devletlerde siyasal etki, ekonomik etki veya askeri etki sağlayan araçlardır. Burada bahsedilen siyasal etkiyi sağlayan araç bu tezin ana konusunu teşkil eden diplomasi aracıdır.⁶ Devletler genellikle askeri güç kullanmayı kârlı bulmadıkları veya buna güç yetiremedikleri bir ortamda diplomasiye başvururlar.

Diplomasinin bir diğer önemli fonksiyonu temsiliyettir. Devletler başka devletler nezdinde diplomatik aktörler aracılığıyla temsil edilirler fakat diplomasi sadece profesyonel diplomatlara has bir faaliyet değildir, başka devlet görevlileri ve bu görevliler emrindeki devlet memuru olmayan başka kimseler de bu faaliyeti yürütürler.⁷

İşte bu amaçlarla gerçekleştirilen diplomatik faaliyetin tasarlandığı ve yönetildiği “hariciye”, devletlerin merkezi yönetim aygıtı olan bürokrasinin bir parçası olarak modernleşme sürecinde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Bu sebeple modern diplomasinin yürütüldüğü hariciyenin gelişimi hem Avrupa devletlerinde hem de onlarla etkileşim halindeki Osmanlı İmparatorluğu’nda modern devletin ve bürokrasinin gelişimiyle bağlantılı bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Modern devletin yönetim aygıtı olarak modern bürokrasinin gelişimine gelmeden önce modern devletin tanımı ve oluşum koşulları üzerinde durmak gerekir.

⁴ Michael Mann, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, Çev. Semih Türkoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 11.

⁵ Michael Mann, **The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, C: II, s. 69-70.

⁶ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 5.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 439.

⁷ G. R. Berridge, **Diplomacy: Theory and Practice**, 4. bs., Londra, Palgrave Macmillan UK, 2010, s. 1-3.

Weber'in tanımına göre modern devletler bir "arazi" üzerinde "meşru şiddet kullanım tekeli"ni elinde bulunduran yapılardır. Bunun dışında "egemenlik", "anayasallık", "şahsi olmayan iktidar", "kamu bürokrasisi", "vatandaşlık" ve "vergilendirme" temaları da modern devletin tanımı içindedir.⁸

Yakın dönem literatürde öne çıkan Charles Tilly, Anthony Giddens ve Michael Mann'in tarihsel sosyoloji alanındaki çalışmaları, modern devletin oluşumunu Avrupa'daki mutlak merkezîyetçi devletlerin kendi aralarındaki iç ve dış etkileşimler sonucu ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve siyasi değişimlere bağlamaktadır.⁹ Avrupa-merkezci anlatıya göre bu model Avrupa'daki başarısının bir sonucu olarak taklit edilmiş ve bir "moda" halinde tüm dünyaya yayılmıştır.¹⁰

Avrupa'da giderek daha büyük düşmanlara karşı, daha büyük riskler alınarak yapılmaya başlanan savaşlar daha maliyetli bir teknik donanım ve organizasyon gerektirmişti. Bunun için gerekli mali kaynak ise vatandaşlardan alınacak vergiye bağlıydı. Merkezileşme ve çevreye nüfuz etme temayülünün kilit bir rol oynadığı bu süreçte devletler geleneksel devletin üstlenmediği kamu hizmetlerini yerine getirmeye başladılar. Vatandaşlarının eğitim, sağlık, yol, sosyal güvenlik ve şehir yaşamına dair ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.¹¹

19. yüzyılda zirve noktasına ulaşan siyasal modernleşme süreci ise toplumdaki dini, ailevi veya etnik otorite kaynaklarının zayıflamasıyla merkezi otoritenin güçlenmesi yani devletin merkezileşmesi, siyasal kurumların

⁸ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı, 1986, s. 80; Christopher Pierson, **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çivi yazıları, 2000, s. 24.

⁹ Bkz. Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001; Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Devim Yayıncılık, 2005; Michael Mann, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, Çev. Semih Türkoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011. Michael Mann'in modern devletin oluşumu ve iktidarın gelişimi hakkındaki tezlerini karşılaştırmalı metod kullanarak Osmanlı İmparatorluğu örneğinde sınavan ayrı bir çalışma mevcuttur: Tim Jacoby, **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**, Çev. Devrim Evci, Ankara, Birleşik Yayınları, 2010.

¹⁰ Joseph R. Strayer, **On the Medieval Origins of the Modern State**, Princeton, Princeton University Press, 1970, s. 12.

¹¹ Gianfranco Poggi, **Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s. 93; Giddens, **a.g.e.**, s. 146; Tilly, **A.g.e.**, s. 115-116 ve 209; Mann, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, s. 24-25; Mehmet Ö. Alkan, "Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 8.

farklılaşması/özgüleşmesi ve siyasete katılımın artması şeklinde tanımlanan üç temel eğilimi içeriyordu.¹²

Modern devletin gelişim tarihi üzerine literatür, Avrupa devletlerinin, tam da modern devletin gelişmeye başladığı 16-19. yüzyıllar arasında yoğun ilişki içinde oldukları Osmanlı İmparatorluğu ile etkileşiminin bu süreçteki rolünü dışarıda bırakmaktadır. Bu eksikliği tespit eden tarihçilerden Halil İnalçık'a göre Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıl boyunca "Avrupa'da güçler dengesi politikasında egemen bir rol oynamakta, bu suretle milli devletlerin yükselişinde kesin bir rol üstlenmekteydi." Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin bir imparatorluk çatısı altında birleşmelerini veya toplu bir Haçlı saldırısını engellemek için gerektiğinde Fransa, İngiltere veya Hollanda'ya destek vererek Avrupa'yı parçalanmış halde tutmaya çalışmıştı. Bununla birlikte, Avrupa'da yükselen milli devletleri ekonomik bakımdan da desteklemiş, Levant ticareti için İngiltere ve Hollanda'ya verdiği ticaret imtiyazları sayesinde bu devletlerin kapitalist ve merkantilist gelişiminde "kesin bir rol" oynamıştı.¹³

Yaygın literatürde Avrupalı devletlerde modern devletin gelişimi bahsedildiği gibi toplumsal ve ekonomik dönüşümler üzerinden izah edilirken, Avrupa'nın dışındaki devletlerin ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda "modernleşme paradigması" çerçevesinde ele alınmıştır.¹⁴ Buna göre Batı Avrupa'da modernleşme "organik" bir şekilde gerçekleşirken Osmanlı'nın da içinde bulunduğu diğer bölgelerde, gelişmiş toplumlara yetişmek amacıyla, liderler eliyle ve bürokrasinin araç olarak kullanıldığı (suni) bir süreç içinde gerçekleşmiştir.¹⁵

¹² Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: VI, No: 12, 2008, s. 10.

¹³ Halil İnalçık, "Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı-Fransız İttifakı, 1525-44: Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da", **Muhteşem Süleyman**, Ed. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 13-15, 9-24. Literatürdeki bu eksikliğin istisnası olmak üzere bir diğer makale için bkz. Halil İnalçık, "The Turkish Impact on the Development of Modern Europe", **The Ottoman State and Its Place in World History**, Ed. K. H. Karpat, Leiden, E. J. Brill, 1974, s. 51-57.

¹⁴ Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara, Ulus Kitabevi, 1997, s. 13; Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 51. Modernleşme paradigmasının özellikleri bilgi teorisi bakımından ampirist-pozitivist, toplum teorisi bakımından yapısal-işlevselci ve tarih teorisi bakımından ilerlemeci olmasıdır. Bkz. Köker, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁵ Peter F. Sugar, "Economic and Political Modernization: Turkey", **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, New Jersey, Princeton University Press,

Bununla birlikte nispeten yakın dönemde yapılan revizyonist çalışmalarda modern devletin oluşum sürecinde Osmanlı tecrübesinin eşit bir örnek olarak ortaya konulması gerektiği ve Avrupa’da devletin dönüşümüyle ortak noktalar, paralelliklerin tespitinin mümkün olduğu dile getirilmektedir. Rifa’at ‘Ali Abou-el-Haj, Suraiya Faroqhi, Ariel Salzman, Baki Tezcan gibi tarihçiler Osmanlı’da merkezileşme ve modernleşme süreçlerini 19. yüzyılda ani bir reform süreciyle değil öncesinde daha uzun yüzyıllarda yaşanan ve büyük güçlerin dış baskılarıyla değil, iç dinamiklerin etkin olduğu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, “organik” ve bir süreklilik içinde irdeleyen çalışmalarıyla bu yaklaşıma katkı yapmışlardır.¹⁶

Tanzimat döneminde kurumsal olarak görünür hale gelen devletin dönüşümünün pratik anlamda daha önceki yüzyıllarda başladığı ifade edilmektedir. Buna göre Osmanlı merkezi idaresinin bazı fonksiyonları 16. yüzyıl ortalarından itibaren büyüyen ihtiyaçlar çerçevesinde özerkleşme, profesyonelleşme, uzmanlaşma ve teknik eğitim açılarından sürekli bir gelişim trendine girmişti.¹⁷ Diplomatik ve ticari pratiklerin karmaşıklaşması sonucu devlet yönetiminde benimsenen merkezileşme ve uzmanlaşmanın Tanzimat reformlarından takriben iki yüz yıl önce başladığı iddia

1968, s. 146-148. Modernleşme paradigması çerçevesinde eser vermiş olan diğer yazarlar arasında Richard L. Chambers, Roderic H. Davison, S. N. Eisenstadt, William Hale, Bernard Lewis, Stanford J. Shaw sayılabilir. Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 10. Carter V. Findley de Osmanlı’da devleti “doğuş”, “yükseliş”, “gerileme” ve “reform” dönemlerine ayırarak bunların ilk üçünü “gelenekselci” devirler olarak niteleyen yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre devlette bürokratik anlamda bir dönüşüm 1789 yılından devletin yıkılışına kadar geçen sürede yaşanan “reform” döneminde gerçekleşmiştir. Carter V. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 48-50.

¹⁶ Bkz. Rifa’at ‘Ali Abou-el-Haj, **Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries**, Albany, State University of New York Press, 1991; Suraiya Faroqhi, **Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720**, Çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016; Ariel Salzman, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011; Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge Univesity, 2010.

¹⁷ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayınları, 2004, C: II, s. 676-680. 17. yüzyıl maliye bürokrasisinin karmaşık ve gelişmiş özellikleri bunun bir göstergesidir. Taşra idaresinin düzenlenmesi ve bürokratikleşmesi sonrasında maliyenin, etkin vergilendirmeyi sağlamanın ötesinde toplumsal fonksiyonları olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Linda T. Darling, **Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection & Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660**, Leiden, E. J. Brill, 1996, s. 303-304.

edilmektedir. Tanzimat reformları ise bu tecrübelerin ve amaca mahsus (*ad hoc*) çözümlerin bir sentezidir.¹⁸

Bu reform sürecini değerlendiren Mehmet Ö. Alkan, “varolma” mücadelesi kapsamında başlatılan askeri modernleşmenin ardından siyaset ve ekonomi alanında gündeme gelen modernleşmenin “basit bir taklidin ötesinde”, siyasette birlik ve bütünlük, ekonomide ise kalkınma endişesiyle yapıldığını belirtmektedir. “Batı” ve “Rusya”nın önemli rol oynadığı bu süreç, “zorunluluklar karşısında iradi müdahalenin bir sentezi”dir ve pragmatik gerekçelere sahiptir.¹⁹

19. yüzyılda devletin resmi programı çerçevesinde yürütülen bu “pragmatik” modernleşme Tanzimat döneminde “bürokratik”/“memuri” modernleşme, II. Abdülhamid döneminde “monarşik”/“sultani” modernleşme ve Jön Türkler döneminde “meşruti”/“anayasal” modernleşme şeklinde tezahür etmişti. Tercih edilen siyasi yöntemler farklı olsa da hepsinin amacı mevcut imparatorluğu çağın şartlarına uygun şekilde modern bir yapıya büründürmektir.²⁰

Bu çerçevede, yapılan yeni araştırmalarla daha önceleri hakim modernleşme paradigmasına uymadığı için Osmanlı modernleşmesine ait genel hikâyenin dışında bırakılan II. Abdülhamid dönemi de bu sürecin bir parçası olarak anlatılara dahil edilmiştir.²¹

Yukarıda bahsedilen revizyonist çalışmalar genel olarak, Osmanlı ile Avrupa arasında büyük farklılıkların başlangıcını, daha önce kabul edildiğinden çok daha geç bir tarihten, 18. yüzyılın son çeyreğindeki kritik dönemden itibaren almaktadır.²² Osmanlı İmparatorluğu diğer devletlerden, topraklarının büyüklüğü ve jeopolitik bakımdan farklılığıyla ayrılrsa da, o döneme kadar farklı savaş yapma usullerine, ticaret

¹⁸ Abou-El-Haj, a.g.e., s. 65-66.

¹⁹ Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, Ed. Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, s. 75-76.

²⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, s. 12-13.

²¹ Nadir Özbek, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: II, No: 1, 2004, s. 77-78.

²² Faroqhi, **Devletle Başa Çıkmak**, s. 19-20. Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s. 213-226. Ayrıca bkz. Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid’in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı (1878-1888)**, Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s. 20.

ağlarındaki değişimlere ve farklı idari biçimlere cevaplar üreten bir devlet olarak dönüşüm sürecinde yerini almıştı.²³

Osmanlı'nın bu sürecin dışında kalma sebepleri çeşitli açılardan incelenmiştir. Bunlardan ekonomi temelli yorumlara göre para ekonomisine dayanan Avrupa devletleri, 17. ve 18. yüzyıllarda merkezileşme ve 19. yüzyıldan itibaren sanayileşme ile gelirlerini sürekli artırarak askeri kapasitelerini üst seviyeye çıkarmıştı. Osmanlı İmparatorluğu ise 18. yüzyılda vergi gelirlerini artırmak için aldığı ademimerkezileşme tedbirine ve 19. yüzyılda başarılı merkezileşmeye rağmen Avrupalı devletlerle karşılaştırıldığında gelirlerini artıramadığı için yetersiz kalan ordusuyla savaşlarda başarısız olmuştu.²⁴

19. yüzyılda çok güçlü dış ekonomik baskılar, içte gittikçe artan milliyetçi hareketler ve gücün gitgide daha fazla ademimerkezileşmesi sebebiyle zor bir süreç yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve maharet kazanan Osmanlı diplomasisinin bu durumu iyi değerlendirerek kurduğu ittifaklarla bu devletleri karşı karşıya getirmesi sayesinde ayakta kalabilmişti.²⁵

Modern devletin etkin bir şekilde yönetilmesi için gerekli olan modern bürokrasiye gelince, yukarıda Avrupa'daki gelişim sürecinden bahsedilen modern devlet geleneksel devlete göre çok daha büyük bir bürokratik organizasyona ihtiyaç duyuyordu.²⁶ Modern devletin kullandığı modern bürokrasinin ideal görünümünü formüle eden Weber'e göre bu bürokrasi tipinin temel özelliği, meşru egemenliğin dayandığı üç saf otorite tipi olan geleneksel, karizmatik ve hukuki otoritelerden sonuncusuna dayanmasıydı.²⁷ Hukuki otoritenin altında görev yapan modern idari mekanizma hukuki (yasal) ve rasyonel (ussal) ilkelere göre düzenleniyor ve

²³ Salzmann, a.g.e., s. 47-48.

²⁴ Kıvanç Karaman, Şevket Pamuk, "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500-1914", **Toplumsal Tarih**, No: 191, Kasım 2010, s. 30-32.

²⁵ Fatma Müge-Göçek, Murat Özyüksel, "The Ottoman Empire's Negotiation of Western Liberal Imperialism", **Liberal Imperialism in Europe**, Ed. Matthew P. Fitzpatrick, New York, Palgrave Macmillan, 2012, s. 198.

²⁶ 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl boyunca beş büyük devlette bürokratikleşmenin ne zaman ve nasıl gerçekleştiğine dair sentez mahiyetinde bir anlatı için bkz. Mann, **The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914**, s. 444-478.

²⁷ Max Weber, **Ekonomi ve Toplum**, Çev. Latif Boyacı, C: I, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012, s. 339.

çalışıyordu. Verimliliğin sağlanması için memurların liyakat kriterine göre seçilmesi, hiyerarşik bir yapı içinde çalışması ve profesyonel bir anlayışla bir kariyer (meslek) olarak düzenlenmesi modern (hukuki-rasyonel) bürokrasinin ayırt edici özellikleriydi.²⁸

Diğer yandan, İngiltere, Fransa ve ABD’de modern bürokrasinin gelişimini karşılaştırmalı olarak inceleyen Françoise Dreyfus bu bürokrasilerin gelişim süreçlerinde hukuki-rasyonel bürokrasinin özelliklerini her zaman aynı ölçüde sergilemediklerini tespit etmiştir. Örnek olarak, eyaletler federasyonu şeklinde ortaya çıkan ABD’de hukuki-rasyonel bürokrasilerin gerektirdiği siyasi tarafsızlık çok yakın bir döneme kadar mevcut değildi ve kamu görevi ile parti çıkarlarının iç içe olması bir gereklilik olarak görülüyordu.²⁹ 18. yüzyılda Fransa’da memurlar halen siyasi iktidarın tek sahibi olan kralın, devleti idare etmek için seçtiği memurlarıydı. Aynı dönemde İngiltere’de ise görevlilerin seçiminde hamilik ve iltimasa başvurulması, kral tarafından parlamentonun siyasi gücünü dengelemek amacıyla özellikle kullanılan bir yöntemdi.³⁰ Bürokrasinin bir şahsa değil, soyut bir devletin genel çıkarına hizmet ettiği düşüncesi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel bir kabul görmüştü.³¹

Dreyfus’un karşılaştırmalı çalışması, modern devlet bürokrasilerinin her birinin kendine has kurumsal çerçeve ve toplumsal şartlar içerisinde geliştiğini ortaya koymuştur. Buna göre, bürokratik dönüşüm, devletlerin kendi “hudutlarıyla sınırlanmış evrenlerinde” gerçekleşmiştir. En önemlisi de değişiklikler, aslında en başta, kamu idaresinin organizasyonunu “rasyonelleştirmek” amacıyla yapılmamış, böyle bir iradeden kaynaklanmamıştı. Yenilikler, devletlerin idarede o an için tespit ettikleri ihtiyaçlar açısından “makul ve etkili” görülmeleri sebebiyle tatbik ediliyordu.³²

Osmanlı bürokrasisinin klasik dönemden modern döneme dönüşümü analiz edilirken ise Weber’in ideal tipini ortaya koyduğu geleneksel otoritenin bir türü olan

²⁸ A.g.e., s. 339-340.

²⁹ Françoise Dreyfus, **Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 134.

³⁰ A.g.e., s. 47.

³¹ A.g.e., s. 183.

³² A.g.e., s. 287.

patrimonyalizm –ve onun uç biçimi olan sultanizm- şeması kullanılmamıştır. Bu, modern devlet ve bürokrasinin ulaştığı son noktadan, geçmişe dönük bir bakışla, kıyasa dayalı olarak geliştirilmiş bir şemadır. Patrimonyal devlet idaresinde, kişiler üstü ve kurallara bağlı liyakatin açıkça tanımlanmış alanı yerine, “efendi”nin takdir yetkisiyle tayin edilen görevler ve birbiriyle çatışan görev alanları vardır. Kararlar, rasyonel olarak tesis edilmiş hiyerarşi dahilinde değil, bazı hukuki normlar ve teamüllere göre veya “efendi”nin “keyfi” takdir yetkisiyle alınır. Hür anlaşmaya dayalı düzenli tayin sistemi ve terfi yerine devşirme sistemi vardır. Düzenli bir ihtiyaç olarak memurlara teknik eğitim verilmez. Parayla ödenen sabit maaşlar yerine ödemeler için arpalık sistemi kullanılır.³³

Osmanlı İmparatorluğu’nu “tarihi bürokratik imparatorluklar” kategorisinde ele alan S. N. Eisenstadt bu devletlerde bürokrasinin siyasi, toplumsal talep ve baskıları karşılamak ve düzene koymak vazifesini yürütürken zaman içinde, teşkilat ve profesyonellik bakımından bir derecede bağımsız bir mahiyet kazandığını belirtir. Bu bağımsızlığın tezahürü iki noktada görülmektedir. Bürokrasinin devlet hizmetine dair belirli genel usul, kural ve standartları oluşmuştur. Devlet bir hanedan bünyesinde temsil ediliyor olsa bile bürokratlar kendilerini devletin veya toplumun hizmetkarları olarak görürler.³⁴ Eisenstadt burada Weber’in patrimonyal bürokrasisiden daha farklı ve özelleşmiş bir bürokrasi yapısından söz ederek Osmanlı İmparatorluğu için daha yararlı bir genel tanımlama yapmaktadır.³⁵

Bu noktada, geçmişinde feodal yapılara dayanan devletlere ait bürokrasilerle “tarihi bürokratik imparatorluklara” dayanan devlet bürokrasilerinin gelişimleri arasında farklılık olabileceği konusu gündeme gelmektedir. Osmanlı ve daha sonra Türk bürokrasisinin, feodal geçmişi olan Almanya ve Fransa’dan ziyade, “bürokratik

³³ Weber, **Ekonomi ve Toplum**, s. 348-350.

³⁴ Samuel N. Eisenstadt, **The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies**, New York, The Free Press, 1969, s. 274.

³⁵ **A.g.e.**, s. 11. Carter Findley, Eisenstadt’ın klasik Osmanlı sistemini “patrimonyal” yerine “imparatorluk” rejimi olarak sınıflandırmasının tartışılması gerektiğini belirtir. Sistemdeki patrimonyal öğelerin artması sebebiyle en azından “gerileme” dönemi için yine Eisenstadt’tan ödünç aldığı “neo-patrimonyalizm” kavramını kullanmaktadır. Bkz. Carter V. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 5. Eisenstadt’ın geleneksel patrimonyalizm ile modern dönemde gelişen patrimonyalizmi ele aldığı çalışması için bkz. Samuel N. Eisenstadt, **Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism**, London, Sage Publications, 1973.

imparatorluk” geçmişi bulunan Rusya ve Çin devletlerinin bürokrasileriyle karşılaştırılabileceği belirtilmiştir.³⁶

Tarihi pratiklere dayalı ampirik araştırmalar da Weber’in patrimonyal devlet tasvirinin ötesinde sonuçlar ortaya koymuştur. İnalçık, “Osmanlı bürokrasisinin saf bir “patrimonyal” yapıdan, belirlenmiş kural ve usuller ile nispeten “rasyonel” bir sistem içinde çalışan, giderek içe dönük ve özerk bir organizasyona doğru evrildiğini” düşünmektedir. Memurlar, loncalara benzeyen bürolarda yetiştikleri için bir tür meslek dayanışması ve özerklik geliştirmişlerdi. Bürokratların faaliyetleri meşruiyetini padişahın keyfinden, kendi uzmanlıklarından ve gelenekten ziyade “din ve devlet”in menfaatlerinden alıyordu. Bürokratların gerekli gördüklerinde Osmanlı devlet geleneğine aykırı gördükleri faaliyetleri eleştirmeleri bunun göstergelerindendi. Padişah değişiminde önceki hukuki düzenlemeler geçersiz kalıyor fakat bürokrasi esas olarak yerleşik devlet geleneklerinin korunmasını önemsiyordu. Keyfi uygulamaların önüne geçmek ve devletin taşradaki temsilcilerinin iş ve yetki alanlarını tanımlamak ve sınırlamak için merkezi bürokrasi tarafından nizamname ve *adaletnameler* hazırlanıyordu. Bürokrasiyi oluşturan kalemiye sınıfı klasik dönemde devletle ve devlet menfaatleriyle özdeşleşmiş nispeten özerk bir grup oldukları için sonraki yüzyıllarda askeri, teknik, hukuki ve idari reformların gerekliliği konusunda padişahları ikna eden ve ıslahatlar konusunda inisiyatif alan sınıf olmuştu.³⁷ Klasik dönem Osmanlı bürokrasisinde Divan-ı Hümayun’un çalışma sisteminde yıllar içinde uzmanlaşma ve gayrişahsilik yönünde görülen değişimler de bürokratikleşme yönünde bir temayüle örnek gösterilebilir.³⁸

Weber’in hukuki ve rasyonel olmayan bürokrasi tasviri klasik dönem için zorunlu olarak verimsizlik ve etkin olmayan bir modeli ima etmektedir. Modern

³⁶ Bu modern devletlerin, bugünkü “devlet olma” halleri (statehood), geçmişte feodal imparatorluk veya bürokratik imparatorluk olmalarından etkilenmiş olabilir. Bkz. Engin Akarlı, “The State as a Socio-Cultural Phenomenon and Political Participation in Turkey”, **Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems**, Ed. Engin Akarlı, Gabriel Ben Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975, s. 140-141.

³⁷ Halil İnalçık, "Sultanizm üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", **Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, No: 7, 1994, s. 21-23.

³⁸ Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007, s. 9, 20-21, 153; Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Tagayyür ve Fesad (1603-1656)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, C: II, s. 73.

toplumlar için hukuki-rasyonel modelin en uygun idare mekanizması olduğu kabul edilse bile³⁹, geleneksel toplumun idare mekanizmasının sırf hukuki-rasyonel kriterlere uymadığı için verimli ve etkin olmadığını söylemek yanıltıcı olabilir. Metin Heper'e göre, Weber'in etkinlik ve verimlilik esasına göre geliştirdiği hukuki-rasyonel model Osmanlı bürokrasisinin gelişimini açıklamak için yeterli değildir. Bu bürokrasi modeli, Batı'daki sanayileşmiş toplumlar için geçerli olan, kapitalist verimliliğin amaçlandığı bir sistemin formülasyonudur⁴⁰ ve daha çok teknik uzmanlığı olan, siyasi karar ve programları belirleme yetkisi olmadan, bunları veri kabul ederek, sadece uygulamakla sorumlu olan bir bürokrasidir.⁴¹

Bununla birlikte Heper "gelenekçilik" ve "modernleşme" bağlamında Osmanlı bürokrasisinin çeşitli dönemlerini Weber'in ideal tipleri ışığında değerlendirmiştir. Buna göre, bürokrasi olgusu bir sürekliliktir, modernleşme düz bir çizgide ilerlemez ve herhangi bir zamanda geleneksel kurumların yanında modern kurumlar da gözlemlenebilir, herhangi bir bürokraside birden fazla ideal tip aynı anda bulunabilir.⁴²

Heper'e göre Osmanlı bürokrasisi her dönem bütünüyle patrimonyalizme dayanmamış, özellikle ilk kurumlaşma aşamasında ve 18 ve 19. yüzyıllardan itibaren idarede daha fazla hukuki-rasyonellik görülmüştür. III. Selim'den itibaren askeri bürokraside yapılan reformlar ve kurulan modern ordunun modern sivil bir bürokrasi gerektirmesi sebebiyle hukuki rasyonel bürokrasinin unsurlarını içeren yenilikler yapılmıştır.⁴³ Weberci bürokrasinin "şahsılık ve keyfilikten uzak olma" ilkesi

³⁹ Weber'in hukuki-rasyonel bürokrasi modelinin, gelişen teknolojiyle donanan modern toplumlar için de yetersiz olduğunu tartışan çalışmalar mevcuttur. Bürokrasinin değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için esnek olması gereklidir; bu da yazılı kuralların önemli olduğu "biçimsel rasyonelite" değil, görevlilerin bağımsız takdir yetkisine önem veren "özel rasyonelite"yi gerektirir. Ayrıca ileri derecede profesyonelleşmiş memurların bulunduğu modern bürokrasilerde katı hiyerarşik yapılar fonksiyonel değildir. Ilchman bu sebeple modern bürokrasilerde verimi sağlayan "rasyonel-üretken" bürokrasi ideal-tipini geliştirmiştir. Bkz. Waren Ilchman, "Productivity, Administrative Reform and Anti-Politics: Dilemmas for Developing States", **Political and Administrative Development**, Ed. Ralph Braibanti, Durham, Duke University Press, 1969, aktaran Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1977, s. 48-49.

⁴⁰ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, 1974, s. 163.

⁴¹ A.g.e., s. 16.

⁴² Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, s. 34.

⁴³ A.g.e., s. 82. Bu yeniliklere ve sebeplerine ilişkin bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, 1. ve 3. bölümler.

bakımından Heper, Osmanlı İmparatorluğunda 18. yüzyıldan itibaren değişiklikler bulur. III. Selim dönemi meşveret toplantıları, II. Mahmud döneminde şeriattan bağımsız hüküm koyma yollarının açılması, Tanzimat döneminde yönetimde şahsîlik ve dini etkilerin azalması bunun örnekleri olarak sunulmuştur. Tanzimat döneminde Dar-ı Şura-yı Babıali, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gibi kurullara kodifikasyon görevi verilmesini, yasama yetkisinin padişahtan alınarak devletin organlarına geçmesi şeklinde yorumlar. Bu dönemde padişahların yetkilerini fazla kullanmayarak Babıali'ye devretmeleri de yönetimde şahsîliği azaltmıştır. Yazılı kurallardaki artış ise keyfilikten uzaklaşmanın delillerindendir. II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinde yapılan bürokratik organizasyon ve prosedüre dair bazı düzenlemeler aynı amaca hizmet etmiştir.⁴⁴

Weberci bürokrasinin somut göstergeleri arasında eğitim, liyakat ve bürokrasi teşkilatının hiyerarşik bir yapıda organize edilmesi bulunmaktadır. Osmanlı'da devlet görevlilerinin eğitilmelerine yeniden önem verilmeye başlanması ve memurların işe alınmadan önce eğitimden geçmeleri usulünün zaman içinde benimsenmesi eğitimle ilgili yenilikler olarak ön plana çıkar. III. Selim'den itibaren elçiliklere yetiştirilmek üzere memurlar gönderilmiş, II. Mahmud'dan itibaren modern mektepler kurulmuş ve Tercüme Odası'nda diplomatlar yetiştirilmiştir. İşe alımlarda liyakatin temini için II. Abdülhamid döneminde diploma gerekliliği yanında adaylar için kesin kriterler ve imtihanla eleme sistemi getirilmiştir. II. Mahmud döneminden itibaren bürokratik organizasyonda yeni görev ve rütbelerin ihdasıyla hiyerarşik bir yapı kurulmuştur. Memuriyetlerin sürekliliği ve ödemelerin maaşlı hale gelmesi sağlanmıştır.⁴⁵

Bununla birlikte bürokraside üst kademelerin idari olmaktan çok siyasi seçkinler tarafından işgal edilmesi ve orta ile alt kademelerde takdir yetkisinin sınırlı olması açısından patrimonyal tarzın devam ettiğini tespit eden Heper, bu sebeple 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisini hukuki rasyonel değil fakat "hukuki patrimonyal" bir bürokrasi şeklinde tanımlamayı teklif etmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, s. 85-88.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 91-94.

⁴⁶ **A.g.e.**, s. 90-91.

Osmanlı bürokratik modernleşmesinde farklı bir aşama olarak II. Abdülhamid döneminde karar ve yürütme gücünün Babıali'den geri alınıp iktidarın tekrar sarayda (mabeyn) toplanması “bürokraside şahsileşmenin geri dönüşü” şeklinde yorumlanmıştır. Georgeon'a göre II. Abdülhamid'in mutlak yetkilere sahip olabilmesi paradoksal bir şekilde modernleşmenin de katkılarıyla gerçekleşmişti. Klasik dönemde padişahların yetkileri yeniçeriler ve ulema tarafından sınırlanırken 19. yüzyılın başından itibaren gelişen ve güçlenen bürokrasi de bu rolü üstlenmiştir. Aynı dönemde modernleşme ve Batılılaşma etkileriyle yeniçeriliğin kaldırılması ve ulemanın zayıflamasıyla geleneksel dengeleyici güçler ortadan kalkmıştı. Abdülhamid Babıali'yi yani bürokrasiyi de etkisizleştirmeyi başarınca otoriter bir güç olarak iktidarını sağlamlaştırmış oldu.⁴⁷

Diğer yandan, II. Abdülhamid dönemi bürokrasisi sadakati liyakate tercih etmesi sebebiyle kendi döneminde de Jön Türkler tarafından eleştirilmekteydi. Tanzimat döneminde Babıali'nin artan etkinliği ve yönetimde gayrişahsileşme gibi gelişmelerle bürokrasiyi rasyonelleştirerek modern bir idari sistem oluşturma yönünde mesafe alınmışken Abdülhamid döneminde neo-patrimonyal uygulamalarla bu yoldan geri dönüldüğünü iddia ediyorlardı. Şükrü Hanioglu'na göre Abdülhamid bürokraside patrimonyal bir düzen kurmayı amaçlamıyordu. İdarenin tepe noktasında bulunan padişahın, kararlarını herhangi bir kanuna dayandırma zorunda olmadığı ve iradelerle devleti yönettiği fakat onun dışında sadrazamdan itibaren tüm bürokratik mekanizmanın kanunlarla sınırlı olduğu bir yönetimi yerleştirmek istiyordu. Bu sistem patrimonyal bir sistem değil tek bir patrimonyal liderin rasyonel bir bürokrasi ile çalışması şeklinde özetlenmektedir.⁴⁸

Bununla birlikte II. Abdülhamid'in bütün imparatorluk sathında Batı tarzı bir eğitim sistemini yaygınlaştırmasında gaye bürokratik modernleşme için gerekli insan kaynağını temin etmektir. Bu gelişmeleri Avrupa'daki gazetelerde yayımlanan makalelerle ilan ederek burada kendi yönetim sistemiyle ilgili olumlu bir bakış

⁴⁷ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, 5. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 14.

⁴⁸ M. Şükrü Hanioglu, **The Young Turks in Opposition**, New York, Oxford University, 1995, s. 23-24.

yerleştirmeye çalışıyordu. İyi eğitimli modern bürokratları metheden söylemleri onun modernleşme yanlısı tarafının gstergelerindendi.⁴⁹

II. Abdülhamid'in modern bir bürokratik aygıt oluşturmak için eğitim alanındaki bu girişimlerine rağmen bürokratik atamalarda sadakat kıstasını ne çıkarması bu eğitim sistemiyle yetişen bürokratlar olan Jn Türklerin rasyonel bir bürokratik bir sistem içinde yükselme şansı bulamamasına sebep olmuştu. st makamlarda eski tarz fakat "sadık" bürokratlar yer alıyor yeni yetişen bürokratlar onların altında çalışıyordu. Bu sebeple Jn Türkler muhalif söylemlerini Abdülhamid dönemi idari sisteminin liyakat yerine sadakati öncelediği yargısı üzerine kurmuşlardı. Hanioglu'na göre Abdülhamid'in devletin idari yapısındaki bu çelişkili tasarrufu ona yönelik güçlü bir muhalif hareket oluşmasında itici güç olmuştu. Bir yandan imparatorluktaki "yegâne patrimonyal figür" olmayı istiyordu, diğer yandan ise modern bir bürokrasi ve ordu eliyle etkin, verimli bir yönetimi gerçekleştirmeye çalışıyordu.⁵⁰

Tezin bundan sonra gelecek bölümlerinde Osmanlı bürokrasisinin en hızlı şekilde kurumsallaşan ve karmaşıklaşan organlarından olan hariciyenin inşası ele alınırken bu Giriş bölümünde çizilen ereve dahilinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiklerine, ihtiyaçlarına ve karşılaştığı problemlere çözüm geliştirme sürecine odaklanılmaya çalışılacaktır.

⁴⁹ A.g.e., s. 25.

⁵⁰ A.g.e., s. 25-27.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ GELİŞİM: III. SELİM, II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMLERİNDE OSMANLI HARİCİYESİ

1.1. Hariciyede Dönüşümün İlk Dönemi: III. Selim (1789-1807)

1.1.1. Sürekli ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu klasik döneminden itibaren etkileşimde bulunduğu diğer dünya devletleriyle ilişkisini İslam hukukunun öngördüğü teorik bir zemin üzerinde kurmuştur. Buna göre dünya üzerinde üç tür ülke mevcuttu: “Darü’l-İslam”, İslam kanunlarına göre yönetilen ülkeleri, “Darü’l-harb” İslam dışı kanunlarla yönetilen ve teorik olarak kendileriyle sürekli bir savaş halinde bulunan ülkeleri, “Darü’l-ahd” ise yapılan ikili antlaşmalar sonucu ve antlaşma devam ettiği sürece barışçıl ilişkiler içinde bulunan ülkeleri tanımlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu bu teorik çerçeveden aldığı meşruiyetle doğal yayılma ve etkileşim alanı olarak batısında bulunan Hıristiyan Avrupa devletlerinin coğrafyasını seçmiş ve uzun yıllar yabancı bu devletlerle ilişkisini “Darü’l-harb” zemininde savaş yaparak ve “Darü’l-ahd zemininde barışçıl diplomatik ve ticari ilişkiler kurarak devam ettirmiştir.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğunun klasik döneminde 17. yüzyıla kadar Osmanlı dış siyaseti temel olarak askeri güce ve o güç sayesinde elde edilen avantajlara dayanıyordu. Diplomasi ise Osmanlı Devleti’nin dış politika hedeflerinin gerçekleşmesi için sürekli olarak kullandığı bir araç değildi. Yabancı devletlere belli bir amaç için geçici olarak *ad hoc* elçiler gönderiliyordu. Osmanlı Devleti, diplomasiyi bir araç olarak sürekli kullanan Avrupalı devletlerin diplomatik faaliyetini kabul eden, bu faaliyete ev sahipliği yapan bir konumdaydı. Diğer yandan diplomatik ilişkilerin

⁵¹ Halil İnalçık, “Dar al-Ahd”, **Encyclopedia of Islam**, 2. bs., Leiden, Brill, 1965, C: II, s. 116; A. Nuri Yurdusev, “The Ottoman Attitude Toward Diplomacy”, Ed. A. Nuri Yurdusev, **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Basingstoke, Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004, s. 15. Uzun yıllar boyunca Bizans, Avrupalı devletler ve Safevi Devleti’yle dostluk ve düşmanlık ilişkileri içinde bulunan Osmanlılar bu sayede “sulhname”, “ahidname”, “emaname” gibi tanımlamaların yer aldığı geniş bir barış terminolojisine sahip olmuşlardı. Barışın kuralları, prosedürleri ve teamülleri her yeni antlaşmanın katkı yaptığı uzun yıllara dayanan bir süreçte oluşmuştu. Bkz. Mehmet İpşirli, “Sulh (Osmanlılar’da)”, **DİA**, C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 490.

darü'l-ahd kapsamında hukuki zeminini belirleyen antlaşmalar olan “ahidnameler” de tek taraflı olarak karşı tarafa “verilen” metinlerdi çünkü devletin askeri gücü buna imkan veriyor, diplomatik pazarlık ve müzakerelere ihtiyaç duyulmuyordu. Bu çerçevede klasik dönemde Osmanlı diplomasisinin niteliği *ad hoc* (amaca mahsus) ve tek taraflı bir diplomasi olmasıydı.⁵² Bu tercihin en temel sebeplerinden biri de İmparatorluğun idari mekanizmasının merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasıydı. Önem arz eden her konunun olduğu gibi dış politikanın da başkent İstanbul’da ele alınması bir zorunluluktur.⁵³

M. S. Anderson sürekli ve karşılıklı diplomasiinin en temel öğelerinden olan daimi elçiliklerin Avrupa’da devletlerin ihtiyaçları çerçevesinde 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığını belirtir. Osmanlı İmparatorluğu ise geniş toprakları, Avrupa’nın en büyük askeri kaynaklarına sahip oluşu ve Hıristiyan dünya karşısındaki “sarsılmaz” üstünlük algısı sebebiyle takriben üç yüz yıl daha daimi temsilciliklere ihtiyaç duymamıştı.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Müslüman veya Hıristiyan devletlerin yöneticilerine özel bir görevi yerine getirme amaçlı ve geçici bir süre kalmak üzere *ad hoc* elçiler göndermekle yetiniyordu. Bu elçilerin gönderilme amaçları genel olarak dostluk ilişkilerini geliştirmek, yeni bir padişahın tahta geçtiğini duyurmak, iki devlet arasındaki bir sorunun çözümü için müzakerede bulunmak veya ahidnameleri düzenleyip onaylatmaktı. Bunlara ek olarak 18. yüzyıldan itibaren başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerine gönderilen elçilere buradaki devlet düzenini, idari yapıyı, kurumsal işleyişi, bilimsel ve teknolojik faaliyetleri gözlemleyip rapor etme görevi de verilmişti. İmparatorluk giderek daha başarılı ve güçlü bir şekilde karşısına çıkan rakiplerinin sistemini öğrenmekle ilgiliydi. Bu da elçilerin gittikleri

⁵² Ahidnamelerin diplomatik ilişkilerin hukuki temellerini oluşturmasıyla ilgili bkz. Zeynep Bostan, “**An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy**”, Yüksek Lisans Tezi, University of Leicester, 2011.

⁵³ Sinan Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 495.

⁵⁴ M. S. Anderson, **The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919**, Essex, Longman, 1993, s. 9.

ülkelerde gördüklerini anlattıkları sefaretnamelerin sayıca artmasını ve içeriğinin genişleyerek merkez açısından önemli veriler olarak değerlendirilmesini sağladı.⁵⁵

18. yüzyılda sayısı artarak gönderilen *ad hoc* elçilerin isimleri ve gönderildikleri yerler çeşitlilik arz ediyordu. Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya, İspanya gibi Avrupa devletlerine gönderildikleri gibi İran ve Fas gibi İslam ülkelerine de gönderiliyorlardı.⁵⁶ Gittikleri bölgelerde yaptıkları gözlemleri derleyerek yazdıkları sefaretnamelerle Osmanlı Devleti'nin dönüşüm sürecine katkıda bulunan dönemin öne çıkan *ad hoc* elçileri ise Viyana ve Avusturya sefaretnameleriyle İbrahim Paşa, Hattı Mustafa Efendi, Ahmed Resmi Efendi ve Ebubekir Ratib Efendi, Fransa sefaretnamesiyle Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi, Rusya sefaretnameleriyle Nişli Mehmed Ağa, Şehdi Osman Efendi, Mustafa Rasih Paşa ve İspanya sefaretnamesiyle Vasıf Efendi'ydı.⁵⁷

Osmanlıların diplomaside *ad hoc* elçiliklerin kullanımını tercih etmeleri dini inanışlarıyla da örtüşüyordu. İnançlarının İslam toprağı olmayan yerde uzun süre bulunmaya izin vermemesi sebebiyle de Hıristiyan Avrupa ülkelerinde daimi elçilik kurmayı düşünmemişlerdi.⁵⁸ Örnek olarak, ilk daimi elçilerden Paris büyükelçisi Abdürrahim Muhib Efendi'ye, elçilik görevinin başında 1806'da verilen talimatnamede, kendisinin ve heyetinde bulunan diğer sefaret memurlarının şer'î sınırların dışına çıkmaması, farzları yerine getirmeleri ve yabancılarla yakın ilişkiler kurdukları ortamlarda, şer'î kural ve adabın korunmasına dikkat etmeleri

⁵⁵ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968, s. 17-19. Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan son dönemine kadar, ilişkide olduğu devletlere gönderdiği özel amaçlı ve daimi elçiler ile diğer devletlerden Osmanlı Devletine gönderilen elçilerin, isim, görev süreleri ve gönderilme sebeplerini gösteren bir liste "Don Juan Archiv Wien" tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Suna Suner, "The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire", **Don Juan Archiv Wien Online**, (Çevrimiçi) <https://db.donjuanarchiv.at/pub/DJA/BOT.pdf> Liste geliştirilmektedir.

⁵⁶ Unat, **a.g.e.**, s. Ek: IX-XIV.

⁵⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", **OTAM**, Sayı: 7, 1996, s. 331-332.

⁵⁸ Ercümen Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968, s. 10; Unat, **A.g.e.**, s. 4-5. Fransız diplomat Maurice Herbet, 1797-1802 arasında elçilik yapan Seyyid Ali Efendi'yi anlattığı eserinde, Osmanlıların aynı dinden olmadıkları Avrupalıların arasında yaşamayı "zor ve günah" saydıkları için daha önce ikamet elçisi bulundurmadıklarını belirtir. Bkz. Maurice Herbet, **Une ambassade Turque sous le Directoire**, Paris, 1902, aktaran Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hatı Hümeyunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946, s. 164.

bildirilmiştir.⁵⁹ Bu talimat, Osmanlı Devleti'nin diplomaside geleneksel tercihlerini değiştirerek daimi elçilikler göndermeye başladığı bu ilk dönemde gayrimüslim ülkelerde uzun süreli yaşamla ilgili din temelli kaygıların olduğunun bir göstergesidir.

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca askeri güce dayanarak dış siyaset hedeflerine ulaşma kapasitesinin azaldığı görülmektedir.⁶⁰ Arzulanan sonuçlara askeri güçle ulaşmak mümkün olmadığı ortaya çıkan ilk değişim, savaş halini bitiren antlaşmalar için artık pazarlık süreçlerinin işlenmesi ve müzakerelerin yapıyor olmasıydı. Bu çerçevede karşılıklı diplomasi kullanımının ilk adımını 1683'teki Viyana kuşatmasının ardından Avrupalı müttefik devletlerle yapılan savaşları 1699'da bitiren Karlofça Antlaşması'nın müzakereler sonucunda imzalanmasıydı. Karşılıklı diplomasi bu ilk dönemde diplomatik ilişkilerin hukuki zemini artık tek taraflı olarak "verilen" "ahidname"ler değil, Osmanlı İmparatorluğu ve savaştığı devlet arasında bir uzlaşmaya dayalı olarak "imzalanan" "muahedeler"di.⁶¹ Hurewitz'in tanımlamasına göre Karlofça ile başlayan ve III. Selim döneminde (1789-1807) daimi elçiliklerin açılmasına kadar devam eden dönemin Osmanlı diplomasisi "antlaşmalar imzalayan/antlaşmalara taraf olan bir imparatorluğun tek taraflı diplomasisi"ydi.⁶²

Buna rağmen 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinde esas olarak askeri gücüne dayandığı bir dönemdi ve tek hedefi, mevcut toprakları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek veya kaybettiği topraklarını geri almak için savaş yapmak ve kazanmaktı. 17. yüzyılın sonunda ilk toprak kayıplarını yaşayan imparatorluk 18. yüzyılın ilk yarısındaki savaşlarda kaybedilen bu toprakları büyük ölçüde geri aldı.

⁵⁹ Bu talimatnamenin sadeleştirilmiş hali Enver Ziya Karal tarafından yayımlanmıştır: Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları**, s. 198-199.

⁶⁰ 17. yüzyıldan itibaren uluslararası siyasetin güç ilişkileri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği dönüşümün analizi için bkz. Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 205-282.

⁶¹ Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 42.

⁶² J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System", **Middle East Journal**, C: XV, No: 2, Bahar 1961, s. 145.

Bununla birlikte, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşların sonucu kesin bir yenilgi ve yeni toprak kayıpları olmuştu.⁶³

Böylece 18. yüzyılda diplomasinin dış siyasette bir araç olarak kullanımı giderek artan bir oranda ve önemli bir ihtiyaç olarak gündeme geldi. Bu dönemde gönderilen *ad hoc* elçilerin sayısındaki artış bunun göstergesiydi. Bu elçiler, barışçıl ilişkilerin kurulması ve devam etmesini sağlamak amacıyla olduğu kadar, giderek çok daha güçlü rakipler haline gelen Avrupa devletleriyle mücadeleyi yürütebilmek için, onlar hakkında gerekli bilgileri toplamak amacıyla da gönderiliyordu.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yöneticileri Avrupalı rakiplerinin askeri ve siyasi üstünlüğünü açık bir şekilde idrak edince buna cevap olarak devlet kurumlarında köklü bir reform programını uygulamaya koydular. Nizam-ı Cedid, öncelikli olarak askeri düzenlemeleri hedeflese de dönemin padişahı III. Selim'e göre devlet işleri "tıpkı bir saatin dişlileri gibi" birbiriyle bağlantılıydı ve yapılan reformlar ancak kapsamlı olursa başarıya ulaşabilirdi.⁶⁴

Bu sebeple III. Selim'in reform sürecinde Osmanlı Devleti diplomasiyi kullanımını da gözden geçirmiş, sürekli diplomasinin kurumsal anlamda kullanılmasına yani Avrupalı devletlerin uzun zamandır kullanmakta olduğu daimi elçiliklerin açılmasına karar verilmişti. Bu karar, Osmanlı diplomasisinde Karlofça'dan itibaren "karşılıklı" diplomasinin gündeme gelmesinden sonra, daimi elçiliklerle "sürekli" diplomasinin de benimsendiği yeni dönemi başlatmıştı. İmparatorluk o döneme kadar ev sahibi olarak tarafı olduğu bu diplomasi tarzını bizzat ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlıyordu. Daimi elçiliklerin kurulması, 1792-1807 yılları arasında uygulamaya konan Nizam-ı Cedid reformları içinde "orijinal" olan tek yenilikti ve bundan sonraki dönem için uzun süreli etkileri oldu.⁶⁵

⁶³ Genç, **a.g.m.**, s. 211-212.

⁶⁴ Thomas Naff, "Reform and conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807", **Journal of the American Oriental Society**, C: LXXXIII, No: 3, 1963, s. 295.

⁶⁵ M. A. Yalçınkaya, **The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agha Efendi to London: 1793-1797**, İstanbul, İsis Yayınları, 2010, s. 25; Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları**, s. 165.

Elçiliklerin açılması kararı aynı zamanda Fransız İhtilali sonrasında gelişen yeni uluslararası diplomatik şartlara bir cevap olarak da yorumlanmıştır.⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomaside karşılıklılık ilkesini ve dolayısıyla modern diplomasi usullerini tedricen benimsediğinin göstergelerinden biri de “tayin” uygulamasından III. Selim döneminde vaz geçilmesi idi. Gelen elçilerin, sınırdan ülkeye girişlerinden itibaren misafir sayılarak yol ve gıda masraflarının karşılanması anlamına gelen tayinat usulü, Avrupa diplomasisinde görülmeyen bir uygulamaydı. Osmanlı İmparatorluğu ise büyüklük ve misafirperverlik göstergesi olarak III. Selim dönemine kadar sınırdan girip başkente gelene kadar ve yine ülkelere dönüşte elçilerin masraflarını karşılamaya devam etmişti. 1793'ten itibaren Osmanlı'nın ülke sınırından başkente gelişlerine kadar elçilere tayin verilmesinden vazgeçilip, bundan elde edilecek meblağın Osmanlı ikamet elçilerine verilmesi kararlaştırılmıştı. Yusuf Ağâh Efendi'ye de Londra'ya gitmeden önce tayin teklif edildiği halde kabul etmemesi söylenmişti. Bundan sonra Osmanlı Devleti de gelen ikamet elçilerine tayin vermeme kararı almıştı. Sadece fevkalade elçilere tayin verilecekti.⁶⁷ Tayinat uygulamasının kaldırılması kararı 1794 tarihli bir hatt-ı hümayunla resmi hale getirilmişti.⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı'nın bu uygulamadan vazgeçmesindeki amacın, ekonomik yarar sağlamaktan ziyade bu geleneğin İstanbul'daki yabancı elçiler tarafından bir mecburiyet gibi dayatılması ve adeta bir hukuk kuralı gibi işletilmek istenmesi sebebiyle devleti bu durumdan kurtarmak olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Diplomaside karşılıklılık ilkesi Osmanlı Devleti'nin kurtulmak istediği bu uygulamanın terk edilmesi için kullanılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri yürüttüğü *ad hoc* ve tek taraflı diplomasiden bu şekilde tamamen ve zorunlu olarak vazgeçmiş sürekli ve karşılıklı diplomasiyi benimsediği söylenebilir. Bununla birlikte III. Selim döneminde açılan daimi elçilikler 1821-1834 arasında çeşitli iç ve dış gerekçelerle kapalı kaldığı için bu

⁶⁶ Carter V. Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, C: III, No: 4, s. 396.

⁶⁷ Unat, **A.g.e.**, s. 14-15.

⁶⁸ Hacer Topaktaş, “Osmanlı Diplomasisinde “Tayinat” Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C: X, No: 1, 2015, s. 44.

⁶⁹ Unat, **A.g.e.**, s. 15-16. Ayrıca bkz. Karal, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları**, s. 185.

dönem karşılıklı diplomasi için bir “deneme” olarak adlandırılmış ve nihayet II. Mahmud döneminde daimi elçilikler bir daha kapanmamak üzere yeniden açıldığında Osmanlı diplomasisinin Avrupa devletler sistemiyle giderek artan entegrasyonundan ve diplomaside karşılıklılığın benimsenmesinden bahsedilebilmiştir.⁷⁰

Roderic H. Davison’a göre, 19. yüzyılda Osmanlı dış politikasını yönlendiren prensipler; Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunması, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gündeme gelen Osmanlı tebaasının eşitliği, Osmanlı’nın Avrupa Devletler Sisteminin bir üyesi olması, milletlerin kendi kaderini tayin ilkesine karşı mevcut egemen rejimlerin devamının esas olması, genelde *status quo*yu koruma eğiliminde olduğu için uluslararası hukuka bağlılık, ahde vefa ilkesi bağlamında uluslararası antlaşmalara sadakat ve Osmanlı iç işlerine müdahale edilmemesiydi.⁷¹

Bu yeni dönemde Osmanlı diplomatları ve devlet adamlarının diplomaside kullandıkları metotlar da tespit edilmiştir. Buna göre Osmanlılar Avrupalı büyük güçlerin desteğine başvuruyor, uluslararası konferanslara katılmaktan mümkün olduğunca kaçınıyor ve yabancı ülkelerde kamuoyunu etkileyecek faaliyetlerde bulunuyordu. Kabul etmek istemedikleri teklifler karşısında Osmanlı kamuoyunun muhtemel tepkisini bahane göstermek Avrupa diplomasisinden öğrendikleri bir taktikti. İlişkileri geliştirmek için yabancı ülkelere padişah düzeyinde ziyarette bulunmak da yine Avrupa’daki diplomatik eğilimlere uyarak benimsedikleri bir yenilik olmuştu.⁷²

Davison’ın tespit ettiği bu prensiplerin Osmanlı’nın pragmatik siyaset tarzının gereği ve dış politikaya bir yansıması olarak benimsendiği söylenebilir. İlkeler ve metotların her biri incelendiğinde ilgili dönemde büyük güçlerin kontrolündeki

⁷⁰ Hurewitz, **a.g.m.**, s. 145.

⁷¹ Roderic H. Davison, “The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 321-325. Ayrıca bkz. Roderic H. Davison, “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 334-343.

⁷² Davison, “The Westernization of Ottoman Diplomacy”, s. 325-327.

uluslararası arenada Osmanlı çıkarlarının savunulmasına imkan sağlayan birer araç oldukları görülmektedir.

Modern Osmanlı hariciyesinin inşa sürecinin kurumsal anlamda başlıca Avrupa başkentlerinde daimi diplomatik temsilcilikler açılmasıyla başladığı kabul edilebilir. Bu, altyapısında teorik, zihinsel, hukuki değişimlerin yaşandığı fakat en çok kurumsal dönüşümler üzerinden kendini gösteren ve takip edilebilen bir süreçti. Bu bölümün devamında Osmanlı hariciyesinin inşa süreci, yurtdışında kurulan dış temsilcilikler ve merkezde diplomasi odaklı dış siyasetin planlanıp yürütüldüğü bürokratik kurumların gelişimleri üzerinden takip edilecektir. Böylece II. Abdülhamid diplomasisi ele alınmadan önce, o döneme kadar Osmanlı diplomasisinin dönüşümü ve II. Abdülhamid'in devralacağı kurumsal mirasın gelişim safhaları görülecektir.

1.1.2. Osmanlı Daimi Elçiliklerinden Önce Avrupa'da Sürekli Diplomasi

III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun yurtdışında daimi elçilikler kurma kararından önce Avrupa'da daimi elçilikler tarihte üç yüz yıla yakın bir yol kat etmişti. Daimi elçilikler İtalyan şehir devletleri arasında, bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel saiklerin etkisiyle 13 ve 15. yüzyıllar arasında tedricen gelişen diplomatik araçlardı. Bu devletçikler kendi içinde bir uluslararası sistem içinde birbirine denk güçlere sahiplerdi. Aralarında sürekli devam eden savaşlar ve sistemde egemen bir otoritenin yokluğu sebebiyle mevcut sistemi korumak, ittifaklar kurmak ve var olma mücadelesinde birbirlerinin kapasiteleri, niyetleri, siyasi durum ve hedefleriyle ilgili bilgi sahibi olmak için sürekli diplomasiye ihtiyaç duyuyorlardı. 15. yüzyılda en büyük ve yakın tehdit olarak Osmanlılarla savaş ihtimaline karşı Osmanlı başkentinde daimi elçilikler bulundurmak da İtalyan şehir devletleri için hayati öneme sahipti.⁷³

Avrupa'da merkezi devletlerin gelişimi ile diplomasiinin sürekli kullanımına duyulan ihtiyaç arasında bir bağlantı vardı. Gelişen ve daha sofistike hale gelen merkezi devletler, siyasi otoritenin dağınmış halde bulunduğu orta çağda olduğundan

⁷³ Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, New York, Dover Publications, 1988, s. 48-50, 76

çok daha fazla tehlikeye açıldılar. Merkezi ve modern devletler hayatta kalabilmek için birbirlerinin faaliyetlerini ve niyetlerini sürekli olarak takip etmeye ihtiyaç duymaya başlamışlardı.⁷⁴

Daimi elçiliklerin kullanımı İtalyan şehir devletlerinin önceki yüzyıllarda kurduğuna benzer bir uluslararası denge sistemini 16. yüzyılda oluşturmuş olan Avrupa'nın tamamına yayıldı. Bununla birlikte devletler ancak siyasi ve stratejik sebeplerle, gerçekten ihtiyaç duyduklarına karar verdikleri zaman elçilik bulundurma taraftarıydılar. Örnek olarak diğer Avrupa devletleri karşısında görece üstün güce sahip olan Fransa daimi elçilik kurma konusunda en yavaş davranan devletlerden biriydi.⁷⁵

Diğer yandan, Daniel Goffman'a göre yaygın literatürün aksine daimi elçiliklerin ortaya çıkarak geliştiği yeni diplomasi tarzı sadece İtalyan şehir-devletleri arasındaki etkileşimlerin ve Avrupa devletleri ile ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştı. Daimi temsilcilikler, ekstra-teritoryalite (bulunduğu ülkenin yasalarından muaf olma) ve karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesi gibi modern diplomasinin temel öğeleri Osmanlı topraklarına katılmış olan Venedik, Floransa ve Ceneviz gibi İtalyan kolonilerinin yöneticilerinin Osmanlı ile ilişkiler çerçevesinde edindikleri tecrübelerle de dayanmaktaydı.⁷⁶ Venedik daimi elçisinden itibaren tüm devlet elçilerine ahidname hukuku çerçevesinde verilen diplomatik dokunulmazlıklar da sonradan modern diplomasinin esaslarından olacak ilkelerle bağlantılı olabilecek erken tarihli uygulamalardı.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin yabancı diplomatlara yönelik uygulamalarında kökenleri tespit edilen modern diplomasi pratiklerinden biri de temsilcilere ahidname hukuku temelinde din ve ibadet özgürlüğüne dair hak ve imtiyazlar verilmesiydi. Goffman,

⁷⁴ Anderson, **A.g.e.**, s. ix.

⁷⁵ **A.g.e.**, s. 9.

⁷⁶ Daniel Goffman, **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 219-220. Ayrıca bkz. Daniel Goffman, "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi", **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 87-104.

⁷⁷ Gilles Veinstein, "İstanbul'da İlk Daimi Sefaretlerin Açılması", **Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005**, Ed. Edhem Eldem, Çev. Menekşe Tokyay, C: II, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 722.

Osmanlılar'da yabancılarla iletişimin başından beri var olan bu pratiklerin Avrupa ülkelerinde benimsenmesinin uzun zaman aldığını belirtir. Avrupa'da diplomatlar için din ve ibadet özgürlüğü Protestan ve Katolik devletler arasında din savaşlarının bitmesinden sonra ekstra-teritoryalite kavramının geliştiği 17. yüzyılda ancak yerleşmişti.⁷⁸

Daimi elçiliklerin kullanımı tüm Avrupa devletleri tarafından yıllar içinde artarak benimsenmiş olsa da elçiliklerin genelde düşük seviyede tutulduğu tespit edilmiştir. 18. yüzyılda çoğu Avrupa devleti kendisine çıkar sağladığını düşünmediği veya geleneksel olarak bu yönde bir tercihi olmadığı sürece halen büyükelçi seviyesinde temsilci atamıyordu. 1914'te İngiltere'nin sadece dokuz büyükelçiliği vardı. İngiltere'nin Washington ile Tokyo büyükelçilikleri ise çok yakın bir zamanda orta elçilikten yükseltilmişti. 1876 ve 1887'ye kadar İngiltere, Roma ve Madrid'e hiç büyükelçi tayin etmemişti. 1871'de Fransa'nın toplam yedi büyükelçiliği varken 1914'te bu rakam ancak ona çıkmıştı. Fransa'nın Berlin temsilciliği 1862'ye kadar orta elçilikten büyükelçiliğe yükseltilmemişti. 19. yüzyılda diplomasi hizmetlerinin kurumsal yapısının oldukça küçük ve sade olduğu bu örneklerden anlaşılmaktadır. Diplomatik temsilcilikler yüzyılın sonuna kadar geleneksel işlevlerini devam ettirdiler ve hacim ve faaliyet çeşitliliği bakımından fazla değişikliğe uğramadılar.⁷⁹

Siyasi gereklilikler çerçevesinde oluşturulan ve yaygınlaşan daimi elçilikler, Avrupalı devletlerin dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde baştan itibaren yarar sağlamaya çalıştığı diplomatik araçlardı. İstanbul'un fethinden hemen sonra Bizans döneminden beri burada bir ticaret kolonisi ve daimi elçileri bulunan Venedik 1454'de verilen ahidname sonrasında artık Osmanlı İmparatorluğu başkenti olarak İstanbul'da bir daimi elçi diğer adıyla baylos bulundurmaya başladı.⁸⁰

⁷⁸ Goffman, **Osmanlı Dünyası ve Avrupa**, s. 221-222.

⁷⁹ Anderson, **A.g.e.**, s. 105.

⁸⁰ Hans Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahid-names: The Historical Background and the Development of A Category of Political Commercial Instruments Together with the Annotated Edition of A Corps of Relevant Documents", **Electronic Journal of Oriental Studies**, Utrecht, 1998, s. 1-698, C: I, No: 2, s. 125; Gilles Veinstein, **A.g.m.**, 719.

16. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin kurulmaya başlanmasından hemen sonra İstanbul'da da kurulan elçilikler Osmanlı İmparatorluğunun diplomatik bakımdan Avrupa'nın bir parçası olduğunu göstermekteydi. Mansel'e göre İmparatorluğun ilgili dönemde ulaştığı siyasi güç sebebiyle dönemin başka hiçbir başkenti bu kadar çok sayıda elçiliğe ev sahipliği yapmamıştı.⁸¹ İstanbul, aristokrat kökenli Avrupa diplomatlarının hükümetleri tarafından taltif edilerek gönderildikleri, onlar için "nihai ödül" sayılan büyük Avrupa sefaretlerinden biri haline gelmişti.⁸²

II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu başkentinde yabancı devletlerin kurduğu elçiliklerde ilk elçilerin göreve başlama tarihleri Tablo 1.1'de yer almaktadır:

Tablo 1.1. Yabancı Devletlerin İstanbul'daki Daimi Elçiliklerinin Kuruluş Tarihleri

Ülke	İstanbul Elçiliğinin Kuruluş Tarihi
Venedik ⁸³	1454
Fransa ⁸⁴	1536

⁸¹ Philip Mansel, **Constantinople: City of the world's desire, 1453-1924**, Londra, John Murray Publishers, 1995, s. 189. Yabancı elçilerin İstanbul'daki yaşamları, diplomatik ve sanatsal faaliyetleri için bkz. Mansel, **A.g.e.**, s. 219. İstanbul'daki yabancı elçilik binalarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Eda Uğur Selçuk, "**İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri**", Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009. Ayrıca bkz. Mehmed Alaadin Yalçinkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: I, s. 660-675.

⁸² Zara Steiner, "Introduction", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, Londra, Times Books, 1982, s. 14.

⁸³ Theunissen, **a.g.t.**, s. 125; Veinstein, **a.g.m.**, s. 719; Tommaso Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 47-48. Venedik Cumhuriyeti 1797'de Avusturya'nın eline geçerek ortadan kalktı: **A.g.e.**, s. 391. Osmanlı Devleti nezdinde bulundan Venedik elçilerinin (baylos) listesi için bkz. **A.g.e.**, 469-481.

⁸⁴ Diplomatik ilişkilerin başladığı dönemden itibaren Fransa'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den Fransa'ya gönderilen daimi temsilcilerin bir listesi, görev süreleri ve biyografileri için bkz: J. Bacque-Grammont, S. Kuneralp, F. Hitzel, **Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.

Avusturya ⁸⁵	1546
İngiltere ⁸⁶	1583
Hollanda ⁸⁷	1612
Rusya ⁸⁸	1702
İsveç ⁸⁹	1734
Sicilyateyn ⁹⁰	1740
Danimarka ⁹¹	1756
Prusya ⁹²	1761
İspanya ⁹³	1784

⁸⁵ Ergün Özsoy, **Akdeniz’de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret**, İstanbul, Libra Kitap, 2018, s. 232-235. Literatürde İstanbul’daki ilk daimi Avusturya elçiliğinin açılış tarihi ile ilgili ihtilaf bulunmaktadır: Hacer Topaktaş, “Polonya’nın Türkiye’deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler”, **Uluslararası İlişkiler**, C: XI, No: 43, Güz 2014, s. 108-109.

⁸⁶ 1583’ten itibaren İngiltere’den Türkiye’ye ve Türkiye’den İngiltere’ye gönderilen daimi elçilerin bir listesi için bkz.: G. R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Leiden-Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 283-288.

⁸⁷ Alexander H. De Groot, **The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations: Selected Essays**, İstanbul, Artpress, 2007, s. 11.

⁸⁸ Topaktaş, “Polonya’nın Türkiye’deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci”, s. 109. İlk daimi Rus elçisi P. A. Tolstoy ilk yıl görevini padişahın o sırada bulunduğu Edirne’de sürdürmüş 1703’ten itibaren İstanbul’a yerleşmiştir. Bkz. İsmet Konak, “Diplomat P. A. Tolstoy’un Elçiliği ve Osmanlı’ya Dair İzlenimleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, No: 30/2, 2015, s. 507-524.

⁸⁹ Sture Theolin, **The Swedish Palace in Istanbul: A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden/İstanbul’da Bir İsveç Sarayı: İsveç ile Türkiye Arasında Bin Yıllık İşbirliği**, Çev. Sevin Okyay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 51-52; **1301 S.N.H.**, Ed. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, C: 1, s. 366. İlk defa 1709’da daimi temsilci atandığına dair bilgi de mevcuttur. Bkz. Theolin, **A.g.e.**, s. 33; Kemal Beydilli, “İsveç”, **DİA**, C: XXIII, İstanbul, 2001, s. 409. Daimi İsveç elçilerinin listesi ve biyografileri için bkz. Theolin, **A.g.e.**, s. 190-206.

⁹⁰ Mehmet Demiryürek, “The Legal Foundations of the Commercial Relations between The Ottomans and Neapolitans”, **Bilig**, 2014, No: 69, s. 63; **1301 S.N.H.**, s. 369.

⁹¹ Fethullah Uçar, “**Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri (1839-1918)**”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2018, s. 30. Danimarka elçiliği 1865’te kapatılmış ve Danimarka Osmanlı Devleti nezdinde 1914 yılına kadar İsveç-Norveç tarafından temsil edilmiştir: Uçar, **a.g.t.**, s. 33.

⁹² Uğur Kurtaran, “Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin’in Faaliyetleri (1755-1761)”, **Uluslararası İlişkiler**, C: XII, No: 47, s. 125; Topaktaş, “Polonya’nın Türkiye’deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci”, s. 110. Alman birliğinin kurulmasıyla 1871’de Almanya İmparatorluğu adını aldı.

⁹³ H. Serdar Tabakoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 61-65. İki devlet arasında diplomatik ilişkileri başlatan barış ve ticaret antlaşması 1782’de imzalandı. Bkz. Eloy Martin Corrales, “İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar”, **İspanya-**

Sardinya ⁹⁴	1824
Amerika Birleşik Devletleri ⁹⁵	1831
Toskana ⁹⁶	1834
Yunanistan ⁹⁷	1834
İran ⁹⁸	1836
Belçika ⁹⁹	1838
Portekiz ¹⁰⁰	1844
İtalya ¹⁰¹	1861

Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk, Ed. Pablo Martin Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 236.

⁹⁴ **1301 S.N.H.**, s. 371; Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 495. Osmanlı İmparatorluğu ile Sardinya arasında resmi ilişkileri başlatan antlaşma 1823’te yapılmıştır: Mahmut. H. Şakiroğlu, “Sardinya”, **DİA**, İstanbul, 2009, C: XXXVI, s. 133-135, s. 134.

⁹⁵ Nurdan Şafak, **Osmanlı Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003, s. 46. İlk temsilci James Porter 1831’de maslahatgüzar seviyesinde atandığı için padişahın huzuruna resmen kabul edilmemişti: Çağrı Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 142-143. ABD’nin Osmanlı İmparatorluğu’na gönderdiği elçilerin listesi için bkz. **A.g.e.**, s. 419.

⁹⁶ 1851’de kapatılan sefaretin işleri Avusturya elçiliğine havale edildi: **1301 S.N.H.**, s. 372; Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 495.

⁹⁷ Ticaret antlaşması henüz yapılmadığı için 1834’te elçi Zografos padişah tarafından resmen kabul edilmedi, kendisine Divan-ı Hümayun tercümanı tarafından resmi tanımaya denk bir ziyaret yapıldı. Resmi ilişkileri başlatan ticaret antlaşması 1840’ta imzalandı. Bkz. Sinan Kunalalp, “The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)”, **Studies on Ottoman Diplomatic History 1**, Ed. Sinan Kunalalp, İstanbul, İsis Yayınları, 1987, s. 71-78.

⁹⁸ Sinan Kunalalp (Ed.), **Biographical Dictionary of Heads of Foreign Diplomatic Missions Accredited to the Sublime Porte**, İstanbul, İsis Yayınları. (Yayıma hazırlanmaktadır.)

⁹⁹ Nuh Mehmet Deniz, “**Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Osmanlı Belçika Münasebetleri**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 11.

¹⁰⁰ **1301 S.N.H.**, s. 385. Portekiz ile resmi ilişkileri başlatan dostluk, ticaret ve seyrüsafain antlaşması 1843’te yapıldı: Kemal Beydilli, “Portekiz”, **DİA**, C: XXXIV, İstanbul, 2007, s. 331.

¹⁰¹ **1301 S.N.H.**, s. 373. 1860’ta İtalyan birliğinin kurulmasından önce Sicilyateyn, Sardinya ve Toskana’nın ayrı elçilikleri vardı.

15. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasında önde gelen Avrupa devletlerinin İstanbul'da elçilikler kurmasıyla Osmanlı devleti bizzat elçilik kurmasa da bu diplomatik etkileşimin bir tarafı ve ev sahibi olmuştu. Böylece dünyada sürekli diplomasi uygulamalarının ve bu yeni/modern diplomasi tarzının gelişim sürecine katkıda bulunmuştu. Uzun yüzyıllara yayılan bu ev sahipliği sürecinde yabancı elçiliklerin tabi olacağı hukuk rejiminin ahidname maddeleriyle belirlenmiş olmasının yanında süreç içinde protokol, yabancı elçilerin çalışma ve görev sahalarının belirlenmesi, diplomatik yazışmaların standartlaşması ve korunması gibi konularda kurallar ve teamüller oluştu.¹⁰²

1.1.3. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri

1.1.3.1. Daimi Elçiliklerin Kurulması İçin İlk Adımlar

Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerde kurduğu ilk daimi elçilikler III. Selim dönemi reformlarının diplomasi ayağını oluşturan ve ilk defa uygulanacak "orijinal" bir girişim olarak öne çıkmaktadır. Padişahın elçiliklerin kurulması kararına resmiyet kazandıran hatt-ı hümayuna göre Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki bazı büyük devletlerin başkentlerine üç yıl süreyle kalmak üzere elçiler gönderecekti. Elçilik kadrolarında misyon şefi olarak elçilerin yanında iki tercüman, bir ataşe ve bir hazinedar bulunacaktı.¹⁰³

Osmanlılar daimi elçilikleri sürekli ve karşılıklı diplomasiye mutad gerekliliklerini karşılama amacıyla kurulmuşlardı ve ilgili ülkede Osmanlı devletinin ve orada ticaretle meşgul olan Osmanlı tebaasının siyasi ve ticari çıkarlarını temsil etmek başlıca görevleriydi. Bununla birlikte, daimi elçilik projesi aynı zamanda III. Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin giriştiği kapsamlı reform hareketinin gerektirdiği yetişmiş insan kaynağını oluşturma motivasyonu da tasarlanmıştı.¹⁰⁴

¹⁰² Gökhan Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 114.

¹⁰³ BOA, HAT 261/15090.

¹⁰⁴ Unat, A.g.e., s. 19-20; Kuran, A.g.e., s. 11-12. Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 26.

İlgili hatt-ı hümayuna göre elçilik heyetinde Avrupa’da eğitim almaları için seçilerek gönderilecek gençler de bulunacaktı.¹⁰⁵ İlk daimi Paris elçilerinden Abdürrahim Muhib Efendi’ye 1806’da göreve başlarken verilen talimatnamede ise sefaret heyetinde bulunan memurların devletin yarar sağlayacağı yabancı dil ve her türlü ilim ve fen bilimlerini öğrenmeleri, bu konuya gece gündüz zaman ayırmaları tembihlenmişti.¹⁰⁶

Yurtdışında daimi elçilikleri kurulması kararıyla birlikte cevaplanması gereken en önemli soru bu konuda hangi devletlere öncelik verileceğiydi. Bu girişimden yüksek düzeyde çıkar sağlanması için büyük siyasi ve ekonomik güçler olarak ortaya çıkmış devletlerin ilk etapta tercih edilmesi rasyoneldi. Bununla birlikte elçiliklerin kurulma aşamasında Osmanlı’nın ilgili Avrupa devletleriyle ilişkisi, dönemin uluslararası siyasi durumu ile İstanbul’daki birbirine rakip Avrupalı devlet elçilerinin Osmanlı yönetimini yönlendirme çabaları etkili oldu.

III. Selim’in diplomasi reformu çerçevesinde yurtdışında daimi temsilcilikler açma düşüncesi, Osmanlı için Avusturya ve Rusya ile yapılan Zıştovi (1791) ve Yaş (1792) antlaşmalarıyla girilen barış döneminde ve Avrupa tarafında ise Fransız İhtilali sonrası eski siyasi dengeleri değiştiren kriz döneminde gündeme gelmişti.¹⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğunun ilk daimi elçiliğini uzun süreli diplomatik ilişkilerinin bulunduğu ilk ve en önemli devlet olan Fransa’da kurması beklenirdi. İki devlet arasında ilişkiler 18. yüzyılın sonuna kadar barışçıl bir mahiyette devam etmişti. Fransa tarafından daimi elçiler ve Osmanlı tarafından *ad hoc* elçiler gönderilmiş, iki devlet arasında hiçbir savaş yapılmamıştı.¹⁰⁸ Bununla birlikte, Avrupa’da Osmanlı daimi temsilciliklerinin projesinin gündeme geldiği 1793’te Fransız Devrim Savaşları (1792-1802) devam ediyordu. Fransa ile Avrupa monarşileri arasındaki çatışmalarda tarafsızlığını ilan etmiş ve yeni kurulan Fransa Cumhuriyetini henüz tanımamış olan Osmanlı Devleti ilk daimi elçisini Fransa’ya göndererek tepki çekmek istemedi.

¹⁰⁵ BOA, HAT 261/15090.

¹⁰⁶ Karal, **Selim III’ün Hat-tı Hümayunları**, s. 200.

¹⁰⁷ Unat, **A.g.e.**, s. 168.

¹⁰⁸ Ömer Kürkçüoğlu, “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004, s. 133.

Fransa Cumhuriyetinin gönderdiği yeni elçiyi henüz tanımadığı için Fransa'nın bu karara muhtemel tepkisinden de kurtulmuş oluyordu.¹⁰⁹

Bu sebeple ilk daimi elçinin uzun zamandır barışçıl ilişkiler içinde bulunulan İngiltere'ye gönderilmesine karar verildi. Avrupa diplomasisinin “yükselen yıldızı” olan İngiltere'nin İstanbul'daki elçileri sabır ve taktik yetenekleri sayesinde diğer devlet elçilerinin aksine Osmanlı yetkilileriyle uyum içinde çalışıyordu. İngiltere, Hollanda ile beraber 18. yüzyıl boyunca Osmanlı ile Avusturya arasında barış sağlanması için arabuluculuk yapmış ve Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisini artırmış bir devletti.¹¹⁰

1793'te İngiltere'de kurulan ilk daimi Osmanlı elçiliğini, 1797'de artık tanınmış bulunan Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisinin ısrarlı yönlendirmeleri sonucu Fransa'da kurulan elçilik izledi. Aynı yıl dönemin büyük güçleri Prusya ve Avusturya'da da elçilikler açıldı. İmparatorluğun yakın komşusu ve dönemin büyük güçlerinden olan Rusya'da bu dönemde elçilik kurulmamasının sebebi, Rusya'nın Osmanlı topraklarını direkt tehdit eden ve “daimi” düşman olarak görülen bir devlet olmasıydı.¹¹¹

1793'te İngiltere'de kurulacak daimi elçiliğin hazırlık aşamasında Osmanlı bürokrasisinde daha önce örneği olmayan daimi elçilikle ilgili ayrıntıların belirlenmesi için Babıali'nin dış işlerini yürütmekle görevli üst düzey yetkilisi olarak Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi, ilk elçinin gönderileceği dönemin İngiltere büyükelçisi Sir Robert Ainslie¹¹² ile 13 Temmuz 1793'te bir toplantı yaptı.¹¹³ Her iki devletin yetkilileri uluslararası diplomasi kuralları ve milletler hukukundan haberdar oldukları halde ilgili dönemde bu kurallar henüz uluslararası düzeyde belirlenmemiş olduğu için

¹⁰⁹ Kuran, **A.g.e.**, s. 13-15; Karal, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları**, s. 169. Dönemin Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinin genel bir özeti için bkz.: Nihat Karaer, “Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkilerinin Genel Seyri”, **OTAM**, No: 28, Güz 2010, s. 65-85.

¹¹⁰ Kürkçüoğlu, **A.g.m.**, s. 133.

¹¹¹ Kuran, **A.g.e.**, s. 24; Naff, **A.g.m.**, s. 304.

¹¹² Bkz. Alaaddin Yalçinkaya, “Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)”, **Osmanlı Araştırmaları**, 2008, s. 127-159.

¹¹³ Yalçinkaya, **The First Permanent Ottoman Embassy**, s. 26, 50. Bu görüşmenin kaydı için bkz. Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları**, 190-198.

geleneksel kurallar çerçevesinde iki devlet arasında karşılıklı anlaşma ile belirleniyordu.¹¹⁴

Görüşmenin ilk gündem maddesi Londra elçiliğinin kurulacağını bildirmek üzere Osmanlı Devleti'nden İngiltere'ye resmi yazışmanın hangi makamlar arasında yapılacağıydı. İngiltere'de konuyla ilgilenen birim olarak dışişleri bakanlığına yazı yazılması bekleniyordu fakat Osmanlı Devleti'nde bu makama denk olan Reisülküttabın resmi yazı yazma yetkisi yoktu. Yurtdışına resmi yazıları yazma yetkisi olan Sadrazam ise Osmanlı bürokrasisinin teamülleri gereği sadece muhatap devletlerin devlet ve hükümet başkanlarına yazı yazabiliyordu. İngiliz elçisi çözüm olarak Reisülküttabın İngiltere Dışişleri Bakanlığına resmi olmayan bir mektupla elçilik kurma talebini haber vermesini teklif etti.¹¹⁵ İki devletin bürokrasilerinde yetki dağılımı konusundaki farklılık sebebiyle ortaya çıkan sorun bu örnekte geçici bir uzlaşmaya çözülmüştü. Bununla beraber, süreçte farkına varılan bu uyumsuzluk, Osmanlı Devleti'ni, hariciye yapılanmasını artık daha yoğun, sürekli ve karşılıklı diplomatik ilişkiler kurduğu Avrupalı devletlerin bürokratik yapılarıyla uyumlu hale getirmesi yönünde motive etmiş olmalıdır.

Görüşmenin devamında elçi tarafından devletin üst düzeyde temsiliyeti ve törenlerde tabi olacağı protokol açısından önem arz eden bir konu olarak gönderilecek daimi elçinin statüsünün belirlenmesi üzerinde duruldu.¹¹⁶ Osmanlı Devleti o güne dek *ad hoc* elçileri görevlerinin ve gönderildikleri devletin önemine göre büyükelçi veya orta elçi rütbesiyle gönderiyordu. Önem düzeyi düşük görevler veya sadece bir mektup ulaştırma işi için gönderilen elçilere “name-res” adı verilirken, devleti temsil etme yetkileri olmadan gönderilen memurlara “çavuş” denmekteydi.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin Londra'ya orta elçi statüsünde bir temsilci göndermek istemesi üzerine Ainslie o sırada Londra'da görev yapan elçilerin statüsüyle ilgili bilgi verdi. Buna göre Londra'da İspanya, Hollanda ve devam eden Fransız Devrim savaşlarından önceki barış

¹¹⁴ Yalçınkaya, **The First Permanent Ottoman Embassy**, s. 51. Diplomasinin kuralları 1815 Viyana Kongresi ve ardından 1818 Aix-La-Chapelle Kongresi'nde belirlendi ve standardize edildi.

¹¹⁵ Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları**, s. 171-172, 193-194.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s. 196-197.

¹¹⁷ Unat, **A.g.e.**, s. 19.

döneminde Fransa fevkalade büyükelçi; Avusturya, Rusya, İsveç, Danimarka, Prusya ve Sicilya fevkalade orta elçi ve Venedik, Ceneviz ve Parma gibi diğer şehir devletleri de “*ministeri recidan*” veya orta elçi bulunduruyordu. Ainslie, Osmanlı elçisinin fevkalade ortaelçi rütbesiyle gittiği takdirde aynı rütbeyle orada bulunan ve imparatorluk iddiası taşıyan Avusturya ve Rusya’nın elçileriyle protokolde önde gelme sorunu yaşayacağı konusunda uyardı. Osmanlı elçisi, eğer büyükelçi rütbesiyle giderse, Londra’da bu rütbeyle bulunan diğer elçilerin temsil ettiği devletler imparatorluk iddiasında olmadığı için Osmanlı İmparatorluğu temsilcisi protokolde doğrudan diğer büyükelçilerin önünde yer alabilecekti.¹¹⁸

Görüşme sonrası değerlendirmelerin iletildiği Babıali, elçinin büyükelçi rütbesiyle gönderilmesi yönünde karar verdi. Osmanlı daimi temsilciliklerin ilk kuruluşunda yabancı devletlerde en üst düzeyde temsili önemsemişti.¹¹⁹ Bundan sonra diğer üç Avrupa başkentine gönderilecek elçiler de aynı şekilde büyükelçi rütbesiyle gönderildi.

Büyükelçi Ainslie’nin diplomaside karşılıklılık ilkesi gereği Londra’daki Osmanlı elçisinin büyükelçi statüsünde olmasını istemiş olması da muhtemeldir. Bununla birlikte, daimi elçiliklerin bu ilk döneminde, Osmanlı elçileri de bu konuyu önemsiyorlardı. Fransa’daki üçüncü daimi elçi Abdürrahim Muhib Efendi, 1809’da, üç yıllık elçilik süresinin sonlarında dönmek için izin isterken, Fransa’nın o dönemde İstanbul’da maslahatgüzar düzeyinde temsil edilmesine karşılık, kendisinin büyükelçi rütbesiyle Paris’te bulunmasının doğru olmadığını gerekçe olarak sunmuştu. Osmanlı İmparatorluğunun “büyüklüğünü” zedeleyen bu durum karşısında ikinci tercümanını maslahatgüzar rütbesiyle yerine bırakmayı istiyordu.¹²⁰

Toplantıda bürokratik yazışmalar ve elçiliğin rütbesinin belirlenmesi dışında gönderilecek elçinin ulaşımı, masrafları, merkezle haberleşmesinin nasıl olacağı gibi konular hakkında da İngiliz elçisinin görüşleri alındı.¹²¹ Daimi elçiliklerin açılmasıyla

¹¹⁸ Karal, **Selim III’ün Hat-ı Hümayunları**, s. 193, 196-197.

¹¹⁹ Kuran, **A.g.e.**, s. 15.

¹²⁰ Nihat Karaer, “Abdürrahim Muhib Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri”, **OTAM**, C: XXX, No: 30, 2011, s. 16.

¹²¹ **Age.**

ilgili bu ilk toplantı sayesinde Osmanlı hariciyesinin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olan ilk daimi elçiliğin kurulması aşamasında Avrupalı devletlerle etkileşim sürecinde ne tür konuların gündeme geldiğini öğrenmek mümkün olmuştur. Burada müzakere edilen konular Babiali'ye sunulmuş ve alınan kararlar doğrultusunda ilk daimi Osmanlı elçiliği şekillendirilmiştir.

1.1.3.2. Daimi Elçilikler

Yurtdışı daimi temsilciliklerin ilk döneminde 1793-1811 yılları arasında önde gelen dört Avrupa başkentinde, Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de, Osmanlı İmparatorluğu yedi büyükelçi tarafından temsil edildi.

İlk Osmanlı daimi temsilcisi olarak büyükelçi Yusuf Agâh Efendi 1793 yılı sonunda Londra'da göreve başladı. Ardından 1794'te Viyana ve 1795'te Berlin'e daimi elçiler tayin edilmişse de elçilik personelinin seçimi sırasında yaşanan aksamalar ve 1795'te Fransa Cumhuriyetinin gönderdiği ve Osmanlı tarafından tanınan büyükelçinin, diğer devletlerden önce mutlaka Fransa'ya elçi gönderilmesi yönündeki ısrarı sebebiyle göreve başlamaları gecikti. Bu siyasi ve kurumsal gerekçelerle ikinci daimi elçi 1797'de Fransa'ya gönderildi.¹²² Viyana ve Berlin elçiliklerinin de açılmasıyla 1797 yılı üç yeni daimi elçiliğin kurulduğu yıl olmuştu.

1798'den itibaren Berlin'de, 1800'den itibaren Londra ve Viyana'da ve 1811'den itibaren Paris'te olmak üzere Avrupa'daki hiçbir Osmanlı sefaretinde büyükelçilik düzeyinde temsil kalmadı, hepsi maslahatgüzarlık seviyesine indirildi. Bu maslahatgüzarlar büyükelçilerin yanında diplomasi konusunda tecrübe kazanmış Rum tercümanlar veya Müslüman sefaret katipleri olabiliyordu.¹²³

Elçiler görev süreleri olan üç yılı tamamladıktan sonra memlekete dönmek için talepte bulunuyorlar, ardından yerlerine yeni isimler atanıyordu. Bu durumun istisnaları vardı. 1797'de Paris büyükelçiliği görevine başlayan Seyyid Ali Efendi'nin

¹²² Kuran, **A.g.e.**, s. 23-24; Naff, **A.g.m.**, s. 304.

¹²³ Kuran, **A.g.e.**, s. 47-48; Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C: XXXVIII, No: 65, 2019, s. 251-278.

görevi 1798 sonlarında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan savaş hali sebebiyle son buldu fakat kendisi 1802'de savaş durumu sona erene dek zorunlu olarak Paris'te yaşadı. 1806'da Paris'te göreve başlayan Abdürrahim Muhib Efendi ise görev süresi dolduğu ve ülkeye dönme talebinde bulunduğu halde Osmanlı hükümetinin isteği üzerine iki yıl daha görevine devam etti.¹²⁴ 1797'de Berlin'e gönderilen Giritli Aziz Efendi ertesi yıl vefat edince Prusya'nın isteği üzerine yerine yeni elçi atanmamış, temsilcilik maslahatgüzar seviyesinde çalışmaya devam etmişti.¹²⁵

Daimi elçiliklerin kurulması *ad hoc* elçi gönderme uygulamasını hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırmamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde de konunun önemine ve karakterine göre gerekli görülen durumlarda *ad hoc* elçiler gönderdiler. Bu dönemde Fransa ile savaş halinin bitirilmesi için imzalanacak antlaşmanın görüşmeleri için 1802'de, Napolyon'un imparatorluk ilanını tasdik etmek için diplomatik bir jest yapma amacıyla 1806'da ve Rusya ile savaş halindeyken Fransa ile ittifak yapmak için 1807'de *ad hoc* elçiler gönderilmişti. Bu elçiler görevlerini yürütürken ilgili ülkedeki daimi elçilerle koordinasyon halinde çalışıyorlardı.¹²⁶

¹²⁴ Kuran, **A.g.e.**, s. 33-35, 52-53, 61.

¹²⁵ **A.g.e.**, s. 41-43.

¹²⁶ Nihat Karaer, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diplomasi İlişkileri", **AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXXI, No: 51, 2012, s. 87; Kuran, **A.g.e.**, s. 34-35. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Amedi Galip Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar", **Belleten**, C: I, No: 2, 1937, s. 357-410; Süheyla Yenidünya, "**Mehmet Sait Hâlet Efendi: Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)**", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 65-68; Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi", s. 9-10.

İlk Osmanlı daimi elçilikleriyle ilgili ayrıntılar Tablo 1.2’de yer almaktadır¹²⁷:

Tablo 1.2. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri

Londra Elçiliği (1793-1821)¹²⁸

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1793-1797	Yusuf Agâh Efendi	Büyükelçi	Kalyonlar katibi	Moralı olduğu için Rumca anlıyor.
1797-1800	İsmail Ferruh Efendi	Büyükelçi	Tersane-i Amire Ambar Emini	İstanbul’daki Avrupalılarla yakın ilişkileri var.
1800-1803	Yanko Argiropoulo	Maslahatgüzar	Elçilik başkatibi ve tercümanı	
1803-1811	Sıdkı Efendi	Maslahatgüzar	Divan katibi	
1811-1821	Antonaki Ramadani	Maslahatgüzar		

¹²⁷ Tablolardaki bilgilere esas teşkil eden kaynaklar için bkz. Kuran, **A.g.e.**; s. 13-64; Naff, **A.g.m.**, s. 303-311; Musa Kılıç, “İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar”, s. 251-278; Suna Suner, **A.g.e.** Her elçilik için yararlanılan diğer kaynaklar ilgili tablonun dipnotunda verilecektir.

¹²⁸ Yalçınkaya, **The First Permanent Ottoman Embassy**, s. 48-49, 62 ve b.a.; Yalçınkaya, “İsmail Ferruh Efendi’nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797-1800)”, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Ed. Kemal Çiçek, Haarlem, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 383-385, ve b.a. Diğer kaynaklar için bkz. 127. dipnot.

Paris Elçiliği (1797-1821)¹²⁹

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1798	Seyyid Ali Efendi	Büyükelçi	Defterhane-i Amire Kesedarı	Moralı. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle ilişkisi sayesinde diplomasiye yatkınlık. Fransız sefaretince tanınıyor.
1802-1803	Aleksandre Ralli	Maslahatgüzar	Elçilik tercümanı	
1803-1806	Mehmed Said Halet Efendi	Büyükelçi	Reisülkütüblük mühürdar yamağı, Divan-ı Hümayun beylikçi kesedarı	Konak eğitimi aldı. Rumeli'de ayaklanmalara karşı tedbir tavsiye eden raporu III. Selim'in beğenisini kazanmıştı.
1806-1811	Abdürrahim Muhib Efendi	Büyükelçi	Reisülkütüblük beylikçi kesedarı, Reisülkütüblük mükaleme katibi, Beylikçi	Reisülkütüblük yabancı elçilerle görüşmelerinde katiplik yaptığı için diplomasiye yatkınlık.

¹²⁹ Osman Nihat Bişgin, “Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 12-13; Süheyla Yenidünya, **a.g.t.**, s. 14-16, 23 ve b.a.; Bekir Günay, **Paris'te Bir Osmanlı: Seyyid Abdurrahim Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 19-20, 24-25; Karaer, “Abdürrahim Muhib Efendi”, s. 3, 10-11, 22, ve b.a.; Karaer, “Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları,” s. 71-72. Diğer kaynaklar için bkz. 127. dipnot.

				Fransız sefaretince tanınıyor.
1811	Galib Efendi	Maslahatgüzar	Elçilik Sırkatibi	
1811-1817	Panyotaki Argiropolos	Maslahatgüzar	Elçilik Tercümanı	
1817-1821	Nikolaki Mano	Maslahatgüzar		

Viyana Elçiliği (1797-1821)¹³⁰

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1800	İbrahim Afif Efendi	Büyükelçi	Kethüda Katibi	İngiliz maslahatgüzarın yorumuna göre siyaset alanında tecrübesiz.
1800-1808	Konstantin Tipaldo	Maslahatgüzar	Elçilik tercümanı	
1808-1811	Yanko Arigropoulo	Maslahatgüzar		
1811-1821	Yanko Mavroyani	Maslahatgüzar	Sefaret başkatibi	

¹³⁰ Mehmed Süreyya, “Afif İbrahim Efendi”, **Sicill-i Osmani**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C: I, s. 142. Diğer kaynaklar için bkz. 127. dipnot.

Berlin Elçiliği (1797-1821)¹³¹

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1798	Giritli Ali Aziz Efendi	Büyükelçi	Hacegan-ı Divan-ı Hümayun (üst seviye katiplik), vergi tahsildarlığı	Giritli. Fransızca ve biraz Almanca biliyor. İngiliz maslahatgüzarın yorumuna göre siyaset alanında tecrübesiz.
1798-1802	Esad Efendi	Maslahatgüzar	Kethüda katibi hulefasından	
1802-1804	Yanko Koperi	Maslahatgüzar	Elçilik tercümanı	
1804-1806	Yakovaki Argiropoulo	Maslahatgüzar	Babıali'de tercüman	
1806-1807	Yanko Argiropoulo	Maslahatgüzar		

Daimi elçiliklerin kurulma aşamasında diplomatlık mesleğiyle ilgili bir eğitim mekanizması veya yetişmiş personel bulunmadığı için ilk elçiler tablolarında da yer aldığı üzere bürokrasinin farklı kademelerinde görev yapmış, bazı kişisel özellikleriyle ön plana çıkan kişiler arasından seçildiği görülmektedir. Dış ilişkilerin yönetilmesinden sorumlu olan Reisülküttablık birimlerinde görev yapmış, Girit veya Mora kökenli olarak Rumca'ya veya diğer yabancı dillere aşinalığı olan veya İstanbul'da yaşayan Batılılarla veya gidecekleri ülkenin İstanbul'daki sefaretiyle daha

¹³¹ M. Orhan Okay, "Aziz Ali Efendi", *DİA*, C: IV, İstanbul, 1991, s. 333. Ayrıca bkz: H. Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990. Diğer kaynaklar için bkz. 127. dipnot.

önceki görevi icabı iletişim ve yakınlık kurmuş isimlerin tercih edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

İlk daimi elçi Yusuf Agah Efendi'nin elçilik kadrosu sonrasında oluşturulan daimi elçiliklere de model teşkil etti. Elçilik personelinin seçiminde buradaki uygulama takip edilerek, büyükelçinin yanında genelde bir sırkatibi, baştercüman, ikinci tercüman, ataşe veya konsolos ile ilişkiler geliştikçe daha fazla personel görevlendirildi. Tercüman olarak Osmanlı bürokrasisinde genellikle tercih edildiği üzere Rum tercümanlardan yararlanıldı. Müslümanların yabancı dil öğrenmesi dini ve kültürel gerekçelerle o döneme dek tercih edilmediği için, Divan-ı Hümayun tercümanları, önde gelen Rum ailelerin İtalyan üniversitelerinde eğitim almış, yabancı dil bilen üyelerinden oluşuyordu. Daimi elçiliklerde tercümanlar dışında sırkatipleri/katipler personel olarak mutlaka istihdam edilirken bazı elçilik heyetlerinde ataşe ve imam bulunduğu da tespit edilmiştir.¹³²

Bu dönemde elçiliklerde görevlendirme konusunda yaşanan zorlukların en önemlisi bu görevi kabul edecek memur bulmanın zor olması ve böylece yetenekli adaylar konusunda seçeneklerin az olmasıydı. Diplomatlık henüz bir meslek haline gelmemiş olduğu ve hakkında çok az bilgi sahibi olduğu için yurtdışı görevleri tercih edilmiyordu. Kariyer diplomat olarak yetişmiş olmasalar da iyi bir devlet adamı olarak yurtdışında Osmanlı devletini başarıyla temsil edebilecek isimler merkezde kalıp hükümetin başka üst düzey makamlarına tayin edilmeyi bekliyorlardı. Başkent İstanbul'dan ve buradaki siyaset dünyasından uzaklaşmak prestijli bir iş olarak görülüyordu.¹³³

¹³² Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 56-62; Kuran, *a.g.e.*, s. 25-26, 35, 48, 58, 61-62; Osman Nihat Bişgin, *a.g.t.*, s. 12-13; Naff, *a.g.m.*, s. 304; Yalçınkaya, "*İsmail Ferruh Efendi*", s. 384-386; Yenedünya, *a.g.t.*, s. 21; Bekir Günay, *A.g.e.*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 24-25.

¹³³ Kürkçüoğlu, "*The Adoption and Use of*", s. 135. Bu konuda Avrupa'da profesyonel diplomatlığın gelişim dönemiyle karşılaştırma yapmak aydınlatıcı olabilir. Anderson'a göre, 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da yetenekli kişileri uzak başkentlere göreve gitmeye ikna etmek zordu çünkü genelde merkezde kalarak, kendilerini unutturma riski olmadan daha yüksek kademeli görevlere getirilebileceklerini düşünüyorlardı. Bu sebeple elçilik görevlerine "şerefli bir sürgün" gözüyle bakılıyordu. İngiltere'de, 18. yüzyılın ortalarına kadar bu görevi kabul edecek yetenekli diplomat bulmak halen zordu ve genelde döndüklerinde daha iyi bir yere tayin edileceklerine dair söz alarak ancak bu görevi kabul edebiliyorlardı. 1705-1706 yılları arasında İngiltere için çok önemli bir temsilcilik olan Viyana büyükelçiliği, görevi kabul edecek kimse bulunamadığı için aylarca boş kalmıştı. Bkz. Anderson, *A.g.e.*, s. 80-81.

1.1.3.3. Elçilerin Faaliyetleri

Elçiler ve maslahatgözarlar buldukları başkentte ilgili devletin yöneticileri nezdinde Osmanlı Devleti'ni temsil etme ve siyasi ilişkileri yürütme göreviyle gönderilmişlerdi. Bundan başka, kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda merkeze gittikleri devletle ilgili her tür bilgi ve siyasi gelişmelerle ilgili istihbarat sağlamakla görevlendirmişlerdi. Buldukları ülkelerde gazeteleri tarayarak aleyhte haberleri tespit ve tezkip etmek ve gerekli gördükleri haberleri merkeze iletmek başlıca görevleriydi. Gereken hallerde güvenli bir iletişimin sağlanması için yazışmaları şifreli yapmaları isteniyordu. Elçilerden kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetlerde bulunarak Osmanlı Devleti ve içinde bulunduğu reform süreci hakkında buldukları ülkelerde farklı kesimlerle temas kurarak tanıtımlar yapmaları da istenmişti.¹³⁴

Diğer yandan Avrupa'daki daimi elçilikler Osmanlı Devleti'nin doğrudan diplomatik ilişkilerinin olmadığı veya ilgili dönemde iletişimin kesilmiş bulunduğu devletlerle arasında iletişimin sağlanması için elverişli kanallar olmuşlardı. Örnek olarak, Osmanlı ile resmi diplomatik ilişkileri başlatmak isteyen Portekiz ve ABD'nin Londra elçileri büyükelçi İsmail Ferruh Efendi'ye başvurmuştu.¹³⁵ Osmanlı hükümeti de İstanbul'daki İsveç elçisi Mouradgea d'Ohsson'un ve İspanya maslahatgözarının görevden alınmalarını istediğini Viyana'daki elçisi İbrahim Afif Efendi vasıtasıyla Viyana'daki İsveç ve İspanya elçilerine iletmişti. İsveç'in İstanbul'daki elçisi işine son vermesini istemişti.¹³⁶

Elçiler buldukları başkentlerde diğer devletlerin elçileriyle iletişim kurarak misyonlardan elde edilecek faydayı artırabiliyorlardı. Paris'teki büyükelçi Abdürrahim Muhib Efendi buradaki Prusya elçisiyle yakın ilişki kurarak Fransa ve

¹³⁴ Yalçınkaya, "İsmail Ferruh Efendi", s. 392; Kuran, **A.g.e.**, s. 36, 42, 45; Yenidünya, **a.g.t.**, s. 16-17, 69-70; Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları**, s. 199-200; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", **Bellekten**, C: XIII, No: 51, 1982, s. 612-614. III. Selim döneminde daimi elçiliklerle merkez arasında iletişimde şifre kullanımı için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994, s. 231.

¹³⁵ Yalçınkaya, "İsmail Ferruh Efendi", s. 392-397; Kuran, **A.g.e.**, s. 36-38.

¹³⁶ Kuran, **A.g.e.**, s. 44-45.

diğer Avrupa devletlerinin gizli girişimleri hakkında haber almakla görevlendirilmişti.¹³⁷ Abdürrahim Muhib Efendi sonradan Avusturya dışişleri bakanı olacak Metternich’le de Paris elçiliği döneminde samimi ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler Metternich’in dışişleri bakanlığı döneminde de devam ederek iki devlet arasında iletişimin gelişmesini sağlamıştı.¹³⁸

1.1.3.4. İlk Daimi Elçiliklerin Sonu ve Başarısızlık Nedenleri

1821’de patlak veren Yunan İsyanı ise Avrupa’da kurulan ilk daimi elçiliklerin sonunu getirdi. Bu dönemde sefaretlerde maslahatgüzar olarak bulunan Rum tercümanların merkeze kasıtlı olarak yanlış bilgi verdiklerinin anlaşılması üzerine güvenlik sorununu bertaraf etmek için II. Mahmud tarafından bütün elçilikler ve şehbenderliklerin tamamı kapatıldı.¹³⁹

İlk daimi elçiliklerin bir süre sonra maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesinin sebeplerinin başında bu elçiliklerden başta amaçlanan faydanın elde edilemediği düşüncesi gelmektedir. Yurtdışında büyükelçilik düzeyinde temsilci bulundurmak hazineye ekonomik bir yük getiriyordu. Bu dönemde mali zorluklar yaşamakta olan ve hâlihazırda Nizam-ı Cedid reformları çerçevesinde askeri yeniliklere büyük bütçe ayıran devlet muhtemelen bu kâr-zarar hesabı sonucu elçiliklerin statüsünü çok geçmeden düşürmüştü.¹⁴⁰

Elçiliklerden beklenen faydanın sağlanamamasının sebepleri arasında Osmanlı daimi elçilerinin diplomatlık mesleğinde tecrübe sahibi olmaması, Müslüman tercümanların yokluğu sebebiyle istihdam edilen Rum tercümanların sadakatsizlikleri, merkezle elçilikler arasında iletişim sorunları sebebiyle bilgi ve talimatların iletilmesinde yaşanan aksamalar gösterilmektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Karal, **Selim III’ün Hat-tı Hümayunları**, s. 201.

¹³⁸ Kuran, **A.g.e.**, s. 62; Karaer, “**Abdürrahim Muhib Efendi**”, s. 18.

¹³⁹ Kuran, **A.g.e.**, s. 64.

¹⁴⁰ Erdem, **A.g.t.**, s. 368.

¹⁴¹ Kuran, **A.g.e.**,

İlk daimi elçiliklerin, uzmanlaşmış ve dış politika üreten bir dış işleri bakanlığına bağlı olarak çalışmamaları ve bu sebeple gerekli koordinasyonun sağlanamamış olması da bir diğer zayıflıklarıydı.¹⁴²

Bir diğer sorun da elçiliklerin ekonomik anlamda yeterince desteklenememesiydi. Osmanlı Devleti elçilerine, üstünlük göstergesi olarak ev sahibi devletten hiçbir maddi destek (tayinat) almamaları ve devletin üst düzey yöneticilerine verilecek hediyeler konusunda cömert davranmaları talimatı veriyordu. Bununla birlikte devletin içinde bulunduğu ekonomik durum sebebiyle kendilerine harcamalarını karşılayacak ödenekler verilmiyor, elçiler bazen gittikleri ülkelerde borç almak zorunda kalıyorlardı.¹⁴³ Elçiliklerin konsolosluklarca gereken ölçüde desteklenmemiş olması da verimliliği etkileyen faktörlerdendi.¹⁴⁴

Daimi elçiliklerin ilk döneminde başarısızlığın sebeplerinden biri de bu girişimin Avrupa’da Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşlarının oluşturduğu atmosferde Avrupa’da diplomatik faaliyetin geçici olarak akamete uğradığı bir döneme denk gelmesiydi.¹⁴⁵

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu zayıf siyasi ve askeri durum sebebiyle Avrupa’daki elçilerin hareket alanlarının kısıtlı olması elçilerin başarısının önündeki en önemli engeldi. Özellikle Seyyid Ali Efendi’nin büyükelçiliği ise dönemin Osmanlı-Fransız ilişkilerinin giderek bozulan ve savaşla sonuçlanan niteliği sebebiyle başarısız bir elçilik olarak değerlendirilir. Seyyid Ali Efendi’nin, Fransa’nın Mısır’ı işgal niyetini uzun süre anlayamaması ve Fransız dışişleri tarafından uzun süre yanıtılması onun elçiliğinin en önemli zafiyeti olmuştu.¹⁴⁶ Diğer yandan ikili ilişkilerin olumlu olduğu devletlere gönderilen elçiler başarılı bir diplomatik faaliyet içinde olabilmişlerdi. İngiltere’ye gönderilen ilk daimi elçi Yusuf Agah Efendi’nin elçiliği başarılı bir misyon olarak değerlendirilmektedir. Bu başarıda

¹⁴² Kürkcüoğlu, **a.g.m.**, s. 134.

¹⁴³ **A.g.m.**, s. 135.

¹⁴⁴ **A.g.m.**, s. 136.

¹⁴⁵ Hurewitz, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁴⁶ Bişgin, **a.g.e.**, s. 27; **Naff, a.g.m.**, s. 308.

sırcatibi Mahmud Raif'in zekası ve tercüman Persiany'nin sadakati de etkili olmuştur.¹⁴⁷

Bununla birlikte ilk daimi elçiliklerin başarılı olduğu noktalar; Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa diplomasisiyle entegrasyonunu sağlaması, Osmanlı devlet adamlarının Avrupa siyasetini yakından görme imkanı bulması ve bu elçiliklerde bulunan Türk görevlilerin yabancı dil öğrenmeleri şeklinde sıralanabilir.¹⁴⁸ Görev yaptıkları ülkelerde diğer devletlerin elçileriyle iletişim kurarak etkileşim ağını genişletmişler, Bunun yanında Avrupa'da buldukları zamanda edindikleri bilgi ve tecrübelerle diplomasi alanında ilk yetişmiş personeli oluşturmuş ve daimi elçiliklerin yeniden açıldığı dönemden itibaren yetişecek olan hariciye kadrosunun öncüsü olmuşlardır.

1.1.4. Sürekli Diplomasinin İlk Döneminde Şehbenderlikler (Konsolosluklar)

İlk daimi elçilere devleti siyasi bakımdan temsil etme görevinin yanında gittikleri ülkede ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarının hak ve menfaatlerini koruma ve ev sahibi devlet karşısında onları temsil etme görevi de verilmişti. Örnek olarak İngiltere'deki ilk büyükelçi Yusuf Agah Bey gemisine el konan Osmanlı tebaası Rum tüccarların sorunlarını çözmek için İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmuştu.¹⁴⁹

Osmanlıların "şehbenderlik" adını verdiği konsolosluklar¹⁵⁰ da daimi elçiliklerin ilk döneminde kurulmaya başlamıştı. Osmanlılar tarafından "konsolos" anlamında kullanılan "şehbender" kelimesi, Farsça "şah, padişah" anlamındaki "şeh"

¹⁴⁷ Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 180-184.

¹⁴⁸ Kuran, *A.g.e.*, s. 65. İlgili dönemde Osmanlı hariciye mensuplarının diplomatik yetenekleriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Yılmaz Altuğ, "1856'dan Önce Osmanlı Devletinde Modern Devletler Hukuku Uygulaması", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 95-104.

¹⁴⁹ Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 125, 128-129.

¹⁵⁰ Modern konsolosluk hizmetlerinin gelişimini içeren bir çalışma için bkz: Nicholas Michael Keegan, *"Consular Representation in Britain: Its History, Current Status, and Personnel"*, Doktora Tezi, University of Durham, 2004.

kelimesi ile “ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi” anlamındaki “bender” kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. “Şehbender” kelimesi daha çok ticaret limanı olan şehirlerde bulunan tüccarların başı anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Osmanlı devlet ve hariciye salnamelerinde Osmanlı Devleti ve İran’ın ticari memurları için “şehbender” tabiri kullanılırken diğer devletlerin memurları için “konsolos” tabiri kullanılmaktadır.

Hıristiyan Osmanlı tebaasına 1802 yılından itibaren “Avrupa Tüccarı” adıyla, Müslüman tebaaya ise II. Mahmud döneminin ilk yıllarından itibaren “Hayriye Tüccarı” adıyla özel bir statüde Avrupalı devletlerle ticaret yapma hakkı verilmişti.¹⁵² Bu yeni durum, Fransız İhtilali sonrası Napolyon savaşları sebebiyle Avrupa’da yaşanan karışıklık sürecinde tarafsız Osmanlı İmparatorluğu’nun tebaası olan tüccarların faaliyet alanının artması sayesinde oluşmuştu. Daha önce 1725’te Viyana’ya bir şehbender tayin edildiği, Müslüman ve gayrimüslim tüccar grupları arasında onların işleriyle ilgilenen şehbenderlerin belli bölgelerde bulunduğu bilinmektedir. Var olan bu şehbenderlik faaliyetine 1802 yılında devlet tarafından resmîyet kazandırılmasıyla Osmanlı diplomasisinde sürekli temsilciliğin şehbenderlik (konsolosluk) ayağı da ilk defa kurulmuş oldu. Ardından Akdeniz limanlarından başlayarak tüm Avrupa’da bir Osmanlı şehbenderlik ağı oluşturulmaya başlandı.¹⁵³ Bu dönemde elçilik gibi şehbenderlik de bir kariyer olmadığı için tayin edilen şehbenderlerin çoğu tüccarlar arasından seçiliyordu. Bir kısmı tüccar olarak bu şehirlerde yaşayan şehbenderlerin çoğu gayrimüslim ve Rum’du.¹⁵⁴

İlgili devletin başkentinde görevli bir Osmanlı büyükelçisi bulunuyorsa şehbenderliğin kurulmasından sorumlu oluyordu. Örnek olarak, ikinci Fransa büyükelçisi Mehmed Said Halet Efendi Babıali’nin şehbenderliklerin açılması

¹⁵¹ Yasemin Zahide Erol, “Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 6; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013, s. 94, 1148. Ayrıca bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C: III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1993, s. 316.

¹⁵² Mübahat S. Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”, **DİA**, C: IV, İstanbul, 1991, s. 159-160; Mübahat S. Kütükoğlu, “Hayriye Tüccarı”, **DİA**, C: XVII, İstanbul, 1998, s. 64-65.

¹⁵³ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 148-149; Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, s. 396-398; Mahmut Akpınar, “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 41, 2017, s. 129-130.

¹⁵⁴ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 57-59.

yönünde karar aldığı dönemde Avrupa’da görevde olan tek büyükelçiydi ve Marsilya’daki şehbenderliği kurmuştu. Marsilya’da yaşayan İstanbullu bir aileye mensup bir kişiye berat göndererek onu şehirdeki Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak üzere şehbender tayin etmişti.¹⁵⁵

1802-1821 yılları arasında Akdeniz ve özellikle İtalya limanlarından oluşan on altı noktada Osmanlı şehbenderlikleri kuruldu. Daimi temsilciliklerin bu ilk döneminde şehbenderlik kurulan yerler Napoli, Trieste, Venedik, Marsilya, Cenova, Yedi Ada iskeleleri, Amsterdam, Messina, Malta, Cadiz, Londra, Alicante, Lizbon, Ligorna (Livorno-Alikorna), Korfu ve Zanta’ydı. 1821’de Yunan isyanı sonrası Avrupa’daki tüm diplomatik temsilcilikler kapatıldığında bu şehbenderlikler de kapatıldı ve 1836’ya kadar şehbender tayini yapılmadı.¹⁵⁶

Şehbenderliklerin sayısını artırmak ve şehbenderlere kendini yetiştirme imkanı sağlamak için “vekil şehbenderlik” kurumu da bu dönemde başlatılmıştı. İlk vekil şehbender 1820’de Trieste’ye tayin edildi.¹⁵⁷

Malta, Marsilya ve Trieste şehbenderlerine verilen resmi talimatnamede görev tanımları ayrıntılarıyla yer alıyordu. Şehbenderler Osmanlı bayraklı gemilerin ve Osmanlı bayrağının itibarını korunmak, yabancılarla yaşanan anlaşmazlıklarda Osmanlı tebaasını temsil etmek, Avrupa’daki gelişmeler hakkında bilgi toplayarak şifreli yazıyla merkeze bildirmek, hapis cezası verilen bir Osmanlı tebaası için Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı konsoloslarının taleplerinin aynısını ilgili devlet yetkililerinden talep etmekle görevlendirilmişti.¹⁵⁸

Yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nda konsolos bulundurmalarının geçmişine bakıldığında daimi elçilikler gibi konsoloslukların da 15. yüzyıldan itibaren açılmaya görülür. Konsoloslukların hukuki zemini daimi elçilikler gibi ahidnamelerdeki maddelerle belirleniyordu. İlk olarak Floransa’ya 1460’ta İstanbul’da

¹⁵⁵ Kuran, **A.g.e.**, s. 52; Yenedünya, **A.g.t.**, s. 35.

¹⁵⁶ **BOA., A.DVNS.ŞHB.d**, No:1, s. 1-24; Zeki Çelikkol, Aleksander de Groot, Ben J. Slot, **Lale İle Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 214-215. Bkz. Harita 1.1.

¹⁵⁷ Akpınar, “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”, s. 137.

¹⁵⁸ Tayyip Gökbilgin, “Konsolos”, **İA**, C: VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 840.

konsolos bulundurma hakkı verildi. Fransa'ya 1528'de İskenderiye'de ve 1535'te tüm Osmanlı topraklarında konsolos bulundurma izni verilirken, İngiltere 1580, Hollanda 1612'den itibaren tüm imparatorluk şehirlerinde konsolos bulundurabilecekti. Avusturya 1615'te Akdeniz'deki iskelelerde konsolos bulundurma hakkı elde etti. Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı topraklarına konsolos tayin edebilecekti.¹⁵⁹

19. yüzyıla gelindiğinde ilk defa resmi diplomatik ve ticari ilişkiler kurulacak olan devletlerle yapılan karşılıklı antlaşmalarla yeni konsolosluklar açılmaya devam etti. 1830'da ABD ile Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması¹⁶⁰, 1838'de Belçika ile Dostluk ve Ticaret Antlaşması¹⁶¹ imzalandı. Sınır çatışmaları sonrası İran'la 1847'de imzalanan II. Erzurum antlaşması her iki devletin karşılıklı olarak konsolos tayin etmesine ilk defa imkan tanıyordu.¹⁶² 1858'de Brezilya ile imzalanan Dostluk, İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması karşılıklı konsolosluk ilişkisini de düzenliyordu.¹⁶³ Bu dönemde artık Osmanlı İmparatorluğu da diğer devletlerde konsolos bulundurmaya başladığı için konsolosluklarla ilgili antlaşma maddeleri müttekabiliyeti vurgulayan ifadeler içeriyordu.¹⁶⁴

¹⁵⁹ **A.g.m.**, s. 837-838; Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", **DİA**, C: XXVI, Ankara, 2002, s. 179. 1528'de Fransa'nın İskenderiye'deki konsolosu resmen tanınırken, İngiltere 1583 ve Rusya 1781'de Osmanlı şehirlerine ilk konsoloslarını tayin ettiler. Bkz. Gökbilgin, "Konsolos", s. 837-838. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiltere konsoloslarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

¹⁶⁰ Nurdan Şafak, **a.g.e.**, s. 120. 1830 Antlaşmasıyla ABD İzmir konsolosluğu resmi statü kazandı ve ardından diğer şehirlere konsoloslar tayin edildi. Bkz. Çağrı Erhan, "Osmanlı-ABD İlişkileri", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: II, s. 235-247, s. 238.

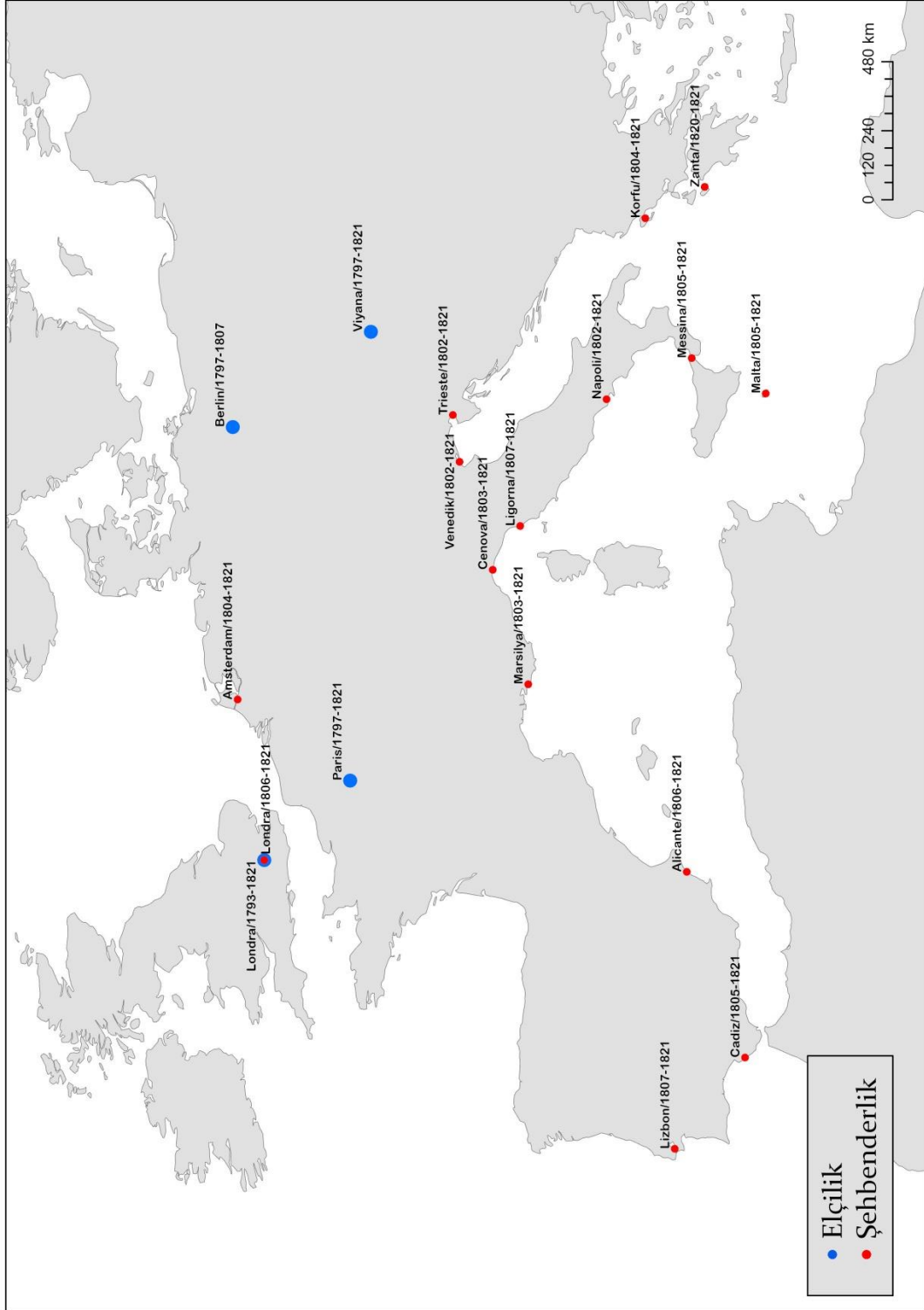
¹⁶¹ Deniz, **a.g.t.**, s. 10-11. 1838'den itibaren Belçika Osmanlı topraklarında konsolos bulunduruyordu. Bkz. **A.g.t.**, s. 95-99.

¹⁶² Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, No: 54, 2013, s. 189-190; Erol, **a.g.t.**, s. 90-91.

¹⁶³ Mehmet Temel, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri", **Bellekten**, C: 68, No: 251, Nisan 2004, s. 131-154.

¹⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı devletler arasında yapılan ticaret antlaşmalarının metinleri için bkz. Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981.

Harita 1.1. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri ve Şehbenderlikleri

Harita 1.1’de ilk Osmanlı daimi elçilikleri ve şebbenderlikleri açılış ve kapanış tarihleriyle birlikte görülmektedir.¹⁶⁵

Şimdiye kadar III. Selim’in diplomaside reform döneminde kurulan daimi temsilcilikler yani Osmanlı hariciyesinin yeni kurulan yurtdışı teşkilatı incelendi. Bunda sonraki kısımda bu daimi elçiliklerin bağlı bulunduğu ve Osmanlı merkez teşkilatında dış ilişkilerin koordine edildiği bürokratik birim olan Reisülkütblük ve III. Selim döneminde geçirdiği değişim ele alınacaktır.

1.1.5. Hariciyenin Merkez Teşkilatı: Reisülkütblük

Osmanlı hariciyesi merkez teşkilatının gelişim hikâyesi klasik dönemde padişahın sarayı içinde yer alan ve devlet idaresinin en yüksek makamı olan Divan-ı Hümayun’un alt birimlerinden olan “nişancı”ya bağlı “reisülkütblük”ın dış işleri konusunda uzmanlaşarak evrilmesinin ve Hariciye Nezareti’ne dönüşmesinin hikâyesidir.

17. yüzyılda Osmanlı merkez bürokrasisinin ağırlık noktası, padişahın sarayında yer alan Divan-ı Hümayun’dan, sadrazamın yönetiminde bulunan Babiali’ye geçtiğinde, reisülkütblük da buradaki yerini almıştı. Yüzyılın sonlarından itibaren bürokrasinin merkezleşmesi ve hacminin artması sebebiyle, reisülkütblük giderek ön

¹⁶⁵ Bu harita ile beraber tezde yer alacak tüm haritalarda Osmanlı elçiliklerinin ilk açılış, kapanış ve ikinci açılış tarihlerinin kaynakları tez metninde yer almaktadır. Haritalarda şebbenderliklerin açılış tarihlerinin tespiti için ise esas kaynak Osmanlı Arşivi’nde bulunan ve 1802-1912 arasında yapılan tüm şebbender tayinlerini içeren Şebbenderlik Defterleri’dir (**BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 1, 2, 3.) Buna göre bir şehre yapılan ilk tayin tarihi esas alınmış, elde edilen bilgiler 1846-1917 (1263-1336) yılları arasında yayınlanan devlet salnamelerinde ve Hariciye Nezareti salnamelerinde bulunan şebbenderlik listeleriyle karşılaştırılmıştır. Salnamelerde yer alan bazı şebbenderliklerin defterlerde bulunmadığı ve bazı dönemlerde şebbenderliklerin salnamelerde defterlere göre daha erken tarihte yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumlarda ilgili salnamenin tarihi ilgili şehir için başlangıç kabul edilerek salnamedeki veri tercih edilmiştir. Haritalarda Şebbenderlik Defterleri ve salnameler dışında kaynak kullanılmamıştır. Şebbenderlikler için fahri veya muvazzaf (kadrolu/maaşlı) şebbenderlik ayrımı yapılmamış hepsi şebbenderlik olarak yansıtılmıştır. Başşebbenderlik, şebbender vekaleti, şebbender memurluğu veya tüccar vekaleti gibi kategoriler için ilgili şehirde bir resmi temsilci bulunması yeterli sayılmış, tümü haritada şebbenderlik olarak işaretlenmiştir. Harita 1.2’den itibaren şebbenderlikler haritada verilen açılış tarihinden başlayarak Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar açık kalmamış olabilir. Herhangi bir yılda bir şebbenderliğin faal olup olmadığının tespiti için ilgili yıla ait salnameler veya arşiv kaynaklarına başvurulmalıdır. Haritalarda ArcGIS programının sağladığı haritalar kullanılmıştır. Haritalarda yer alan tüm elçilikler ve şebbenderliklerin açılış tarihleri tezin ekinde liste halinde görülebilir. Bkz. Ek 10 ve Ek 11.

plana çıktı. 18. yüzyıldan itibaren ise Divan-ı Hümayun önemini yitirirken Babıali devlet idaresinin merkezi oldu. Reisülkütablık ise Babıali'nin, gelişmekte olan bürokratik organizasyonu dahilinde evrimini sürdürdü.¹⁶⁶

Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyaseti askeri güce dayandığı için dış işlerinde sivil bürokrasiye daha az iş düşüyordu. Bu sebeple Reisülkütablık öncesinde hem dış hem de iç işleriyle ilgileniyordu. Bu döneme kadar dışişleriyle ilgili belgelerin hazırlanmasından sorumlu olan Reisülkütabın 17. yüzyılın sonlarındaki askeri yenilgilerle birlikte devletin dış işleriyle ilgili faaliyeti artınca Babıali'yle yabancı elçilikler arasında irtibatı sağlama ve onlarla görüşmeler yapma görevini üstlendi. Maiyetinde çalışan memurlarla birlikte giderek devletin dış işleriyle ilgilenen bürokratik birimi olarak öne çıktı.¹⁶⁷

Reisülkütabın bu profesyonelleşme süreci içinde bir tür hariciye nazırına dönüşmesi Karlofça Antlaşmasını müzakere etmek üzere Sadrazam tarafından görevlendirilmesiyle başlamıştı ve bundan sonra dış işleriyle ilgili uzmanlık gerektiren görevler Sadrazam tarafından ona bırakıldı.¹⁶⁸ Bu dönemden itibaren Reisülkütab tayinlerinde dış ilişkiler konusunda yetenek geliştirmiş, daha önceki kariyerinde bu konuda tecrübesi olan kişiler tercih edilmeye başlamıştı.¹⁶⁹

Reisülkütablar diplomasi yeteneği gerektiren en önemli işlerden biri olarak yabancı devletlerle yapılacak olan antlaşmaları ya bizzat müzakere ediyor ya da görüşmelere danışmanlık yapıyordu. Bu müzakerelerde ayrıca genellikle bir tercüman, sadrazama vekâlet eden kethüda ve ulemadan bir kişi bulunuyordu.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Recep Ahışalı, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütablık (XVIII. yüzyıl)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001, s. 10-12.

¹⁶⁷ **A.g.e.**, s. 30-31, 201. Avrupa devletlerindeki “*secretary of state*” makamı ile karşılaştırılabilir. Bkz. “Avrupa’da Dışişleri Bakanlıklarının Kurulması ve Gelişimi” başlığı.

¹⁶⁸ Carter V. Findley, “The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle East Studies**, C: I, No: 4, 1970, s. 336; Halil İnalçık, “Reisülkütab”, **İA**, C: IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 671-683.

¹⁶⁹ Ahışalı, **A.g.e.**, s. 30-31. 18. yüzyılda Viyana’ya gönderilen *ad hoc* elçilerden Ahmed Resmi Efendi'nin Halifetü'r-Rüesa adlı eseri ilgili döneme kadar görev yapmış Reisülkütablarının biyografilerini içermektedir. Bkz. Ahmed Resmi Efendi, **Halifetü'r-Rüesa=Sefinetü'r-Rüesa, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1269**, Ed. Mücteba İlgürel, Recep Ahışalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992.

¹⁷⁰ Naff, **a.g.m.**, s. 298.

Dış işlerinde devletin çıkarlarının korunması gereken önemli durumlarda reisülkütaba devletin en yüksek hukukçusu olarak Kazasker eşlik ediyordu. Yabancı bir temsilcinin kendi devletinden gelen talimatlar üzerinden sadrazamla bir görüşme yapması gerektiğinde bu görüşmelerin organize edilmesinden de reisülkütab sorumluydu. Reisülkütab savaşlarda Sadrazam'a eşlik ediyor, bu sırada merkezde yerine bir vekil atanıyordu.¹⁷¹ Sefer sırasında Osmanlı bürokrasisi tüm işlerin yolculukta görebileceği şekilde seyyar bir nitelik kazandığı için reisülkütabın da seferde olması zorunluydu.

Reisülkütablar dışişleri alanında uzmanlaşmaya başlasalar da karar yetkileri yoktu ve görevleri alınan kararları uygulamakla ilgiliydi. Osmanlı bürokrasisinde siyaset üretme ve karar alma yetkisi sadrazamlardaydı. Bununla birlikte reisülkütabların dış politikada edinmeye başladıkları tecrübenin devlet için önemi anlaşılıyordu. Bu çerçevede, sadrazamlar 18. yüzyıla kadar yüksek rütbeli askerler arasından seçilirken, bu tarihten itibaren reisülkütablar arasından seçilmeye başlamıştı. Karşılıklı diplomasiye geçişin başladığı kabul edilen Karlofça Antlaşmasını imzalayan Rami Mehmed Paşa'dan itibaren Sadrazam tayinlerinde bu değişimin görülmesi dönüşümün oldukça hızlı ve gözle görülür olduğunun işaretidir.¹⁷² Bu dönemden itibaren hariciye işlerinde karar yetkisi, Sadrazam elindeyse de bu kişi aynı zamanda eski bir Reisülkütab oluyordu.

Diğer yandan reisülkütabın dışişlerine hakimiyeti onu, III. Selim döneminde devletin karar alıcı makamlarına danışmanlık yapma pozisyonuna ve böylece devletin dış politikasının belirlenmesinde etkisi olacak bir konuma getirmişti. Bu dönemden itibaren özellikle elçilerle yakın iletişimi sebebiyle konuların ayrıntılarını bildiği için görüş ve bilgi almak için sadrazamla birlikte saraya çağrılıyordu.¹⁷³

Reisülkütab'ın dışişlerinde karar yetkisinin olmamasının diplomaside avantaj sağladığı durumlar vardı. Bu sayede Reisülkütab yabancı elçilerle yaptığı

¹⁷¹ Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 497.

¹⁷² Halil İnalçık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C: II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 71.

¹⁷³ Ahışhalı, **a.g.e.**, s. 213; Naff, **a.g.m.**, s. 298. Reisülkütablar dış politika konularında layihalar da sunuyordu. Bkz. Ahışhalı, **a.g.e.**, s. 213.

görüşmelerde devletin lehine gördüğü konularda karar bildirirken, aleyhine olduğunu düşündüğü konuları yetkisinin olmadığı bahanesiyle kapatabiliyor veya erteleyebiliyordu.¹⁷⁴

Reisülküttabın yazışmaları da aynı şekilde tam yetkili değildi ve devlet için tam bir bağlayıcılığı yoktu. Bu durumun daimi elçiliklerin ilk kurulma aşamasında iki devletin bürokrasileri arasında bir uyumsuzluk olarak ortaya çıktığı hatırlanmalıdır. İngiliz büyükelçi Londra'ya gönderilecek Osmanlı elçisi konusunda devlet adına resmi yazının İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazılması gerektiğini söylediğinde, bakanlığın dengi olan Reisülküttab'ın yazışma yetkisi olmaması sorun olmuştu. Bu sorun o dönemde geçici bir formül bulunarak çözülmüştü.¹⁷⁵

Reisülküttab 18. yüzyılda dışişlerinde giderek uzmanlaşan ve etkin hale gelerek ön plana çıkan bir figür haline gelirken, maiyetindeki bürokratik yapılar da gelişmeye ve karmaşıklaşmaya başladı. Reisülküttablık'ın dış ilişkilerle ilgilenen birimleri çeşitleniyordu. Divan-ı Hümayun'un alt birimlerinden Beylikçi kalemi yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar ve antlaşmaların uygulanmasıyla ilgili belgelerin hazırlandığı ve saklandığı birimdi. Mektubi-i Sadr-ı Ali sadarete gelen ve buradan giden belgelerle ilgili yazışmalarla ilgileniyordu ve dışişleriyle ilgili belgeler de buna dahildi. Amedi, Sadrazamın özel kalemi olarak Reisülküttabın yabancı elçilerle görüşmelerinin kaydını tutuyordu. Divan-ı Hümayun tercümanı ise yanında yardımcı olarak çalışan "diloğlanları" ile beraber bütün bu yazışma ve görüşmelerde gerekli tercüme işlerini yapıyordu.¹⁷⁶

III. Selim dönemine gelindiğinde devletin askeri alandaki yetersizliği sebebiyle diplomasiye olan ihtiyacın artmış olması ve nihayet 1793'ten itibaren açılan daimi temsilcilikler, merkezde bu girişimi yürüten kurum olan Reisülküttablık'ın iş yükünün belirgin bir miktarda artmasına sebep oldu. Reisülküttablık'ta daha etkin ve verimli bir çalışma için fazla profesyonelleşme ve dallara ayrılmayı gerektiren bu duruma cevap

¹⁷⁴ A.g.e., s. 218.

¹⁷⁵ Bkz. "Daimi Elçiliklerin Kurulması İçin İlk Adımlar" başlığı.

¹⁷⁶ Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 497. Yabancı elçi ve konsoloslarla *ad hoc* veya daimi Osmanlı elçileriyle iletişimi sağlayan birim olan amedi kalemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ahışhalı, a.g.e., 148-149, 206.

vermek için III. Selim'in bürokratik reformları çerçevesinde 1797'de Reisülküttablık kalemlerinde düzenlemeler yapıldı.¹⁷⁷ Bu, Reisülküttablık'ın devletin dışişlerinde gelişen ihtiyaçları çerçevesinde 18. yüzyıl başından beri yaşamakta olduğu dönüşümün yeni bir safhasıydı ve gelecek dönemde Hariciye Nezareti adıyla yeniden yapılandırıldığında bu dönüşüm devam edecekti.

Reisülküttablık'ta devletin dış işleriyle ilgili bürokratik yazışmaları için iş bölümüne gidilerek amedi kaleminin yanında gizlilik gerektiren belgeler için Mühimme Odası kurulmuştu. Belgelerin niteliğinde bu şekilde bir farklılaşmaya gidildiği için onları hazırlayacak güvenilir ve yetenekli katipler seçiliyordu. Diplomasıyla ilgili belgelerin hazırlanması, katiplikte yeni "inşa ve usul kalıpları" gerektirmesi sebebiyle bu kalemlerde görev yapan katipler bu konuda becerileriyle öne çıkmaya başlamıştı.¹⁷⁸

Reisülküttablık'ta ilişkide bulunulan yabancı devletlerle ilgili bir uzmanlaşmadan da söz edilebilir. Yabancı devletlerle yapılan antlaşmaların metinleri ayrı dosyalarda saklanırken her dosyadan sorumlu olan bir katip bulunuyordu. Böylece belli devletlerle ilgili uzmanlaşan katipler aynı zamanda yabancı elçilik çalışanlarıyla sürekli temas halinde oluyor ve antlaşma müzakerelerinde bulunuyorlardı. Bu sayede Avrupa devletleriyle ilgili edindikleri tecrübe elçilik görevleri için onları uygun hale getiriyordu.¹⁷⁹

Reisülküttablık'a bağlı çalışan ve diplomatik iletişimde tercüme hizmeti veren Divan-ı Hümayun tercümanlığı Osmanlı hariciye teşkilatının dönüşüm sürecinde kilit rol oynayan bir birim olmuştur. Burada Müslümanların yabancı dil öğrenmeye uzak durmaları nedeniyle 17. yüzyılın ortalarına kadar Yahudiler veya mühtedi Avrupalılar görev alıyordu. Genellikle İtalyan, Macar veya Alman kökenli olan bu Avrupalılar kendi ana dilleri ve iltica ettikleri Osmanlı'nın dili dışında Latince ve ona ek olarak bir veya birkaç Avrupa dili de biliyordu.¹⁸⁰ Sonrasında önde gelen Fenerli Rum ailelerin

¹⁷⁷ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", s. 389, 395-396.

¹⁷⁸ Ahışalı, **a.g.e.**, 78-79; 144, 204-205; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", s. 390-391.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s. 203-204.

¹⁸⁰ Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 498; Naff, **a.g.m.**, s.

İtalyan üniversitelerinde eğitim almış dolayısıyla Avrupa kültürünü edinmiş ve yabancı dil bilen üyeleri tercüman olarak görevlendirilmeye başlandı. Rum tercümanlar aynı zamanda yabancı elçiliklere de hizmet veriyordu.¹⁸¹

1.2. II. Mahmud Döneminde Osmanlı Hariciyesi (1808-1839)

II. Mahmud döneminde (1808-1839) III. Selim dönemiyle başlayan bürokraside reform sürecinin hariciye işlerine yansımaları olan gelişmeler; merkezde Tercüme Odası'nın ve Reisülkütüblük'ün Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi ile daimi elçilik ve şebkenderliklerin yeniden açılmasıydı. Tanzimat dönemi ise (1839-1876) Osmanlı modernleşme tarihinde Hariciye Nezareti'nin Avrupa tipi hukuki-rasyonel yapıya güçlü nazırlar elinde en yakın olduğu bir dönemdi. Bu dönemde ayrıca II. Mahmud döneminde kritik yerlerde açılan elçilik ve şebkenderliklerin ihtiyaçları dahilinde doğal bir yayılımla küçük boyutlu da olsa diplomatik bir ağı dönüşmüştü. Diplomasinin bir uluslararası ilişkilerde sonuç almak için bir araç olarak kullanımında Avrupa usullerinin tamamen benimsenerek uygulanmaya çalışıldığı dönem de yine Tanzimat dönemi olmuştur.

1.2.1. Tercüme Odası'nın Kurulması (1821)

Osmanlı diplomasisinde yeni dönemi şekillendirecek olan ilk girişim 1821'deki Yunan İsyanının ortaya çıkardığı güvenlik riskinin neticesinde dışişlerinde tercüme hizmetleri konusunda sadece Rumlara dayanmaktan vazgeçilerek Tercüme Odası'nın kurulmasıydı.¹⁸² Yunan İsyanı sırasında yurtdışı temsilciliklerde çalışan Rum maslahatgüzarların merkezi kasten yanlış bilgilendirdiklerinin ortaya çıkmasıyla oluşan şüphe ortamında hem dış temsilcilikler kapatılırken merkezde Babıali

¹⁸¹ Naff, **a.g.m.**, s. 300-301; Kunalalp, *The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, s. 498. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 127-135.

¹⁸² Tercüme Odası ile ilgili ayrıca bkz. Sezai Balcı, **Babıali Tercüme Odası**, İstanbul, Libra Kitap, 2013. Osmanlı Devleti'nin tercüme ihtiyacına çözüm üretme biçimleri ve Osmanlı bürokrasisinin modernleşmesinde önemli bir aşama olan Tercüme Odası'nın kurulması ve gelişimi hakkında son dönem çalışmalarından biri için bkz. Mehmet Darakçıoğlu, **"Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire"**, Doktora Tezi, Princeton, Princeton University, 2010.

tercümanı olarak çalışan Rumların görevlerine son verilmiş, başlarındaki Divan-ı Hümayun tercümanı ise ölüm cezasına çarptırılmıştı.¹⁸³

1821'den itibaren aşamalar halinde gelişerek ortaya çıkan Babıali Tercüme Odası devletin tercüman ihtiyacını karşılama yönteminde önemli bir değişikliği temsil ediyordu. Rumların Divan-ı Hümayun tercümanlığında öne çıktığı dönemden önce diplomaside mühtedilerin yabancı dil bilgisinden yararlanıldığı görülmüştü. Babıali Tercüme Odası'nın ilk kuruluşunda da geçici bir süre için bir Bulgar mühtedisi ve oğlu ile sonrasında Rum ve Ermeni tebaadan iki isim tercüme yapması ve Müslüman personelden tercüman yetiştirmesi için istihdam edildi.¹⁸⁴

Bu Osmanlılar için tıpkı İslam ülkesi olmayan bir yerde uzun süreli memur istihdam etmeye ilk defa başladığı daimi elçilik girişimi gibi bir yeniliği ifade ediyordu. Diplomasi ve tercüme işlerinde yararlanılacak Müslümanların yabancı dil öğrenmesinin hayati bir gereklilik olduğu anlaşılmış ve eski dini/kültürel çekinceler terk edilmişti. Bununla birlikte, Rumların Osmanlı bürokrasisinden tamamen uzaklaştırılmadığı bunun geçici bir tedbir olduğu görülmektedir. 1838'den itibaren Tercüme Odası'nda yeniden istihdam edilmeye başlamışlardır.¹⁸⁵

Tercüme Odası'nın kurulmasının dışişleriyle ilgili tercüme faaliyetini yürütmek ve yabancı dil bilen Müslüman memurlar yetiştirmek dışında bir amacı da Avrupa basınında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çıkan haberleri tercüme etmektir.¹⁸⁶ Babıali'nin basın takibi faaliyeti I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa'nın Divan-ı Hümayun üyelerinin bilgisine sunulmak üzere önemli Avrupa gazetelerini tercüme ettirmek üzere bir daire kurmasıyla başlamıştı.¹⁸⁷ II. Mahmud döneminde Tercüme Odası'nda gerçekleştirilen bu faaliyet sonraki

¹⁸³ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 89-90.

¹⁸⁴ **A.g.e.**, s. 90-92.

¹⁸⁵ Sevilay Kasap, "**Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı**", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 12.

¹⁸⁶ Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 499.

¹⁸⁷ Roderic H. Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press", **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 361-362.

yıllarda Hariciye Nezareti bünyesinde yerini alacak olan Matbuat Kalemi ile devam edecekti.

Modern Osmanlı hariciyesinin insan kaynağının yetişmesi açısından Tercüme Odası kilit bir rol oynadı. Bu birim diplomatik yazışmalar için tercüman ihtiyacının Müslümanlar tarafından karşılaması gibi acil bir ihtiyaçla kurulmuştu fakat odanın gelişim sürecinde memurlar burada edindikleri yabancı dil ve diplomasi yetenekleri sayesinde hariciyenin yeni kuşak Müslüman memurlarını oluşturdular. Bu kişiler hem dış diplomatik görevlerde hem de başta hariciye nazırlığı olmak üzere nezarete yoğun bir şekilde istihdam edildiler. Tercüme Odası Osmanlı İmparatorluğu'nun hariciyeci yetiştiren ilk eğitim kurumu oldu.¹⁸⁸

1.2.2. Hariciyenin Merkez Teşkilatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reisülküttablık'ın Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesini ele almadan önce bir karşılaştırma yapmak için başlıca Avrupa ülkelerinde bu bakanlığın gelişim sürecine bakmak faydalı olacaktır.

1.2.2.1 Avrupa'da Dışişleri Bakanlıklarının Kurulması ve Gelişimi

Avrupa'da bürokrasilerin modernleşme süreci devletlerin dışişleriyle ilgili uzmanlaşmış birimlerinin de dönüşümünü kapsamaktaydı. Bununla birlikte dışişleri bakanlıklarının tarihi, araştırmacıların dikkatini görece geç bir dönemde çekmişti. Dışişleri bakanlıklarının gelişimi diğer devlet kurumlarının gelişimleriyle ilgili genel şablonlara uymadığı için bürokrasi tarihçileri tarafından konunun dışında tutmuştu. Diğer yandan diplomasi tarihçileri de konunun kurumsal boyutuyla fazla ilgilenmediği için dışişleri bakanlıklarının tarihini araştırmamışlardı.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 96; Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 499-500.

¹⁸⁹ Steiner, **a.g.m.**, s. 10.

Konuyla ilgili karşılaştırmalı çalışmaların yapılmaya başlamasıyla birlikte Avrupa’da dışişleri bakanlıklarının gelişim süreçlerindeki benzerlikler ortaya çıktı. Buna göre devletin diğer bürokratik organları gibi dış işleri bakanlıklarının kökeni de yönetimin merkezi olan saraylara dayanıyordu.¹⁹⁰

Avrupa’da merkezi krallıkların tahkim olmaya başladığı 16. yüzyılda kralın aldığı dış politika kararlarını uygulama sorumluluğu olan bir saray birimi veya görevlisi (*secretary of state*) bulunmaktaydı. İngiltere’de merkeze gelen diplomatik yazışmaların artması eskiden kralın mektuplarını yazan ve mührünü taşıyan *secretary of state*’in dış ilişkiler konusunda uzmanlaşmasını sağlamıştı. Fransa’da kraliyet danışma meclisine üye olmayan fakat toplantılara katip olarak katılmaya başlayan *secretary of state*’ler bürokratik hiyerarşide yüksek bir konuma getirilmişlerdi. Bazı örneklerde bu makamda ilgili devletin yoğun ilişki içinde olduğu farklı devletler konusunda uzmanlaşmış iki görevli bulunuyordu. İspanya da benzerleri bulunan bu görevlilerin yetkileri kralın aldığı kararları uygulamakla sınırlıydı ve genellikle içişleriyle ilgili konuları da kapsıyordu.¹⁹¹

17. yüzyılda Fransa’da yalnızca dış politikadan sorumlu bir *secretary of state* birimi oluşmuş ve zaman içinde devletin en önemli bakanlıklarından biri haline gelmişti. 18. yüzyıl boyunca Avrupa’da sadece Fransa’da modern tipe yakın, bu derece profesyonelleşmiş bir dışişleri bakanlığı bulunmaktaydı. Bakanlık, yurtdışındaki diplomatlardan gelecek yazışmalar için farklı coğrafyalara yönelik olarak çalışmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Bunun dışında bakanlıkta mali işler, yabancıların denetlenmesi, diplomatik imtiyazlar ve başka tali konularla ilgilenen bir birim, bir tercüme bürosu, şifrelerle ilgilenen bir birim ve bir coğrafya birimi vardı. 1723’ten itibaren bakanlıkta uluslararası konularla ilgilenmek üzere hukuk danışmanları

¹⁹⁰ A.g.m., s. 11-12.

¹⁹¹ Anderson, A.g.e., s. 73-78. “*Secretary of state*” adı verilen üst düzey devlet görevlisinin Avrupa saraylarında ilk olarak ortaya çıkışı ve makamın dışişleri bakanlığına evrilmesi bakımından Osmanlı bürokrasisinde sonradan hariciye nazırına dönüşecek olan reisülküttap ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Bkz. Rifa’at Abou-El-Haj, “**The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz**”, Doktora Tezi, Princeton University, 1963.

görevlendirilmişti. 1784'te Rusya bu bakanlığın organizasyonu hakkında Fransa'dan resmi bilgi istemişti.¹⁹²

Rusya'da 16. yüzyılda kurularak dışişleri konusunda uzmanlaşan bürokratik birimlerin en erken örneği kabul edilen Posolskii Prikaz da dış politika üretmeyen ve sadece idari sorumluluğu olan bir kurumdu. Ayrıca Avrupa'daki muadilleri gibi yalnızca dışişleriyle değil, içişleriyle ilgili konularla da ilgileniyordu. 18. yüzyılda Posolskii Prikaz İsveç modeli örnek alınarak yeniden düzenlendiğinde iç politikayla ilgili bazı görevleri halen bulunuyordu. O dönemde kurulan diğer komiteler gibi oldukça yavaş ve verimsizdi. 18. yüzyıl ortalarından itibaren ise hızla gelişmiş ve savaş ve amirallik komiteleriyle birlikte en önemli ve başarılı komitelerden biri olmuştu.¹⁹³

Avusturya'da Habsburg Krallığı ve Kutsal Roma İmparatorluğu iki ayrı siyasi otorite olarak dış politikadan sorumlu ofislere sahiptiler ve bu birimlerin rekabet halinde olması dışişleri hizmetlerinin etkili ve profesyonelce yapılmasını engelliyordu. 1790'da iki dış işleri dairesi arasında yapılan bir anlaşmayla bu sorun çözülmeye çalışıldı. Buna göre yurtdışında görev yapan Habsburg diplomatlarının her iki ofisten de itimatnameleri olmasına ve İmparatorlukla ilgili konularda Kutsal Roma İmparatorluğu dışişleri ofisinden, sadece Habsburg topraklarını ilgilendiren konularda ise Habsburg dışişleri ofisinden talimat almalarına karar verildi. Diplomatlar raporlarını da aynı şekilde iki ofise ayrı ayrı göndereceklerdi.¹⁹⁴

18. yüzyılda Avrupa'da devlet organizasyonu içinde dışişleri için özel bir birimin kurulması genel bir trend haline gelmişti ve büyük-küçük devletler bu dönüşüm içinde yerini alıyorlardı. Örnek olarak Danimarka dışişleri bakanlığı bu çerçevede 1770'te kurulmuştu.¹⁹⁵ İngiltere'de ise 18. yüzyılda kıta Avrupası'nın siyasi işleriyle daha fazla ilgilenilmeye başlanmış ve bu sebeple görevdeki iki *secretary of state*'den biri zaman içinde fiili dış işleri bakanı olarak görev yapmaya başlamıştı. Nihayet 1782'de dış işlerini tek sekreter elinde toplamak amacıyla dış işleri bakanlığı

¹⁹² A.g.e., s. 79-80.

¹⁹³ A.g.e., s. 74-75, 77.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 78.

¹⁹⁵ Klaus Kjolsen, "The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 167. Daha geç bir dönemde 19. yüzyılda kurulan Osmanlı Hariciye Nezareti'nin de bu trende katıldığı söylenebilir.

kuruldu. Bu şekilde İngiltere de trende uymuş, bürokrasisi kıta Avrupası ülkelerindeki devletlerin bürokratik yapısıyla uyumlu hale getirilmişti. Diğer yandan İngiltere dışişleri bakanlığının uzun bir süre boyunca küçük ve az masraflı bir bakanlık olarak kaldığı ve ilgili dönemde verimliliğinin düşük olduğu gözlemlenmiştir.¹⁹⁶

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da giderek güçlenen diplomatik bağlar sayesinde büyüyerek karmaşıklaşan dışişleri bakanlıklarında benzerlikler vardı. Yurtdışındaki farklı bölgelerde görev yapan diplomatlarla yapılan yazışmalarla ilgilenmek üzere coğrafyaya göre ayrılmış bölümler tüm bakanlıklarda bulunuyordu. Örnek olarak İngiltere'de 1880'lere kadar, doğudaki, batıdaki ve Amerika'daki devletlerde bulunan elçilerle yazışmalar için farklı departmanlar görev yapıyordu. Bakanlıkların merkez teşkilatında siyasi görevleri olan bu bölümlerin dışında konsolosluklar ve ticari işlerle ilgilenen bir departman ve bakanlığın kendi iç idaresi ve maliyesiyle ilgilenen bir başka departman bulunuyordu. 19. yüzyıl devam ederken dışişleri bakanlıklarında vatandaşlığa kabul, suçluların iadesi veya uluslararası hukukla ilgilenen departmanlar kurulmaya başlandı. Bakanlıklarda çoğunlukla dışişleri bakanının şahsına ait, onun yazışmalarını ve görüşmelerini düzenleyen bir birim de bulunmaktaydı.¹⁹⁷

Dönemin Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlıklarında merkez teşkilatı, yurtdışındaki elçilikleri kapsayan diplomasi teşkilatı ve konsolosluk hizmetlerini kapsayan teşkilat birbirinden ayrı olarak yapılanmış kendi sınırları içinde müstakil birimlerdi.¹⁹⁸ Diğer yandan örnek olarak 19. yüzyıl sonlarında Alman hariciyesinde görev yapan personel için diplomatlık ve konsolosluk kariyerleri arasında geçişkenlik görülmeye başlamıştı.¹⁹⁹ Osmanlı hariciyesini Avrupa devletlerinin hariciye teşkilatlarından ayıran yönlerinden biri de bu birimler arasında keskin bir ayırım

¹⁹⁶ Anderson, **A.g.e.**, s. 77.

¹⁹⁷ **A.g.e.**, s. 103, 112-113; Lamar Cecil, **The German Diplomatic Service, 1871-1914**, Princeton, Princeton University Press, 1976, s. 8-9, 11-12; William D. Godsey, Jr., **Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War**, Indiana, Purdue University Press, 1999, s. 11-12.

¹⁹⁸ Godsey, **a.g.e.**, s. 6; Steiner, **a.g.m.**, s. 14.

¹⁹⁹ Cecil, **a.g.e.**, s. 18.

olmamasıydı. Merkez teşkilatı, elçilikler ve şebkenderlikler için atamalar aynı personel havuzundan yapılabiliyordu.²⁰⁰

Avrupa’da devlet görevlilerinin sosyolojik arka planları yani aristokrat veya halk kökenli olmaları kurumların karakteristik özelliklerini belirleyen önemli bir faktördü. Dışişleri bakanlıklarında idareciler ise genellikle mütevazı kökenleri olan devlet memurlarıydılar.²⁰¹ Avrupa devletlerinde diplomatlar ise tarihsel olarak aristokrat kökenliydi. Diğer yandan örnek olarak Avusturya-Macaristan dışişlerinde 19. yüzyıl sonlarında diplomatlar ağırlıklı olarak aristokrasi kökenliken Avrupa bürokrasisinin orta çağdan beri devam eden bir geleneği olarak bakanlığın merkez teşkilatında aristokratlar görev yapıyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde Avusturya hariciyesinde bu yapının yeni dönemle uyum sağlamadığı ve ulus devletin ihtiyaçlarını karşılayamadığı anlaşılmış ve reformlarla değiştirilmesine çalışılmıştı.²⁰²

Dışişleri bakanlıklarının hükümdarla ve hükümetle ilişkisi ele alındığında, temsili demokrasinin gelişimiyle diğer alanlardaki güçlerini yitirseler de hükümdarların dışişlerinde etkin olmaya devam ettikleri görülmektedir. Örnek olarak Almanya gibi güçlü monarşilerde dış politikanın gidişatı konusunda hükümdarlar ile başbakanlar arasında çekişmeler yaşanabiliyordu. İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerde güçlü başbakanlar dışişleri bakanlığını büyük ölçüde domine edebiliyorlardı. Bununla birlikte 19. yüzyılda gerek diplomat gerek siyasetçi kökenli dışişleri bakanlarının devlet yönetiminde etkinlikleri artmış ve başbakandan sonra hükümetin en önemli üyeleri haline gelmişlerdi.²⁰³

Avusturya örneğinde en yüksek dereceli bakan olan dışişleri bakanı İmparatora doğrudan erişim imkanına sahipti ve dışişleri bakanlığının işleri bakanlar kurulunda görüşülüyordu. Dışişleri bakanlığı dış politikada karar alan bir organ olmaktan ziyade, nihai olarak İmparator tarafından belirlenen dış politika için danışma ve

²⁰⁰ Sinan Kunalp, “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert-Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 435; Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 505.

²⁰¹ Anderson, **a.g.e.**, s. 74.

²⁰² Bkz. Godsey, **a.g.e.**, s. 6, 18, 102-123, 204-206; Cecil, **The German Diplomatic Service, 1871-1914**, s. 10, 58-78.

²⁰³ Steiner, **a.g.m.**, s. 11-12.

yürütme organı olarak görev yapıyordu. Nezaretten dış temsilciliklere gidecek tüm yazışmalar için İmparatora bir kopya gönderiliyordu. Bu da dışişlerinde hiçbir kararın İmparatorun onayı olmadan alınmadığını ve imparatorun tüm iletişimden haberdar olduğunu göstermekteydi.²⁰⁴ Diğer yandan Fransa’da Adolphe Thiers kısa süren yönetiminde (1871-1873) dışişleri ile ilgili anayasal ayrıcalıklarının ötesine geçmişti. Thiers dışişleri bakanını aşarak ülkedeki yabancı diplomatlarla ve Fransa’nın yurtdışındaki elçileriyle doğrudan iletişim kurmasıyla dikkat çeken bir cumhurbaşkanı olmuştu.²⁰⁵

Sonuç olarak, Avrupa’da sürekli diplomasi kullanımı Osmanlı İmparatorluğunun ilk daimi temsilciliklerini açmasından üç yüz yıl önce yaygınlaştığı halde devletlerin merkezi yönetim organlarında sadece dışişleriyle ilgilenen birimlerin ortaya çıkması ve gelişmesi bundan çok daha yavaş bir süreçte ve geç bir dönemde gerçekleşmişti. Sonradan dışişleri bakanlıkları bünyesinde yer alacak olan diplomatlık ise daha itibarlı ve öncelikli bir konumdaydı. Devlet bürokrasilerinin modernleşmesi ve dış politikanın hacminin ve ihtiyaçlarının artması çerçevesinde gelişen süreçte dışişleri bakanlıkları ortaya çıkmış ve gelişmişti.

1.2.2.2. Reisülkütablık’ın Umur-ı Hariciye Nezareti’ne Dönüştürülmesi (1836)

III. Selim döneminde dış politikada diplomasi aracının kullanımına duyulan ihtiyacın sonucu olarak daimi elçiliklerin açılması ve dış ilişkilerin artan hacmi Reisülkütablık’ın yapılanmasında ve personel politikasında düzenlemeleri beraberinde getirmişti. II. Mahmud döneminde aynı sebeplerle hem daimi elçilikler yeniden açılmış hem de Reisülkütablık Hariciye Nezareti’ne dönüştürülmüştür. Osmanlı hariciyesinin inşasında önemli bir dönüm noktasını temsil eden bu girişimler

²⁰⁴ Helmut Rumpler, “The Foreign Ministry of Austria and Austria-Hungary 1848 to 1918”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 49-59, s. 53.

²⁰⁵ Georges Dethan, “The Ministry of Foreign Affairs Since Nineteenth Century”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, ss. 203-223, s. 205-206.

aynı zamanda II. Mahmud döneminde merkezi iktidarın gücünü konsolide etmek için bürokrasinin daha etkin ve verimli hale getirilmesi programının bir parçasıdır.

II. Mahmud kendisinden önceki dönemde giderek daha fazla hariciyeden sorumlu bürokratik birim haline gelen Reisülküttablık'ın geçirdiği bu işlevsel farklılaşma ve özelleşme sebebiyle isminin, yaptığı işle uyumlu hale getirilmesine karar verdi ve böylece Reisülküttablık 1836'da Umur-ı Hariciye Nezareti'ne dönüştürüldü. Reisülküttab Akif Efendi de hariciye nazırı oldu ve nazırlara "paşa" unvanı verilmeye başlandı. Aynı sene bir sonraki nazır Ahmed Hulusi Paşa oldu ve nezaret bünyesinde bir müsteşarlık kuruldu. 1837'de Divan-ı Hümayun kalemlerinden mektubi ve amedi kalemleri, iç ve dış işlerle ilgilenmek üzere iki alt birime ayrıldı ve bu kalemlerin ilgili nezaretlere bağlanmasıyla nezaretin sadece hariciye işleriyle ilgilenmesi sağlanmış oluyordu. 1839 yılı itibariyle Divan-ı Hümayun Tercüme Odası, Mühimme Odası, elçilik ve şebenderlik hizmetleri Hariciye Nezareti altında toplanmış olarak nezaretin kuruluşu tamamlandı. 1837'de nezaret müsteşarı olan Mustafa Reşid Paşa hariciye nazırı oldu. Reisülküttablık'a bağlı eski kalemler nezaret çatısı altında varlığını sürdürürken bazılarının önemi giderek azaldı.²⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikaları çerçevesinde yürüttüğü karantina uygulamaları Avrupalı büyük devletlerin müdahalesiyle karşılaşan dış politikaya ait yönü olan bir konuydu. Yurtdışından gelen ticari gemilere uygulanacak karantina işleriyle ilgilenmek üzere 1838'de kurulan Karantina Meclisi Hariciye Nazırı Reşid Paşa döneminde Avrupalı doktorlarla birlikte İstanbul'daki yabancı elçiliklerin temsilcileri üye olarak katılmaya başladılar. Bu meclis hem hariciyeyi hem de ticareti ilgilendirdiği için hangi kurumun bünyesinde yer alacağını belirlenmesi zaman almıştı. İlk olarak Hariciye Nezareti bünyesinde kurulduğu halde önce ayrı bir nezaret haline getirilmiş sonra da Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştı. 1841'de yeniden Hariciye Nezareti bünyesine katıldı.²⁰⁷

²⁰⁶ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 96-99, 101-102; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 162-163.

²⁰⁷ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 101, 317-323; Gülden Sarıyıldız, "Karantina", C: XXIV, **DİA**, İstanbul, 2001, s. 463-465.

Hariciye Nezareti ilk kurulduğunda çalışma yeri olarak Viyana sefiri Sadık Rifat Bey'in konağı olarak belirlenmişti.²⁰⁸ İlerleyen dönemde ise Hariciye Nezareti Sadaret, Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti ve Ahkâm-ı Adliye daireleri gibi başlıca nezaretler ve devlet daireleri ile beraber Babıali kompleksi içinde yer almaktaydı. Ortada Şura-yı Devlet bulunurken iki yanında Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri yer alıyordu. Yıllar içinde Babıali'de çıkan yangınlardan Hariciye Nezareti daireleri de etkilenmişti.²⁰⁹

Bu dönemde devletin diplomasinin kullanımına yönelik ihtiyaçları son derece acil olmakla birlikte bunun için gerekli hariciye organizasyonunun inşası çok yeni bir süreçti. 1837-1838 arasında birkaç ay hariç Mustafa Reşid Paşa hem nazır hem büyükelçi olarak önce Londra ve sonra Paris'te bulundu. 1837'de Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi Paris'te elçi olarak bulunuyordu, Beylikçi Sarım Efendi elçilik için Londra'daydı gidiyordu. Sadık Rifat Paşa ise Viyana veya Paris'e elçi atanmak üzereydi.²¹⁰ Böylece dış politika becerisi olan dönemin az sayıdaki ilk kuşak hariciyecileri hem merkezde nezaretin yönetim kadrosunu oluştururlarken hem de yurtdışında diplomat olarak devletin diplomatik çıkarlarını temsil etmek çabasındaydılar.

Reisülküttablık'ın Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesinde dış işlerinin yoğunlaşması ve daha profesyonel bir şekilde yürütülmesi ihtiyacından başka II. Mahmud'un merkeziyetçi ve tek elden yönetime yönelik bir devlet organizasyonu kurma çabası da etkiliydi. Babıali'nin bağımsız güç olma özelliğini ortadan kaldırmak için sadrazamlık makamını ortadan kaldırıp onun yerine başvekalet makamını ihdas etti ve nezaretleri kurdu. Bu sayede sadrazamın yetkileri başta Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri olmak üzere nezaretler ve meclislerden oluşan bürokratik yapılara dağıtılmış oldu.²¹¹

²⁰⁸ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 97.

²⁰⁹ Tayyip Gökbilgin, "Bâbîâli", **İA**, C: II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 177; Reşat Ekrem Koçu, "Bâbîâli", **İstanbul Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s. 1746-1754.

²¹⁰ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", s. 408.

²¹¹ **A.g.m.**, s. 409-410.

Böylece hariciyenin yurtdışı teşkilatlanmasında elçiliklerin ve şebkenderliklerin yeniden açılmasıyla yeni bir dönem başlarken, merkez teşkilatında da Hariciye Nezareti kurulmuş oldu. Yurtdışına giderek artan sayıda gönderilen *ad hoc* ve daimi elçiliklerin merkezle iletişimini sağlamak ve dış işlerini düzene koymak ihtiyacı bunun başta gelen sebebiydi.

1.2.3. Daimi Elçiliklerin Yeniden Açılması

1821'deki Yunan İsyanı sırasında Avrupa'daki Rum maslahatgüzarların görevlerine son verilmiş ve yerlerine yeni temsilciler atanmamıştı. Bunun sebebi devletin geldiği noktada temsilciliklerden beklenen faydayı bulamamış olması ve bu işe daha fazla bütçe ayırmak istememesiydi. Osmanlı diplomasisi için daimi temsilcilik kullanımına verilmiş bir ara olan bu dönem on bir yıl sürdü ve elçiliklerin yeniden açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa diplomasisiyle entegrasyonu hız kazanarak devam etti.

İlk daimi elçiliklerin kapatılmasından sonraki süreçte Avrupa'da diplomatik entegrasyonu artırma yönünde bazı adımlar atılarak yurtdışına gönderilecek elçiliklerin rütbeleriyle ilgili uluslararası düzenlemeler yapılmıştı. Diplomatların protokolde önde gelme konusunda yaşadıkları sorunları çözmek için 1815 Viyana Kongresi'nde kabul edilen ve 1818 Aix-la-Chapelle Kongresi'nde bir madde eklenerek tamamlanan düzenlemelere göre diplomasi memurlarının rütbeleri dörtle sınırlandırıldı. Hiyerarşik sıralamaya göre bu rütbelere; büyükelçiler (*ambassadors*), orta elçiler (*envoys*) ve *ministers plenipotentiary*, ikamet elçiler (*ministers resident*) ve maslahatgüzarlardı. Aix-la-Chapelle'de, orta elçilerle maslahatgüzarlar arasında "ikamet elçiler" adı verilen bir rütbe eklenmişti. İkamet elçiler itimatnamelerini devlet başkanlarına vermek suretiyle akredite olurken, maslahatgüzarlar dışişleri bakanına

sunarak akredite olacaktı.²¹² Bu diplomatik düzenlemeler ilerleyen dönemde kongreye katılmayan devletler tarafından benimsenerek uluslararası geçerlilik kazandı.²¹³

Napolyon Savaşlarının ardından 1815'te Viyana Kongresi'yle kurulan Avrupa Ahengi Sistemi'nin devamlılığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunan ve Babıali'yi destekleyen Avusturya başbakanı Metternich bu politika çerçevesinde 1832'de Osmanlı Devleti Viyana temsilciliğinin yeniden açılmasını talep etti.²¹⁴ O dönemde Avrupa'yı yakından takip etmek isteyen Babıali için Viyana'nın uygun bir konumda olması sebebiyle bu talep olumlu karşılandı. 1821'de görevden alındığı halde sonradan Osmanlı Devleti'ne sadık olduğu anlaşılan eski Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani'nin tekrar göreve getirilmesiyle Osmanlı daimi elçiliklerinde yeni dönem resmen başlamış oldu.²¹⁵

Avrupa'da dış temsilciliklerin açılışı Mısır'daki Mehmet Ali Paşa tehdidi karşısında Rusya yardımına muhtaç olunarak 1833 Hünkar İskelesi antlaşmasının yapıldığı buna karşılık Rusya'ya karşı Avrupa devletleriyle denge sağlanması gereken bir uluslararası ortamda gerçekleşti. 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgali de Osmanlı dış politikasının gerilimli konularından biriydi. Diplomasinin yoğun şekilde kullanıldığı bu süreçte ilgili devletlere öncelikle fevkalade misyonlar gönderiliyordu, bunlar sonradan daimi elçiliklere dönüştürüldü. 1834'ten itibaren Paris ve Londra'da özel elçiler bulunurken Paris elçisi Reşid Paşa 1835'te Paris'e 1836'da da Londra'ya ikamet elçisi olarak atandı. 1837'de Reşid Paşa hariciye nazırı olduğunda Kamil Paşa Berlin'e daimi elçi tayin edildi.²¹⁶ Böylece 1821'de kapatılan tüm III. Selim dönemi daimi elçilikleri yeniden faaliyete geçmiş oldu.

²¹² Sir Ernest Satow, **A Guide to Diplomatic Practice**, Ed. Nevile Bland, Londra, Longmans, 1964, s. 162-163.

²¹³ Bu kongrelerin katılımcılarından olmayan ABD de diplomatik ilişkilerde kolaylık ve uyumu sağlaması için 1893'te bu düzenlemeyi benimsemiştir. Satow, **A.g.e.**, s. 164.

²¹⁴ Erdem, **a.g.t.**, s. 386.

²¹⁵ Ahmet Dönmez, "**Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Yeniden Tesisi 1832-1841**", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 41-42.

²¹⁶ Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 116; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan**, Ed. Ersin Embel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 166-167, 170-176. Ayrıca bkz: Betül Demir, "**II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesinin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan**

Mustafa Reşid Paşa (Paris, Londra), Nuri Efendi (Paris, Londra, Berlin), Ahmet Fethi Paşa (Paris, Londra, Viyana), Namık Paşa (Londra), Sârim Efendi (Londra), Rifat Paşa (Viyana) ve Kamil Paşa (Berlin) II. Mahmud döneminin daimi elçileri olmuşlardı.²¹⁷ Diğer yandan *ad hoc* elçilik heyetleri de Osmanlı çıkarları için Avrupa başkentlerine gönderilmeye devam ediyordu. Mehmed Namık Paşa 1832’de Londra ve Petersburg’a²¹⁸, Fethi Paşa ise 1835’te de özel elçilikle Viyana’ya gönderilmişti.²¹⁹

Bu dönemde elçilik heyetlerine bakıldığı zaman genellikle Rum tercümanların istihdam edildiği görülür. Elçilerin maiyetlerinde genellikle divan, amedi ve mektubi kalemlerinden memurlar bulunuyordu. Elçilik heyetlerinde sonraki dönemde Tercüme Odası’ndan Ali Paşa ve Fuad Paşa gibi isimler yetişene kadar Rum tercümanlar görevlendirilmeye devam edecekti.²²⁰

Osmanlı bürokratik modernleşmesi oldukça mesafe kat etmiş olsa da elçilerin görevlendirmelerinde hamilik ilişkileri halen etkili olabiliyordu. Örnek olarak Pertev Paşa’nın görevden alınması ve ölümünden sonra, hamisi olduğu sefaret personeli ve nezarete diplomatik tayinlerin yapılmasından sorumlu kalem çalışanlarının değiştirilmişti.²²¹

Deringil’e göre III. Selim döneminde diplomasi aracı hala “savaşta başarılı olabilene kadar zaman kazanma” amacıyla kullanılıyorken II. Mahmud döneminde Mehmed Ali Paşa isyanıyla “bir ölüm-kalım meselesi” haline gelmişti. Yeni nesil diplomatların çalışmalarını değerlendiren Deringil, bu dönemde imzalanan 1833 Hünkar İskelesi ve Kütahya Antlaşmalarının birer diplomatik başarı olduğunu

Kamil Paşa’nın Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

²¹⁷ **1301 S.N.H.**, s. 161-168.

²¹⁸ Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, s. 404.

²¹⁹ Dönmez, **a.g.m.**, s. 173.

²²⁰ Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, s. 404-405.

²²¹ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 159; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 71-83.

belirtirken ve Tercüme Odası'ndan yetişmekte olan diplomatların bu başarıdaki payını vurgulamıştır.²²²

Bu dönemin diğer bir farkı ise Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarının da içinde bulunduğu Orta Doğu'ya yönelik artan ilgisiydi. Özellikle 1839 yılındaki Mısır İsyanına karşı Avrupa devletlerinin Babıali'ye destek vermeleri sayesinde dönemin siyasi atmosferinde Osmanlı diplomatları ön plana çıkmıştı. Örnek olarak Paris elçisi Mustafa Reşid Paşa'ya verilen görevler arasında Mısır ve Cezayir meselelerini çözmek, Fransız gazetelerine Osmanlı Devleti'ne bu konuda yapılan yanlışları anlatarak devletin yeni reform programından bahsetmek suretiyle Yunanistan ve Mısır'ın yaptığı aleyhte propagandayla mücadele etmek ve gümrük vergilerini yeniden müzakere etmek bulunuyordu. Bu görevlerin zorluğu devletin pazarlık gücünün çok düşük olmasından kaynaklanıyordu.²²³

Diplomatların, görev yaptıkları ülkelerde sadece hükümetlere değil, kamuya da kendi ülkelerinin durumunu ve görüşlerini anlatmaları ve ülkelerini halk nezdinde de temsil etmeleri giderek önem kazanmıştı. Reşid Paşa'ya verilen talimattan da anlaşıldığı gibi Osmanlı yeni dönem daimi elçilerinin de başlangıçtan beri en temel görevlerinden biri buradaki kamuoyuna yönelik halkla ilişkiler çalışması yapmalarıydı. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da bu tür bir çalışmayı II. Mahmud döneminde elçiliklerin kurulmasıyla başlattığını ifade etmektedir.²²⁴ Bununla birlikte III. Selim döneminde ilk daimi elçilerin de aynı talimatla gönderildiği ve kamu diplomasisinin ilk örneği olabilecek çalışmalar yaptıkları ortaya konmuştur.²²⁵

²²² Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 59-60, 63-64.

²²³ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 160; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", s. 405.

²²⁴ Roderic H. Davison, "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century: How the Sublime Porte Tried To Influence European Public Opinion", **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 351.

²²⁵ Bkz. Yukarıda "Elçilerin Faaliyetleri" başlığı.

Daimi elçiliklerin yeniden açıldığı bu dönemden itibaren daimi elçilerin başlıca işlerinden biri de Avrupa basınında Osmanlı'nın ilgi alanına girecek gazete haberlerini merkeze göndermekti. Kupürler veya bütün gazete halinde gönderebiliyorlardı.²²⁶

Yurtdışındaki elçilik kariyeri Osmanlı bürokrasisinin memurları için yeni ve yabancı bir görevdi. II. Mahmud'un daimi elçi tayinlerini yaparken tereddüt eden adaylara yabancı bir devlette büyükelçiliğin hariciye nazırlığından daha yüksek bir mevki olduğunu söylediği aktarılmaktadır. Bu dönemde daimi elçiler yurtdışında eğitim gören askerler veya devleti "Avrupa etkisine açma siyaseti"ni savunan bürokratlar arasından seçilmişti.²²⁷

Bu dönemin elçileri heyetlerinde yeni diplomatlar yetiştirerek gelecek dönemin alt yapısını hazırladılar. Ayrıca, en başta Mustafa Reşid ve Metternich döneminde elçilik görevinde bulunduğu Viyana'dan Türkiye'ye yeni fikirlerle gelen Sadık Rıfat Paşa olmak üzere hem Osmanlı bürokrasisinin hem Osmanlı toplumunun yeniden şekillenmesini ve modernleşmesini sağlayan isimler oldular.²²⁸

1.2.4. Şehbenderliklerin Yeniden Açılması

Osmanlıların konsolosluk sistemini uygulamaya koyduğu 19. yüzyılda dünyada genel olarak ülkeler arası ticari faaliyetlerin çoğalmasıyla ülkelerin konsolosluk hizmetleri önem kazanmıştı. Bu çerçevede konsolosluk ağları genişlemekte, konsolosların vazife alanları çoğalmakta ve konsoloslar profesyonelleşmekteydi. Ağların genişlemesinin en önemli sebebi konsolosluklar arası hiyerarşinin en altında bulunan konsolosluk ajanlarının (agence consulaire) atanmasındaki artışı.²²⁹ Diğer yandan kadroludan ziyade fahri konsolos atanması

²²⁶ Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution", s. 362.

²²⁷ Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 503.

²²⁸ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 161-162; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", s. 406-407.

²²⁹ Jörg Ulbert, "Introduction: La fonction consulaire au XIXe siècle", **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 9-10. "Konsolosluk ajanı" konsolosluklar arasındaki hiyerarşide başkonsolos, konsolos ve konsolos vekilinden sonra gelen, en altta bulunan rütbedir. Diğer rütbeler gibi kadrolu veya fahri olabilir. Bkz. G.R. Berridge-Alan James (Ed.), "Consular Post", **A Dictionary of Diplomacy**, Wiltshire, Palgrave, 2001, s. 49.

tercihi de bu yüzyılda Fransa, Avusturya, İsveç-Norveç ve Rusya gibi pek çok ülkenin konsolosluk ağlarının önemli ölçüde genişlemesini sağladı.²³⁰

Bu dönemde konsoloslar sadece liman şehirlerinde bulunan memurlar olmaktan çıkmıştı. Ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesi, trenle ulaşımın yaygınlaşması ve özellikle Amerika kıtasında göçmenlerin çoğalması sebebiyle ülkelerin liman şehirlerinin yanında iç bölgelerinde de konsolos bulunması yaygınlaştı. Buldukları ülkede ticaret ve seyrüseferle ilgilenmek ve kendi vatandaşlarının haklarını korumak halen asli görevleri olmakla birlikte bilgi toplama görevleri çoğalmış, görev yaptıkları ülkede ticaret ve seyrüsefere dair ayrıntılı raporlar hazırlamak, siyasi gözlem yapmak ve elçiliklerini bilgilendirmek önem kazanmıştı. Konsolosların görev alanında noterlik, denizcilik işleri ve bilgilendirme faaliyetleri çoğalmıştı. Konsolosluk ağlarının genişlemesi ve işlerinin daha yoğun ve karmaşık hale gelmesi profesyonel ve nitelikli konsolosluk memurları istihdam etmeyi de zorunlu hale getirmişti.²³¹

Konsolosluklar konusunda dünyada bu genel eğilimlerin yaşandığı bir yüzyılda II. Mahmud döneminde daha önce durdurulmuş olan şebkenderlik faaliyeti Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden başlatıldı. Hariciye Nezareti'nin kurulduğu yıl olan 1836'da Trieste ve Venedik'e, ardından 1838'de Malta, Korfu, Londra, Birmingham, Marsilya ve Ligorna'ya, 1839'da Napoli ve Tebriz'e şebkender tayinleri yapıldı.²³²

Yukarıda belirtildiği üzere, daimi elçiliklerin rütbelerini düzenleyerek kurula bağlayan 1815 Viyana Kongresi ve ona ek maddelerin kabul edildiği 1818 Aix-La-Chapelle Kongresi konsoloslukların da sınıflarını ve derecelerini belirleyerek

²³⁰ Anne Mézin, "Les Services consulaires français au XIXe siècle", **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 57; Rudolf Agstner, "Les services consulaires autrichiens (austro-hongoris), entre 1800 et 1914", **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 175-190; Leos Müller, "The Swedish-Norwegian Consular Services in the 19th Century (1814-1905)", **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 265-267; Elena V. Safronova, "Russian Consular Service in the 19th Century. Genesis of Russian Consular Institution Network", **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 276.

²³¹ Ulbert, **a.g.m.**, s. 11-15.

²³² **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No:1, s. 24-29. Bkz. Harita 1.1.

hijerarşik bir düzenleme getirmişti. II. Mahmud döneminde elçiliklerde olduğu gibi şebenderliklerde de bu iki kongrede kabul edilen sistem benimsendi.²³³

Hariciye Nezareti'ne bağlı bir birim olarak kurulan şebenderliklerin başında bulunan görevliler başşebender, şebender veya şebender vekili olabiliyordu. Paris, Londra, Tebriz, Cenova gibi büyük ve ticari önemi yüksek olan şehirlere başşebender, Osmanlı ile ticaret yoğunluğu daha düşük olan şehirlere (Amsterdam, Oporto/Porto, Alicante, New York gibi) şebender tayin ediliyordu. Brugge, Palermo, Zanta gibi daha küçük şehirlere ise şebender vekilleri (*vice consul*) atanıyordu.²³⁴

1839'da şebenderlerin görev, sorumluluk ve atamaya dair kuralları içeren yirmi maddelik bir şebenderlik yönetmeliği (nizamname) Londra şebenderi tarafından hazırlandı. Bu yönetmelik Londra büyükelçisi ve aynı zamanda hariciye nazırı olan Mustafa Reşid Paşa tarafından imzalanarak şebenderliklere dağıtıldı.²³⁵

1.3. Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesi (1839-1876)

1.3.1. Hariciye Nezareti'nin Gelişimi

II. Mahmud reformlarıyla birlikte dış politika yönetiminin devlet için hayati önem taşıması sayesinde Osmanlı merkez bürokrasisinin başat kurumu haline gelen Hariciye Nezareti'nin kurumsal gelişmesi Tanzimat döneminde devam etti. Bu dönemde nezaretin görevleri için yeni şubeler açılmış veya var olan kalemlerde düzenlemeler yapılmıştı. Tanzimat döneminde Hariciye Nezareti, acil ihtiyaçlar çerçevesinde ilk olarak gelişerek sistemleşen organı olduğu için Babıali'nin en iyi organize olmuş birimiydi.²³⁶

Hariciye Nezareti kurulduğunda nazıra yardımcı olmak üzere oluşturulan müsteşarlık makamı bu dönemde birkaç kere kaldırılıp yeniden oluşturulmuştu.²³⁷

²³³ Mahmut Akpınar, “Osmanlı Devleti'nde Şebenderlik Müessesesi”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001, s. 23.

²³⁴ Akpınar, “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şebenderlikleri”, s. 136-137.

²³⁵ Kunalp, “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, s. 432-433.

²³⁶ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 212.

²³⁷ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 109.

Nezaretin bürokratik organizasyonunun başında bulunan Hariciye Katibi ise iç yönetimde müsteşarın bazı sorumluluklarını devralmak üzere bu dönemde görevlendirildi. 1870’lerde bu makam kaldırıldı ve yerine Reisülküttablık döneminden kalma bir görevli olan mektupçu nezaretin idari sorumlusu haline getirildi.²³⁸

Hariciye Nezareti’nde artan yazışmalar bu konuyla ilgili yeni birimlerin kurulmasına yol açtı. Yurtdışındaki Osmanlı elçilikleriyle yapılan yazışma işini yürüten Tahrirat-ı Hariciye Kalemi 1851’de Hariciye Mektupçuluğuna dönüştürüldü. Mektupçuluk aynı zamanda Osmanlı tebaası olan azınlıklar ve şebenderlerle yazışmaları yürütüyordu.²³⁹ Yazışmalarının içeriği siyasi ve diplomatik olduğu için bakanlığın siyasi işlerle ilgilenen bölümü burasıydı. 1877’de özel öneme sahip konular için 18. yüzyılın sonlarında Reisülküttablık dahilinde kurulan Mühimme Odası gibi bir bölüm burada kuruldu.²⁴⁰

Tahrirat-ı Ecnebiye Odası ise Babıalı Tercüme Odası bünyesinde gittikçe artan bir şekilde gelen ve giden yabancı dilde yazışmaları kaydetme, ilgili kalemlere iletmeye ve arşivleme görevlerini yerine getirmek üzere 1856’da kuruldu.²⁴¹ Bu oda yabancı dil bilgisinin gerekliliği sebebiyle memurlarının hariciye kariyerinde Tercüme Odası’nın yaptığı gibi bir etki yapıyordu. Burada görev yapan memurlar önemli makamlarda kariyerlerine devam ediyorlardı.²⁴² Tahrirat-ı Ecnebiyede çalışan memurların yabancı dil bilmesi gerektiği için Âli Paşa döneminden itibaren bu odada Ermeni memurların sayıca üstünlüğü ortaya çıkmıştı.²⁴³

²³⁸ “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 500; Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 104. Hariciye Nezareti’nin bürokratik yapısını gösteren bir şema için bkz. **A.g.e.**, s. 113.

²³⁹ Akyıldız, **A.g.e.**, s. 104, 110. Tahrirat-ı Hariciyede bulunan Evrak Odası hakkında bkz.: Kasap, **a.g.t.**, s. 27-28.

²⁴⁰ Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 501.

²⁴¹ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 112. Bu birim Tahrirat-ı Hariciye Odası adıyla da anılmaktadır. Bkz. Kasap, **a.g.t.**, s. 21-27.

²⁴² Kasap, **a.g.t.**, s. 26.

²⁴³ Ahmet Cevdet Paşa, hariciye alanında uzman Müslümanlar yetiştiği takdirde kendisine rakip olmalarından endişe ettiği için Âli Paşa’nın Ermenileri istihdam ettiğini belirtmektedir. Bunu güvenlik açısından sorunlu bulan Cevdet Paşa Islahat Fermanı sonrası dönemde Hıristiyanların hariciyede değil maliye kalemlerinde görevlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer yandan, hariciyede Ermeniler esas olarak, Rumlar’ın görevlerine son verilmesiyle yabancı dil bilen memur ihtiyacını kısa zamanda karşılamak amacıyla istihdam edilmişlerdi. Bkz. Kasap, **a.g.t.**, s. 22.

Tanzimat döneminde Osmanlı diplomasisinde yabancı resmi misafirlere uygulanacak teşrifat kuralları da değiştirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının uluslararası siyasette bir mesele olarak öne çıkması ve İstanbul'un Avrupa ile daha sıkı diplomatik bağlar kurmasının sonucu olarak resmi ziyaretler için gelenlerin sayısı artmış, elçiler dışında devlet adamları, prensler ve diğer misafirlerin de diplomatik ziyaretleri sıklaşmıştı. Bu konuda gerekli protokol ve ağırlama işlemlerinin yürütülmesi ve törenlerin organize edilmesinin uluslararası kurullarla tam uyum içinde ve sistemli bir şekilde yapılması için 1846'da Tercüme Odası'na bağlı Teşrifâtî-i Hariciye memuru tayin edildi.²⁴⁴

Nezaretin iş hacminin artması sonucu evrak işlerinin fazlaşmasıyla evrak yönetimi sorunu ortaya çıkmıştı. Bu dönemde nezaret için özel bir arşiv olarak Hariciye Evrak Odası kuruldu ve modern yöntemlerle yönetilmeye başladı. Osmanlı bürokrasisinin gelişiminde öncü bir nezaret olarak Hariciye Nezareti'nin evrak odası bu çerçevede bürokrasinin diğer birimleri için de arşiv olarak hizmet verdi.²⁴⁵

Hariciye Nezareti'nde evrakın hazırlanması ve saklanması süreci de hız ve verimliliğin sağlanması için Avrupa'da kullanılan metotlara göre yeniden düzenlenmişti. Belgelerin taslak olarak hazırlanması, gözden geçirilmesi, numaralandırılması, gönderilere özet yazılması, gelen ve giden yazışmaların kaydedilmesi ve dosyalama işlemleri artık modern usullerle yapılıyordu. Matbu formların kullanımı da yaygınlaşmıştı. Belgeler önceleri bir deste halinde ve duvarlara asılan torbalar içinde aylara göre etiketlenerek saklanırken sonrasında Batılı tarzda klasörler ve kutular içinde arşivlenmeye başlamıştı. Diğer yandan bu dönemde Osmanlı diplomatları ve hariciye nazırları Avrupa diplomasisinde kullanılan sirküler, rapor, tutanak gibi diplomatik evraka aşina hale gelmişlerdi.²⁴⁶

Kırım Savaşı ve sonrası nezaretin gelişmesi ve "kimlik kazanması" açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Bu döneme kadar daha çok "belge odaklı" faaliyet gösteren eski nezaret yapısının modern hale gelmesiyle ilgili gelişmeler yaşanırken

²⁴⁴ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 110.

²⁴⁵ Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 500.

²⁴⁶ Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century", s. 328.

bundan sonra farklı yabancı dillerde uzmanlaşma gerektiren faaliyetler ön plana çıktı. 19. yüzyılda İngiltere dışındaki tüm Avrupa devletlerinde Fransızca resmi diplomatik yazışma dili haline gelmişti Osmanlı hariciyesinde de 1830'ların sonlarından itibaren Fransızca resmi yazışma dili olarak kullanılıyordu. Tanzimat döneminden önce Osmanlı bürokrasisine personel seçiminde asgari şart olarak Osmanlıca yazma becerisi aranırken bu dönemden itibaren memur adayları için Fransızca'yı kullanma becerisi ön plana çıkmıştır.²⁴⁷

1855'te Kırım Savaşı sırasında Avrupa telgraf hatlarının İstanbul'a uzatılması diplomatik iletişimde, müzakere süreçleri ve hariciye işlerinin yürütülmesinde önemli değişiklikler meydana getirdi ve bu nezaretin yapısına da yansdı. 1875'te Tahrirat-ı Ecnebiye Odası'nda Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Telgraf Ciheti adıyla bir birim kuruldu.²⁴⁸

Osmanlı diplomasisi iletişimde telgrafın kullanımına uyum sağlamakta gecikmemişti. Özellikle 1856 Paris Barış Konferansı'nda Paris'te Osmanlı delegasyonunun başında bulunan Sadrazam Âli Paşa pazarlıkları yürütürken merkezi bilgilendirmek ve yeni talimatlar istemek için merkezle haberleşmesini telgrafla yapıyordu. Bu dönemde Osmanlı hariciyesi ve devlet adamları telgrafın getirdiği hızlı iletişimin baskısı altında çalışmayı öğrenmişlerdi.²⁴⁹

Tahrirat-ı Ecnebiye Odası'nın iş hacminin artmasına bağlı olarak dairenin alt birimlere ayrılması ilerleyen dönemlerde nezaretin bağımsız birimlerinden olacak belli

²⁴⁷ Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 503-504; Sinan Kunalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten**, C: XXXIV, No: 135, Temmuz 1970, s. 425; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 217; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 153. Bir Osmanlı elçiliğinin yazışmalarında Fransızca kullanımını Lahey sefreti örneğinde ele alan bir çalışma için bkz. Arzu Etensel İldem, "Le français langue diplomatique de la Sublime Porte: le cas de la légation ottomane de La Haye", **Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde**, No: 38/39, 2007, s. 215-219.

²⁴⁸ Kasap, **a.g.t.**, s. 27.

²⁴⁹ Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms", **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 171-174; Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century", s. 328. Ayrıca bkz. Roderic H. Davison, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", **Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923**, Austin, University of Texas Press, 1990, s. 133-165; Roderic H. Davison, "Effect of the Electric Telegraph on the Conduct of Ottoman Foreign Relations", **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 371-383.

konularda uzmanlaşmış bölümleri ortaya çıkarıyordu. 1875 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Odasında Telgraf Ciheti'nden başka Tahrirat-ı Hariciye Kuyudat Ciheti, Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Şehbender Ciheti ve Tahrirat-ı Hariciye Politika Ciheti adıyla şubeler kurulmuştu.²⁵⁰

Hariciye Nezareti yurtiçinde de taşradaki bürokratik organlar bünyesinde gelişmeye devam ediyordu. 1864 ve 1871 yıllarında kabul edilen Vilayetler Kanunu'yla nezaret imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde Vilayet Hariciye Müdürleri ve Tercümanları görevlendirdi. Valinin emrinde çalışan bu memurlar başlıca iş olarak taşradaki yabancı konsolosluk üyeleri, ilgili bölgede yaşayan ve yabancı ülke vatandaşlığı iddia edenlerle ilgili meseleler ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde çıkabilen diplomatik krizlerle ilgileniyorlardı.²⁵¹

Yine 1869'da kurulan Matbuat Kalemî ise yerli ve yabancı gazetelere basın bültenleri sağlamak ve basını kontrol etmek amacıyla kurulmuştu.²⁵² Matbuat Kalemî Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanan yerli gazeteleri takip ettiği gibi imparatorluk çapında dağıtılan yabancı yayınları da kontrol ediyordu. Sürekli ve ciddi bir sansür uygulaması yapıldığı için nezaretin en yoğun ve kalabalık bölümlerindendi.²⁵³ Araştırmalara göre bu şubenin kurulması Avrupa devletlerinin dış ilişkiler birimlerinde basın takibinin "kurumsallaşması" açısından öncü bir uygulamaydı.²⁵⁴ Bu kalem ve padişahın basın takibi konusundaki özel hassasiyeti sebebiyle II. Abdülhamid döneminde Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti adıyla yeniden kurulmuş ve çeşitlenen görevleriyle daha organize bir şekilde faaliyete devam etmişti.

²⁵⁰ Kasap, **A.g.t.**, s. 27. Carter Findley, Umur-ı Şehbenderi Kalemî'nin 1873'te kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 297.

²⁵¹ **A.g.e.**, s. 218.

²⁵² Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 217. Matbuat Müdürlüğü daha önce Maarif ve Dahiliye Nezaretleri bünyesinde yer almıştır: Murat Ardıç, "**Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti**", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 29.

²⁵³ Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 501.

²⁵⁴ 1869'da Hariciye Matbuat Kalemî'nin kurulması yabancı basının takibinin daha profesyonel bir şekilde yapılmasını sağlayan bir gelişmeydi. Fransa ve Avusturya hariciyelerinde bu tür bir basın bürosu 1879'larda, İtalya'da ise 1901'de kurulmuştu. Bkz. Houssine Alloul, Roel Roel Markey, "'Please Deny These Manifestly False Reports': Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914)", **International Journal of Middle East Studies**, 2016, No: 48, s. 268.

Hariciye Nezareti ilk kurulduğunda dış işleri dışında ilgilendiği konulardan biri de gayrimüslim tebaa arasındaki ticaret davalarına bakmaktı. Nezaretin iş yoğunluğu sebebiyle 1839'da bu davalar Deavi Nezareti'ne devredilirken sadece müstemin tüccar ve patrikhanelerle ilgili davalar Hariciye Nezareti'nin kontrolünde bırakıldı.²⁵⁵

Nezarette kurumsal olarak bu gelişmeler yaşanırken personel sayısındaki artış karşısında liyakat kriterinin gözetilmesi için önlemler alınması da gerekiyordu. Örnek olarak Tercüme Odası'nda istihdam edilen memur sayısı gerekenin üzerine çıkınca burada liyakat sahibi ve işe yarar memurların kalması için 1861'de Mektubi Odası'nda ve diğer kalemlerde uygulanmakta olan sınavla işe alım sistemi benimsenmiş ve sınavda başarılı olanların Tercüme Odası'nda göreve devam etmesi sağlanmıştı.²⁵⁶

Personelin toplumsal kökenlerine bakıldığında 1856'da Islahat Fermanı'nın yayımlanmasıyla gayrimüslimler için eşitlikçi bir yaklaşımın kabul edilmesi nezarete gayrimüslim memur istihdamında artışı beraberinde getirdi. Bu dönemde Hariciye Nezareti Batı kültürüyle uyumlu ve yabancı dil bilen personel ihtiyacını çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu gayrimüslimlerden sağlıyordu. Gayrimüslim memurların toplam memurlara oranı önceleri yüzde kırktı.²⁵⁷ Bununla birlikte, Hariciye Nezareti'nde gayrimüslim memurlar halen sadece yabancı dil bilgilerine duyulan ihtiyaç sebebiyle istihdam ediliyorlardı.²⁵⁸

Genel olarak daimi elçi tayinlerinde görev yapacağı ülkenin Osmanlılar açısından önemi, gücü ve iki devlet arasındaki ilişkilerin yakınlığı elçilerin rütbesine etki ederken Londra gibi önde gelen bir sefaret, elçi tayin edilen ismin gayrimüslim olması sebebiyle bir süre büyükelçi düzeyinde hizmet vermemişti. III. Selim dönemindeki ilk elçiliklerden beri büyükelçi rütbesi sadece Müslüman sefirlere

²⁵⁵ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 101, 200-201. Deavi Odası için ayrıca bkz. Kasap, **a.g.t.**, s. 29-31. Babialı yapısı içinde Dahiliye ve Hariciye memurlarının ayrılması ve bu konuda Avrupa devletlerindeki pratiğin örnek alındığıyla ilgili bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 101-104.

²⁵⁶ Kasap, **a.g.t.**, s. 16.

²⁵⁷ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 236-237; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 108. Ayrıca bkz. Kasap, **a.g.t.**; Kılıç, **a.g.t.**

²⁵⁸ Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 182. Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdam edilme gerekçeleriyle ilgili ayrıca bkz. Kasap, **a.g.t.**, s. 69-81.

veriliyordu. 1851’de İngiltere sefaretine tayin edilen Kostaki Musurus’a bu sebeple büyükelçi rütbesi verilmemiş, Musurus orta elçi rütbesiyle görevine devam etmişti. Islahat reformları döneminde Kostaki Musurus büyükelçi rütbesine yükseltilen ilk gayrimüslim sefir oldu.²⁵⁹

Hariciye Nezareti’nde özellikle belli kalemlerde görev almış olan Müslüman memurların Osmanlı bürokrasisinde ve devletin Avrupa’dan model alan reformlarla dönüşümünde büyük rol oynadıkları görülür. Reisülküttablık’tan beri önemini koruyan Amedi Kalemünde ve Tercüme Odası’nda çalışan memurlar yurtdışındaki elçiliklere atanıyor veya başka görevler için Avrupa’ya gidiyorlar, ayrıca İstanbul’daki yabancı sefaretle ilişkiler kuruyorlardı. Bu sayede gelişmiş Avrupa devletlerinin yönetim ve işleyiş modelleriyle ilgili edindikleri bilgi ve tecrübeler devletin büyük bir reform hareketi içinde olduğu bir dönemde onları önemli bürokratik mevkilere getiriyordu. Ayrıca ilişkileri sayesinde kazandıkları dış destekler bu makamlarda uzun süre kalmalarını sağlıyordu. Amedi kalemünde yetişen Akif Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Şekib Paşa, Sarım Paşa ve Fuad Paşa hariciye nazırı olmuşlardı. Başka görevlerde Tanzimat reform programını uygulayan öncesinde amedci olarak görev yapmış başka bürokratlar da vardı.²⁶⁰

1.3.2. Daimi Elçilikler ve Şehbenderlikler

II. Mahmud döneminde 1832’den itibaren Viyana, Londra, Paris ve Berlin’de daimi temsilciliklerin yeniden açılmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat döneminde yurtdışındaki elçilik ağını genişletmeye devam etti. 1840’ta Atina²⁶¹, 1849’da Brüksel²⁶², 1857’de Madrid²⁶³, Petersburg, Napoli ve Torino, 1867’de

²⁵⁹ Sinan Kunalp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, s. 431, 433.

²⁶⁰ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 105-106, 112.

²⁶¹ Kunalp, “The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)”, s. 71-78.

²⁶² Brüksel elçiliği Paris elçiliğine bağlı olarak kurulmuştu. Bkz. Musa Kılıç, “Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri”, **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi (CIÉPO 22) Symposium, 4-8 Ekim 2016: Bildiriler Kitabı**, Ed. Kenan İnan-Miraç Tosun, Trabzon, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, C: II, s. 441-453; Alain Servantie, Antoine Gautier, “Le premier représentant ottoman résidant en Belgique: Le consul Paul Testa”, **Consul et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 450.

²⁶³ Ali Sinan Kunalp, “İspanya’da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara, 1973-75, C: XI-XIV, s. 161-175; Kılıç, **a.g.t.**, s. 175.

Washington²⁶⁴, 1848’de Tahran, 1855’te Lahey²⁶⁵ ve ve 1870’te Roma’da elçilikler açıldı.²⁶⁶

1856 Paris Antlaşması’yla Avrupa’nın büyük devletler sistemi içinde yerini alan Osmanlı Devleti’nde Avrupa ile diplomatik entegrasyon bilinçli ve sistemli bir hale geldi. Bu çerçevede Avrupa’daki küçük devletlerin başkentlerinde de diplomatik temsilcilikler açılması siyasi itibar ve çıkar sağlayacağı gerekçesiyle benimsendi.²⁶⁷ Bundan önce elçilikler acil haber alma ve siyasi yardıma başvurma ihtiyaçları sebebiyle büyük Avrupa devletlerinin başkentlerinde kurulurken bu dönemde sürekli diplomatik ilişkiler kurmanın mutad davranış haline gelmişti.

Bu dönemde elçiliklerin açılmasının birbirinden farklı motivasyonları olabiliyordu. 1830’da Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanistan’ın bağımsızlığını kabul etmesinden sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin nazik durumu sebebiyle Atina’da 1840’ta kurulan daimi elçilik siyasi açıdan önem taşıyordu.²⁶⁸ Diğer yandan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde halen Osmanlı Devleti’nin başta gelen düşmanı olarak görülen Rusya ile karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması ve ilk Osmanlı elçiliğinin bu dönemde açılması da yine 1856 Paris Barış Antlaşması ile oluşan yeni siyasi atmosferin bir sonucuydu.²⁶⁹ Torino’daki elçilik ise Sardinya Krallığı’nın kurmak istediği İtalyan birliğine destek sağlamak için İngiltere ve Fransa ile beraber Osmanlı Devleti’nin yanında Kırım Savaşı’na katılmasına karşılık bir teşekkür mahiyetinde açılmıştı.²⁷⁰

18. yüzyılın sonunda bağımsızlığını kazanıp 19. yüzyılın yükselen siyasi gücü olarak Avrupa ile diplomatik ilişkilere giren ABD 1830’da Osmanlı Devleti ile Ticaret

²⁶⁴ Sinan Kunalp, “Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917”, **American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989**, Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 100-108; Nurdan Şafak, **a.g.e.**, s. 57-59.

²⁶⁵ Bkz. 3. Bölüm.

²⁶⁶ Sinan Kunalp, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 119. Ayrıca bkz. **1301 S.N.H.**, s. 161-175.

²⁶⁷ Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 502-503.

²⁶⁸ Kılıç, **a.g.t.**, s. 159.

²⁶⁹ **A.g.t.**, s. 170.

²⁷⁰ **A.g.t.**, s. 165-166.

ve Seyrüsefain Antlaşmasının imzalamış ve 1831’de maslahatgüzar seviyesindeki ilk ABD temsilciliği İstanbul’da kurulmuştu. Osmanlı Devleti’nin ABD’deki daimi elçiliğinin kurulma sebebi ilgili dönemde özel olarak Girit Meselesinde Yunanistan’ın ABD’den aldığı yardımı engellemekti. Bu amaçla 1867’de ilk Osmanlı daimi elçisi Osmanlı çıkarlarını savunmak için kurulan *Moniteur Ottoman* gazetesinin kurucu editörünün oğlu Edward Blacque ABD kamuoyundaki Yunan yanlısı tutuma karşı propaganda yapması için ortaelçi rütbesiyle Washington’a atandı.²⁷¹

Açılan daimi temsilciliklerin devamlılığı her dönemde devletin mali durumuyla yakından ilgiliydi. Kırım Savaşı sonrasında ekonominin bozulması 1860 yılında “tasarruf tedbirleri” kapsamında bazı elçiliklerin geçici olarak kapatılmasına sebep oldu. 1856 Paris Antlaşması’nın tarafı olmayan devletlerdeki Madrid, Lahey, Brüksel ve Napoli elçilikleri kapatıldı. Atina elçiliği ise maslahatgüzarlık seviyesine indirildi. Antlaşmanın tarafı olmadığı halde Yunanistan gibi İran’daki elçilik de kapatılmadı. Kapatılan bu elçilikler II. Abdülhamid döneminin başında yeniden açıldı.²⁷²

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun, devletin çıkarlarını savunmak için gerekli teknik ve argümanları kullanabilen yetenekli diplomatlar yetiştirdiği görülmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri Kırım Savaşı sonrası toplanan 1856 Paris Barış Konferansı’nda barış müzakerelerinde gösterdikleri performanstı.²⁷³ Bununla birlikte Paris Konferansı’nın, büyük güçlerle yapılan ittifak sonucu kazanılan bir savaş sonrası toplanması Osmanlı diplomatlarının başarısında pay sahibi olmalıdır.

Sürekli diplomasi kullanımının elçilik ağının büyümesiyle yaygınlaşmasına rağmen hem Babıali hem de Avrupalı devletler önemli siyasi konuların müzakeresinin İstanbul’daki yabancı elçilerle doğrudan yapılmasını tercih ediyorlardı. Davison’a göre bu sebeple yurtdışındaki Osmanlı diplomatları İstanbul’daki meslektaşlarından farklı olarak esas görevleri olan önemli siyasi konularla ilgilenmekten ziyade

²⁷¹ Kılıç, **a.g.t.**, s. 179; Davison, “Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century”, s. 352.

²⁷² Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, s. 502; Kılıç, **a.g.t.**, s. 118. Bkz. 3. Bölüm.

²⁷³ Davison, “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms”, s. 169.

buldukları ülkede devlet adamları, basın ve halka yönelik Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetini yürütüyorlardı.²⁷⁴

Osmanlı lehine kamuoyu oluştururken merkezdeki gelişmeler hakkında güncel bilgi sahibi olmaları ve “ortak bir dil” kullanmalarını sağlamak için hariciye nazırları düzensiz aralıklarla diplomatlara genelgeler (sirküler) gönderiyorlardı. Örnek olarak Âli Paşa 1866’da Girit meselesiyle ilgili olarak Atina’daki Osmanlı elçiliğiyle yazışmalarını konuyla ilgili bilgi sahibi olmaları için tüm büyük temsilciliklere genelge şeklinde göndermişti. Yine elçilikleri ortak olarak bilgilendirme amacıyla 1858’de kısa bir süre haftalık bir bülten yayınlanarak sefaretlere dağıtılmıştı.²⁷⁵

Elçiler buldukları başkentlerde gazetelerde kendi yazdıkları yazıları yayımlatarak kamuoyuna seslenme yoluna gidiyorlar, bazen gazetecilere ödeme yaparak Osmanlı lehine yazılar yazmalarını sağlıyorlardı.²⁷⁶ Daha sonra II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak gündeme gelecek yabancı basının finanse edilerek Osmanlı lehine yazılar yayımlatma faaliyetinin ilk olarak Abdülmecid döneminde başladığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, 1840’larda Atina sefiri bulunan Kostaki Musurus aleyhte yayın yapan Yunan gazetelerinin Osmanlı tarafına çekmek için merkezden tahsisat talebinde bulunuyordu.²⁷⁷

Bu dönemde uluslararası sergiler hızla gelişen ve çoğalan sanayi üretimleri üzerinden devletlerin birbirleriyle etkileşim içinde olabildikleri mekanlar haline gelmişti. Geçici veya daimi elçilerin bir görevi de bu sergilerde devletlerini temsil etmektir. Kostaki Musurus’un 1851’de bir maslahatgüzar tarafından idare edilen Londra elçiliğine tayini böyle bir vesileyle gerçekleşmişti. İlk defa olarak uluslararası nitelikte düzenlenecek olan Londra Sergisi’ndeki Osmanlı bölümüne nezaret etmek üzere Kostaki Musurus geçici elçi tayin edilmiş, görevi sonradan daimi elçiliğe dönüştürülmüştü.²⁷⁸

²⁷⁴ Davison, “Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century”, s. 352.

²⁷⁵ Davison, **a.g.m.**, s. 352-353; Davison, “How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution”, s. 370.

²⁷⁶ **A.g.m.**, s. 366.

²⁷⁷ Nurdan Şafak, “**Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 53-54.

²⁷⁸ Davison, “Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century”, s. 353-355; Şafak, **a.g.t.**, s. 88-89.

Tanzimat döneminin sonlarına kadar Hariciye Nezareti'nin teşkilat yapısının oturduğu ve profesyonel hariciyecilerin görev yapmakta olduğu görülmektedir. Osmanlı bürokrasisindeki kariyerine doğrudan Hariciye Nezareti'nde başlamış ve düzenli bir terfi sistemi içinde iç ve dış görevlerde bulunmuş hariciyecilerin bu dönemde görülmeye başlaması bunu kanıtlamaktadır. Elçilerin sosyal kökenleri incelendiğinde çoğunun sivil veya askeri bürokraside görev yapmış kişilerin çocukları oldukları tespit edilmiştir. Tayinlerinde rol oynayan etkenler ise çeşitlilik gösteriyordu. Hiyerarşik terfi sistemi içinde ve liyakat kriterine bağlı kalınarak yapılan tayinler olduğu gibi hamilik ve intisap ilişkileriyle yapılan tayinler de bulunmaktaydı. Bazı tayinler ise başkentten uzaklaştırılmak istenen bürokratlar için adeta bir tür sürgün yeri olmak üzere yapılıyordu.²⁷⁹

Avrupa ülkelerine gönderilen elçi ve şebenderlerle İmparatorluğun önemli çıkarlarının olduğu Ege ve Karadeniz çevresindeki bölgelere ve Müslüman ülkelere gönderilen elçi ve şebenderler arasında farklar oluyordu. İran ve Hindistan'a yönelik çıkarların İslami boyutu olduğu için buralara daha çok geleneksel İslami kültüre hakim temsilciler tayin ediliyordu.²⁸⁰ Askeri açıdan önemi olan yerlerin şebenderliklerine veya askeri ataşelik gibi diplomatik görevlere ise askerlik geçmişi olan kişiler getiriliyordu.²⁸¹

Hariciyecilerin eğitimi meselesi ise deneme yanılma yoluyla çözülmeye çalışılıyordu. Bu amaçla kurulan ilk kurum olan Tercüme Odası'nda yetişen ve daimi temsilciliklerin yeniden açılışında elçilik kadrolarında alt seviyelerde görev yapan memurlar 1860-70'lerden itibaren nezaretin merkez ve yurtdışı teşkilatında yüksek kademelerde görev almışlar ve Osmanlı'nın ilk profesyonel diplomat kadrosunu oluşturmuşlardı.²⁸² İlk dönem diplomatlar yabancı dil konusunda kendi kendilerini eğitiyor, bazıları ataşe veya katiplik görevlerindeyken buldukları başkentlerde üniversiteye devam ediyorlardı. Yabancı dil eğitimi için 1839'dan itibaren Paris'e

²⁷⁹ Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", s. 113-117.

²⁸⁰ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 233-234; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 280.

²⁸¹ **A.g.e.**, s. 176-177.

²⁸² Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 503.

öğrenci gönderildi. 1857’de daha disiplinli bir eğitim için Paris’te kurulan ve bir süre sonra verimsiz olduğu gerekçesiyle kapatılan Mekteb-i Osmanide, İstanbul’da Mahrec-i Aklam ve onun bünyesinde 1866’da açılarak daha sonra kapatılan Babiali Lisan Mektebi gibi kurumlarda eğitim alıyorlardı. 1868’de ise yabancı dil bilen kadroların yetişmesi için Galatasaray Mektebi kurulmuştu.²⁸³

Bu dönemde Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika’ya ulaşan bir şebenderlik ağında şebenderler, şebender vekilleri ile yabancı ülke vatandaşlarından tayin edilen fahri şebenderler görevlendirildi. Özellikle Kırım Savaşı sonrası 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin Avrupa sistemine katılmasıyla yeni elçiliklerin açılmasına paralel olarak şebenderlik teşkilatı da önemli ölçüde gelişti. Akdeniz ve Adriyatik’teki büyük limanlarda fahri şebenderlikler muvazzaf (maaşlı) şebenderliklere dönüştü. Karadeniz kıyıları ve Yunanistan’da yeni şebenderlikler açıldı.²⁸⁴

Daha önce şebenderliklerin bulunmadığı Hollanda sömürgeleri, Meksika ve Bavyera gibi bölgelerde şebenderlik kurulmasına imkan veren konsolosluk sözleşmeleri ve protokoller yapıldı. Bununla birlikte, Hollanda sömürgelerinde şebenderlik açılması II. Abdülhamid dönemine kalırken, Bavyera, sözleşmenin ertesi yılı birliğini sağlayan Almanya’nın bir parçası oldu. Meksika’daki yönetim değişikliği sebebiyle antlaşma uygulamaya konmadı.²⁸⁵

Şebenderlik hizmetlerinde standartlaşma yönünde düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde 1839’da yürürlüğe giren şebenderlik yönetmeliğine ek olarak 1860’ta şebenderlerin gördüğü pasaport, evlilik, seyrüsefere dair işler için yeni bir ücret tarifesi yayımlandı.²⁸⁶

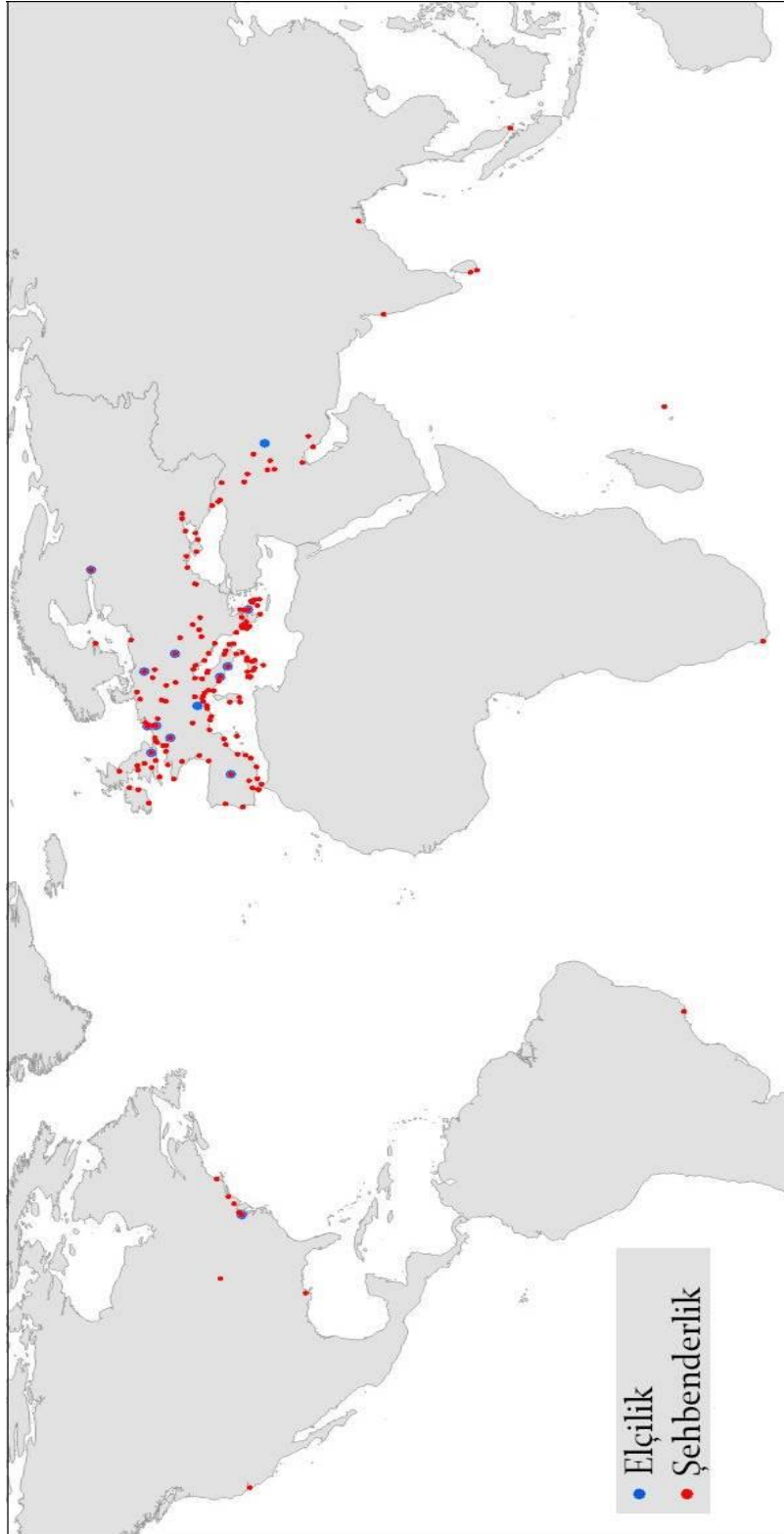
²⁸³ Kunalalp, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, s. 115-116; Orhan Koloğlu, **a.g.m.**, s. 133; Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXVII, No: 44, 2008, s. 85-87.

²⁸⁴ **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 1; Kunalalp, “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, s. 433. Bkz. Harita 1.2.

²⁸⁵ Yasemin Saner Gönen, “Babiali’nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-1”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, No: 67, s. 12, 16.

²⁸⁶ Kunalalp, “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, s. 432-433.

Harita 1.2. Yeniden Kuruluşundan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Elçilikler ve Şehbenderliklerin Dağılımı (1832-1876)

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE HARİCIYENİN MERKEZ TEŞKİLATI

2.1. II. Abdülhamid'in Dış Politikası

II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılın başından beri vermekte olduğu varlık mücadelesinin en zor şartlar altında devam ettiği dönemdi. Dönemin başında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde ve Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Kırım Savaşı (1853-1856) ve Paris Antlaşması (1856) döneminde olduğu gibi garanti altında olmadığı anlaşıldı.

İngiltere, bu dönemden itibaren, imparatorluğun dağılmasını engellemenin zor olacağı düşüncesini benimsedi. Berlin Antlaşmasının hukuki zemini üzerine inşa edilen süreçte İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı, Fransa ise 1881'de Tunus'u işgal etti. İngiltere ve Rusya Ermenileri bağımsızlık için harekete geçirirken, Osmanlı hükümetine Ermeni bölgelerinde reform konusunda baskı yaparak Osmanlı'nın iç işleriyle ilgili bir meseleyi uluslararası hale getirdi. Rusya Balkanlar ve Boğazlar'da, Avusturya yine Balkanlar'da ve İtalya ise Kuzey Afrika'da yayılmak istiyordu.²⁸⁷

Uluslararası arenada yalnız kalan ve mali olarak darboğazda olan Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için kısıtlı diplomatik imkanlara sahipti. Tanzimat döneminin aksine bu dönemde dış politikanın üretiminde Padişah olarak II. Abdülhamid'in büyük etkisi vardı bu sebeple bu dönem devletin takip ettiği dış politika "II. Abdülhamid'in Dış Politikası" şeklinde isimlendirilmektedir.

II. Abdülhamid'in bu zorlu koşullarda dış politikada benimsediği prensipler barışçıl, statükoyu koruyan ve diplomasi kullanımını önceleyen bir yaklaşıma işaret

²⁸⁷ Murat Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 6-7; Yasamee, **a.g.e.**, s. 68-73.

etmektedir. Askeri güç kullanımından mümkün olduğunca uzak durmak, Avrupa'daki devletlerin kurduğu ittifaklarda yer almayarak tarafsız kalmak ve bu devletlerle ilişkileri sürdürürken mesafeyi koruyarak denge siyaseti gütmek Abdülhamid dış politikasının başlıca prensipleriydi. Bununla birlikte, tarafsızlık ve denge siyaseti Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki rekabetten yararlanarak başarı sağlıyordu ve bu devletler ilerleyen dönemde ilgili konularda anlaşıp rekabetlerini sona erdirince Osmanlı'nın politikası akim kaldı.²⁸⁸

Esasen 1880'lerin sonlarından itibaren tarafsızlık politikası yavaş yavaş terk edilmiş, Almanya için de geçerli sebeplerin varlığıyla Osmanlı Devleti Almanya ile yakınlaşmıştı. II. Abdülhamid, ayrıca, Halife unvanının uluslararası alanda Müslümanların yaşadığı coğrafyalar üzerindeki etkisinden diplomatik bir koz olarak yararlanmak için Panislamist faaliyetlere saltanatı süresince ağırlık verdi.²⁸⁹

Dış politikada bu prensipler ve stratejiler çerçevesinde kararların alınması, uygulanması ve diplomasinin bir araç olarak kullanılması süreçlerinde çeşitli şahıs ve kurumlar faaliyet ve etkileşim halindeydi. Başta Sultanın kendisi olmak üzere, Mabeyn-i Hümayun yani Yıldız Sarayı'ndaki yönetim kadrosu, Babıali'de Sadrazam ve Hariciye Nezareti, nezaretin yurtdışındaki teşkilatını oluşturan elçilikler ve şehbenderlikler ile Abdülhamid'in muhatabı olan devletlerin temsilcileri olarak İstanbul'daki yabancı elçiler bu süreçte faaliyet ve etkileşim halinde olan aktörlerdi.

II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde siyasi karar alma sürecinde Saray/Mabeyn'in rolü zamanla artacak, Babıali etkisiz hale getirilerek Abdülhamid karar almada tek yetkili haline gelecekti. İç politikada olduğu gibi dış politikada da sadrazamın ve hariciye nazırının karar mercii olarak rolü silikleşecekti. Mabeyn'de üretilen dış politikanın yürütülmesi ise Babıali ve Hariciye Nezareti'nin sorumluluğundaydı.

²⁸⁸ Gökhan Çetinsaya, "Dış Politika", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 93-95.

²⁸⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 450-479.

İngiltere elçilerinin devlet politikaları üzerinde belirleyici rol oynadığı Tanzimat dönemine kıyasla, bu dönemde diğer büyük devletlerin elçileri de Osmanlı hükümeti üzerinde etkili oluyorlardı.²⁹⁰ II. Abdülhamid'in yabancı elçilerle kurduğu doğrudan iletişim sayesinde Osmanlı dış politikasının şekillenmesinde yeni bir etkileşim alanı ortaya çıkmış, böylece büyük devletlerin nüfuzu birbirleriyle dengelenmeye çalışılmıştı.

Osmanlı hariciyesinin kurumsal gelişim ve dönüşüm sürecinde II. Abdülhamid dönemi, Mabeynin devlet yönetiminin merkezi olarak ön plana çıktığı, devlet bürokrasisinin bu fiili durum çerçevesinde işlev değişikliğine uğradığı ve yeniden şekillendiği bir dönemdi. Bu sebeple, Osmanlı hariciye teşkilatının 1876-1909 yılları arasındaki gelişim ve dönüşümü ele alınmadan önce II. Abdülhamid dönemi bürokrasisinin dinamikleri ve politikanın üretildiği yer olarak Mabeyn'in ortaya çıkışı ele alınacaktır.

2.2. II. Abdülhamid Dönemi Bürokrasisi: Mabeyn ve Babıali Arasında Hariciye İşleri

II. Abdülhamid döneminde bürokrasi, padişahın yönetim aygıtını kullanma biçiminin farklılaşmasıyla dönüşüme uğradı. Kendi döneminde ve sonrasında tartışılan bu dönüşüm Osmanlı bürokrasisinin yüzyıllara yayılan gelişim ve 19. yüzyılda gerçekleşen modernleşme sürecinde farklı bir aşamayı temsil etmektedir.

II. Abdülhamid dönemi ironik bir biçimde devlet yönetiminde daha katılımcı bir yaklaşımı vaat eden I. Meşrutiyet'in ilanıyla başlamıştır. Yeni Osmanlılar adı verilen ve Tanzimat bürokratları içinden çıkarak Babıali paşalarına muhalefet eden grubun²⁹¹ girişimleriyle hayata geçen I. Meşrutiyet kısa sürse de (1876-1878) Osmanlı

²⁹⁰ Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions", Doktora Tezi, Princeton University Department of Near Eastern Studies, 1976, s. 52-53.

²⁹¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 26. bsk. 2013, s 305-309.

modernleşme sürecinin bir aşaması olarak kabul edilir. Osmanlı devleti için bir anayasanın (Kanun-i Esasi) ilanı, Nizam-ı Cedid'den beri yapılageldiği gibi devletin yukarıdan aşağıya yeniden düzenlenmesine yönelik bir "projeydi".²⁹² Pratikte bu şekilde uygulanmasa da anayasal bir yönetim teoride padişahın yetkilerinin sınırlanmasını ve yürütmenin denetlenmesini ima ediyordu. Bu sebeple girişim, ilerleyen dönem için bürokrasinin özerkliğine dair gelişmeleri vaat edebilirdi.

Ne var ki, anayasanın iki yıl içinde askıya alınması hem idarenin büyük ölçüde Babıali hükümetinin elinde olduğu Tanzimat dönemini, hem de bu döneme en sert eleştirileri getirmiş olan Yeni Osmanlıların çabalarıyla açılan Meşrutiyet dönemini en azından "fiilen" kapatmıştı.²⁹³ II. Abdülhamid'in yeni dönemde otoriter yönetimini kurmasının ve Babıali'yi etkisizleştirilmesinin biraz da I. Meşrutiyet'in kısa süre içinde akim kalmasıyla oluşan bu boşluk sayesinde gerçekleştiği söylenebilir.

Devletin karar alma ve yürütme süreçlerinde Babıali'nin yani Sadrazam yönetiminde nezaretlerin aktif olduğu Tanzimat dönemi yönetim tarzından, klasik dönemi andırır şekilde saray merkezli bir yönetim anlayışına geri dönmüştür. Osmanlı imparatorluğunun yönetim ilkelerinin en başında gelen pragmatizmin bu dönemin de karakteri olduğu düşünüldüğünde cevap üretilmesi gereken iç ve dış sorunlarla ilgili Mabeyn ve Babıali'nin birlikte kullanıldığı eklektik bir yönetim tecrübesi padişahın inisiyatifinde ortaya konmuştur. İmparatorluğun varoluşunu ilgilendiren en önemli işlerden olarak dış işlerinin yönetimi de bu süreçte II. Abdülhamid ve saray yönetim kadrosu olarak Mabeyn tarafından ele alınmıştır.

II. Abdülhamid'in 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek Yıldız Sarayı'na taşınması Tanzimat sonrası farklı yönetim anlayışının hâkim olduğunun göstergelerinden biri olarak yorumlanmıştır. Yeni sarayın mimarisi de bu yeni döneme uygundu.²⁹⁴ Bu yönetim anlayışı, 17. yüzyıldan beri mekan olarak var olduğu bilinen,

²⁹² Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 81.

²⁹³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 168.

²⁹⁴ Dolmabahçe Sarayı'nın aksine Yıldız Sarayı padişah ve saraydaki bürokratların birbirinden ayrı konumlandığı, müstakil birimlerden oluşan mimarisiyle Osmanlı klasik döneminde yönetimin merkezi

sarayda yönetimle ilgili işlerin görüldüğü daire olarak yıllar içinde gelişen “Mabeyn-i Hümayun”u, Tanzimat parantezinden sonra bu dönemde, devletin başat bürokratik organı olarak ortaya çıkardı.²⁹⁵

Sarayın “siyasi örgütlenmesinin merkezi” olan Mabeyn’de bulunan görevliler Abdülhamid’in Babıali, vilayetler ve yurtdışındaki diplomatlarıyla iletişimini sağlıyorlardı.²⁹⁶ Mabeynin bürokratik yapılanmasının en üstünde “Sultan’a doğrudan ulaşabilen ve sözlü emir ve talimatları taşıyan” mabeynciler bulunmaktaydı.²⁹⁷ Mabeyn Müşirliği görevini uzun süre yerine getiren Gazi Osman Paşa ve Mabeyn Başkatipliği yapan Küçük Sait Paşa, Ali Fuat Bey, Süreyya Paşa ve Tahsin Paşa bunlar arasında öne çıkan isimlerdi.²⁹⁸ Padişahın, Babıali ve diğer tüm muhataplarla yazışmalarını yaptığı için en önemli birimlerden olan Mabeyn başkitabetindeki memurların sayısı bu dönemde büyük artış gösterdi. Yurtdışındaki temsilciler ve taşradaki memurlarla doğrudan iletişim kurmak ve bunun gizliliğini sağlamak için Mabeyn Telgrafhanesi ile Mabeyn Şifre Kitabesi bu dönemde kuruldu.²⁹⁹ Başkitabette çalışan katiplerden başka diplomasi işleriyle ilgilenen Reşid Bey ve Avrupa basınına takip eden Nişan Efendi iki özel katipliği yönetiyorlardı.³⁰⁰

II. Abdülhamid’in dış politika kararlarını geliştirmesi için Avrupa’daki siyasi gelişmelerle ilgili enformasyonun sağlanması hayati bir ihtiyaçtı. Bunun için Yıldız Sarayı’nda Avrupa basını düzenli şekilde taranıyordu. Ayrıca Hariciye Nezareti’ne bağlı olarak yurtdışında görev yapan temsilcilerin sağladığı bilgi ve istihbarat

olan Topkapı Sarayı’na benzemektedir. Bkz. T. Cengiz Göncü, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayun”, **Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, No: 15, İstanbul, 2016, s. 54-55.

²⁹⁵ II. Abdülhamid dönemi Mabeyn-i Hümayunu kurumsal, idari ve fonksiyonel yönleriyle ele alındığı bir tez çalışmasından yola çıkarak yayımlanan iki makale için bkz. Sedat Kanat, “II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn’un Başlıca Fonksiyonları”, **Akademik Matbuat**, C: I, No: 1, Kasım 2017, s. 52-74; Sedat Kanat, “Sultan II. Abdülhamid Zamanında Mâbeyn-i Hümayûn Teşkilatı ve Burada Görev Yapanların Maddi Durumları”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, No: 55, Ekim 2017, s. 431-445.

²⁹⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s. 204.

²⁹⁷ Yasamee, **a.g.e.**, s. 61.

²⁹⁸ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, C: II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 213-214.

²⁹⁹ Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayun”, **DİA**, Ankara, 2003, C: XXVII, s. 283-286, s. 285; Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 170-171.

³⁰⁰ Yasamee, **a.g.e.**, s. 61-62.

doğrudan buraya geliyordu. Akarlı, II. Abdülhamid'in Avrupa siyasetinden haberdar olmaya yönelik bu "sistemik çaba"sının onun görüşlerinde niteliksel bir değişim sağladığına şüphe olmadığını belirtir.³⁰¹

Mabeyn'de istihdam edilen danışmanlar ve konuyla ilgili özel olarak kurulan "geçici ve daimi komisyon"lar bu dönemde karar alma süreçlerine katkıda bulunan yeni aktörler olarak ortaya çıkmıştı. Babıali'den Saraya iletilen teklifler komisyonlar ve danışmanlarca değerlendirildikten sonra son karar Padişah tarafından veriliyordu.³⁰² Bununla birlikte herhangi bir konuda komisyon kurulup kurulmamasına padişah konunun gereğine göre karar veriyordu.³⁰³ Karar alma sürecinde Babıali'de Sadrazam ve ona bağlı nezaretlerin belirleyiciliğini ortadan kaldıran yeni sistem bu şekilde kurgulanmıştı.

Sarayda görev yapan danışmanların Mabeyn'de daireleri bulunuyordu. Örnek olarak Aleksandr Karateodori Paşa dışişleriyle ilgili önemli konularda Padişaha danışmanlık yapan ve Hariciye Nezareti'nin çalışmalarını denetleyen bir saray sakiniydi. Hariciye nazırlığı yapmış ve Berlin Kongresi'ne Osmanlı temsilcisi sıfatıyla katılmış bir diplomat olarak emeklilik döneminde Mabeyn bünyesinde dış politika alanında görev yapmaya devam ediyordu.³⁰⁴

Padişahın İstanbul'da bulunan Avrupalı devletlerin sefaretleriyle bizzat irtibat kurduğu bu dönemde Mabeyn'de görev yapan farklı isimler ilişki ağlarının elverdiği şekilde bu sefaretlerle aracılığı üstlenmişlerdi. İngiliz Hobart Paşa ve Hariciye

³⁰¹ Akarlı, **a.g.t.**, s. 50-51.

³⁰² Gökhan Çetinsaya, "Tarz-ı Siyaset", **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 97-98. Abdülhamid'in danışmanlarını imparatorluk tebaasını temsil edecek şekilde farklı etnik, dini ve sosyal arka planları olan kişilerden seçtiği ve liyakat sahibi olmaları önemsenmekle birlikte seçimlerinde en önemli kriterin sadakat olduğu belirtilmektedir. Bkz., **a.g.e.**; Zekeriya Kurşun, "Sultan Abdülhamid'in Arap ve Afrika Coğrafyası Politikaları ve Bazı Kamu Diplomasisi Araçları", **Bir Paşa Bir Sultan: Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 140.

³⁰³ Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, s. 61-73, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 64-65.

³⁰⁴ Shaw ve Shaw, **a.g.e.**, s. 214. Sarayda danışman olarak görevlendirilen İzzet, Derviş, Şakir, Kamphofner, Aleksandr Karateodori Paşaların Mabeyn'de daireleri bulunuyordu: Akyıldız, "**Mâbeyn-i Hümayun**", s. 285.

Müsteşarı olduğu halde saraya da erişimi bulunan Artin Efendi İngiltere sefaretiyle, Fransa kökenli Dreyssé Paşa Fransa sefaretiyle, Alman sefiri ile yakın ilişki içinde olan Reşid Bey Alman sefaretiyle, resmi görevi Muhacirin Komisyonu başkanlığı olmakla birlikte diplomasideki geçmiş tecrübesiyle öne çıkan Yusuf Rıza Paşa ise Rusya sefaretiyle bağlantıyı sağlıyordu.³⁰⁵

Sefaretlerle padişah arasında aracılık isimler arasında Maruni/Levanten kökenleri ve padişaha sadakatleri sayesinde Abdülhamid'in diplomatik ilişkilerinde rol oynayan Necip ve Selim Melhame kardeşler de sayılmalıdır. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle kurdukları irtibat sayesinde "gölge hariciye nazırları" olarak tanımlanabilecek bir konumları vardı.³⁰⁶ Örnek olarak İstanbul'daki ABD elçisi elçiliğin statüsünün yükseltilmesi için yaptığı başvurulara uzun süre karşılık alamayınca talebini iletmesi için Selim Melhame'ye konuyu açmıştı.³⁰⁷

II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarından itibaren genel hatlarıyla belirtilen şekilde tahkim etmeye başladığı saray bürokrasisiyle Babıali'yi kontrol etmeye başlamıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında öncelikle dış politikayı yönlendirmede inisiyatifini ele geçirmiş, 1890'lardan itibaren de iç siyasette Babıali'nin ağırlığını sona erdirmişti.³⁰⁸ Bu döneme kadar önde gelen sadrazamlar olarak Küçük Mehmed Said ve Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşalar yönetiminde bir derece etkili olsalar da sadaret makamı sonrasında bu konumu da kaybetti. Babıali ise eski bürokratik hiyerarşisi dâhilinde çalışmıyordu. Padişah tarafından atanan nazırlar sadrazama değil, saraya karşı sorumluydular.³⁰⁹ Bununla birlikte, II. Abdülhamid'in hükümet yetkilerini kendi şahsı etrafında toplama süreci sakin işleyen bir süreç değildi. Babıali

³⁰⁵ Yasamee, **a.g.e.**, s. 63-64.

³⁰⁶ Jens Hanssen, "Malhamé-Malfamé": Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, No: 43, 2011, s. 37-39.

³⁰⁷ Bkz. Washington Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi başlığı.

³⁰⁸ 1891'de Kamil Paşa'nın görevden alınarak yerine Cevad Paşa'nın geçirilmesiyle Babıali'nin karar alma sürecinde tamamen devre dışı bıraktığı kabul edilmektedir. Bkz. Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 167-168.

³⁰⁹ Yasamee, **a.g.e.**, s. 54-55.

hükümetinin başı olan sadrazamlarla saray arasında iç ve dış politikaya dair konularda uyumsuzluk ve çatışma dönemleri yaşanıyordu.³¹⁰

Ortaylı'ya göre Babıali bürokrasisi bu yeni çalışma sistemine kısa sürede uyum sağlamıştı: “Sadrazam ve Babıâli ricali istişârî bir organ olarak kalmaktan çok; işleri yürüten, olgunlaştıran ve gereğinde kararları etkilemenin yolunu öğrenen kadrolar haline geldiler.”³¹¹ Babıali bürokratları hazırladıkları layihalarla yönetimle ilgili reform tekliflerini padişaha sunarak politika üretim süreçlerine katkıda bulunmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde çok sayıda elçi de görev yaptıkları devletler, dış politikaları ve Osmanlı ile ilişkilerine dair bilgi ve görüşlerini paylaştıkları ve reform tavsiyelerinde buldukları layihalar sunmuştu.³¹²

Tanzimat döneminde Babıali'nin parlayan yıldızı olan Hariciye Nezareti ise, o 1880'den itibaren eski konumunu kaybetmişti. Dış politika konusunda padişahın tam yetkili olduğu ve karar alma süreçlerinde Mabeyn ile bir ölçüde sadrazamların rol aldığı bu dönemde hariciye nazırları daha çok idari vazifeleri ile ön plana çıkmıştı. Yasamee, Abdülhamid'in dış politikasının Berlin Antlaşması sonrası on yılını (1878-1888) ele aldığı önemli çalışmasında, padişahın diplomatik kararları sadrazam ile aldığını hariciye nazırının ise sadece diplomatik yazışmalarla ilgilendiğini belirtmektedir.³¹³

³¹⁰ Engin Deniz Akarlı, “Friction and Discord within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (1876-1909)”, **Boğaziçi Univesity Journal-Humanities**, 1979, C: VII, s. 5-18. Kamil Paşa, 1895 gibi geç bir tarihte dahi sorumlu ve yetkili bir hükümet kurulmasını, nazırların sadrazam tarafından seçilmesini ve hükümetin saraydan bağımsız çalışmasını istemekten geri durmamıştı. Bkz. Hikmet Bayur, “Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, C: XXXV, No: 137, Ocak 1971, s. 92. Diğer yandan padişah iradeleri üzerinde yapılan bir incelemede Babıali ve diğer kurumlardan sunulan maruzatın büyük bölümünün II. Abdülhamid tarafından geldiği şekilde onaylandığı tespit edilmiştir. Bkz. Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 186. Bu tespitten yola çıkarak Padişah ile hükümetin uyumlu bir çalışma içinde olduğu söylenemez. Sunulan maruzatın genellikle Padişah'ın bilgisi dahilinde ve onayıyla hazırlandığı ve çoğunlukla rutin işlerle alakalı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

³¹¹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007, s. 515.

³¹² **A.g.e.**, Mustafa Oğuz, “**II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 230, 235, 257, 271-274, 279, 293, 299, 301, 317. 1872-1877 yılları arasında Tahran elçisi olan Münif Paşa'nın buradan gönderdiği layihadaki önerilerin II. Abdülhamid'in benimsediği politikalarla önemli ölçüde örtüştüğünü ileri süren bir çalışma için bkz. İbrahim Şirin, “Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri”, **Turkish Studies**, C: III, No: 4, Yaz 2008, s. 759-771.

³¹³ Yasamee, **a.g.e.**, 58-59.

Mabeyn daha önce belirtildiği gibi devletin merkez ve taşradaki bütün organlarıyla doğrudan yazışuyordu ve bu Hariciye Nezareti'nin görev alanına giren yazışmaları da kapsuyordu. II. Abdülhamid İstanbul'daki yabancı devletlerin elçileriyle bizzat ve yurtdışındaki Osmanlı elçileriyle özel şifreli telgraflar ile irtibat kuruyordu. Bu iletişim şekli çerçevesinde oluşan gelişmelerden Hariciye Nazırı genellikle sonradan haberdar oluyordu.³¹⁴

Hariciye Nezareti personelinin tayin edilmesi konusunda da Padişah üstünlüğünü ortaya koyuyordu. Elçilerin ve şebbenderlerin seçimi ve tayini çoğunlukla Padişah tarafından yapılmaktaydı.³¹⁵ Bununla ilgili 1894 yılına ait bir şebbender atamasının Babıali ile Padişah arasında gerilim konusu olmasıyla ilgili bir örnek bulunmaktadır. Abdülhamid kendi yaptığı tayine itiraz eden Babıali'ye yetkinin kendisinde olduğunu bildirerek kendi hukuku konusunda bu tür "hata"ların tekrarlanmaması için uyarıda bulunmuştu.³¹⁶

Sarayın Babıali karşısında karar alma süreçlerinde üstünlüğü yeniden ele alması onun bir parçası olarak Hariciye Nezareti'nin çalışma biçimini ve fonksiyonlarını da etkilemişti. Bununla birlikte dönem içinde bürokraside yapısal gelişiminin devam etmesine paralel olarak nezaret de karmaşıklaşma ve uzmanlaşma açısından kayda değer bir gelişim gösterecekti.

³¹⁴ Ali Akyıldız, "İdare Tarihi Açısından Sultan II. Abdülhamid Döneminin Analizi", **Vefatının 90. Yılında II. Abdülhamid, 18-19 Ekim 2008**, Tebliğ, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi. Babıali ve sarayda farklı şifre anahtarları bulunması Babıali'nin elçilerle saray arasındaki iletişime dahil olmasını engelliyordu. Sadullah Paşa'nın Viyana sefareti sırasında kendisiyle II. Abdülhamid adına Artin Dadyan'ın iletişim kurması ve Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın devre dışı bırakılmasıyla ilgili bir örnek olay için bkz. Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 53-54.

³¹⁵ Mustafa Gündüz Ed., **[Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı**, İstanbul, Ketebe Yayınları, C: I, 2019, s. 42.

³¹⁶ Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 169.

2.3. Hariciye Nezareti'nin Gelişimi

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun “var olma” sorununun diplomasiyi kullanma becerisine bağlı olması ve yönetimde ağırlığın saray yerine Babıali'nin elinde bulunması sebebiyle Tanzimat dönemi boyunca devlet bürokrasisinde en önemli yeri Hariciye Nezareti tutuyordu. Otuz üç yıllık saltanatı boyunca devlet yönetiminin her boyutunda olduğu gibi dış politika da gittikçe artan bir yoğunlukla II. Abdülhamid ve Yıldız Sarayı bürokrasisi tarafından üretildiği halde Babıali'nin bir parçası olarak hariciye işlerinden sorumlu olan bakanlık yapısının bir taraftan gelişmeye ve dönüşmeye devam ettiği görülmektedir. Bu başlıkta II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezareti'nin Babıali bünyesinde bulunan merkez teşkilat yapısının gelişimi, kaldırılan, dönüşen ve yeni kurulan birimlerle bu birimlerin iç yapılarında görülen değişimler üzerinden incelenecektir.

2.3.1. Hariciye Nezareti'ne Bağlı Birimler

2.3.1.1. Önceki Dönemden Miras Kalan Birimler

II. Abdülhamid saltanatının ilk döneminde Hariciye Nezareti'nde önceki dönemden miras olarak gelen ve çalışmaya devam eden birimler Mektubi-i Hariciye, Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye ve Hariciye Evrak Daireleri, Divan-ı Hümayun Kalemî ile Deavi-i Hariciye Kitabeti'ydi.³¹⁷ İlk üç birim Abdülhamid dönemi boyunca varlığını sürdürdü ve görev alanları değişmedi fakat birimlerde istihdam edilen memur sayısı giderek arttı. Zaman içinde her bir daireye mühimme müdürü atanması gibi yenilikler bu dairelerin bürokratik gelişiminin bir göstergesidir.³¹⁸

³¹⁷ 1294 D.S., s. 111-112. Bu birimlerle ilgili Tanzimat döneminde devlet salnamelerde yer alan bilgiler için bkz. Kübra Mamak, **Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2017. Bu dairelerin kuruluş ve gelişimleriyle ilgili bkz. 1. Bölüm.

³¹⁸ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 294-295.

Bu birimlerden Tahrirat-ı Hariciye bünyesinde bu dönemde yeniden kurulan Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti göze çarpmaktadır. 1898’de kurulan ve hariciye nazırının özel kalemi görevini yürüten müdürlükte bir müdür ve muavinler görev yapıyordu. Kalem-i Mahsus’ta 1898’den Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına getirileceği 1907’ye kadar Yusuf Franko müdürlük görevindeydi.³¹⁹

Tahrirat-ı Hariciye içinde Şehbenderlik işleri ve Telgraf işleriyle ilgilenmek üzere daha önceki dönemde kurulan kalemler de bu dönemde bağımsız birer müdürlük haline geldiler. Muhasebe Odası ve Tâbiyyet Kalemi de önceki dönemde kurulup bu dönemde faaliyetine gelişerek devam eden birimler oldu.

2.3.1.2. Divan-ı Hümayun Kalemi

Abdülhamid döneminde yayımlanan ilk devlet salnamesi olan 1877 salnamesinde Hariciye Nezareti yapısı içinde dikkati çeken Beylikçi-i Divan-ı Hümayun İdaresi altındaki kalemler geçmişte dahiliye ve hariciye işlerinin tümünü kapsayan bir görev alanı olan Reisülküttaplık’ın alt kalemleriydi ve Hariciye Nezareti kurulduğunda nezaret yapısı içinde kalmıştı. Nezaretin görev alanı dışında kalmasına rağmen Tanzimat dönemi boyunca ve Abdülhamid’in ilk yıllarında nezaret bünyesinde varlıklarını sürdürmüşlerdi.³²⁰ 1880-1881 devlet salnamesinden itibaren Divan-ı Hümayun Kalemi Hariciye Nezareti yapısı içinde değil Sadrazam’a bağlı kalemler içinde yer almaktadır.³²¹ Reisülküttaplık’ın hariciye ve dahiliye işlerine birlikte baktığı bürokratik modernleşme süreci öncesi dönemden kalan bu kalemin bu dönemde Sadarete bağlanması, nezaretin devam eden özelleşme ve uzmanlaşma (rasyonelleşme) sürecinin bir parçasıydı.

³¹⁹ 1317 D.S. , s. 154-155; 1318 H.N.S.,Galitekin, s. 172; 1320 S.N.H., s. 266; Mehmed Zeki Pakalın, “Yusuf Franko Paşa”, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C: XIX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 35; Sinan Kunalalp, “Yusuf Franko Kusa Paşa and His Kinsmen: A Melkite Family in the Service of the Ottoman Empire”, **Youssef Bey: The Charged Portraits of Fin-de- Siècle Pera**, Ed. Bahattin Öztuncay, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 26.

³²⁰ 1294 D.S., s. 111-112. Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 104-109.

³²¹ 1298 D.S., s. 215-218; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 215; 1298 D.S., s. 108.

2.3.1.3. Mezahib Kalemi

Dönemin henüz başında, 1877 yılı sonunda, Hariciye Nezareti'nin görev alanında yapılan bir diğer yenilik Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin devletle ilişkilerini düzenleyen, bu kapsamda, eğitim ve ibadethane binalarının yapım ve tamirat izinleri ve patrik seçimleriyle ilgilenen Mezahib Kalemi'nin yeni kurulan Adliye Nezareti'ne (1876) bağlanmasıydı. Böylece Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin “yabancı” kategorisinde değerlendirilmediğini vurgulamak istemişlerdi.³²² Bu değişiklik, aynı zamanda, nezaretin Reisülküttaplık döneminden kalma hariciye işleri dışındaki görevlerinden sıyrılmasını sağlayan bir adım olarak profesyonelleşme sürecinin bir devamıydı.

2.3.1.4. Deavi-i Hariciye Kitabeti'nden Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası'na

Avrupa ülkeleri ile müstemin tüccar statüsünde ticaret yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasının³²³ tarafı olduğu davalarla ilgilenen birim olarak II. Abdülhamid'den önceki dönemde teşkilat içinde yerini alan Deavi-i Hariciye Kitabeti³²⁴ 1880'den itibaren Hariciye Nezareti bünyesinde yer almamaktadır. Bununla birlikte aynı yıl kurulan Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası'nın görev tanımına bakıldığında bu birimin Deavi-i Hariciye Kitabeti'nin yerini aldığı söylenebilir.³²⁵ Bu yeni kalemin vazifesi Osmanlı vatandaşlarıyla yabancı ülke vatandaşlarının dahil olduğu yani tarafların “karma” (muhtelit) olduğu, siyasi veya dini nitelik taşımayan davalarda hukuki görüş bildirmek, evrakı tasdik etmek ve ilgili kimselere tebliğ etmektir. Bunun dışında yabancı bir ülkede ölen Osmanlı vatandaşlarının mirasını mirasçılara ulaştırmak ve yabancı devletlere gidecek ve Osmanlı şebkenderlikleriyle

³²² Fatmagül Demirel, **Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bsk., 2010, s. 64-65.

³²³ Bkz. Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”.

³²⁴ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 101, 200-201. Deavi-i Hariciye Kitabeti'nin iç yapısıyla ilgili 1878 yılına ait bir düzenleme ve birimde bir evrak odası kurulmasına dair bkz. **BOA, İ.HR** 277/16992 (18 Şevval 1295-15 Ekim 1878).

³²⁵ **Findley, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 296; **1298 D.S.**, s. 215-218.

İstanbul'daki yabancı kançılardan gelecek vekâletnameler ve diğer belgelerdeki resmi mühürleri onaylamak da bu birimin görevleri arasına girmişti.³²⁶

2.3.1.5. Tâbiyyet Kalemi

Abdülhamid döneminde ilk defa kurulan Hariciye Nezareti şubelerinden bir diğeri Tâbiyyet Kalemi'ydi. 1869'da kurulmasına karar verilen Tâbiyyet Kalemi bir birim olarak ilk defa 1880-1881'de Hariciye Nezareti yapısı içinde yer almaktadır. Tanzimat döneminde görülen ihtiyaç gereği kurulması düşünülen bu kalemin kuruluşunun uygulamada ertelendiği düşünülmektedir. Carter Findley yine de bu kaleme 1871 yılına ait nezaret teşkilat şemasında yer vermiştir. Kalemin görevi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan yabancı ülke vatandaşları ile aslında Osmanlı vatandaşı olduğu halde kanuna aykırı olarak yabancı devlet vatandaşı olduğunu iddia edenleri ayırt etmektir. Böylece kapitülasyonların sağladığı ticari haklardan yararlanmak isteyen kişilerin vatandaşlık iddialarının doğruluğunu araştırılarak suistimallerin önüne geçmek mümkün oluyordu.³²⁷ Bunun dışında tâbiyyet kalemi aynı zamanda yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı vatandaşlığına girme ve Osmanlı tebaasının yabancı devlet vatandaşlığına girmesi için gerekli resmi işlemleri yapan kurumdu.³²⁸

2.3.1.6. Muhasebe Odası

1871'de Hariciye Nezareti'nde bir muhasebe dairesinin bulunduğu bilinmektedir.³²⁹ Abdülhamid dönemi devlet salnamelerinde nezaret içinde ayrı bir şube olarak Muhasebe Odası ilk defa 1880-1881 salnamesinden itibaren yer

³²⁶ **1306 S.N.H.**, s. 169. Kalem memurlarının maaşlarının yetersizliği sebebiyle onayladıkları evrak için fazla ücret aldıkları bilgisi üzerine 1885'te bir düzenleme yapılmıştı. Bkz. **Düstur**, 1/V, s. 266.

³²⁷ **1298 D.S.**, s. 217; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 213, 217; Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", s. 501.

³²⁸ **1301 S.N.H.**, s. 212; **1306 S.N.H.**, s. 170-171. Bu kalemin vatandaşlara verdiği hizmet karşılığında aldığı harçlar dönem içinde güncelleniyordu. Bkz. **Düstur**, 1/VIII, s. 188-189.

³²⁹ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 217.

almaktadır. Nezaretin muhasebe işlerini yürüten bu odanın personeli serhalife, mümeyyiz, evrak müdürü, veznedar ve hulefadan oluşuyordu.³³⁰

2.3.1.7. Tercüme Odası

Tercüme Odası'nda bu dönemde görülen ilk yenilik 1878'de önemli evrakın diğerlerinden ayrılarak işlerin daha hızlı yürütmesini sağlamak için Mühimme Müdürlüğü'nün kurulmasıydı. 1883'te Tercüme Odası ve Tercüme Evrak Odalarının görevlerini, çalışma sistemini ayrıntılı olarak düzenleyen ve personelin görevlerini belirleyen yeni nizamnameler hazırlandı. Nizamnameye göre oda Hariciye Müsteşarlığı'na bağlıydı. 1889'da odaya Arapça tercüman alınmış, 1893'te ise Almanca, Rusça, Sırpça ve Bulgarca bilen tercümanlar istihdam edilmişti.³³¹ Abdülhamid'in yabancı devlet başkanlarıyla mektuplaşmalarında ona gelen Fransızca, İtalyanca, İngilizce mektupların çoğu Tercüme Odası'nda Türkçe'ye tercüme ediliyordu.³³²

2.3.1.8. Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı hariciyesinin başlıca uğraşlarından olan dış basının takibi ve kontrolü işi için bu dönemde nezaret bünyesinde profesyonel bir birimin yer alması beklenen bir durumdu. Gazeteler için basın bültenleri hazırlama ve basını denetleme göreviyle kurulan mevcut Matbuat Kalemi'nin³³³ yabancı basının takibi ve yabancı muhabirlerin haberlerini denetlemekte yetersiz kaldığı düşünüldü. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün kurulması Aralık 1882'de teklif edildi ve 1883 yılı başlarında padişahın emriyle kuruldu. Matbuat Kalemi'yle karşılaştırıldığında görevleri çeşitlenen bu birimin vazifeleri basını takip ederek gerekli görülen durumlarda haberlerle ilgili tezkip yayımlamak, zararlı olduğu düşünülen yayınların

³³⁰ 1298 D.S., s. 217; 1306 S.N.H., s. 168. Hariciye Nezareti merkez teşkilatı ile sefaretler ve şehbenderliklere 1885 yılında devlet bütçesinden ayrılan maaş ve tahsisatın karşılaştırmalı olarak görülebileceği listeler için bkz. 1301 S.N.H., s. 467-474.

³³¹ Balcı, a.g.e., s. 237-243, 251.

³³² Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, "Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1984, No: 34, s. 420.

³³³ Bkz. 1. Bölüm.

imparatorluk sınırlarından girişini yasaklamak ve ülke içinde yayımlanan gazetelere haber gönderen ajansların telgraflarını denetlemektir. Bununla birlikte yurtiçinde yaşayan yabancı gazetecilere ödeme yaparak olumsuz yayınları engellemeye de çalışıyordu.³³⁴

1886'da müdürlüğün tasarruf amacıyla Dahiliye Nezareti Matbuat Kalemî ile birleştirilmesi teklif edilmişse de padişah tarafından bu yönde bir emir verilmemiş³³⁵ fakat 1893'ten itibaren muhtemelen görev alanları benzer olduğu için Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyetiyle beraber Dahiliye Nezareti yapısı içinde yer alan Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti 1899'dan itibaren yeniden Hariciye Nezareti'ne bağlanmıştı.³³⁶

Bu müdürlüğün farklı diller bilen memurları Avrupa'da yayımlanan gazete ve dergileri tarıyor, Osmanlı Devleti ve padişah hakkında çıkan yazıları tespit ediyorlardı. Yazıların özetlerini ve yazıyla ilgili yapılan işlemleri aylık raporlar halinde "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" adıyla padişaha sunuyorlardı.³³⁷ Deringil'in ifadesiyle bu birimin görev alanı, Osmanlı hükümetinin "imaj yönetimi" ve "hasar kontrolü" faaliyetleri kapsamındaydı ve bu sayede yüzün üstünde gazeteden alınan kupürlerle Yıldız Arşivi'nin en geniş koleksiyonlarından biri olan Yıldız Perakende Gazete koleksiyonu ortaya çıkmıştı.³³⁸

³³⁴ BOA, Y.A. RES 18/20 (5.2.1300) aktaran Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Yıl 1, No: 1, Nisan 1999, s. 107. 1884/1885 Salnamesinden itibaren Matbuat-ı Hariciye Kalemî, müdür, muavin ve Fransızca-İngilizce katibinden oluşan kadrosuyla ortaya çıkmıştır. Bkz. 1302 D. S., s. 174.

³³⁵ Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", s. 110-111; BOA., Y.A. RES 35/3 (21 Muharrem 1304/20 Ekim 1886).

³³⁶ Ardiç, a.g.t., s. 38; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 295. Yeniden Hariciye Nezareti'ne döndüğünde kadrosunda bir müdür, üç muavin, serhalife, üç mümeyyiz ve bir sansür memuru bulunmaktaydı. Bkz. 1317 D. S., s. 158-159. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 109-110.

³³⁷ Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", s. 110.

³³⁸ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 153. Yıldız Arşivi'nde haberleri yer alan altı yüz yabancı gazete isminin listesi için bkz. Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?", **Tarih ve Toplum**, C: XXII, No: 128, Ağustos 1994, s. 18-24.

2.3.1.9. Hariciye Evrak Dairesi

Hariciye Evrak Dairesi, nezaretin arşiv işlerini gören birimi olarak Tanzimat döneminden miras aldığı şubelerinden biri olduğu halde bu dönemde 1884-1885 salnamesinden itibaren nezaret yapısı içinde yer almamaktadır. Bunun sebebi gelişen ve pek çok yeni şubeye ayrılan Hariciye Nezareti'nde şubelerin kendileri için özel evrak müdürlüklerine ihtiyaç duyması ve merkezdeki evrak odasının böylece şubelere ayrılarak ortadan kalkmasıydı. Mektubi-i Hariciye Kalemi'nde "Hariciye Evrak Müdürü" unvanını taşıyan bir personel bulunurken ilerleyen dönemde yeni kurulan nezaret birimleriyle birlikte başlıca pek çok birimde evrak müdürleri görev almaya başladı. Bunlar; Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye Kalemi, Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Tâbiyet Kalemi Müdüriyeti ve Hukuk Müşavirliği'ydi. Görev tanımları ise Tercüme Odası Evrak Dairesi hakkında bir kararnamede belirtildiği üzere "güncel meseleler hakkındaki evrakın akışını, iade edilebilir durumda olmasını ve emniyetini sağlamaktı".³³⁹ Modern bürokrasinin gelişimini tetikleyen başlıca sebep olarak bürokratik yazışma ve belgelerin çoğalması bu dönemde de nezaretin yapısında karmaşıklaşmaya sebep oluyordu.

2.3.1.10. Babıali Hukuk Müşavirliği (Babıali İstişare Odası)

II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti çatısı altında yerini alan en önemli birim, uluslararası hukuku ilgilendirecek her türlü mesele için gerekli incelemeleri yaparak yetkilileri konunun hukuki boyutları ile ilgili bilgilendirmesi amacıyla kurulan Babıali İstişare Odası, diğer adıyla Babıali Hukuk Müşavirliği'ydi.³⁴⁰

³³⁹ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 296; 1302 D.S., s. 172-175.

³⁴⁰ Bir karşılaştırma yapmak için Avrupa'daki örnekler bakıldığında, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda bir hukuk danışmanına ilk defa 1722'de, Alsace'ın Fransa'ya entegrasyonu sürecinde hukuki meseleleri çözmesi için yer verildiği görülür. Ardından 19. yüzyıl boyunca bakanlıkta hukuk danışmanı bulunmazken 1890'da yirmi yıl süreyle görevde kalacak olan Louis Renaud bu göreve getirilmişti. Bkz. François Alabrune, "The Case of the Legal Advisor to the French Ministry of Foreign Affairs", **The Role of Legal Advisers in International Law**, Ed. Andraz Jidar, Jean-Pierre Gauci, Leiden, Brill-Nijhoff, 2016, s. 179.

1883'te Alman asıllı Geşer Efendi ve nezaret personelinden Gabriel Noradunkyan'ın hukuk müşavirliğine atanmasıyla³⁴¹ faaliyete geçen bu oda, devlet salnamelerinde ilk defa 1883-1884'te yer almakta ve adı geçen iki hukuk müşavirinden başka bir adet muavin görev yapmaktadır.³⁴² On yılı aşan bir süre görevde kalan bu iki müşavirden Geşer, 1894-1895'ten itibaren hukuk müşavirliğinden ayrılmıştır. İstişare Odasında bir daha yabancı müşavir istihdam edilmemiş, göreve devam etmekte olan Noradunkyan'a 1895-1896'dan itibaren İbrahim Hakkı Bey eşlik etmiştir.³⁴³ 1900-1901'de Mehmed Ali Bey'in atanmasıyla odadaki danışman sayısı üçe çıkarılmış ve dönem sonuna kadar bu üç müşavir göreve devam etmiştir.³⁴⁴

İstişare Odasının başlangıçta bir olan muavin sayısında yıllar geçtikçe görülen çarpıcı bir artış görülmüş oda, serhalife, mümeyyiz gibi memurların da katılımıyla, Hariciye Nezareti'nde personel hacmi en büyük birim olarak ortaya çıkmıştır. 1888-1889'da İstişare Odası'nda ona çıkarılan muavin sayısı, 1894-1895'te yirmi iki, 1899-1900'de otuz üç, 1901-1902'de kırk dokuz ve nihayet 1908-1909'da elli üçe ulaşmıştır.³⁴⁵

İmparatorluğun bir anlamda ilk "uluslararası hukuk danışmanları" olan Babıali Hukuk Müşavirleri, muhtemelen hukuk formasyonuna sahip muavinleriyle birlikte

³⁴¹ 11 Cemaziyelahir 1300/19 Nisan 1883'te Babıali Hukuk Müşavirliği'ne tayin edilmişlerdir. Biyografileri için bkz. **1306 S.N.H.**, s. 320-321. Bu görevinden önce Çetine Sefaretinde başkatip ve II. Meşrutiyet döneminde Hariciye Nazırı olan Gabriel Noradunkyan hakkında bkz. Ercan Karakoç, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi", **Uluslararası İlişkiler**, C: VII, No: 25, Bahar 2010, s. 157-177.

³⁴² **1301 D.S.**, s. 153. Carter Findley, ilk hukuk müşavirlerinin ikisinin de yabancı olduğunu belirtmekte ve bu "makamların millileştirilmesi"nin ancak Abdülhamid'in son döneminde Gabriel Noradunkyan ve İsmail Hakkı Bey (Paşa)'in tayin edilmesiyle gerçekleştiğini yazmaktadır. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 298. Noradunkyan, kurulduğu ilk yıldan (1883) beri İstişare Odası'nda hukuk müşaviri olduğuna göre baştan beri odadaki iki müşavirden birinin Osmanlı vatandaşı olduğu görülmektedir.

³⁴³ **1312 D.S.**, s. 202-203; **1313 D.S.**, s. 204-205; Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 298.

³⁴⁴ **1318 D.S.**, s. 164. 1326 Devlet Salnamesi'nde Mehmed Ali Bey yer almamaktadır.

³⁴⁵ **1306 D.S.**, s.160-161; **1312 D.S.**, s. 202-203; **1317 D.S.**, s. 156-157; **1319 D.S.**, s. 17-175; **1326 D.S.**, s. 240-243. İstişare Odası çalışanlarını gösteren çeşitli tarihlere ait listeler için bkz. **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 166/4; 178/10; 188/49; 192/31.

çalışarak kendilerinden talep edildiği zaman Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında oluşan hukuki meselelerle ilgili görüş bildiriyorlardı.³⁴⁶

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı hükümetinin yeni yapılacak uluslararası antlaşmalarda kapitülasyon maddelerinin yer almaması için 1896'dan itibaren yoğun bir çaba içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda Babıali'de uzmanlık hizmeti veren birim Babıali Hukuk Müşavirliği'ydi. Farklı dönemlerde yapılan antlaşma ve protokoller için müzakere süreçlerinde konuyu Osmanlı çıkarları açısından değerlendirerek görüşlerini sunuyor, taslak metinlerin hazırlanmasında rol alıyor ve maddeler için gerekli düzeltmeleri yapıyordu.³⁴⁷

Nezaret bünyesinde bir hukuk müşavirliği kurulmasının imparatorluğun yoğunlaşan dış ilişkilerinin giderek artmasıyla ortaya çıkan uluslararası hukuk danışmanlığı sağlama ihtiyacı sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Dış politikada karar almada söz sahibi olan üst makamlar bu kararın oluşturulması için gerekli hukuki çerçeveyi İstişare Odası'nda üretilecek bilgi ve değerlendirmelere dayandırmayı tercih ediyordu. Böylece diplomatik karar almada profesyonelleşmenin, meselelerin hukuki boyutu için uzmanlar istihdam etmek suretiyle devam ettiği görülmektedir.³⁴⁸

2.3.1.11. Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti

Hariciye Nezareti'nin yurtdışı teşkilatının bir ayağını oluşturan şehbenderlik ağı II. Abdülhamid döneminde ciddi bir gelişme göstermiş, dünya üzerinde Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarındaki çok farklı noktada siyasi ve ticari temsilcilikler kurulmuştu. Bu geniş ağın ve artan iş hacminin yönetimi için merkez teşkilatında bağımsız bir birimin kurulması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Nezarete bağlı elçilikler ve şehbenderliklerle Fransızca yazışmaların yapıldığı bir şube olan Tahrirat-ı Hariciye Kalemî içinde bir bölüm olarak önceki dönemde yapılandırılan

³⁴⁶ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 298.

³⁴⁷ Gönen, **a.g.m.**, s. 12-17.

³⁴⁸ Hariciye Nezareti'ne bağlı bu birimin kurulmasını II. Abdülhamid döneminde hukukun kurumsallaşması çerçevesinde ele alan bir tebliğ sunulmuştur. Bkz. Güven Dinç, "II. Abdülhamit Döneminde Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Babıali Hukuk Müşavirliği", **Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul, 22-24 Ekim 2018**.

Umur-ı Şehbender Ciheti³⁴⁹ 22 Haziran 1884 tarihli iradeyle Tahrirat-ı Hariciye'den ayrılarak Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti adıyla nezarete bağlı ayrı bir birim olarak çalışmayı sürdürdü.³⁵⁰

Bu kalemin personeliyle ilgili bilgilere bakıldığında 1884-1885'te devlet salnamesinde ilk yer aldığı tarihte bu kalemde bir müdür ve bir mümeyyizin görev yaptığı görülmektedir.³⁵¹ Müdürün görevi şehbenderlerin ilgilendiği siyasi, ticari ve sıradan konularla ilgili şehbender veya elçiliklerden gelen evrak ve yazışmalar için gereken işlemi yapmak, şehbenderlik muhasebelerini kontrol etmek, şehbenderlere kullanmaları için gerekli pul ve matbu evrakı göndermek ve bakanlıktan gelen emir ve tavsiyelerle ilgili şehbenderlerle yazışmak olarak belirlenmişti.³⁵² İlerleyen yıllarda burada bir evrak müdürü istihdam edilerek şubenin kendi arşiv işlerini kendi bünyesinde yapması sağlandı.³⁵³

Geniş şehbenderlik ağının çalışmalarının denetlenmesi ihtiyacıyla şehbenderliklerin teftişi gündeme gelmişti. Babıali Hukuk Müşavirliğinin ilk kuruluşunda olduğu gibi bu iş için de yabancı bir uzman tercih edilmişti. Avrupa kökenli Graziani Efendi müfettiş olarak istihdam edilmiş, daha sonra onun başkanlığında çalışan şehbenderhane müfettişleri görevlendirilmişti. Bu müfettişlerin görevleri ilk defa 1881'de yayımlanan ve sonra pek çok değişiklik yapılan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname"de tanımlanmıştı.³⁵⁴

2.3.1.12. Sicill-i Ahval Müdüriyeti

Genişleyen ve karmaşıklaşan Osmanlı bürokrasisinin sayıca artan memurları için gereken modern personel kayıt sistemini oluşturma yönünde çalışmalar II.

³⁴⁹ Bkz. 1. Bölüm.

³⁵⁰ BOA, ŞD 2509/18, lef 3 (9 Zilkade 1303-9 Ağustos 1886).

³⁵¹ 1302 D.S., s. 174.

³⁵² 1301 S.N.H., s. 211.

³⁵³ 1309 D.S., s. 188.

³⁵⁴ 1303 D.S., s. 152; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 297. Abdülhamid döneminin sonunda şehbenderhaneler için denetleme kadrosu; birinci müfettiş Graziani Efendi ile beraber iki müfettiş, bir müfettiş muavini, iki kontrol memuru ve bir kontrol muavininden oluşuyordu. Bkz. 1326 D.S., s. 234-235.

Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında yapılmaya başlanmıştı. 1877’de Ahmet Cevdet Paşa’nın dahiliye nazırlığı döneminde kurulan Memurin Kalemi Müdürlüğü tarafından özellikle kaymakam ve mutasarrıf gibi mülkiye memurlarının biyografik bilgilerine dair kayıtlar Sicill-i Ahlak adı altında tutulmaya başlanmıştı. Ardından kapsam genişletilerek tüm memurların sicil kayıtlarının tutulabilmesi için 1879’da Sicill-i Ahval Komisyonu kuruldu ve sonrasında Babıali’nin merkez daireleri, vilayetler ve livalarda Sicill-i Ahval şubeleri açıldı. Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Kalemi de bu sürecin bir parçası olarak nezaret bünyesi içinde 1885 yılında yerini aldı.³⁵⁵ Bu şube hakkında, Babıali “sicil şubeleri içinde en düzenli çalışanlardan biri” olduğu tespiti yapılmıştır.³⁵⁶ Bu tespit Hariciye Nezareti’nin bürokraside rasyonelleşme konusundaki öncü karakterini devam ettirdiğini küçük bir şubenin çalışması örneğinde yeniden ortaya koymaktadır.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Müdüriyeti’nin başlıca görevleri Hariciye Nezareti merkez ve yurtdışı teşkilatında görev yapan tüm çalışanlarının biyografilerini (hal tercümesi) ve kariyerlerinde meydana gelen gelişmeleri devamlı olarak kaydetmek ve Hariciye Nezareti için her yıl bir salname yayımlamaktır.³⁵⁷ Müdürlüğün kadrosu müdür, mümeyyiz ve mümeyyiz yardımcısından oluşuyordu.³⁵⁸

2.3.1.13. Hariciye Teşrifatçılığı

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa devletlerinin modern diplomatik ilişkiler sistemi içinde yer almasıyla resmi devlet ziyareti çerçevesinde gelen misafirlerin sayısı artmıştı. Bu yabancı misafirler için gerekli olan modern teşrifatın tespit edilmesi ve uygulanmasını sağlamak üzere, oldukça erken bir tarihte, 1842’de, Tercüme Odası’na bağlı bir Teşrifati-i Hariciye memuru

³⁵⁵ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 8-10; 24-28; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 298, 306.

³⁵⁶ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 44.

³⁵⁷ **1301 S.N.H.**, s. 211; **1306 S.N.H.**, s. 170. Hariciye Nezareti’ne ait yalnızca dört salname yayımlanabilmiştir (Hicri 1302, 1306, 1318, 1320).

³⁵⁸ **1302 D.S.**, s. 174.

görevlendirilmişti.³⁵⁹ II. Abdülhamid döneminde ise diplomatik protokol meselesi Hariciye Nezareti'nde ayrı bir şubede ele alınması gerekli görülerek 1885-1886'dan itibaren nezarete müstakil bir Teşrifat-ı Hariciye (Hariciye Teşrifatçılığı) dairesi oluşturuldu. Daire kadrosu bir teşrifatçı ve bir muavinden oluşmakla birlikte ilerleyen yıllarda muavin sayısı artmıştı.³⁶⁰

2.3.1.14. Umur-ı Telgrafiye Odası ve Şifre Müdüriyeti

Hariciye Nezareti'nde telgrafla iletişimin yönetildiği birim de bu dönemde bağımsız hale getirilen şubelerdendi. 1875'te Tahrirat-ı Hariciye Odası içinde kurulmuş olan Umur-ı Telgraf Ciheti, 1886-1887'den itibaren Hariciye Müsteşarlığı'na bağlı olarak Umur-ı Telgrafiye Odası adıyla bir müdür ve mümeyyizden oluşan kadrosuyla görev yapmaya başlamıştı. 1898-1899'da bu oda yerini bir müdür, bir muavin ve bir mümeyyizden oluşan Şifre Müdüriyetine bıraktı.³⁶¹

2.3.1.15. Umur-ı Ticariye Müdüriyeti

Osmanlı dış ticaretinin geliştirilmesi amacıyla 1896'da kurulan Umur-ı Ticariye Müdüriyeti Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti yapısı içinde son kurulan birimlendendir. İlk kurulduğunda bir müdür ve bir mümeyyizden oluşan müdüriyetin kadrosuna ilerleyen dönemde bir muavin ve ikinci bir mümeyyiz katılmıştı.³⁶²

Nisan 1896'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa nezaret bünyesinde bir Umur-ı Ticariye Müdüriyetinin kurulduğunu bir sirkülerle tüm elçiliklere duyurdu. Bu bildirimde göre müdürlüğün görevi devletin ticari menfaatlerini gözetmek ve var olan ticaret anlaşmaları çerçevesinde veya yeni oluşturulacak zeminlerde Osmanlı ticaretinin çıkarlarını korumanın yollarını bulmaktır. Görevin yerine getirilebilmesi için Umur-ı Ticariye Müdürü'nün isteği doğrultusunda nazır, şebkenderlerin Umur-ı

³⁵⁹ Bkz. 1. Bölüm.

³⁶⁰ 1303 D. S., s. 152; 1325 D.S., s. 230-231.

³⁶¹ Bkz 1. Bölüm. 1304 D.S., s. 161; 1316 D.S., s. 158-159.

³⁶² 1314 D.S., s. 212-213; 1325 D.S., s. 234-235; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299.

Şehbenderi Müdüriyetine gönderdikleri ve bölgelerindeki ticari faaliyetlere dair gözlem ve tavsiyelerini içeren raporları bu tarihten itibaren Umur-ı Ticariye Müdürüne de doğrudan göndermelerini istemişti. Elçiler bu isteği kendilerine bağlı olan şehbenderlere iletceklerdi.³⁶³

Şehbenderlerin ticari görevlerinin somut ürünlerinden biri olan bu raporlar görev yaptıkları bölgenin ticari ve sanayi faaliyetlerini ve ekonomik durumunu gösteren karşılaştırmalı istatistiki bilgilerle, buradaki Osmanlı tüccarının faaliyetlerini, iki ülke arasındaki ticaretin gidişatını ve konuyla ilgili şehbenderin önerilerini içeren ayrıntılı metinlerdi. Şehbender raporları imparatorluğun ekonomik politikasının belirlenmesinde kullanılmak üzere II. Meşrutiyet döneminin başlarında 1909-1910'dan itibaren Hariciye Nezareti Umur-ı Ticariye Müdüriyeti tarafından bir araya getirilerek "Ticaret Layihaları" adıyla yayımlanmış ve kaynak olarak yararlanılmak üzere vilayet ve sancaklara gönderilmişti.³⁶⁴

2.3.1.16. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikalarının Avrupa ile ilişkileriyle kesiştiği bir noktada Meclis-i Umur-ı Sıhhiye bulunmaktadır. İlk olarak 1838 yılında Karantina Meclisi adıyla kurularak sonrasında diğer nezaretlere bağlanan bu birim 1879'dan itibaren Hariciye Nezareti bünyesinde yerini aldı. Meclis, yurtdışından karayolu ve denizyoluyla gelenlerin karantina işlerini düzenlediği için görev alanının dış ilişkiler ve ticaretle alakalı boyutları bulunmaktaydı. Batılı devletlerin müdahalesini bertaraf etmek amacıyla Tanzimat döneminde bu mecliste Avrupalı doktorlara ve İstanbul'daki yabancı sefirlerin vekillerine yer verilmişti. İlerleyen dönemlerde meclis ve yürürlüğe giren sıhhiye kapitülasyonları Avrupalıların Osmanlı karantina uygulamaları üzerinde baskı kurduğu araçlar haline geldi. II. Abdülhamid döneminde meclisin bağımsızlığını yeniden sağlamak için fahri üyeler atanarak çoğunluğun yeniden Osmanlılara

³⁶³ BOA, HR. İD 1266/2, lef 1,2 (20 Nisan 1896). Üç ay sonra Umur-ı Ticariye Müdürü bu çağrıya sadece çok az sayıda şehbenderden cevap gelmesinden dolayı şikayette bulunmuş ve elçiliklere konuyla ilgili yeni bir sirküler gönderilmişti: BOA, HR. İD 1266/5, lef 1, 2, 3 (28 Temmuz 1896).

³⁶⁴ Erol, a.g.t., s. 119-120, 157-158; Tuğrul Arık, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 2.

geçmesine çalışıldıysa da bunun sürekliliği olmadı.³⁶⁵ Meclis-i Umur-ı Sıhhiyede birinci başkan olarak Hariciye ve Sıhhiye Nazırı, ikinci başkan ve Osmanlı Devleti’ni temsil eden üyeler ile İstanbul’daki yabancı elçilik temsilcilerinden üyeler bulunuyordu. Bunların dışında meclisin katıplık işleriyle ilgilenen kalem zabitanı da görev yapıyordu.³⁶⁶

2.3.1.17. Encümen-i Hariciye Komisyonu

II. Abdülhamid döneminde yeni kurulan ve dönüştürülen şube ve müdüriyetleriyle birlikte Hariciye Nezareti’nin gelişimi 1885 yılına kadar büyük ölçüde tamamlamıştı. Bu yıl ise bütün bu birimler için üst seviyede denetim ve koordinasyon sağlanması amacıyla Encümen-i Hariciye adında bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, hariciye müsteşarının başkanlığında daimi üyeler ve bir başkatipten oluşuyor, her Çarşamba ve gerektiğinde olağanüstü olarak Daire-i Hariciye’de toplanacağı belirtiliyordu.³⁶⁷

Komisyonun daimi üyeleri nezaretin belli başlı dairelerinin üst kademe bürokratlarından oluşuyordu. Örnek olarak 1888-1889’da daimi üyeler; Hariciye Mektupçusu, Tahrirat-ı Hariciye Katibi, Divan-ı Hümayun Mütercim-i Evveli, Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürü, Umur-ı Şehbenderi Müdürü ve Sicill-i Ahval Müdürü’ydü.³⁶⁸

“Encümen-i Hariciye’nin Teşkiline Dair Olan İlanname-i Resmî”de komisyonun vazifesi Osmanlı elçilikleri ve şehbenderliklerine atanacak katip, ataşe, şehbender, kançılar gibi diplomatik personeli ve Hariciye Nezareti kalemlerinde memuriyete başvuranları seçmek ve halihazırda mülazım olarak çalışmakta olanların da hal ve durumlarını araştırmak olarak belirlenmişti.³⁶⁹

³⁶⁵ Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, **DİA**, İstanbul, 2001, C: XXIV, s. 464.

³⁶⁶ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 299; 1879/1880 Devlet Salnamesinden itibaren Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Hariciye Nezareti bünyesinde yer almaktadır. 1297 **D.S.**, s. 117-118.

³⁶⁷ 18 Mart 1885’te kurulmuştur. Bkz. **1301 S.N.H.**, s. 199.

³⁶⁸ **1306 S.N.H.**, s. 167.

³⁶⁹ **1301 S.N.H.**, s. 458; **Düştur**, 1/V, s. 201-202 İrade Tarihi: 17 Mart 1885.

Hariciye Nezareti'nde ihtiyaca dayalı olarak şubelere ayrılma ve karmaşıklaşma görüldüğü gibi verimli ve etkin bir şekilde çalışılmadığının anlaşıldığı durumlarda birimlerin birleştirilmesi de söz konusu olabiliyordu. Buna bir örnek olarak Masarifat Komisyonu adıyla kurulan ve görevi yurtdışındaki temsilciliklerde görev yapan memurların masraflarının incelenmesi olan komisyonun durumu gösterilebilir. Üyelerinin çoğunun Encümen-i Hariciye üyeleriyle aynı olması sebebiyle bu kişilerin toplantı takvimine uyamadıkları ve böylece komisyon işlerinin gecikmekte olduğu anlaşıldığından Masarifat Komisyonu ortadan kaldırılarak görevlerinin Encümen-i Hariciye'ye devredilmesine karar verilmişti.³⁷⁰

Nezaretin "idare meclisi" olarak tanımlanan Encümen-i Hariciye Komisyonu zaman geçtikçe farklı görevleri de üzerine aldı ve bu görevler için yeni şubeler kuruldu. İmtihan Şubesi, hariciye memuriyetine girmek isteyenleri, sınav ve değerlendirmeye tabi tutarak seçmek; Kontrol Şubesi, nezaret ve bağlı birimlerde devam eden çalışmalarla ilgili meselelerde gerektiği zaman denetleme yapmak ve Mubayaa Şubesi de nezaret bünyesinde gerekli durumlarda satın alma faaliyetiyle ilgilenmek üzere kurulmuştu.³⁷¹

Encümen üyesi olan müdürler arasında yapılan görev dağılımıyla adı geçen bu şubelerde encümen üyesi müdürler başkan ve üye olarak görev yapıyor; ayrıca şubelerde başka Hariciye memurları da yer alıyordu.³⁷² 1900/1901'de Encümen-i Hariciye Komisyonu ortadan kalktı ve ilgili çalışmalar iki ayrı komisyon altında devam etti. Yeni kurulan İdare Komisyonu, Kontrol ve Mubayaa Şubelerinin görevlerini, İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu ise İmtihan Şubesinin görevini devralmıştı. Bu düzenlemeden sonra komisyon yapılanmasında II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar başka bir değişiklik olmadan devam etti.³⁷³

³⁷⁰ 1306 S.N.H., s. 156-157.

³⁷¹ 1306 S.N.H., s. 167; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299.

³⁷² 1307 D.S., s. 168-169; 1309 D.S., s. 184-185.

³⁷³ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299; 1318 D.S., s. 154-157.

Hariciye Nezareti bünyesine son katılan birim olarak 1899-1900 salnamesinde yer alan ve kadrosu sadece bir müdürden oluşan Hademe Müdüriyetinin, 1902-1903 salnamesinden itibaren İdare Komisyonu'na dahil edildiği görülmektedir.³⁷⁴

2.3.2. Hariciye Nazırları

Bu başlık altında şimdiye dek ele alınan tüm şube ve komisyonlar önceden olduğu gibi bu dönemde de Hariciye Nazırı ve yardımcısı Hariciye Müsteşarı'nın³⁷⁵ yönetimi altında bulunuyorlardı.

Abdülhamid saltanatının ilk döneminde hariciye nazırları sıkça değişmiş, fakat padişahın devlet yönetiminde kendi sistemini tahkim etmesiyle birlikte iki nazır, bu makamda kalıcı olmuştu. Mehmed Esad Safvet Paşa, Ahmed Arifi Paşa, Server Paşa, Aleksandr Karateodori Paşa, Sava Paşa, Abidin Paşa, Mehmed Asım Paşa ve Mehmed Said Paşa saltanatın ilk dokuz yılında nazırlık yapan isimlerdi ve bazıları birden fazla defa bu göreve getirildiler. 1885-1909 yılları arasındaki yirmi dört yılda ise Turhan Hüsnü Paşa'nın dört ay süren nazırlığı dışında sadece iki isim, Mehmed Said Paşa (Süleymaniyeli) (1885-1895) ve Ahmed Tevfik Paşa (1895-1909) hariciye nazırıydılar.³⁷⁶ Hariciye nazırlarının uzun yıllar boyunca değişmemesi Carter Findley tarafından “durgunluk” olarak değerlendirilirken, bu durumun nezaret yönetimi için “istikrarlı bir görünüm” oluşturduğu yorumu da yapılmıştır.³⁷⁷

II. Abdülhamid'in hariciye işlerindeki artan etkinliği ve dış ilişkilerde saraydan doğrudan Padişahın iletişim kurmasına rağmen hariciye nazırları nezaretin iç yönetimini sürdürüyor ve yabancı ülkelerde bulunan sefirlerle iletişim halinde olma gibi rutin faaliyetlere devam ediyorlardı. Sefaretlere zaman zaman Mısır ve Girit meselesi gibi konularda bilgilendirme ve görevlerini tebliğ amaçlı genelgeler (sirküler) gönderiyorlardı. Nazırların yabancı devletlerin İstanbul'daki sefirleriyle de iletişimi

³⁷⁴ 1317 D.S., s. 160; 1320 D.S., s. 180-181.

³⁷⁵ Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 97.

³⁷⁶ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 294; Sinan Kunalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 5.

³⁷⁷ Carter V. Findley, “Hariciye Nezareti”, **DİA**, C: XVI, İstanbul, 1997, s. 180; Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, No: 35, Güz 2015, s. 177.

devam ediyordu. Gündemi uluslararası meseleler ve iki ülkenin ilişkileri olan elçi görüşmeleri de rutin faaliyetlerindendi.³⁷⁸

Hariciye nazırları politikaların oluşturulmasında dolaylı olarak katkıda bulunabilecek faaliyetlerden olarak Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Mısır meselesi gibi imparatorluğun içinde bulunduğu kronik uluslararası sorunlarla ilgili mütalaalarını sadrazama ve padişaha bildiriyorlardı.³⁷⁹ Buna ek olarak nezaret görevinde bulunan isimlerin padişaha yönetime dair görüşlerini içeren layihalar sundukları görülmektedir. Mehmed Asım Paşa, Turhan Hüsnü Paşa, Abidin Paşa, Mehmed Said Paşa, Server Paşa, Sava Paşa ve Aleksandr Karateodori Paşa Abdülhamid'e devlet yönetimi ile ilgili farklı konularda görüş ve tekliflerini içeren layihalar sunmuştu.³⁸⁰

2.3.3. Hariciye Müsteşarları

Hariciye Nezareti'nin yönetiminde nazırdan sonra gelen isim olarak 1854'ten beri hariciye müsteşarları görev yapmakla birlikte Abdülhamid döneminde 1885-1886'ten itibaren müsteşar muavinleri yardımcı olarak görev yapmaya başlamıştı.³⁸¹ eklenmiştir. 1888-1889 yıllarından itibaren ise Hariciye Nezareti yapısı içinde müsteşar ve müsteşar muavinliğinden oluşan bir müsteşarlık dairesinin bulunduğu salnamelerde takip edilmektedir. İlerleyen yıllarda muavin sayısı artmıştı.³⁸²

Hariciye müsteşarları da nazırlar gibi II. Abdülhamid'in uzun süre aynı makamda tutmayı tercih ettiği belli isimlerin oluşuyordu. Artin Dadyan Efendi/Paşa 1880-1884 ve 1885-1901 yılları arasında bu görevde kalmıştı.³⁸³ Hariciye Müsteşarı olan diğer isimler Dadyan öncesinde Aleksandr Karateodori Efendi, Haydar Efendi,

³⁷⁸ Nazırların bu faaliyetlerine dair bazı örnek belgeler için bkz. **BOA, Y.PRK.HR** 5/34, 7/30, 24/22, 19/86, 24/66, 25/36, 29/88. Girit Meselesinin askeri müdahale ile sonuçlanmaması için yoğun bir diplomatik çaba içindeki Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa hem Osmanlı elçileriyle hem de İstanbul'daki yabancı devlet elçileriyle irtibat halinde bulunuyordu. Bkz. Pınar Şenışık, "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire: 1895-1898", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

³⁷⁹ Örnek belgeler için bkz.: **BOA, YPRK. HR** 13/77, 35/50, 36/29.

³⁸⁰ Oğuz, a.g.t., s. 27-29.

³⁸¹ **1303 D.S.**, s. 153.

³⁸² **1306 D.S.**, s. 156-157. 1907'de üç adet müsteşar muavini bulunmaktadır. Bkz. **1325 D.S.**, s. 223-224.

³⁸³ **1306 S.N.H.**, s. 312-313; Mehmed Zeki Pakalın, "Artin Paşa", **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 119-120.

Salim Efendi³⁸⁴ ve sonrasında 1902'den Abdülhamid döneminin sonuna kadar Naum Paşa'ydı.³⁸⁵

II. Abdülhamid'in güvenini kazanan önemli isimlerden olan Artin Dadyan Babıalı'deki resmi görevinin ötesinde Yıldız Sarayı'na erişimi bulunan bir isimdi. İlişkileri dolayısıyla İngiliz elçiliğiyle iletişimi sağlıyor, İstanbul'daki diğer elçilerle de görüşüyordu.³⁸⁶ Yıldız Arşivi Hariciye Nezareti Maruzatı fonunda Müsteşar Artin Dadyan'ın mührünü taşıyan çok sayıda görüş, bilgilendirme ve değerlendirme yazısı bulunmasından hareketle II. Abdülhamid'in başta gelen dış işleri danışmanlarından olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁷

2.3.4. Hariciye Nezareti ile İlişkili Diğer Kurumlar

2.3.4.1. Vilayetlerde Umur-ı Ecnebiye Müdüriyetleri

Doğrudan Hariciye Nezareti'nin yapısı içinde bulunmasa da tayinleri nezaret tarafından gerçekleştirildiği için nezaretin taşra teşkilatlanması sayılabilecek olan vilayetlere bağlı olarak çalışan Umur-ı Ecnebiye Müdürlükleri bulunmaktaydı.

1893 yılında Aydın Vilayeti Ecnebiye/Hariciye Müdürü'nün baş katibi olarak çalışan Halid Ziya Uşaklıgil'in³⁸⁸ aktardığına göre bu müdürlükler vilayetlerle ilgili bölgede görev yapan yabancı konsolosluklar arasındaki ilişkileri idare ediyorlardı. Aydın vilayetinin merkez sancağı olan İzmir özelinde ise müdürlük en çok "şüpheli" tâbiyet işleriyle ilgileneiyorlardı. Hıristiyan tebaanın çıkarları doğrultusunda bazen Osmanlı bazen de yabancı devlet vatandaşı olduklarına dair belgelerle destekledikleri iddialarını ortadan kaldırmak için merkezde Hariciye Nezareti Tâbiyet Dairesi ve

³⁸⁴ 1294 D.S., s. 111; 1296 D.S., s. 51; 1297 D.S., s. 114;

³⁸⁵ 1321 D.S., s. 182; Mehmed Zeki Pakalın, "Naum Paşa", *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C: XIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 16.

³⁸⁶ Yasamee, *a.g.e.*, s. 63; *BOA, YPRK.HR* 10/52, 19/16.

³⁸⁷ Örnek belgeler için bkz. *BOA, YPRK.HR* 9/61, 9/62, 12/65, 14/14, 14/20, 24/25, 29/31, 29/87. Ayrıca bkz. Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim Tebaa'ya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artin Paşanın Sultan II. Hamid'e Sunduğu İki Lâyiha", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: Tebliğler- İstanbul, 6-9 Şubat 1978*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1980, s. 243-267.

³⁸⁸ Zeynep Kerman, "Uşaklıgil, Halit Ziya", *DİA*, İstanbul, 2012, C: XLII, s. 228.

vilayetlerde Hariciye Müdürlükleri çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Özellikle bölgede yaşayan Rumların Yunan tâbiyeti iddia ettikleri ve bu iddialarının Yunan konsolosu tarafından savunulduğu örnekler sıkça yaşanıyordu.³⁸⁹

Kurulduğu Tanzimat döneminde olduğu gibi bu dönemde de Ecnebiye Müdürlüğü kadroları hariciye müdürleri, tercümanlar ve maiyet memurlarından oluşuyordu. Bu müdürlüklerde görev yapan tercümanlar bazı vilayetlerde müdürün yanında çalışırken bazılarında müdür yerine vazife görüyorlardı. Tayinleri Hariciye Nezareti'nden yapıldığı halde Dahiliye Nezareti'ne bağlı valilerin emrinde çalışan Umur-ı Ecnebiye memurlarıyla ilgili, iki nezaret arasında Abdülhamid sonrasında da devam eden bir “yetki alanı tartışması” yaşanıyordu. Bu da büyüyen ve karmaşıklaşan Osmanlı bürokrasisinin tecrübe ettiği yeni sorunlardan biriydi.³⁹⁰

Bu birimlerin doğal olarak imparatorluk coğrafyasında yabancı konsolosların yoğun olarak bulunduğu bölgelerdeki vilayetlerde kurulduğu görülmektedir. 1888-1889'da Umur-ı Ecnebiye Müdürü veya tercümanının görev yaptığı vilayetler; Aydın, Selanik, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Suriye, Beyrut, Adana, Halep, Bağdat, Hicaz, Trablusgarp, Bingazi, (Hüdavendigar) Bursa, Trabzon, Erzurum, Edirne, Kosova, İşkodra, Yanya ve Manastır'dı.³⁹¹

2.3.4.2. Nezaretin Yabancı Dil Sorunu ve Lisan Mektebi

Osmanlı hariciyesinin yabancı dil bilen personel ihtiyacıyla ilgili nezaretin kurulmasından önceye dayanan sorun II. Abdülhamid döneminde devam ediyordu. Hariciye Nezareti'nin yabancı dil bilen memur ihtiyacını karşılamak üzere ilk kez 1866'da kurulup kapanmış olan Lisan Mektebi bu amaçla 1879'da yeniden açıldı. Okul nizamnamesine göre mezunlar yabancı dil bilgisi gerektiren diğer kalemler yanında sefaret maiyet memurlukları ve şebenderliklerde görevlendirileceklerdi.³⁹²

³⁸⁹ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılâp ve Aka, 1969, s. 307-308.

³⁹⁰ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 218, 300-301.

³⁹¹ **1306 S.N.H.**, s. 221-222.

³⁹² Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXVII, No: 44, 2008, s. 87-88.

Muhtemelen bu arada kapanmış olan Lisan Mektebi'nin 1883'te üçüncü defa açılmasına gerekçe olarak yabancı dil bilen personel sayısının azalması gösterilmişti. Babıali Tercüme Odası ve Mektubi-i Hariciye Odası'nda görev yapan yirmi beş yaşın altındaki memurların eğitim almasına öncelik veriliyordu. Hariciye Nezareti bünyesinde 1885'te kurulan Encümen-i Hariciye Komisyonu'nun nezarete işe alınacak memur adaylarını değerlendirirken Fransızca dil yeterliliği için diğer okulların yanında Lisan Mektebi'nden alınan diplomaları geçerli sayması kararlaştırılmıştı.³⁹³

Hariciye Nezareti'ne bağlı bir eğitim kurumu olan Lisan Mektebi'nin bütçesi de nezarete aitti. 1892'de Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ve Sadrazam Cevad Paşa'nın istekleriyle yapılan masraf karşılığında istenen başarının elde edilemediği gerekçesiyle tamamen kapatıldı. Aynı ihtiyaca cevap vermek üzere Beşiktaş'ta Mekteb-i Âli-i Diploması adında bir okul kurulması için hazırlıklar yapılmışsa da bu proje hayata geçmedi.³⁹⁴

2.3.5. Hariciye Nezareti'ne Yönelik Yasal Düzenlemeler

Hariciye Nezareti'ne bağlı bazı birimler için iç nizamnamelerden söz edilse de nezaretin yapısı ve işleyişini düzenleyen genel bir yönetmelik oldukça geç bir dönemde 1914 yılında yayımlanmıştı.³⁹⁵ Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti organizasyonunu düzenlemeye yönelik iki nizamnameye ait taslak metinlere Osmanlı Arşivinde rastlanmaktadır. 1882 tarihli nizamname teklifinde Hariciye Nezareti'nin bazı birimlerinin birleştirilmesi ve bazı kalemlerin müdüriyete dönüştürülmesi önerilmekte, evrak işlerinin halledilmesi için süre sınırlaması getirilmekte ve nezaret bütçesinin ne şekilde hazırlanacağı anlatılmaktadır. Bu tedbirler kabul edilirse bundan sonra nezaret kalemlerinin iç nizamnameleri ve ihtiyaca binaen bazı memurlukların ortadan kaldırılması için tekliflerinin de yapılacağı belirtilmektedir.³⁹⁶ 1891-1892 tarihli daha kapsamlı bir nizamname metnine ait müsveddede ise "Divan-ı Hümayun Riyaseti" ve "Mezahib-i Gayrimüslime Nezareti"

³⁹³ Balcı, **a.g.m.**, s. 88-89; **1301 S.N.H.**, s. 458; **Düstur**, 1/V, s. 201-202 İrade Tarihi: 17 Mart 1885.

³⁹⁴ Balcı, **a.g.m.**, s. 94.

³⁹⁵ Findley, "Hariciye Nezareti", s. 180.

³⁹⁶ **BOA, A.DVN.MKL** 22/15 (8 Şaban 1299/25 Haziran 1882)

adıyları iki birimin Hariciye Nezareti'yle birleştirilmesinin ve nezaret birimlerinin işlevleriyle ilgili önemli dzenlemelerin tasarlandığı gürlmektedir.³⁹⁷ Nezaretin ilerleyen yıllardaki yapısına bakıldığında bu mürveddede yer alan dzenlemelerin hayata geğmediğı anlaşılmaktadır.

2.3.6. Hariciye Nezareti ve Gayrimüslimler

Islahat Fermanı'nın (1856) devletin her dinden vatandaşa yönelik eşitlikçi bir yaklaşım vaat etmiş ve uygulamada bürokraside gayrimüslim istihdamı kayda değer şekilde artmıştı. Bununla birlikte bürokraside gayrimüslimlerin istihdamı en yoğun şekilde II. Abdülhamid döneminde geręekleşmişti.³⁹⁸

II. Abdülhamid döneminde de yabancı dil bilme konusundaki avantajları sebebiyle gayrimüslim memurlar en fazla Hariciye Nezareti'nde istihdam ediliyordu. Buna ek olarak artık daha yüksek kademelerde görev alıyorlardı. Osmanlı tarihinde gayrimüslimler ilk defa Hariciye Nazırı olarak II. Abdülhamid döneminde görevlendirilmişti. Rum asıllı Karateodori Paşa ve Sava Paşa bu dönemde Hariciye Nazırı olarak görev yaptılar. Diğer yandan dönemin en ünlü Hariciye Müsteşarı Ermeni kökenli Artin Dadyan'dı.³⁹⁹

Bu dönemde merkez teşkilatında hariciye nazırları, hariciye müsteşarları, müsteşar muavinleri, Tahrirat-ı Hariciye, Matbuat-ı Hariciye, şifre, Evrak Müdüriyetleri, Hukuk Müşavirliği kadrolarında yönetici veya katip olarak çalışan pek çok gayrimüslim vardı. Elçilikler ve şehbenderlikler de gayrimüslimler için kariyer imkanları sunuyordu.⁴⁰⁰

³⁹⁷ BOA, A.DVN.MKL 86/47 (1309-1891/1892). Findley 1871-1878 tarihleri aralığında olması muhtemel geniş kapsamlı bir nizamname girişiminden bahsetmektedir. Bkz. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 325.

³⁹⁸ Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlıcılık ile Milliyetçilik Arasında Osmanlı Bürokrasisinin Ermeni Memurları", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu**, C: 1, Kayseri, 2007, s. 71.

³⁹⁹ Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hıristiyan Memurları", **Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi**, Ed. F. Gün, H. İ. Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2017, s. 655.

⁴⁰⁰ Saro Dadyan, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar", **Milli Saraylar**, No: X, İstanbul, 2012, s. 66-72.

Carter Findley'e göre, Tanzimat döneminde Hariciye Nezareti'nde gayrimüslim memurların toplam memurlara oranını önceleri yüzde kırk civarındaydı. İlerleyen dönemde Müslüman tebaadan da Fransızca bilen kişilerin sayısı artınca ve 1890'larda yaşanan Ermeni olayları sonrasında İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısı azalınca nezaretteki gayrimüslimlerin oranı yüzde yirmilere geriledi.⁴⁰¹

II. Abdülhamid döneminde imparatorlukta gayrimüslimlerin durumu uluslararası bir mesele haline getirilerek Avrupalı Hıristiyan devletler tarafından diplomatik baskı aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığı için hariciyede göz önünde bulunan mevkilerde gayrimüslimlerin varlığı önem kazandı. Diplomatik müzakerelerde İmparatorlukta gayrimüslimlerle ilgili bir sorun yaşanmadığına dair izlenim oluşturulmak için temsilci olarak tercih edilebiliyorlardı. Berlin Kongresi görüşmeleri için daha önce Hariciye Nezareti bünyesinde görev yapmış ve aynı yılın son ayında Osmanlı Devleti'nin ilk gayrimüslim hariciye nazırı olacak olan Aleksandr Karateodori Paşa⁴⁰² delegelerden biri olarak gönderilmişti. Georgeon'a göre "imparatorlukta Hıristiyanların kaderinin masaya yatırılacağı bir konferansta" gayrimüslim kimliğinin olumlu bir etki bırakacağı düşünülmüş fakat bu taktik olumlu sonuç vermemişti.⁴⁰³

II. Abdülhamid'in, hariciyedeki gayrimüslim personelin yabancı elçilerle yakınlık kurmalarından tedirgin olduğu ve atamalarda Müslümanlara öncelik vermek istediğine dair veriler de mevcuttur. Padişahın bu duruma örnek bir tepkisi Tahrirat-ı

⁴⁰¹ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 237; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 108. Abdülhamit Kırmızı, Sicill-i Ahval Defterleri'ndeki kayıtlara dayanarak bürokraside görev alan tüm gayrimüslimleri sayısal verilerle ortaya koyan güncel araştırmasının sonuçları ışığında Carter Findley'in literatürde sıklıkla başvurulan "Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi" adlı çalışmasına eleştiriler getirmiştir. Buna göre Findley, kitabında "metodolojik hatalar" yapmış ve "kullandığı malzemeye nazaran büyük genellemelerde" bulunmuştur. Kırmızı'nın bulgularına göre, II. Abdülhamid dönemi bürokraside en fazla sayıda Ermeni ve Rum istihdam edilen dönemdir. 1895'ten sonra Ermenilerin istihdamında azalma olsa da bu döneme ait rakamlar, önceki ve sonraki dönemlere göre "azımsanmayacak bir büyüklükte"dir. Bkz. Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hıristiyan Memurları", s. 658-661. II. Abdülhamid döneminde bürokraside istihdam edilen Yahudilerin sayısı da önemli ölçüde artarken hariciyedeki Yahudilerin genellikle mütevazı makamlarda görev aldıkları tespit edilmiştir. Bkz. Musa Kılıç, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", **OTAM**, No: 31, Bahar 2012, s. 132, 148-149.

⁴⁰² Mahmut Akpınar, "Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandr Karatodori Paşa", Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2010, s. 120.

⁴⁰³ Georgeon, **a.g.e.**, s. 139.

Hariciye Katibi olan Arap Katolik Naum Efendi'nin 1892'de Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına atanması sürecinde ortaya çıktı. 1861'de yapılan antlaşmayla çıkarılan özel yönetmeliğe göre Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına, büyük devletlerin itiraz etmediği Lübnanlı olmayan Hıristiyan bir Osmanlı vatandaşı getiriliyordu.⁴⁰⁴ Teklif edilen tüm isimler İstanbul'daki yabancı elçiler tarafından reddedilirken Naum Efendi'nin hemen kabul görmesiyle mutasarrıflığa atanması Padişahı şüphelendirmişti. II. Abdülhamid, bu durumdan Naum Efendi'nin katiplik görevi sırasında yabancı diplomatların hoşnutluğunu kazanacak şekilde davrandığı çıkarımını yaptı. Babıali, Tahrirat-ı Hariciye'de boşalan katiplik görevine Naum Efendi'nin akrabası Fethi Bey'in atanmasını istediğinde⁴⁰⁵ padişah, onun da bir sonraki görevinde Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına terfi etmek için görevi sırasında elçilerle yakınlık kurabileceği düşüncesindeydi. Bu sebeple, bu görev için bir Katolik'in seçilmemesi uygun görüldü. Mabeyn başkıtabetinden, Yaver Derviş Paşa'ya yazılan yazıda padişahın yaklaşımı şöyle ifade edilmişti:

“... dâire-i Hâriciye'de İslam'dan muktedir memurlar yetiştirilmek için kitâbet-i mezkûreye [Tahrirat-ı Ecnebiye Kitabeti] ehl-i İslam'dan muktedir kullarının -velev iktidarı ikinci derecede olsun- intihâb ve tayini, şayed münâsib bulunamaz ise diğer milletlere mensûb olanların Katolikler'e tercihi mücerred hâtıra-i kasıra kabilinden olmak üzere maruzdur.”⁴⁰⁶

Abdülhamid'in Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme yollarından biri olarak gayrimüslim tebaa üzerinde nüfuzunu kullandığı bir dönemde aldığı bu tedbir Abdülhamid bürokrasisinde personel seçiminde aranan kriterlerle ilgili mevcut tartışmaya bir katkı yapmaktadır. Bu örnekte, hariciye personeli atamalarında,

⁴⁰⁴ Ş. Tufan Buzpınar, “Lübnan-Osmanlı Dönemi”, **DİA**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 251. Ayrıca bkz. Engin Deniz Akarlı, **The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920**, Berkeley, University of California Press, 1993.

⁴⁰⁵ Tahrirat-ı Hariciye Kitabeti'nde bir süredir çoğu akraba olan Arap Hıristiyanların varlığı söz konusuydu. Bkz. Kılıç, **a.g.t.**, s. 90. Naum Efendi (Paşa) ve Fethi Bey'in biyografileri için bkz. Kılıç, **a.g.t.**, s. 95-96, Kasap, **a.g.t.**, s. 174-175.

⁴⁰⁶ **BOA, Y.PRK.BŞK.** 27/35 (23 Muharrem 1310-17 Ağustos 1892).

adayın liyakat sahibi olmasından ziyade, Müslüman olmasına öncelik verileceği açıkça belirtilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde eski Osmanlı topraklarında bağımsızlık kazanan devletlerde kurulan Çetine, Bükreş ve Belgrad'da görev yapılan sefirlerle bakıldığında buralarda Osmanlı Devleti'nin genel olarak Müslüman sefirler bulundurmaya tercih ettiği anlaşılmaktadır. Çetine örneği ele alındığında 1881'deki yeni elçi atamasında Hariciye Nezareti tarafından teklif edilen Paris maslahatgüzarlığı yapmış olan Nikolaki Efendi'nin II. Abdülhamid tarafından kabul edilmediği ve yerine Müslüman bir memur tayin edilmesini istediği görülmektedir.⁴⁰⁷ Bir diğer örnekte Çetine'ye elçi tayin edilmesi düşünülen kişinin Katolik kimliği sorun olmuştu. 1888'de Gadban Efendi'nin Çetine'ye elçi tayin edilmesi planından Katolik olması sebebiyle vazgeçilmişti. Karadağ prensinin, onun sayesinde Osmanlı tebaası olan Katolik Arnavutları kendi tarafına çekmesinden endişe ediliyordu. Bu endişede Gadban Efendi ve Karadağ Prensi'nin Rusya yanlısı olarak bilinmeleri de pay sahibiydi.⁴⁰⁸

2.4. II. Abdülhamid Hariciyesinin Sonu

II. Meşrutiyetin ilanı (1908) Jön Türk rejiminin bürokraside II. Abdülhamid dönemi kadrolarına yönelik genel tasfiye ve yeniden düzeleme (tensikat) uygulamasından nasibini alan birimlerden biri de merkez ve yurtdışı teşkilatıyla Hariciye Nezareti olmuştu. II. Abdülhamid'e ait 1908 tarihli iradede tasfiyeye gerekçe olarak personel sayısının ihtiyaçtan fazla olması ve memurların liyakatten yoksun olmaları gösterilmekteydi.⁴⁰⁹ Bununla birlikte nezarete yapılan ilk değişikliklerin II. Abdülhamid dönemine ait ayırt edici bazı özelliklerin ortadan kaldırılmasına ve hariciyede ona ait izleri silmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁷ BOA, İ. HR 283/17555. Belgenin fotokopisi için bkz. Uğur Özcan ve Abidin Temizer, **Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şebenderleri**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 281.

⁴⁰⁸ Özcan, a.g.e., s. 115.

⁴⁰⁹ Arif Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)", **Türkiyat Mecmuası**, C: XXVII, No: 1, 2017, s. 195.

İç içe geçmiş siyasi ve mali boyutları olan bu düzenlemeler çerçevesinde Batı'nın önde gelen başkentlerinde II. Abdülhamid'in sadık diplomatları olarak bilinen ve Jön Türk muhalefetine karşı faaliyette bulunmuş Paris sefiri Salih Münir Paşa gibi elçiler görevden alındı. II. Abdülhamid döneminde oldukça geniş alana yayılan şebhenderlik ağı da daraltıldı. Bu dönemde kurulan şebhenderliklerin yirmi bir tanesi kapatıldı veya yakındaki bir şebhenderliğe katıldı. 1909 ve 1910 yıllarında nezarete tensikat daha planlı bir şekilde devam ederken özellikle II. Abdülhamid için hafiyelik ve jurnalcılık yaptığı tespit edilen kimselerin kadro dışında bırakılmasına çalışılmıştı.⁴¹⁰ Hariciye Nezareti'nde yapılan düzenlemenin mali boyutunda ise tasarruf gerekçesiyle personel sayıları azaltılmış, maaşlarda indirim yapılmış, II. Abdülhamid'in dış basında olumlu imaj oluşturma politikası çerçevesinde merkezden yabancı gazetelere yapılmakta olan ödemeler ve elçiliklere sağlanan ödenekler kaldırılmıştı.⁴¹¹

Abdülhamid dönemi Hariciye Nezareti teşkilatlanması yukarıda bahsedildiği üzere son şeklini almıştı.⁴¹² Bu dönemde Hariciye Nezareti'nde İmparatorluğun dış ilişkileri kapsamına girmeyen fonksiyonlara sahip Divan-ı Hümayun ve Mezahib Kalemleri gibi birimleri ayıklanmış ve nezaretin ilgisi daha fazla dışişlerine hasredilmişti. Bir dışişleri bakanlığının temel işlerine ek olarak üstlendiği fonksiyonlar arasında ise yabancı basının takibi, tarafların karma olduğu davalarla, tâbiyet işleriyle, dış ticaretle ilgilenmek ve imparatorluktaki tüm yabancı resmi görevlilerin denetlenmesi sayılabilir.⁴¹³

⁴¹⁰ A.g.m., s. 196-198.

⁴¹¹ A.g.m., s. 196. Babiali bünyesindeki diğer nezaret ve dairelerle birlikte Hariciye Nezareti'nde yapılan tensikatla ilgili sayısal verileri ortaya koyan bir çalışma için bkz. Nursel Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: II, No: 1, 2017, s. 248-251.

⁴¹² 1908'de Hariciye Nezareti'nin ulaştığı boyuta dair bir şema için bkz. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 293. 1892'de Tahrirat-ı Hariciye kaleminde göreve başlayan Galip Kemali Söylemezoğlu'nun hatıratında Abdülhamid dönemi hariciyesinin özellikleri, personel arasında öne çıkan isimler ve çalışma şekilleriyle ilgili bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene: 1892-1922**, C: I, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950, s. 53-62. Ayrıca bkz. Tablo 2.1.

⁴¹³ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 216.

Hariciye Nezareti bünyesinde gerçekleştirilen dış politikayla ilgili roller arasında ise başta yurtdışı teşkilatının diplomatik temsiliyeti olmak üzere bilgi ve istihbarat sağlama, hukuk ve dış politika danışmanlığı, basın ve kamu diplomasisi yoluyla imaj yönetimi gibi görevler sayılabilir.

Findley, II. Abdülhamid döneminde 1908 yılına kadar Hariciye Nezareti merkez yapılanmasının gelişim ve dönüşümüyle ilgili olarak şu tespiti yapmaktadır:

“Bu yapının, Avrupa’daki bir örnekten yola çıkılarak oluşturulması yönünde özel bir çaba harcanmış olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmamaktadır. Gerçekten de Osmanlı Hariciye Nezareti yetkililerinin 1908’den önce, Avrupa hükümetlerinin yapısını yakından incelemiş olduklarını ortaya koyan belge niteliğinde hiçbir kanıt yoktur.”⁴¹⁴

Bu tespit 1908’e kadar Hariciye Nezareti’ndeki bürokratik dönüşümün ihtiyaçlar çerçevesinde gelişen “organik” bir tabiatı olduğuna işaret etmektedir. Osmanlıların 18. yüzyıldan itibaren güçlü Avrupa devletlerinin yönetimine dair yaptıkları gözlemler ve topladıkları enformasyon üzerinden geliştirdikleri bilgi altyapısının nezaretin bürokratik dönüşümünde etkisi olduğu düşünülebilir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform**, s. 300.

⁴¹⁵ Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisindeki reform çalışmalarında Avrupa devletlerinin etkisi ve model alınan devletlerle ilgili bir değerlendirme için bkz. Akııldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi**, s. 343-364.

Tablo 2.1. II. Abdülhamid Döneminde Hariciye Nezareti'nin Birimleri

Önceki Dönemden Miras Kalan ve Devam Eden Birimler	Önceki Dönemde Var Olup Dönüşen Birimler	Yeni Kurulan Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Ortadan Kalkan Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Başka Bir Daireye Bağlanan Birimler	Bu Dönemde Hariciye Nezareti'ne Bağlanan Birimler
Mektubi-i Hariciye Dairesi	Deavi-i Hariciye Kitabeti> Umur-1 Hukuk-1 Muhtelite Odası	Babialı Hukuk Müşavirliği	Hariciye Evrak Dairesi	Divan-1 Hümayun Kalemi	Meclis-i Umur-1 Sıhhiye
Tercüme Odası	Matbuat Kalemi>Matbuat-1 Ecnebiye Müdüriyeti	Sicill-i Ahval Müdüriyeti		Mezahib Kalemi	
Tahrirat-1 Hariciye Dairesi	Teşrifati-i Hariciye Memuru> Teşrifat-1 Hariciye D.	Umur-1 Ticariye Müdüriyeti			
Hariciye Nazırlığı	Umur-1 Şehbender Ciheti> Umur-1 Şehbenderi Müdüriyeti	Encümen-i Hariciye Komisyonu>İdare Komisyonu ve İntihab-1 Memurin-i Hariciye Komisyonu			
Hariciye Müsteşarlığı	Umur-1 Telgraf Ciheti> Umur-1 Telgrafiye Odası>Şifre Müdüriyeti				
Muhasebe Odası					
Tâbiyet Kalemi					

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ELÇİLİKLER

3.1. II. Abdülhamid Dönemi Elçiliklerine Genel Bakış

Sultan II. Abdülhamid döneminde hariciyenin sefaret bulundurma siyasetini etkileyen faktörler çeşitliydi. Bu faktörler siyasi, diplomatik ve ekonomik olabiliyordu. Dönemin Avrupalı büyük güçleri nezdinde büyükelçilik bulundurulması siyasi ve diplomatik bir gereklilikti. Değişen uluslararası dengeler yeni devletlerle yaklaşma gereksinimi doğurmuş, bazı elçiliklerin statüsü bu yeni dengelerle değişmişti. Dönemin başında üzerinde birkaç farklı devlet kurulan eski Osmanlı topraklarında Osmanlı tebaası nüfusun bulunması burada temsilciler bulunmasını zorunlu kılıyordu.

Diğer yandan devletin zor durumda olan ekonomisi dış temsilciliklerin durumunu zorlaştırıyordu. Sefaretler, elçi ve maiyet için maaş ve tahsisat ile sefarethane için ayrılması gereken ödeneklerle oldukça masraflı kurumlardı. Bu durumda devletlerin dünya siyasetindeki yeri ve Osmanlı İmparatorluğu için önemi bakımından İspanya, İsveç, Hollanda, ABD, Belçika, gibi devletlerde bulunan sefaretlerin durumu zaman zaman kritik olabiliyordu. Örnek olarak Nisan 1880'de Osmanlı hükümeti Washington, Stockholm ve Brüksel sefaretlerini ekonomik gerekçelerle kapatma kararı almıştı. İstanbul'daki ABD elçisi Wallace karar resmen açıklanmadan Washington ortaelçiliğinin kapatılması düşüncesinden vazgeçilmesi için Babıali'ye başvurmuş ve başarılı olmuştu.⁴¹⁶

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başında Osmanlı İmparatorluğunun Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Petersburg'da büyükelçilikleri, Tahran, Roma, Washington, Atina ve Brüksel'de ortaelçilikleri bulunmaktaydı. Dönemin sonunda ise

⁴¹⁶ Erhan, a.g.e., s. 160. Diğer elçiliklerin kapatılmaları için alınan kararlara bölümün devamında ilgili kısımlarda değinilecektir.

Tahran, Roma ve Washington elçilikleri büyükelçiliğe dönüştürülmüş, Stockholm, Lahey, Madrid, Bükreş, Belgrad, Çetine ve Bern’de ortaelçilikler kurulmuştu. Stockholm ve Lahey, Stockholm ve Brüksel sefaretları belli dönemlerde aynı elçi tarafından idare edilirken Paris büyükelçisi Salih Münir Bey/Paşa 1901’den itibaren aynı zamanda Bern ve Brüksel’de ortaelçilik görevini yürütmüştür.

II. Abdülhamid döneminde devlet salnamelerine göre hariciyenin yurtdışı teşkilatını oluşturan elçiliklerde yıllar itibarıyla görülen değişimler Tablo 3.1’de yer almaktadır.⁴¹⁷

Tablo 3.1. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Elçilikleri⁴¹⁸

	187 7	187 8	187 9	188 0	188 1	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	M	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B		B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	O	O	B	B	B	B	B	B	B	O	B
Roma	O	O	O	O	O	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	M	M	M	M	O	O	O	O
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş			O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm				O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey				O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad					O	O	O	O	O	O	O
Çetine					O	O	O	O	O	O	O
Madrid						O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

⁴¹⁷ Her yeni yıl için yılbaşından önce hazırlanan salnamelerin bir önceki yıla ait bilgileri ihtiva ettiği unutulmamalıdır. Yıl içinde meydana gelen değişiklikler bir sonraki yıla ait salnameye yansımaktadır.

⁴¹⁸ 1294 D.S., s. 542-544; 1295 D.S., s. 440-441; 1296 D.S., s. 229-230; 1297 D.S., s. 455-456; 1298 D.S., s. 218-221; 1299 D.S., s. 149-152; 1300 D.S., s. 252-255; 1301 D.S., s. 466-470; 1302 D.S., s. 480-484; 1303 D.S., s. 411-413; 1304 D.S., s. 378-380; 1305 D.S., s. 288-290; 1306 D.S., s. 734-739; 1307 D.S., s. 828-834; 1308 D.S., s. 820-826; 1309 D.S., s. 852-858; 1310 D.S., s. 862-868; 1311 D.S., s. 888-894; 1312 D.S., s. 906-912; 1313 D.S., s. 946-953; 1314 D.S., s. 952-959; 1315 D.S., s. 596-601; 1316 D.S., s. 722-727; 1317 D.S., s. 682-700; 1318 D.S., s. 722-739; 1319 D.S., s. 784-803; 1320 D.S., s. 800-819; 1321 D.S., s. 854-879; 1322 D.S., s. 874-899; 1323 D.S., s. 948-973; 1324 D.S., s. 1012-1037; 1325 D.S., s. 1008-1033; 1326 D.S., s. 1008-1032.

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Roma	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	O	O	G	O	O	O	O	
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Çetine	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Madrid	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Roma	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Çetine	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Madrid	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bern				O	O	O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkelerde bulundurduğu bu elçilere karşılık olarak İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İran, İtalya, ABD, Yunanistan, Belçika, İspanya, İsveç ve Norveç, Hollanda ve Portekiz Osmanlı başkenti İstanbul'da elçilik bulunduruyordu. Dönemin başında bağımsızlığını yeni

kazanan devletler olarak Romanya, Sırbistan ve Karadağ da İstanbul'da vakit kaybetmeden İstanbul'da elçiliklerini kurmuşlardı. Tüm bu ülkelerin tayin ettikleri elçiler ve statülerinde II. Abdülhamid döneminde görülen değişiklikleri Osmanlı Devlet Salnamelerinden elde edilen verilerle oluşturulan Tablo 3.2'den takip edilebilir.

Tablo 3.2. II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'daki Yabancı Elçilikler⁴¹⁹

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Avusturya Macaristan	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	O	B	B	B	B
İran	O	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İtalya	O	O	M	O	B	B	B	B	B	O	O
ABD	O	ME	ME	ME	ME	ME	O	O	O	O	O
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belçika	O	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İsveç ve Norveç	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O	O
Hollanda	ME	ME	ME	ME	ME	M	ME	ME	ME	O	O
Portekiz	İtalya elçisi vekal et ediyor	İtalya elçisi vekal et ediyor	İtalya elçisi vekal et ediyor					O	O	O	-
Romanya			O	O	O	M	O	O	O	O	O
Sırbistan				O	O	O	O	O	O	O	O
Karadağ				O	O	O	O	O	M	O	M

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

⁴¹⁹ 1294 D.S., s. 554-560; 1295 D.S., s. 447-451; 1296 D.S., s. 235-239; 1297 D.S., s. 362-372; 1298 D.S., s. 333-341; 1299 D.S., s. 383-390; 1300 D.S., s. 358-366; 1301 D.S., s. 571-581; 1302 D.S., s. 582-591; 1303 D.S., s. 488-495; 1304 D.S., s. 441-445; 1305 D.S., s. 356-361; 1306 D.S., s. 758-765; 1307 D.S., s. 862-869; 1308 D.S., s. 854-861; 1309 D.S., s. 886-893; 1310 D.S., s. 898-905; 1311 D.S., s. 924-931; 1312 D.S., s. 942-949; 1313 D.S., s. 984-991; 1314 D.S., s. 990-998; 1315 D.S., s. 626-631; 1316 D.S., s. 758-763; 1317 D.S., s. 724-729; 1318 D.S., s. 764-770; 1319 D.S., s. 836-842; 1320 D.S., s. 852-859; 1321 D.S., s. 916-924; 1322 D.S., s. 934-942; 1323 D.S., s. 1008-1016; 1324 D.S., s. 1072-1080; 1325 D.S., s. 1072-1080; 1326 D.S., s. 1072-1080.

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	M	B	B	B	B	B
Avusturya Macaristan	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İran	B	B	B	B	B	B	B	B	M	B	B
İtalya	B	B	B	B	B	M	B	M	B	B	B
ABD	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	
Belçika	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	M	O
İsveç ve Norveç	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Hollanda	O	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O
Portekiz	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Romanya	O	O	O	O	O		O	O	O	M	O
Sırbistan	O	O	O	O	O	O	M	O	O	O	O
Karadağ	O	M	M	M	M	M	M	M	M	M	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Avusturya Macaristan	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İtalya	B	B	B	M	B	B	B	B	B	B	B
ABD	O	O	O	O	O	O	O	O	O	B	B
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belçika	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İsveç ve Norveç	O	O	O	O	O	M	O	O			
Hollanda	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Portekiz											
Romanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Sırbistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Karadağ	O	O	O	O	O	O	M	M	M	M	O
İsveç									O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

Bulgaristan, 1878 Berlin Antlaşması'ndan bağımsızlığını ilan ettiği 1908'e kadar hukuki olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı bu sebeple Sofya'da Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere bir komiserlik bulunuyordu. Buna karşılık Bulgaristan İstanbul'da "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" tarafından temsil ediliyordu. Rusçuk, Varna, Vidin şehirlerinde ise şebenderler yerine tüccar vekilleri görev yapmaya başlamıştı.⁴²⁰ Bu geçiş dönemi diplomatik organizasyonuna Hariciye Nezareti Salnamelerinde "Bulgaristan'da Bulunan Memurin-i Mahsusa" adı altında ayrıca yer veriliyordu.⁴²¹ Bu iki tür temsilciliğin sefaret ve şebenderlik gibi çalışmaları Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmek anlamına geleceği için tüccar vekilliklerinin komiserlikle doğrudan yazışmaları yasaklanmıştı.⁴²² Bulgaristan'ın 1908'de ilan ettiği bağımsızlığı II. Abdülhamid iktidarının sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanındı. Böylece Bulgaristan Komiserliği yerine Sofya elçiliği Abdülhamid tahttan indikten bir süre sonra 14 Eylül 1909'da kuruldu.⁴²³

Bu dönemde Osmanlı elçiliklerinde sayı ve nitelik açısından meydana gelen değişikliklerle hariciyenin yurtdışı teşkilatının gelişimini sürdürdüğü görülmektedir. Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanarak yeni kurulan Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle vakit kaybetmeden karşılıklı resmi diplomatik ilişkiler başlatıldı. Bu dönemde ilk defa dış temsilcilik kurulan devletlerden biri de Bern sefaretinin kurulduğu İsviçre'ydi. Bunların dışında Tanzimat döneminde açıldığı halde faaliyetlerine devam etmeyen Madrid, Lahey ve Stockholm sefaretleri yeniden kuruldu. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesi veya devletlerin diplomatik protokoldeki yerinin yeniden düzenlenmesi gerekçeleriyle bu dönemde İtalya, İran ve ABD ile elçilikler karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltildi. II. Abdülhamid'in sefaretlerle ilgili yaklaşım ve politikalarının

⁴²⁰ Bulgaristan komiserliği için bkz. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, c: XVII, No: 21, s. 71-125. Tüccar vekilleri için bkz. Emine Bayraktarova, "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler**, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 201-205.

⁴²¹ **1306 S.N.H.**, s. 221; **1307 D.S.**, 839; **1308 D.S.**, 832 vs.

⁴²² Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", s. 73.

⁴²³ Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında 'Modern Diplomasi' (1908-1912)", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler**, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 293.

gözlemlenebildiği önemli bir süreç olarak Vatikan ve Japonya’da elçilik açılması projeleri de dikkate değer gelişmelerdi.

3.2. Yeni Kurulan, Statüsü Değişen Elçilikler ve Elçilik Projeleri

3.2.1. Bükreş Elçiliğinin Kurulması (1878)

II. Abdülhamid dönemi öncesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olduğu halde bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı ile diplomatik ilişkilerin başlatıldığı devletlerden ilki Romanya’ydi.⁴²⁴ Eflak ve Boğdan’ın birleşerek oluşturdukları Romanya 1860’ların başlarında uluslararası tanınırlığını kazanmış, sonrasında yaptığı ayrılma başvuruları Osmanlı tarafından reddedilmişti. Bölge ise Rusya ile Osmanlı arasındaki çekişmenin coğrafi merkezlerinden biri olmaya devam etmişti. Romanya 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının başlamasının hemen ardından 9 Mayıs 1877’de bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğuna savaş açmış; özellikle Plevne’de Osmanlıların yenilgisinde önemli rol oynamıştı. Bunun karşılığı olarak 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması’yla Osmanlı’dan bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olmuştu.⁴²⁵

Osmanlı hükümetinin, eski topraklarında kurulan devletlerle ilişkilerinde bu yeni duruma hemen uyum sağladığı, diplomasi aracını kullanarak elde edeceği kazanımları önceleyerek realist ve olgun bir politika sergilediği görülmektedir. Bir karşılaştırma yapmak için yaklaşık kırk beş yıl önce 1832’de bağımsızlığını kazanan Yunanistan’la diplomatik ilişkilerin başlatılması sürecine bakıldığında Osmanlı Devleti’nin yaklaşımının farklı olduğu görülmektedir. Osmanlılar eski reayası olan

⁴²⁴ Bükreş sefaretinin kurulmasıyla ilgili sunulan bir tebliğ özeti için bkz. Osman Köksal, “Elçiye Zeval Olmaz: Osmanlı Devleti’nin Romanya’da Diplomatik Misyon Tesisi ve Örgütü (1878-1900)”, **Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 4-6 Ekim 2017-Bildiri Özetleri Kitabı**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 6.

⁴²⁵ Mihai Maxim, “Romanya”, **DİA**, C: XXXV, İstanbul, 2008, s. 170.

Yunanlılarla uzlaşmaya varmak konusunda son derece gönülsüzdü ve ilişkilerin kurulması 1834-1840 yılları arasında zorlu bir süreçte gerçekleşmişti.⁴²⁶

Bağımsızlık ilanının ardından Osmanlı İmparatorluğu Romanya ile karşılıklı diplomatik ilişkileri resmen başlatmak için vakit kaybetmemişti. Romanya bağımsızlığını kazandığı Osmanlı İmparatorluğu'yla resmi diplomatik ilişkileri bir an önce başlatarak yeni durumu kabul ettirmek niyetindeydi. Osmanlı İmparatorluğu ise artık sınır komşusu olan bu devletlerle acilen kurulan diplomatik ilişkilerle yeni dönemde yürütülmesi gereken sosyal, siyasi, ekonomik vb. bağları olan bir devlet olarak faydacı davranıyordu.

Bağımsızlık ilanından bir ay sonra Ağustos 1878'de hariciye memurlarından Manuk Azaryan Efendi her iki merkezde diplomatik temsilciliklerin kurulmasıyla ilgili müzakerelerde bulunmak için özel görevle Bükreş'e gönderilmişti.⁴²⁷ Azaryan Efendi'nin merkezde hariciye nazırıyla irtibat halinde olarak Romanya'da yaptığı görüşmeler diplomatik ilişkilerin başlatılma ve sefaretlerin kurulma süreçlerine, diplomatik ilişkilerin teknik boyutuna dair önemli bilgiler vermektedir.

Diplomatik temsilciliğin ilk olarak hangi devlet tarafından kurulacağı konusu ikili ve uluslararası siyasi dengeler ile diplomatik hiyerarşi açısından önemliydi. Azaryan'a göre çiçeği burnunda Romanya devleti Osmanlı ile kurulmakta olan ilişkilere ve farklı merkezlerde kurmakta olduğu elçilikler arasında İstanbul elçiliğine çok önem veriyordu. Bununla birlikte Ruslar Osmanlı ile Romanya arasında kurulacak diplomatik ilişkileri endişeyle izliyor, Bükreş'te Rusya'dan önce Osmanlı Devleti'nin sefaret açarak Prens Karl üzerinde nüfuz sahibi olmasını istemiyordu.⁴²⁸

⁴²⁶ Bkz. Sinan Kunalp, "The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece", s. 71.

⁴²⁷ Bükreş'teki görevi sonrası Romanya hükümeti tarafından nişanla taltif edilmişti: Taha Toros Arşivi, Dosya No: 228 - Zeki Kunalp, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; Mehmed Zeki Pakalın, "Azaryan Efendi", **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C: IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 7-8.

⁴²⁸ **BOA, HR. SYS** 1059/6, lef: 2 (4 Eylül 1878)

Romanya hükümetinin muhtemelen Osmanlı ile ilişkilerinde sembolik bir üstünlük yakalamak için Bükreş'te sefaret açacak ilk devletin Osmanlı İmparatorluğu olması yönündeki isteği bakan Câmpineanu tarafından Azaryan'a iletildiğinde⁴²⁹ Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın ilk adımın Romanya'dan beklendiğine dair net bir cevap vermişti:

“İki devlet arasında samimi ilişkilerin kurulmasına en fazla katkı sağlayacak şey Romanya hükümetinin Babıali nezdine elçi göndererek inisiyatif almasıdır.” Safvet Paşa'ya göre 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında hiçbir tahrik olmaksızın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşarak verilen zararları telafi etmenin en iyi yolu öncelikle Romanya'nın Osmanlı nezdinde elçilik açması olabilirdi.⁴³⁰

Bunun üzerine daha önceden teklif edilen Prens Jean Ghika'nın Osmanlı hükümetince kabul görmemesi üzerine teklif ettikleri Senato Başkan Vekili Bratiano'yu⁴³¹ ortaelçi rütbesiyle İstanbul'a göndermeye hazırlanırken diplomatik mütakabiliyet ilkesi çerçevesinde Osmanlı hükümetinin atayacağı elçinin de aynı rütbede olmasını Azaryan aracılığıyla garanti etmeye çalıştı.⁴³²

Romanya'nın Osmanlı hükümeti nezdindeki ilk elçisi Dimitri Bratiano Kasım ayında itimatnamesini Padişaha sunarak⁴³³ İstanbul'daki görevine resmen başlar başlamaz Osmanlı hükümeti de Bükreş'te açacağı sefaret için harekete geçti. Petersburg sefaret müsteşarı Süleyman Sabit Bey 18 Kasım'da ilk Bükreş ortaelçisi olarak tayin edildi.⁴³⁴ Kısa süre içinde Petersburg'tan Bükreş'e ulaşan Süleyman Bey 15 Aralık'ta elçilik kadrosuyla birlikte katıldığı törende Romanya Prensine

⁴²⁹ **A.g.b.**, lef: 5 (3 Eylül 1878)

⁴³⁰ **A.g.b.**, lef 3 (19 Eylül 1878). Fransızca'dan çeviri bana ait.

⁴³¹ **A.g.b.**, lef 4 (19 Ağustos 1878); **BOA, HR. SYS** 1059/6, lef 5 (3 Eylül 1878).

⁴³² **A.g.b.**, lef 7 (1 Ekim 1878); **BOA, HR. SYS** 1059/6, lef 8 (1 Ekim 1878)

⁴³³ **BOA, İ. HR** 278/17003 (14 Zilkade 1295/9 Kasım 1878). Törende sunduğu itimatnameye karşılık Padişah adına Romanya Prensine gönderilmek üzere bir cevap mektubu yazılmıştı. Bkz. **BOA, İ. HR** 278/17006 (25 Zilkade 1295/20 Kasım 1878). Dimitri Bratiano'nun Osmanlı Devleti nezdine ortaelçi olarak atandığı 1 Ekim'de resmen bildirilmiş, 7 Ekim'de bu atama padişah tarafından kabul edilmişti. Bkz. **BOA, HR.TO.** 374/128; **BOA, İ.HR** 277/16995.

⁴³⁴ **1301 S.N.H.**, s. 261-262. Tayinini bildirmek üzere hazırlanan itimatname 24 Kasım 1878'de Padişah tarafından onaylandı. Bkz. **BOA, İ.HR** 278/17012 (29 Zilkade 1295).

itimatnamesini sunarak resmen göreve başladı. Törende diplomatik teamül gereği Prens ve yeni atanan elçi tarafından dostane ilişkilere vurgu yapan nutuklar okundu.⁴³⁵

Süleyman Bey'in, Bükreş'teki ilk günlerinde henüz resmen göreve başlamadan önce Romanya dışişleri bakanı ve başbakanıyla yaptığı görüşmelerde Dobruca sınırı, Dobruca Müslümanlarının durumu ve Rusya'nın Romanya'daki istenmeyen askeri varlığı gibi acil siyasi konular konuşulmuştu.⁴³⁶ Prens Karl'ın resmi elçi kabul töreninden önce 13 Aralık'ta Süleyman Bey'le özel olarak görüşmesi ise elçiye göre daha önce Avusturya-Macaristan ortaelçisine yapılabilecek benzer şekilde bir yakınlık gösterisi amacı taşıyordu.⁴³⁷

Elçi Süleyman Bey'in bildirdiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu, yeni kurulan Romanya Devleti'nde ortaelçilik açan Avusturya-Macaristan ve buradaki başkonsolosunu mukim elçi tayin eden Rusya'nın ardından, sefaret kuran üçüncü devlet olmuştu. Diğer devletler Berlin Antlaşması'nda Romanya'nın bağımsızlığının tanınması için şart saydıkları ülkedeki tüm vatandaşlara kanun önünde eşitlik verilmesi için anayasal düzenlemeler yapılmadan buraya elçi tayin etmeyi erteliyorlar, başkonsolos bulundurmamakla yetiniyorlardı.⁴³⁸

Avusturya-Macaristan ve Rusya ile beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konuyu dikkate almadan Romanya'da sefaret açması diplomasi aracını bir an önce devreye sokmanın bölge devletlerinin çıkarına olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu için burada elden yeni çıkmış bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus ve sınır meseleleri gibi ilgilenilmesi gereken acil konuların bulunduğu görülmektedir.

Nitekim Bükreş sefaretinin kurulmasının hemen ardından şehirde oldukça yoğun bir Osmanlı nüfusu olduğu anlaşıldı. Süleyman Bey Selanik, Manastır ve

⁴³⁵ BOA, HR.TO 131/43; BOA, Y.A.HUS 160/2-2.

⁴³⁶ Diplomatik usul gereği Bükreş'e ulaştığı ilk gün dışişleri bakanından randevu talep eden Süleyman Bey ertesi gün bakanla görüşmesinde akreditasyon töreninde Prens'e sunacağı itimatnamenin ve Hariciye Nezareti tarafından törende okuması için hazırlanan nutkun kopyalarıyla tercümelerini teslim etmişti. Bkz. BOA, Y.A.HUS. 160/2, lef 2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878).

⁴³⁷ A.g.b., lef 2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878); BOA, HR.TO 131/42 (13 Aralık 1878).

⁴³⁸ Ülkedeki Yahudilere kanun önünde eşitlik hakkı henüz verilmemişti. Bkz. BOA, Y.A.HUS 160/2, lef 2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878).

Rumeli'nin başka bölgelerinden gelerek Bükreş'e yerleşmiş olan beş-altı yüzden fazla Osmanlı vatandaşının burada ticaretle uğraştığını merkeze rapor ederken bu kişilerin sıradan işleriyle uğraşmayı sefaret için vakit kaybı olarak görmüş ve şehre bir şehbender atanmasının gereğini bildirmişti. Osmanlı makamları kadrolu bir memurun hazineye yük olmaması için Süleyman Bey tarafından teklif edilen bölgede yaşayan itibarlı bir sarraf olan Halfon Efendi'nin fahri şehbender olarak görev yapmasını onaylamıştı.⁴³⁹

II. Abdülhamid döneminde Bükreş sefaretinde Süleyman Sabit Bey'den sonra Ahmed Ziya Bey (Eylül 1885), Mehmed Feridun Bey (Aralık 1888), Blak Bey (Mayıs 1890), Mehmed Şemseddin Bey (Kasım 1892), Mustafa Reşid Bey (Ocak 1894), Hüseyin Kazım Bey (Ocak 1896) ve Meşrutiyetin ilanından sonra göreve getirilen Abdüllatif Safa Bey (Ağustos 1908) ortaelçi unvanıyla sefir olarak bulunmuşlardı.⁴⁴⁰

3.2.2. Belgrad Elçiliğinin Kurulması (1879)

II. Abdülhamid Döneminde ilk defa açılan elçiliklerden ikincisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Berlin Antlaşması'nda Sırbistan'ın bağımsızlığının Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmasıyla Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da kurulan elçiliktir.

Resmi diplomatik ilişkilerin başlatılması için resmi sürecin ilk adımı yeni bir devlet olarak uluslararası arenada yerini almak ve bağımsızlığını kabul ettirmek için sefaret açmayı daha çok önemsemesi beklenen Sırbistan'dan geldi. 1878'in Eylül ayı sonunda Sırp Prensi Milan II. Abdülhamid'e, Sırbistan Dışişleri Bakanlığı ise Sadrazama gönderdikleri telgraflarda İstanbul'a bir daimi elçi gönderme isteğini bildirdiler.⁴⁴¹ Telgraflara kısa süre içinde hem Abdülhamid hem de Sadarettin verilen

⁴³⁹ BOA, İ.HR 280/17273 (8 Şevval 1296/25 Eylül 1879).

⁴⁴⁰ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 46.

⁴⁴¹ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı'ndan Sadarettin'e gelen telgrafta Berlin Antlaşması'yla oluşan "yeni durum" sebebiyle İstanbul'da bir elçilik açmayı istedikleri belirtiliyordu. BOA, HR.TO 299/14 (29 Eylül 1878).

olumlu cevap üzerine⁴⁴² aynı yılın Aralık ayında İstanbul'a bir ortaelçi atadı ve ay sonunda elçi İstanbul'da itimatnamesini sunup akredite olarak görevine başladı.⁴⁴³

Osmanlı Devleti tarafından ise Belgrad'da bir ortaelçilik kurulması için çalışmalar birkaç ay sonra başlatıldı ve Eski Peşte başşehbenderi Sermed Efendi 16 Mart 1879'da ilk Belgrad ortaelçisi olarak atandı.⁴⁴⁴ Osmanlı diplomasisinde şehbenderlik kariyerinden sefaret kariyerine geçişin mümkün olduğuna dair bir örnek olan bu atamaya gerekçe olarak Sermed Efendi'nin o güne kadar hariciye hizmetinde göz doldurması ve "muamelat-ı diplomasiye vâkıf" olması gösterilmişti. Halid Bey sefaret başkatipliğine getirilirken, Galip Bey'in üçüncü katipliğe atanmasında yabancı dil bilmesi etkili olmuştu.⁴⁴⁵

Sermed Bey İstanbul'dan Belgrad'a ulaştıktan⁴⁴⁶ hemen sonra Sırp Dışişleri Bakanı Ristic'le yaptığı ilk görüşmede buradan gözlemlerine başlamış ve bakanın "sözleriyle fiilleri uyuşmayan" karakterine dikkat çekerek onunla ilişkilerde her zaman "teyakkuz halinde ve basiretli" olunması gerektiğine dair II. Abdülhamid'i doğrudan bilgilendirmişti.⁴⁴⁷

Sermed Efendi Niş'te bulunan Prens Milan tarafından Mayıs ayı içinde kabul edilerek itimatnamesini sundu ve akredite olarak resmen göreve başladı.⁴⁴⁸ Sermed Efendi Sırbistan'daki ilk üst düzey diplomatik görüşmelerinde Prens Milan'la ve Dışişleri Bakanı Ristic'le Sırbistan'a bırakılan topraklardaki Müslümanların durumu ve sınır konularını gündeme getirmişti.⁴⁴⁹ Bükreş'te olduğu gibi Belgrad'da da atanan

⁴⁴² BOA, HR. TO 497/39. 6.10.1878.

⁴⁴³ BOA, İ.HR 278/17002 (12 Zilhicce 1295/7 Aralık 1878).

⁴⁴⁴ 22 Rebiülevvel 1296. Bkz. 1318 S.N.H., s. 147.

⁴⁴⁵ BOA, İ.HR 279/17136 (16 Rebiülahir 1296/9 Nisan 1879); BOA, İ.HR 279/17118 (20 Rebiülahir 1296/13 Nisan 1879). Bu belgelerden beni haberdar eden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden doktora adayı arkadaşım Nalan Karaöz'e teşekkür ederim.

⁴⁴⁶ BOA, Y.A.HUS 161/61, lef 4, (10 Mayıs 1295/22 Mayıs 1879). Belgenin aslında sene yanlışlıkla 1296 şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴⁷ A.g.b., lef 3, (10 Mayıs 1295/22 Mayıs 1879).

⁴⁴⁸ BOA, Y.PRK.HR 4/58, lef 2/1. (2 Haziran 1879); BOA, HR.TO 132/116 (2 Haziran 1879); BOA, HR.TO 18/3, (23 Mayıs/4 Haziran 1879); BOA, HR.TO 132/116, 2 Haziran 1879. Prens diplomatik prosedür gereği II. Abdülhamid tarafından gönderilen name-i hümayuna (itimatname) cevap olarak yazdığı nezaket mektubunu iletmışti: BOA, Y.PRK.HR 4/58, lef 1/1.

⁴⁴⁹ BOA, Y.PRK.HR 4/58, lef 3/2 (4 Haziran 1879); BOA, Y.PRK.HR 4/60, lef 1/1, (22 Mayıs 1879).

elçinin ilgilendiği ilk konunun Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıkan yeni durum ve problemler olduğu görülmektedir.

Yeni atanan elçi olarak Sermed Efendi, istihbarat toplama konusunda cevval bir görüntü sergiliyordu. Henüz Belgrad'a giderken yolda beraberinde bulunan Niş şehbenderi Nikolayidi Efendi'den Rusçuk'ta bilgi toplamasını istemiş ve edindiği bilgileri merkeze rapor etmişti.⁴⁵⁰ Belgrad'daki ilk günlerinde, Prens Milan'ın haziran ayında Berlin Antlaşması'nın uygulanmasıyla ilgili görüşmeler için Viyana'ya gitmeyi planladığına dair duyumlarını hemen merkeze iletmişti.⁴⁵¹

Böylece Sırbistan'daki üç yüz elli yıllık hâkimiyetinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ilk defa yabancı bir devlet olarak Belgrad'da elçilik açmış ve bir ortaelçi tarafından temsil edilmeye başlanmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu sefarette görev yapan diğer elçiler Halil Halid Bey (Eylül 1880), Yusuf Ziya Bey (Ekim 1885), Mahmud Nedim Bey (Aralık 1889), Mehmed Feridun Bey (Mayıs 1890), Ahmed Tevfik Paşa (Mayıs 1893), İbrahim Fethi Paşa (Kasım 1897) ve Meşrutiyetin ilanından sonra göreve getirilen Azaryan Efendi (Eylül 1908)'ydi.⁴⁵²

3.2.3. Çetine Elçiliğinin Kurulması (1879)

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında hukuken Osmanlı devletine bağlı olduğu halde fiilen savaş halinde bulunan Karadağ Rusya'nın yanında yerini almış ve Berlin Antlaşmasıyla bağımsız bir devlet olmuştu. Antlaşmanın 26. maddesine göre bağımsızlığı başta Osmanlı hükümeti olmak üzere antlaşmayı imzalayan tüm devletler tarafından tanınmıştı. Antlaşmanın 31. maddesi Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğuna elçi veya konsolos ataması konusunda memurların iki devlet arasındaki müzakerelerle belirleneceğini bildiriyordu.⁴⁵³

⁴⁵⁰ BOA, Y.A.HUS 161/61, lef 5.

⁴⁵¹ A.g.e., 161/61, lef 2 (1 Mayıs 1295/13 Mayıs 1879).

⁴⁵² Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 45.

⁴⁵³ Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, s. 72, 90-91, 103.

Karadağ Devleti için bağımsızlığını kazandığı Osmanlı başkentinde bir elçiyle tayin edilmek önemliydi İlk diplomatik temsilciğini Osmanlı başkentinde açmıştı.⁴⁵⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında resmi diplomatik ilişkilerin başlatılması için elçi teatisi küçük çapta bir siyasi krizi içeren bir süreçte gerçekleşti.

Karadağ Prensi'nin Osmanlı Devleti'ne bir daimi elçi atamak istediğine dair başvurusuna Osmanlı makamlarının cevabı gecikmişti. Karadağ'ın buna karşılık, Müslüman nüfusun tahliyesini yönetmek için Podgoriçe'de bulunan Osmanlı özel görevlisini sınır dışı ettiği anlaşıldı. Karadağ'la diplomatik ilişkilerin başlatılmasını geciktirmenin, dolaylı olarak bölgedeki Müslüman halka zarar verdiğinin görülmesi üzerine II. Abdülhamid 11 Mart 1879'da Karadağ'ın elçilik kurmasını onayladı.⁴⁵⁵

Osmanlı hükümeti dönemin Karadağ başkenti Çetine'ye tayin edeceği elçinin seçimi için aynı gün harekete geçmişti.⁴⁵⁶ Karadağ'ın İstanbul'a sefir tayini gecikince 20 Nisan itibariyle Halid Bey daha sonra Çetine'ye sefir olarak atanmak üzere İşkodra'ya komiser olarak tayin edildi.⁴⁵⁷ 21 Temmuz'da Voyvoda Stanco Radonich'in ortaelçi olarak tayini kabul edilir edilmez⁴⁵⁸ bu kez elçinin İstanbul'a

⁴⁵⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 104. Bundan önce 1873'te Karadağ'ın İstanbul'da bir resmi temsilci buldurmak için emrivaki sayılabilecek bir girişimi Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmişti. Prens Nikola, Sadrazam Mehmed Rühdü Paşa'ya İstanbul'da ticaret yapan Karadağlıların haklarıyla ilgilenmek ve Osmanlı makamlarıyla aralarındaki iletişimi sağlamak için daha önce görevlendirilen Kaptan Dragicha Plamenats yerine Djako Pejavich'i tayin ettiğine dair bir mektup göndermişti. Sadrazam Prens'e yazdığı cevapta İstanbul'da hâlihazırda böyle bir temsilcinin bulunduğundan haberleri olmadığını, bu tür bir misyonun Babıali tarafından gereksiz görüldüğünü zira imparatorluk tebaası diğer halklar gibi Karadağlılar'ın kanun önündeki haklarının da Osmanlı otoriteleri tarafından korunduğunu bildirmişti. **BOA, HR. SYS** 825/5. Böylece, elçiliklerin sembolik anlamı üzerinden Karadağ bağımsız bir devlet gibi davranma girişiminde bulunurken Osmanlı İmparatorluğu mevcut hukuki durumu korumaya çalışmaktaydı.

⁴⁵⁵ **BOA, İ.HR** 278/17091, lef 6 (17 Rebiülevvel 1296/11 Mart 1879). İşkodra'da bulunan komiser Kamil Paşa'nın konuyla ilgili telgrafı: **BOA, İ.HR** 278/17091, lef 3 (22 Şubat 1879). Ayrıca bkz. Ayşe Özkan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ'da Müslüman Emlakı Meselesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXXV, No: 59, 2016, s. 85-114; Zübeyde Güneş Yağcı, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi", **Belleten**, C: LXXX, No: 287, Nisan 2016, s. 177-199.

⁴⁵⁶ **BOA, MB.İ** 50/127 (17 Rebiülevvel 1296/11 Mart 1879).

⁴⁵⁷ **BOA, İ. HR** 279/17124 (27 Rebiülahir 1296/20 Nisan 1879). Hariciye Salnamesine göre komiser olarak Manastır'a atanmıştır. Halid Bey Çetine'den sonra Belgrad sefiri olmuştur. 1301 S.N.H. Hariciye Salnamesi, s. 268.

⁴⁵⁸ **BOA, İ.HR** 280/17241 (1 Şaban 1296/21 Temmuz 1879). Radonich'in itimatnamesinin Fransızca aslı için bkz. **BOA, A.DVN.NMH** 25/14 (9 Temmuz 1879). Osmanlıca tercümesi için bkz. **BOA, Y.PRK.NMH** 1/65 (21 Temmuz 1879). İki mektubun tarihlerinin farklı olma sebebi anlaşılammıştır.

gelip göreve başlaması beklenmeden Halid Bey 25 Temmuz'da Çetine sefiri olarak atandı⁴⁵⁹ ve Ekim ayı sonunda itimatnamesini sunarak resmen göreve başladı.⁴⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğu için bölgedeki Müslüman nüfusun varlığı bakımından Karadağ'da resmi bir temsilci buldurması acil bir ihtiyaç olduğu halde inisiyatifin muhatap devlet olarak Karadağ'da olmasını istediği için en azından Karadağ elçisinin tayini gerçekleşene kadar elçi tayin etmeyi ertelediği görülmektedir. Elçi olmak üzere seçilen Halid Bey'in, öncesinde İşkodra'ya atanarak yakın bir yerde bekletilmesi bir çözüm olarak üretilmişti.

Halil Halid Bey'in ardından Rıza Bey (Mart 1881), Ahmed Cevad Paşa (Şubat 1884), Hüseyin Hüsnü Paşa (Ağustos 1888), Ahmed Tevfik Paşa (Ağustos 1889), Ahmed Fevzi Paşa (Haziran 1891) ve Meşrutiyetin ilanından sonra göreve gelen Abdülbaki Bey (Ağustos 1908) II. Abdülhamid döneminde bu sefarette ortaelçi olarak görev yaptılar.⁴⁶¹

3.2.4. Lahey ve Stockholm Elçiliklerinin Yeniden Kurulması (1877)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hollanda ve İsveç'teki sefaretlerinin durumu Tanzimat döneminden itibaren istikrarlı bir görünüm sunmamaktadır. Bunun sebebi muhtemelen Osmanlı hükümetinin bu devletlerle resmi diplomatik ilişki kurmaya görece daha az ihtiyaç duymasıydı.

Lahey'de ilk Osmanlı elçiliği Paris elçisinin ek görevle Brüksel elçiliğine atanmasına tepki gösteren Hollanda'nın talebi üzerine açılmıştı. Eski Berlin elçisi Kostaki (Konstantin) Karaca Bey Lahey'e 1854'te ortaelçi olarak atandı ve

⁴⁵⁹ **BOA, İ.HR** 280/17232 (10 Temmuz 1295/22 Temmuz 1879). Karadağ elçisi itimatnamesini 23 Ağustos'ta sunarak İstanbul'daki görevine resmen başlayacaktı. Bkz. **BOA, İ.HR** 280/17238 (26 Şaban 1296/15 Ağustos 1879).

⁴⁶⁰ **BOA, HR.TO** 45/52 (17 Kasım 1879); Özcan, **a.g.e.**, s. 110.

⁴⁶¹ Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, s. 46. Uğur Özcan'ın çalışmasında sefir olarak gösterilen Sermed Efendi, İsmail Paşa ve Seyfullah Paşa tayin edildikleri halde muhtemelen Çetine'de akredite olarak göreve başlamadıkları için Sinan Kunalalp'in çalışmasında Çetine sefirleri listesinde bulunmamaktadır. Bkz. Özcan, **a.g.e.**, s. 110-113, 116.

itimatnamesini Hollanda Kralına 1855 yılı başlarında sunarak akredite oldu. 1860'ta sefirin ölümünün ardından elçilik aynı yıl ekonomik gerekçelerle kapatıldı.⁴⁶²

II. Abdülhamid döneminin başında 1877'de Lahey ve Stockholm elçilikleri bu defa beraber kurularak Avusturya asıllı ve daha önce şehbender olarak farklı şehirlerde görev yapmış olan Murad Efendi (Franz von Werner) her iki merkezde mukim elçi tayin edildi.⁴⁶³ Bu ikili elçilik görevinin çalışma sistemi Murad Efendi'nin yılın altı ayı Lahey ve diğer altı ayında Stockholm'de bulunması şeklinde düzenlenmişti.⁴⁶⁴ Böylece İsveç'in başkenti Stockholm'de ilk defa bir daimi Osmanlı sefareti kurulmuş oldu.⁴⁶⁵

Hollanda ve İsveç'te daimi elçilik bulundurmanın Osmanlı dış politikası için kayda değer bir çıkar sağlamadığı düşüncesi ile II. Abdülhamid dönemi maliyesinin kötü durumu birleşince Lahey ve Stockholm elçiliklerinin devamlılığı tehlikeye düşüyordu. Bununla birlikte temsilciliklerin devamlılığı bu kar-zarar hesabının yanında iki ülkenin karşılıklı ilişkilerine ve elçi bulundurmanın sağlayacağı prestije verilen öneme de bağlıydı.

1880'de ekonomik gerekçelerle her iki sefaretin de kapatılması gündeme geldiğinde Hollanda ve İsveç'in İstanbul'daki elçileri padişah'tan bu karardan vazgeçilmesi talebinde bulunmuşlar, Sadrazam'ın da görüşünü alan padişah elçiliklerin faaliyete devam etmesine karar vermişti.⁴⁶⁶ Bu sayede işini kaybetmekten kurtulan sefir Murad Bey padişaha teşekkür için yazdığı yazıda konuyu elçiliklerin devletler için bir prestij vesilesi olması üzerinden değerlendirmişti. Murad Bey,

⁴⁶² Kılıç, **a.g.t.**, s. 157; Kılıç, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri", s.443-445; **BOA, İ.HR** 110/5375 (2 Ramazan 1270/29 Mayıs 1854); **BOA, A.DVN** 96/90; **BOA, HR.TO** 419/6 (14 Şubat 1855). Kostaki Karaca'nın güven mektubu için bkz: Çelikkol, **a.g.e.**, s. 250-251. Hariciye Nezareti Salnamesi'nde Kostaki Karaca'nın aynı zamanda Stockholm sefiri olduğu belirtilmektedir fakat bu bilgi doğrulanmamaktadır. Bkz. **1301 S.N.H.**, s. 174.

⁴⁶³ Kılıç, **a.g.t.**, s. 60, 157-158; **BOA, İ. HR** 273/16536; **BOA, HR. İD** 438/3. Murad Efendi'nin Haziran 1877'de Lahey'de Hollanda Kralına itimatnamesini sunduğu törene dair tahrirat ve okuduğu nutuk için bkz. **BOA, HR. TO** 50/119 lef 3, 4.

⁴⁶⁴ **BOA, MB.İ** 46/205. Murad Efendi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Kılıç, **a.g.t.**, s. 60-61.

⁴⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye Stockholm temsilciliğiyle ilgili bkz. Sture Theolin, **a.g.e.**, s. 112-115.

⁴⁶⁶ **BOA, Y.EE** 72/80; **BOA, İ. HR** 335/21555 (9 Cemaziyelahir 1297/19 Mayıs 1880).

İspanya, Portekiz, İsveç, Belçika, Japonya ve Romanya gibi devletlerin Hollanda ve İsveç gibi uluslararası diplomaside “ikinci derecede bulunan devletler nezdinde” elçi bulundurması söz konusuysen Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik tasarruf için bu elçilikleri kapatmasının itibarını ve imajını zedeleyeceğini ifade ediyordu.⁴⁶⁷

Elçiliklerin faaliyete devam etmesine karar verilmesiyle hazırlanan iki yeni itimatnameye göre 1880’den itibaren Murad Efendi Lahey’de mukim elçi, Stockholm’de ise ortaelçi olarak görev yapacaktı. Devlet Salnamelerine göre İsveç İstanbul’daki mukim elçiliğini 1880’de ortaelçiliğe yükseltmiş, Hollanda sefaretini ise dört yıl daha mukim elçi ile faaliyete devam etmişti. Muhtemelen karşılıklılık ilkesi gereği Murad Bey’in Stockholm’deki görevi mukim elçilikten ortaelçiliğe yükseltilirken Lahey’de mukim elçi olarak devam etmesine yani iki devlette iki ayrı statüde görev yapmasına karar verilmişti.⁴⁶⁸

1881’de Murad Bey’in ölümüyle Lahey ve Stockholm sefaretlerinin kapatılarak bunlara ayrılacak bütçe ile Madrid elçiliğinin yeniden açılmasına karar verilmişti.⁴⁶⁹ Çok kısa bir süre sonra ilk Lahey elçisi Kostaki Karaca’nın oğlu Şura-yı Devlet Azası Yahya (Yanko) Karaca Paşa sefarethane için kira ücreti talep etmeden bu iki şehirde elçilik yapabileceğini belirtince Lahey ve Stockholm sefaretleri orta elçilik düzeyinde çalışmaya devam etti.⁴⁷⁰

Kuzey Avrupa’daki görece küçük devletlerde Yahya Karaca Paşa’nın girişimleriyle ve bütçe gerekmeksizin başka temsilciliklerin açılması da gündeme gelmişti. 1882’de Stockholm’de bir tören sırasında Danimarka Prensi, Kopenhag’da bir Osmanlı elçiliği bulunmadığından söz açtığına Karaca Paşa İstanbul’daki Danimarka elçiliğinin de kapatıldığını hatırlatmıştı. Prens buna karşılık Danimarka meşrutî sistemle yönetildiği için meclisteki görüş ayrılıklarının İstanbul elçiliğinin

⁴⁶⁷ BOA, Y. MTV 3/120 (29 Mayıs 1880)

⁴⁶⁸ BOA, HR.TH 35/65; BOA, İ. HR 282/17496; BOA, HR. TO 50/133; BOA, HR. TO 50/134. Bkz. Tablo 3.1.

⁴⁶⁹ BOA, İ. HR 284/17684 (26 Şevval 1298/21 Eylül 1881).

⁴⁷⁰ BOA, İ. HR 285/17732 (4 Zilhicce 1298/28 Ekim 1881); BOA, İ. HR 284/17720 (19 Zilhicce 1298/12 Kasım 1881). Yahya Karaca Paşa için bkz. Kılıç, a.g.t., s. 63, 68, 130, 210, 230, 233, 263, 288, 298; Kasap, a.g.t., s. 215-216; Kunalp, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali, s. 86.

kapatılmasına neden olduğunu fakat monarşi ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tür bir engelle karşılaşmaksızın Kopenhag'da bir elçilik açabileceğini söylemişti. Yahya Karaca bu talebi Hariciye Nezareti'ne iletmiş, Kopenhag elçiliğini kendisi için ek görev olarak maaş ve tahsisat istemeksizin talep etmişti.⁴⁷¹ Muhtemelen karşılıklılık prensibi ve Osmanlı'nın dış politika gereksinimleri gereği Kopenhag elçiliği kurulmadı. Prens Yahya Karaca Paşa'ya cevabı ise devletlerin benimsediği yönetim sisteminin dış temsilcilik politikalarında etkili olabileceğiyle ilgili olarak dikkat çekicidir.

Yahya Karaca Paşa'nın 1893'te yaptığı benzer bir başvuru ise kabul edilmişti. Lüksemburg veliahdının evliliğini tebrik için name-i hümayun götürme görevi kendisine verildiğinde diğer devletlerin Hollanda'da görev yapan elçileri gibi kendisinin de Lüksemburg Büyük Dukalığı'na ek görevle elçi olarak atanmasını maaş veya tahsisat istemeksizin talep etmişti. Lüksemburg Dükünün itibarı ve ülkenin coğrafi konum bakımından önemi göz önünde bulundurularak talebi uygun görülmüştü.⁴⁷² İstanbul'da bir Lüksemburg temsilcisi bulunmadığı için resmi başvuru Berlin'deki Osmanlı sefiri tarafından Berlin'deki Lüksemburg maslahatgüzarı aracılığıyla yapılarak Lüksemburg yönetiminden onay alındı.⁴⁷³ Yahya Karaca Paşa'nın itimatnamesini Lüksemburg'da sunarak akredite olmasıyla üç devletin elçiliğini şahsında bir araya getirmiş oldu. Ertesi yıl Karaca Paşa'nın ölmesiyle Lüksemburg elçiliği de ortadan kalktı.⁴⁷⁴

Karaca Paşa'nın 1894'te ölümünün ardından Lahey ve Stockholm elçiliklerinin birlikte yürütülmesinin muhatap devletler için tercih edilmeyen bir uygulama olduğu anlaşılmıştı. Brüksel elçisi Karateodori Efendi'ye ek görev olarak Lahey ve Stockholm verildiğinde İstanbul'daki Hollanda elçisi seçilen isme itiraz etmemekle birlikte Kraliçenin Lahey'de sürekli olarak bir Osmanlı elçisini bulunması isteğini dile

⁴⁷¹ Uçar, a.g.t., s. 44-45.

⁴⁷² BOA, İ. HR 341/30 (26 Zilkade 1310/11 Haziran 1893); BOA, BEO 220/16438 (28 Zilkade 1310/13 Haziran 1893); BOA, BEO 227/16991 (14 Zilhicce 1310/29 Haziran 1893).

⁴⁷³ BOA, Y.A. HUS 277/59 (22 Zilhicce 1310/7 Temmuz 1893).

⁴⁷⁴ BOA, Y.MTV 80/161 (5 Ağustos 1893); BOA, Y.A.HUS 306/10 lef 2 (11 Ağustos 1894); BOA, HR.TH 145/29 (15 Ağustos 1894); BOA, HR.İD 438/95 (22 Ağustos 1894). Bu elçilik salnamelerde yer bulmamıştır.

getirmişti. Babıali'nin bu yöndeki görüşü ve padişahın onayıyla bu iki devlete iki ayrı elçinin tayin edilmesine karar verildi.⁴⁷⁵

Bu karar bir süre gecikmeyle uygulanmıştı. 1895'te Abdülhak Hamid Lahey sefaretine atanırken, 22 Temmuz 1895'te itimatnamesini Kraliçeye sunarak göreve başladı. Stockholm sefaretine ise ancak Ocak 1898'de Brüksel elçisi Karateodori Efendi ek görev ile tayin edilmiş, Stockholm sefaretini yine tek başına bir elçilik olarak düşünülmemişti.⁴⁷⁶

Muhatap devletlerin kendi ülkelerinde Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir sefirle tayin edilmesi ısrarı bu görevlendirmenin kısa sürmesine sebep olmuştu. 1897 sonlarında İsveç-Norveç Kralı'nın talebinin kabul edilmesiyle buraya Mart 1898'de Ferik Şerif Paşa sefir olarak atandı ve Temmuz 1898'de akredite olarak göreve başladı. İtimatnamesini sunduğu törende Şerif Paşa ile Kral II. Oscar arasında geçen konuşmada yakın zamanda biten Yunan Savaşı'ndan bahsedilmişti. Osmanlı İmparatorluğu açısından başarıyla sonuçlanan bir savaş sonrası asker kökenli bir memurun diplomatik göreve atandığı görülmektedir. Sonuç olarak, Stockholm elçiliği de bu tarihten itibaren bağımsız bir sefaret olarak faaliyete devam etmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ **BOA, İ.HR** 345/35 (13 Safer 1312/16 Ağustos 1894); **BOA, BEO** 468/35095 lef 2 (3 Rebiülevvel 1312/4 Eylül 1894); **BOA, İ.HR** 345/37 (2 Rebiülevvel 1312/3 Eylül 1894); **BOA, Y.A.HUS** 307/64 (2 Rebiülevvel 1312/3 Eylül 1894).

⁴⁷⁶ Abdülhak Hamid'in Lahey sefaretini için bkz. **BOA, BEO** 618/46301 (14 Zilkade 1312/9 Mayıs 1895); **BOA, Y.A.HUS** 330/153 (29 Zilhicce 1312/23 Haziran 1895); **BOA, BEO** 650/48680 (11 Muharrem 1313/4 Temmuz 1895); **BOA, Y.A.HUS** 333/93 lef 2 (23 Temmuz 1895); **BOA, Y.A.HUS** 336/9. Abdülhak Hamid Bey'in Lahey'de sunduğu güven mektubu için bkz. Çelikkol, **a.g.e.**, s. 258-259. Karateodori Efendi'nin Stockholm'e tayini için bkz. **BOA, İ.HR** 357/36 (29 Şaban 1315/23 Ocak 1898); **BOA, BEO** 1073/80452 (2 Ramazan 1315/25 Ocak 1898).

⁴⁷⁷ **BOA, İ.HUS** 59/77 (26 Recep 1315/21 Aralık 1897); **BOA, İ.HUS** 62/24 (9 Şevval 1315/3 Mart 1898); **BOA, Y.A.HUS** 382/105 (22 Şevval 1315/16 Mart 1898); **BOA, BEO** 1103/82664 (8 Zilkade 1315/31 Mart 1898). Sefirin İsveç Kralı'na itimatnamesini sunduğu törenle ilgili ayrıntıları bildirdiği tahrirat için bkz. **BOA, Y.A.HUS** 386/140 lef 3 (11 Temmuz 1898); **BOA, Y.A.HUS** 387/36 lef 2 (11 Temmuz 1898); **BOA, Y.A.HUS** 387/116 lef 3 (20 Temmuz 1898). Ayrıca bkz. Evren Küçük, "Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 12.

3.2.5. Madrid Elçiliğinin Yeniden Kurulması (1881)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Madrid elçiliği diğer Avrupa devletleriyle kıyaslandığında geç sayılabilecek bir tarihte 1857'de açılmıştı. Madrid bu dönemde Kuneralp'in ifadesiyle "Avrupa siyasî konstelasyonunda tâli bir yer işgal eden bir başkent"ti.⁴⁷⁸ 1860'ta ekonomik gerekçelerle kapatıldıktan sonra 1861'den itibaren Paris sefaretine bağlı olarak çalışmaya devam etmişti. Paris büyükelçilerinin bazıları, burada itimatnamelerini sunarak resmen Madrid elçisi olsalar da bu sürekliliği olan bir uygulama olmadı. Elçilerden Veli Paşa 1861'de, Cemil Paşa 1863'te ve Esad Paşa 1880'de Paris'ten Madrid'e gelerek burada ziyaretlerde bulunmuşlardı.⁴⁷⁹

Bu sefaretin yeniden bağımsız bir temsilcilik olarak kurulması iki devlet arasında bu dönemde gelişen yakınlığın somut bir sonucuydu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nin eski ittifaklarına ve dostluklarına güveni yok olmuştu. Bu süreçte II. Abdülhamid Akdeniz coğrafyasında güç dengesini kendi lehine çevirmek için İspanya ile yakınlaşmayı yararlı görüyordu. İspanya tarafında ise bu girişim Akdeniz, Kuzey Afrika ve deniz aşırı bölgelerdeki topraklarıyla ilgili olarak karşılarında bulunan büyük devletlere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğuyla bir denge oluşturmak arzusuydu. Bununla birlikte İspanya'nın resmi ittifak hayali II. Abdülhamid'in temkinli siyaseti sebebiyle hiçbir zaman gerçekleşmedi.⁴⁸⁰

Osmanlı Arşivindeki belgelere göre Osmanlı Devleti'nin Madrid'e yeniden sefir tayin etmesi için talep İspanya'dan gelmişti. Şubat 1881'de Hariciye Nazırı Asım Paşa'nın Başvekalete/Sadarete bildirdiğine göre, İstanbul'daki İspanya elçisi, o sırada Paris sefiri olan Esad Paşa'nın İspanya Kralı'na itimatname sunarak resmen Madrid elçisi olması yönündeki talebini birkaç defa gayri resmi olarak iletmişti. İspanya elçisi, nazıra önceki dönemde Osmanlı'nın Madrid sefaretinin bu şekilde Paris sefaretine

⁴⁷⁸ Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri", s. 162.

⁴⁷⁹ A.g.m., s. 165.

⁴⁸⁰ A.g.m., s. 165-166.

bağlı olarak çalıştığını, Paris elçilerinden bazılarının bu şekilde Madrid’de akredite olduğunu fakat bu uygulamanın daha sonra terk edildiğini hatırlatmıştı.⁴⁸¹

Babıali, diplomatik karşılıklılık ilkesi gereği Osmanlı Devleti’nin de Madrid’de bir sefaret bulundurmasının yerinde olacağını düşünmüş ayrıca elçilik Paris sefaretine bağlı olacağı için ayrıca bütçe ayrılmayacak olmasını avantajlı bulmuştu. Bu sebeple İspanya elçisinin talebi kabul edilerek Paris sefiri Esad Paşa’nın Madrid’deki ek görevi için bir itimatname hazırlanarak Padişahın onayına sunuldu.⁴⁸²

II. Abdülhamid ise farklı düşünüyordu. Yukarıda belirtildiği üzere Avrupalı büyük güçlerin üzere baskısını dengelemek için İspanya ile yakınlaşma fırsatlarını değerlendirme düşüncesindeydi. Babıali’nin teklifini geri çevirerek İspanya’nın bir süredir göstermekte olduğu “âsâr-ı musâfat ve muvâlât-ı dostâne”yi göz önünde bulundurarak Madrid’de bağımsız bir sefaret kurulmasını uygun görmüş ve konunun meclis-i vükelada ele alınmasını istemişti.⁴⁸³ Bu kararı ayrı bir elçilik açılmasıyla hariciye masraflarının artacak olması pahasına aldığı anlaşılmaktadır.

21 Eylül 1881’de Babıali tarafından Madrid’e müstakil bir elçi olarak Sermed Efendi’nin tayini padişaha arz edildiğinde bu elçiliğin kurulma gerekçesi “münasebat-ı politikiyenin tezyidi” ifadeleriyle ortaya konmuştu. Bu sırada, Lahey ve Stockholm sefiri Murad Bey’in ölümünün ardından burada bir sefir buldurulmasına gerek olmadığı düşüncesiyle Lahey ve Stockholm elçiliğinin kapatılması da istenmişti.⁴⁸⁴ Bu çerçevede, Osmanlı diplomasisinde elçiliklerle ilgili politikanın muhatap devlete yönelik ilişkilerin gerektirdiği ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak pragmatik bir çerçevede geliştirildiği söylenebilir.

⁴⁸¹ BOA, İ.DH 824/66400 lef 5 (20 Rebiülevvel 1298/20 Şubat 1881).

⁴⁸² A.g.b.

⁴⁸³ A.g.b.

⁴⁸⁴ BOA, İ.HR 284/17684; BOA, MB.İ 81/200 (26 Şevval 1298 / 21 Eylül 1881).

Eski Berlin sefiri Sermed Efendi “diplomasi işlerine vukufu” gerekçe gösterilerek 21 Eylül 1881 tarihli iradeyle Madrid sefaretine tayin edildi.⁴⁸⁵ 15 Kasım 1881’de itimatnamesini İspanya Kralı’na sunarak orta elçi unvanıyla göreve başladı.⁴⁸⁶

Abdülhamid dönemi sona ererken 1907’de Madrid sefaretinin Osmanlı hariciyesi açısından öneminin tartışmalı olduğu Sadaretten II. Abdülhamid’e sunulan bir mütalaada açıkça görülür. Madrid sefiri İzzet Paşa’nın, sefaretin statüsünün büyükelçiliğe yükseltilmesine yönelik talebini değerlendiren Sadrazam’a göre, İspanya dünyada “ikinci sınıf hükümetler” arasındaydı ve coğrafi konumu sebebiyle burada nüfuz oluşturmanın avantajları son derecede sınırlıydı. Bu sebeple burada sefaret bulundurmamak bile neredeyse gereksizdi. Bunlara ek olarak İspanya’da temsilci bulundurmaya gerektirecek sayıda Osmanlı vatandaşı da bulunmuyordu. Ayrıca, büyükelçiliğe yükseltme prosedürleri karşılıklılık prensibine dayalı olduğu ve İspanya’nın İstanbul’daki elçisinin ortaelçi statüsünde bulunduğunu belirten Sadrazam sefir İzzet Paşa’nın talebini olumlu karşılamamıştı.⁴⁸⁷

II. Abdülhamid döneminde bu sefarette görev yapan elçiler, Sermed Efendi (1881-1886), Turhan Bey (1887-1893), Feridun Bey (1894-1897), Necib Paşa (1897-1899), İzzet Fuad Paşa (1900-1908) ve Meşrutiyet ilan edildikten sonra göreve getirilen Ali İhsan Bey’di (1908-1909). Bu elçiler arasında Necib Paşa padişahın başyaveri olarak taltif edilmek üzere buraya sefir tayin edilirken padişaha muhalif bir asker olan İzzet Fuad Paşa ise onun aksine sürgün için buraya gönderilmişti. Bu iki asker kökenli sefir dışındaki sefirler hariciye kökenli memurlardı. Elçilik kadrosunda katipler dışında bir ataşe ve iki ataşemiliter bulunuyordu.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ **A.g.b.** Sermed Efendi Ekim ayında yola çıkmak için hazırlanırken itimatnamesi Babıali’de hazırlanarak Padişah tarafından onaylandı. Bkz. **BOA, İ.HR** 284/17701; **BOA, İ.HR** 284/17708 (9 Zilkade 1298/3 Ekim 1881).

⁴⁸⁶ **BOA, HR.TO** 67/24 (17 Kasım 1881); **BOA, Y.PRK.HR** 5/78 (17 Kasım 1881); **BOA, İ.HR** 285/17739 (21 Muharrem 1299/13 Aralık 1881).

⁴⁸⁷ **BOA, Y.A.HUS** 515/107.

⁴⁸⁸ Kuneralp, “İspanya’da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri”, s. 172.

3.2.6. Bern Elçiliğinin Kurulması (1899)

Avrupalı büyük güçler tarafından imzalanan çok taraflı antlaşmalarla 1815'ten itibaren "daimi tarafsız ülke statüsü"ne alınan İsviçre⁴⁸⁹ bu statüsü sebebiyle çok taraflı diplomatik buluşmalara, uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapan bir ülkedir. İsviçre'nin merkezi Bern'de bir Osmanlı temsilciliği kurulması böylece uluslararası diplomasinin merkez ülkesinde var olması anlamına gelecekti. Bununla birlikte, Osmanlı hükümetinin İsviçre'de diplomatik temsilcilik bulundurma düşüncesinin çıkış noktası başkaydı.

İsviçre'de Osmanlı vatandaşlarının sayısının gittikçe artması, onların işleriyle ilgilenecek bir resmi temsilci ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. 1890'dan önce İsviçre'de çok az sayıda Osmanlı bulunurken bu tarihten itibaren Cenevre ve Lozan Müslüman Osmanlı gençlerinin üniversite eğitimi için tercih ettiği şehirler haline gelmiş, Avrupa'da sürgünde bulunan Jön Türkler için de muhalefet üsleri olarak öne çıkmıştı.⁴⁹⁰ İsviçre şehirlerinden Cenevre Tanzimat'tan itibaren yurtdışına gönderilen öğrenciler için başlıca merkez olan Paris'e yakınlığı sebebiyle rağbet görmüş 1890'dan sonra Abdülhamid rejimine muhalif isimlerin firar etmeye başlamasıyla genel olarak Avrupa'da olduğu gibi burada da Osmanlı uyrukluların sayısı artmıştı.⁴⁹¹

İsviçre'de bir temsilcilik bulunması gerekliliği 1894 yılında gündeme getirilmişti. 8 Ağustos 1894'te II. Abdülhamid, İsviçre'de bir Osmanlı sefareti bulunmadığı için buradaki Osmanlı tebaasının işleriyle hangi ülke elçiliğinin ilgilendiğinin araştırılmasını istemişti.⁴⁹² Aynı dönemde İzmir'den firar eden Maarif Müdürü Emrullah'ın İsviçre'ye kaçtığıının anlaşılması üzerine burada bir Osmanlı sefareti olmadığı için resmi makamlar nezdindeki girişimlerde zorluk yaşandığı

⁴⁸⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 391.

⁴⁹⁰ Hans-Lukas Kieser, **Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 17.

⁴⁹¹ Muammer Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s. 111-112. Ayrıca bkz. İsa Blumi, "Publishers, Hitmen, Diplomats, and Dreamers: Switzerland's Ottoman-Albanian Diaspora, 1899-1920", **Schweizerische Zeitschrift für Geschichte-Revue suisse d'histoire - Rivista storica svizzera**, No: 52, 2002, s. 309-320.

⁴⁹² BOA, İ.HUS 28/31.

belirilerek Hollanda ve İsveç sefirinin görevine ek olarak İsviçre sefirliğinin verilmesi teklif edilmişti.⁴⁹³ Buraya tayin edilecek bir sefir için İsviçre’de bulunan Osmanlı tebaasının işlerine bakma ihtiyacının aynı zamanda burayı mekân tutan Jön Türk muhalefatinin takibi anlamına geldiği açıktır.

Cenevre’de ilk şebenderlik 11 Şubat 1898’de Atıf Bey’in şebender tayin edilmesiyle Brüksel sefaretine bağlı olarak kurulmuş⁴⁹⁴ ve bu aynı zamanda İsviçre’deki ilk Osmanlı temsilciliği olmuştu. Cenevre, bir ülkede elçilikten önce şebenderliğin kurulduğu az sayıdaki örnekten biri oldu.⁴⁹⁵ Vazifesinde kendisinden beklenen performansı göstermediği gerekçesiyle Atıf Bey’in yerine Mayıs 1899’da Resul Bey tayin edildiyse de o da bir süre sonra görevden alındı.⁴⁹⁶

Cenevre’de bir başşebenderlik tesisinden hemen sonra İsviçre hükümeti nezdinde bir sefaret kurulması gecikmedi. İsviçre Konfederasyonunun merkez şehri olan Bern’de ayrı bir sefaret kurmak yerine zaman zaman başvuru bir uygulama olarak yakındaki başkentlerden birinde görev yapan bir sefirin aynı zamanda Bern sefiri olarak tayin edilmesine karar verildi. 13 Kasım 1899 tarihli iradede İsviçre’de bir sefaret kurulmasına İsviçre’de Osmanlı tebaasının sayısının artması nedeniyle gerek görülürken, buraya ayrı bir sefir tayini yerine “ahval-i mahalliyeye vukufu” sebebiyle Brüksel sefiri Karateodori Efendi vazifesine ek olarak görevlendirildi.⁴⁹⁷

⁴⁹³ BOA, Y.PRK.BŞK 41/87.

⁴⁹⁴ 19 Ramazan 1315. Bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, s. 115.

⁴⁹⁵ Kunalp, “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, s. 431-432.

⁴⁹⁶ Kieser, a.g.e., s. 86. Baron Charles de Richthofen adlı biri “İstanbul” adresli “Karateodori Efendi”ye (Mabeyn’de danışman olan Aleksandr Karateodori Paşa olması muhtemeldir) 20 Ekim 1899 tarihli bir mektup yazmıştı. Mektupta Türk ve Müslüman kökenli Cenevre şebenderlerinin gereken çabayı göstermelerine rağmen İsviçreli yetkililerin kötü yaklaşımları sebebiyle başarılı olamadıklarını belirtiyor ve kendisinin Cenevre’ye fahri Osmanlı şebenderi olarak atanmasını talep ediyordu. Bizzat Atıf ve Resul Beylerin de bu görüşü paylaştığını vurguladığı halde Osmanlı hükümetini ikna edememiş görünmektedir. Cenevre başşebenderliği fahri şebenderliğe dönüştürülmemiş, kadrolu olarak çalışmaya devam etmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.TKM 43/3.

⁴⁹⁷ BOA, İ.HR 365/16 (9 Recep 1317/13 Kasım 1899); BOA, BEO 1402/105129 (12 Recep 1317/16 Kasım 1899). Sefirin Brüksel’den Bern’e yol ve Bern’de ikamet masrafları hakkındaki yazışmalar için bkz. BOA, İ.HUS 78/21; BOA, BEO 1401/105074; BOA, BEO 1402/105112; BOA, BEO 1419/106423; BOA, HR. İD 406/46. Elçinin İsviçre hükümetine sunması gereken name-i hümayunun hazırlanması konusunda yazışmalar için bkz. BOA, BEO 1402/105108; BOA, İ.HR 365/3; BOA, Y.PRK.BŞK 60/91. 13 Kasım 1899 tarihi elçinin Bern sefaretine tayin edildiği tarih olup itimatnamesini sunup akredite olduğu tarihle ilgili bilgi bulunamamıştır.

Cenevre başşehbenderliğinde görülen hızlı görev değişimlerine benzer şekilde Karateodori Efendi'nin İsviçre sefaretini de uzun sürmedi. Bir yıl sonra Karateodori Efendi İstanbul'a çağrılırken⁴⁹⁸ vakit kaybetmeden 12 Kasım 1900'de Paris sefiri Münir Bey ek görevle Bern ve Brüksel sefaretlerine atandı.⁴⁹⁹

İlk Bern sefiri ve aynı zamanda Brüksel sefiri de olan İstefanaki Karateodori Efendi'nin görevden alınma sebepleri hakkındaki farklı görüşlerden biri de Bern sefaretinde Jön Türklerin İsviçre'deki faaliyetlerini takip etme konusunda kendisinden beklenen performansı göstermediğinin düşünülmesidir.⁵⁰⁰ Bu yorum çerçevesinde II. Abdülhamid muhaliflerinin takibi konusunun Bern elçiliğinin başlıca vazifesi olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Bern ve Brüksel sefaretlerine ortaelçi unvanıyla⁵⁰¹ tayin edilen Paris büyükelçisi Münir Bey'in elçiliği İsviçre makamları tarafından kısa süre içinde kabul edilirken Belçika hükümeti tarafından uzun süre onaylanmamıştı.⁵⁰² Münir Bey'in göreve başlaması için sunması gereken itimatnamelerin hazırlanması ve gönderilmesi için emirler verilmiş fakat muhtemelen Brüksel sefaretine kabulündeki pürüz nedeniyle gönderilmeleri gecikmişti.⁵⁰³ 22 Şubat 1901'de Münir Bey'in çektiği telgrafa göre İsviçre hükümeti yeni elçinin akredite olmasıyla ilgili bu gecikmeyi hakaret olarak görmeye başlamıştı. Bu sebeple Bern sefaretine bağlı Cenevre başşehbenderliğinden gelen evrak ve yazışmalar, İsviçre hükümeti tarafından tanınmamaya başlamış, hatta buradaki Osmanlı tebaasının sınır dışı edilmesi tehlikesi ortaya çıkmıştı.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ BOA, Y.PRK.HR 29/32.

⁴⁹⁹ BOA, İ.HUS 85/1; BOA, BEO 1580/118457 (19 Recep 1318/12 Kasım 1900). Karateodori Efendi'nin görevden alınmayı kolay kabullenmediği, bununla birlikte II. Abdülhamid'in Münir Bey'in Brüksel ve Bern'deki görevlerine derhal başlamasını istediği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, BEO 1583/118667 (25 Recep 1318/18 Kasım 1900); BOA, İ.HUS 85/91 (30 Recep 1318/23 Kasım 1900); BOA, BEO 1586/118894 (1 Şaban 1318/24 Kasım 1900). Karateodori Efendi'nin görevden alınma süreciyle ilgili bkz. Musa Kılıç, a.g.t., s. 178, 197-199.

⁵⁰⁰ Musa Kılıç, a.g.t., s. 197.

⁵⁰¹ BOA, İ.HUS 85/113; BOA, BEO 1588/119094.

⁵⁰² Kılıç, a.g.t., s. 198; BOA, BEO 1591/119270 (10 Şaban 1318/3 Aralık 1900).

⁵⁰³ BOA, İ.HR 436/100 (14 Ramazan 1318/5 Ocak 1901).

⁵⁰⁴ BOA, Y.A.HUS 413/74 lef 2.

Bunun üzerine Paris sefiri Münir Bey'in Bern ve Brüksel sefaretlerine tayin edildiği ve Karateodori Efendi'nin görevinin bittiğini bildiren itimatnameler Mart 1901 itibariyle nihayet hazırlanmıştı.⁵⁰⁵ Münir Bey 5 Nisan 1901 itibariyle İsviçre hükümeti adına Meclis Başkanı nezdinde düzenlenen akreditasyon töreninde itimatnamesini sunarak Bern'de resmen göreve başladı.⁵⁰⁶

Bu tarihten Abdülhamid'in tahttaki son yılında İttihat ve Terakki iktidarı tarafından görevden alınıncaya dek Münir Paşa aynı zamanda Bern sefiriydi. Münir Paşa esas olarak Paris'te bulunduğu Bern ve Brüksel'deki elçilik görevleri için trenle seyahat yapıyordu. Bu sebeple, ülkeler arasında sınır geçişlerinde formalitelerden muaf tutulmak isteğiyle 1902'de Fransız makamlarından “diplomatik ayrıcalık” sağlanması için talepte bulunmuş ve kendisine bu kolaylığı sağlayacak bir yıl süreyle geçerli bir kart verilmişti.⁵⁰⁷

Salih Münir Paşa bu dönemde Paris, Brüksel ve Bern sefiri olarak Avrupa'da Jön Türklerin takibini yapmış ve gerektiğinde ilgili ülkelere çıkarılması için çalışmıştı. Bu sebeple, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Jön Türk yönetimi tarafından derhal görevden alındı.⁵⁰⁸ Jön Türk yönetimi Salih Münir Paşa'nın görevine son vermenin yanında “tensikat” adı verilen bürokraside kadro düzenlemesi uygulaması dahilinde Bern sefaretini lağvetmişti. Aralık 1908'de bu konunun resmen bildirilmesi için gerekli name-i hümayunlar hazırlandı⁵⁰⁹ ve İsviçre hükümetinin cevabı ocak sonunda padişaha ulaştı.⁵¹⁰ Bu tarihten itibaren Bern'de Osmanlı İmparatorluğu

⁵⁰⁵ BOA, Y.PRK.NMH 8/59; BOA, İ.HR 370/23; BOA, BEO 1630/122229; BOA, HR.TH 253/17.

⁵⁰⁶ BOA, Y.A.HUS 414/66 lef 3 (5 Nisan 1901). Önceki elçi Karateodori Efendi'ye olduğu gibi Paris sefiri Münir Bey'e de Bern ve Brüksel'e gidiş-geliş masrafları hazineden ödenmekteydi. Bkz. BOA, BEO 1676/125658 (29 Safer 1319/17 Haziran 1901); BOA, İ.HUS 103/89 (18 Zilhicce 1320/18 Mart 1903); BOA, BEO 2712/203366 (5 Şevval 1323/3 Aralık 1905).

⁵⁰⁷ AMAÉ, 123 SUP/64, Serie: A-Corps Diplomatique, Carton No: 35, Dossier: 2, Fransa Maliye Bakanı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı'na 30 Temmuz 1902 tarihli yazı.

⁵⁰⁸ Kolay, a.g.m., s. 196-197; Ahmet Dönmez, “Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXXVIII, No: 65, 2019, s. 176-178.

⁵⁰⁹ BOA, İ.HR 416/15, lef 2, (20 Zilkade 1326/14 Aralık 1908); BOA, BEO 3455/259097 (22 Zilkade 1326/16 Aralık 1908).

⁵¹⁰ BOA, Y.A.HUS 526/68 (9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909).

maslahatgüzarlık seviyesinde temsil edilmeye devam etmiş, eski sefaret başkatibi bir süre bu görevi sürdürmüştür.⁵¹¹

Diplomaside karşılıklılık esası gereği Osmanlı İmparatorluğunun elçiliğinin bulunduğu her ülkenin, başşehir İstanbul'da bir diplomatik temsilcisi bulunuyordu. Osmanlı hükümeti bu konuya özellikle dikkat ediyor, açacakları elçilikler için önce muhatap ülkenin İstanbul'a bir temsilci atmasını bekliyordu. İsviçre ile diplomatik ilişkiler bu konuda bir istisna olarak göze çarpmaktadır. İsviçre, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde hiçbir zaman bir elçilik açmadı, İstanbul'daki ilk İsviçre elçiliği 1928'de kuruldu.⁵¹²

3.2.7. Tahran Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1878)

Tahran ortaelçiliğinin II. Abdülhamid döneminde büyükelçiliğe yükseltilmesinin II. Abdülhamid'in Panislamist siyasetiyle yakından ilgisi vardı. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası dönemde Osmanlı Devleti uluslararası arenada yalnız bırakıldığını anladığında denge siyaseti ve Panislamist yaklaşım çerçevesinde yöneldiği devletlerden biri komşusu ve dindaşı bir devlet olarak İran oldu. İran da bu sırada Rusya ve İngiltere'nin nüfuz rekabetinin baskısı altında olduğu için Osmanlı ile yakınlaşmayı bir fırsat olarak görüyordu.⁵¹³

Aralarındaki mezhep farklılığı sebebiyle Irak gibi bölgeler üzerinde çatışan çıkarları olmasına rağmen II. Abdülhamid'in İran'la diplomatik ilişkileri sürdürme kararlılığı göstermesi, Batılı devletler karşısında iki devletin çatışma içinde olmadığına yönelik bir izlenim verme amacını da taşımaktaydı.⁵¹⁴ Bununla birlikte, II.

⁵¹¹ BOA, BEO 3517/263723 (28 Safer 1327/21 Mart 1909).

⁵¹² TC. Bern Büyükelçiliği, (Çevrimiçi) <http://bern.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/331438>, 7.5.2018. İsviçre hükümeti Osmanlı döneminde İstanbul'da bir elçilik açmasa da Mısır'da bir konsolosluk açma talebiyle başvurmuş, II. Abdülhamid tarafından gereken izin verilmişti. Bkz. BOA, HR.TH 339/119 (1 Teşrinievvel 1322/14 Ekim 1906).

⁵¹³ Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992, s. 130-135. Ayrıca bkz. Juan R. I. Cole, "Shaikh al-Ra'is and Sultan Abdülhamid II: The Iranian Dimension of Pan-Islam", **Histories of the Modern Middle East: New Directions**, Ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2002, s. 167-185.

⁵¹⁴ Turan, a.g.e., s. 468.

Abdülhamid temkinli siyasetiyle İran'la ilişkilerde “mesafe”yi korumaya özen gösteriyordu.⁵¹⁵

Bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesinin hariciyeye yansımaları iki ülke elçiliklerinin karşılıklı olarak büyükelçilik rütbesine yükseltilmesi oldu.⁵¹⁶ II. Abdülhamid dönemi devlet salnamelerine göre 1878 (Hicri 1296) yılına kadar Osmanlı Devleti'nin Tahran ve İran'ın İstanbul sefaretleri orta elçi seviyesindeyken bu yıldan itibaren ikisi de büyükelçilik seviyesinde görev yapmaktadır.⁵¹⁷ Bu konuda inisiyatif alan taraf olan Osmanlı hükümeti, Fahri Bey'i 19 Şubat 1878'de Tahran büyükelçisi olarak atadı.⁵¹⁸ Fahri Bey görev yeri olan İran'a gittiğinde o sırada Tebriz'de bulunan Şah tarafından 4 Mayıs 1878'de kabul edildi ve itimatnamesini sunarak Tahran büyükelçisi unvanıyla akredite oldu. Sefirin bildirdiğine göre İran Şahı, sefaretin statüsünün yükseltilmesinin Abdülhamid'in “samimiyet ve iyilikseverliğinin göstergesi olduğunu”, kendisinin amacının da aynı olduğunu ve iki devlet arasındaki “dostluk” ve “ittihad”ın ilerletilmesine çalışacaklarını belirtti.⁵¹⁹

Fahri Bey, İran topraklarına girişinden itibaren yapılan karşılama törenlerinin normalden daha görkemli oluşunu, sefaretin büyükelçiliğe yükseltilmesine bağlamıştı. Ona göre İranlılar, elçiliğin statüsünün yükseltilmesini, II. Abdülhamid'in iki İslam devleti arasındaki birliğin artırılması isteğine açık bir delil olarak kabul etmişlerdi.⁵²⁰ Büyükelçi Fahri Bey göreve başladıktan hemen sonra İran dışişleri bakanı, hükümet üyeleri ve ulema ile İslam birliği temasını vurgulayan ilişkiler kurmayı amaçladı.

⁵¹⁵ Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s. 135, 158-176.

⁵¹⁶ Devlet Salnamelerine göre II. Abdülhamid öncesi dönemde zaman zaman Tahran ve İstanbul arasında büyükelçi teatisi olmuştu. Bkz. Necati Çavdar-Kübra Mamak, “Devlet Salnamelerinde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)”, **OTAM**, No: 42, Güz 2017, s. 67-68.

⁵¹⁷ Bkz. Tablo 3.1. ve Tablo 3.2.

⁵¹⁸ **1301 S.N.H.**, s. 243. Elçinin itimatnamesinin hazırlanmasıyla ilgili bkz. **BOA, İ.HR.** 276/16795 29 Safer 1295/4 Mart 1878).

⁵¹⁹ **BOA, Y.PRK.HR** 3/2 lef 1 (4 Mayıs 1878); **BOA, İ.HR.** 276/16846 (7 Cemaziyevvel 1295/9 Mayıs 1878).

⁵²⁰ **BOA, Y.PRK.HR** 3/2 lef 2 (27 Rebiülahir 1295/30 Nisan 1878).

Şubat 1879'daki raporunda İran'daki resmi kabullerde kendisine diğer elçiler arasında protokol önceliği verilerek "reisü's-süferâ" (duayen) sayıldığını bildirmişti.⁵²¹

Buna karşılık İran İstanbul'da bulunan elçisi Sefir Hacı Muhsin Han'ın memuriyetinin aynı gerekçelerle büyükelçiliğe yükseltildiğini 30 Haziran 1878 tarihli itimatnameyle bildirmişti. İran sefiri mektubu Padişaha sunmasından itibaren görevine büyükelçi olarak devam etti.⁵²²

Diplomatik temsilciliklerin karşılıklı olarak yükseltilmesine yansıyan bu yakınlaşmaya rağmen İran'ın II. Abdülhamid'in hilafeti ekseninde gelişen Panislamizm siyasetinden rahatsız olduğu ve Şiilikle şekillenen milli kimliğinin bozulması endişesiyle Osmanlı Devleti ile geliştirilecek İslam Birliği düşüncesine olumsuz baktığı bilinmektedir.⁵²³ Elçiliklerin büyükelçiliğe yükseltilmesinin II. Abdülhamid'in İran'la ilişkilerde temkinli yaklaşımı ve İran'ın Panislamizme yönelik endişeleri sebebiyle sembolik bir değişiklik olarak kaldığı söylenebilir.

3.2.8. Roma Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1881)

1870'te birliğini tamamlayan İtalya ilerleyen yıllarda Avrupa'nın "büyük güçleri" arasında yer alma çabası içine girmişti. Yabancı devletlerle elçiliklerini karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltme isteği bu çabanın bir parçasıydı. İtalya İngiltere'nin başkenti Londra'da elçiliğinin statüsünü yükseltmek için uzun yıllar uğraşmış, diğer beş büyük gücün Roma'da büyükelçilik bulundurmasından sonra İngiltere de bu talebi 1876'da gönülsüzce de olsa kabul etmişti.⁵²⁴

Gücünü kaybetmesine rağmen devletlerarası diplomatik hiyerarşide eski statüsünü 19. yüzyılda devam ettirmekte olan Osmanlı İmparatorluğu diğer Avrupalı

⁵²¹ Cezmi Eraslan, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münâsebetleri (1878-1882)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 226-227, 230.

⁵²² **BOA, Y.EE** 63/1 (29 Cemaziyelahir 1295/30 Haziran 1878).

⁵²³ Melike Sarıçioğlu, "İran Kaynakları Işığında II. Abdülhamid Han'ın İran Politikası ve İran'ın Panislamizm'e Bakışı", **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler, 20-21 Şubat 2014 Selanik**, C: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 289-291.

⁵²⁴ Raymond A. Jones, **The British Diplomatic Service: 1815-1914**, Ontario, Wilfrid Laurier University Press, 1983, s. 173-174.

büyük devletlerle büyükelçi teati etmekteydi. Bu sebeple İtalya Osmanlı İmparatorluğu ile de karşılıklı büyükelçi teatisinde bulunmalıydı.

İki devlet arasında iyi ilişkilerin göstergesi olarak İtalya 1880’de İstanbul’da bulunan ortaelçiliğini büyükelçiliğe yükseltmiş, mevcut ortaelçi Kont Corti büyükelçi olduğunu bildiren itimatnamesini padişaha sunmuştu.⁵²⁵ Buna karşılık 6 Şubat 1881’de Roma’ya ortaelçi rütbesiyle atanan İstefanaki Musurus’un memuriyeti aynı yıl büyükelçiliğe yükseltildi ve Roma sefareti büyükelçilik olarak çalışmaya devam etti.⁵²⁶

3.2.9. Washington Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1908)

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında resmi diplomatik ilişkiler 1830’da imzalanan Ticaret Antlaşmasıyla başlamış, 1831’de önce ABD’nin İstanbul’da daimi temsilciliği açılırken Washington’a daimi bir Osmanlı elçisi 1867 yılında tayin edilmişti.⁵²⁷ II. Abdülhamid dönemine dek her iki ülkenin temsilcileri de maslahatgüzar, küçükelçi veya ortaelçi seviyesinde bulunuyordu. Avrupa’da yüzyıllar içinde gelişen modern diplomasinin kurallarına göre yalnızca büyük devlet kategorisindeki devletler birbiriyle büyükelçi teati ediyordu. ABD yeni bir kıtada, İngiltere’den bağımsızlığını yeni kazanarak eski kıtada ilişkiler kurmaya çalışan bir devlet olarak ortaelçi statüsünde temsil ediliyor ve bu statüde elçi kabul ediyordu.⁵²⁸

ABD 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa diplomasisinde daha etkin ve daha büyük bir devlet olduğunu ortaya koymak amacıyla elçiliklerinin derecesini karşılıklı olarak yükselterek üst düzey bir diplomatik temsil sağlamaya çalıştı. Bir başka ifadeyle reel gücü “büyük güç” statüsüne ulaşmakta olan bir devlet olarak diplomatik protokolde de “büyük güç” olarak tanınmayı istiyordu. 1893’te ABD Kongresi’nde kabul edilen kanunla büyükelçilik tayini muhatap devletin inisiyatifi şartıyla

⁵²⁵ BOA, Y.PRK.EŞA 2/39 (1297/1880). Ayrıca bkz.Tablo 3.2.

⁵²⁶ 1301 S.N.H., s. 172, 216; 1318 S.N.H., s. 142. Ayrıca bkz. Tablo 3.1.

⁵²⁷ Bkz. 1. Bölüm.

⁵²⁸ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 134, 173.

yapılabilecekti. Aynı yıl ABD Avrupa'daki büyük devletlerden İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ile temsilciliklerini karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltti. 1898'de Meksika ve Rusya, 1902'de Avusturya, 1905'te Brezilya ve 1906'da Japonya ile temsilciliklerini büyükelçilik seviyesine yükseltti.⁵²⁹ Bu gelişmeler Osmanlı yönetimi tarafından elçilik aracılığıyla takip ediliyordu.⁵³⁰ 1893'te İngiltere Dışişleri Bakanı, ABD'nin Londra'ya büyükelçi göndermek istediği yönünde aldığı duyumu bildirdiğinde Kraliçe bunu gönülsüzce kabul etmiş ve bunun sorun çıkaracağını söylemişti.⁵³¹

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD'nin elçiliklerini büyükelçiliğe yükseltme süreci 1897'den itibaren siyasi krizlerin yaşandığı uzun bir döneme yayıldı. Elçiliklerin statüsünün büyükelçiliğe yükseltilmesi için ABD talepte bulunmuş ve uzun bir dönem boyunca ısrarcı olmuştu. Bu talebin özellikle Ermeni olaylarının yaşandığı bir dönemde Ermeni meselesinde müdahil olmaya çalışan ABD'den gelmesi tesadüf değildi.⁵³² II. Abdülhamid ise bu talebi kesinlikle reddetmiş ve mümkün olduğunca ertelemişti. ABD sefirinin İstanbul'daki büyük güçlerin "düvel-i muazzama" elçileri kategorisine girmesi, onlardan biri olarak ortaya çıkması son derece sakıncalı görülüyordu. Bu süreç Avrupa hükümetleri tarafından da dikkatle takip edilmişti. Örnek olarak İstanbul'daki ve Washington'daki Fransız elçilikleri gelişmelerle ilgili olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı ile sürekli olarak haberleşiyorlardı.⁵³³

1897 Şubat ayı sonlarında ABD Dışişleri Bakanı Washington'daki Osmanlı sefirine yazdığı yazıda Osmanlı hükümeti Washington sefaretini büyükelçiliğe yükseltirse ABD hükümetinin de İstanbul elçiliğini büyükelçiliğe dönüştüreceklerini belirtmiş ve cevap istemişti. Büyük devletlerden dördünün hâlihazırda Washington'da

⁵²⁹ Elmer Plischke, **U.S. Department of State: A Reference History**, Connecticut, Greenwood Press, 1999, s. 212.

⁵³⁰ **BOA, Y.PRK.EŞA 17/72 (30.11.1310)**.

⁵³¹ Jones, **a.g.e.**, s. 174.

⁵³² Erhan, **a.g.e.**, s. 145.

⁵³³ Bkz. **AMAÉ, 206 CPCOM/405**, Serie: B, Carton: 55, Dossier: 1; **AMAÉ, 206 CPCOM/406**, Serie: B, Carton: 74, Dossier: 1; **AMAÉ, 206 CPCOM/407**, Serie: D; Carton: 36, Dossier: 2.

büyükelçi bulundurduğunu da eklemişti.⁵³⁴ Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'nın mütalaasına göre İstanbul'daki ABD sefiri bu sayede Avrupalı büyük devletler sefirleri arasında girme ve onları Osmanlı'nın işlerine karışma konusunda teşvik etme imkanı bulacaktı. Bu durumun mahzurları yanında bütçe harici bir masrafa sebep olacağı gerekçesiyle bu talep uygun bir şekilde "geçştirilmeli"ydi. Padişah da bunu onaylıyordu.⁵³⁵

ABD Dışişleri Bakanı daha sonra Washington sefiriyle bizzat görüşmesinde ABD'nin de İstanbul'da büyükelçiliği bulunan diğer büyük devletler gibi büyük bir devlet olduğunu ve İstanbul elçiliğine verdikleri önemi göstermek için eğer Osmanlı tarafı büyükelçi atarsa karşılığında İstanbul'a atayacakları ismin eski dışişleri bakanlarından Foster olacağını belirterek iknaya çalıştı.⁵³⁶ Aynı dönemde Foster konuyla ilgili Washington sefiriyle görüşüyor⁵³⁷ ve İstanbul'daki ABD elçisi ise II. Abdülhamid'in yanında konuyu dile getirerek diplomatik baskıya devam ediyordu.⁵³⁸ Bütün bu girişimlere karşılık Abdülhamid'in tavrı aynıydı ABD'nin Avrupa devletler topluluğuna katılması anlamına gelecek bu girişimi sakıncalı bularak bütçe olmadığı gerekçesiyle talebin "geçştirilmesini" emrediyordu.⁵³⁹

ABD dışişleri bakanıyla görüşerek gelişmeleri takip eden Washington'daki Fransa büyükelçisinin yorumu ABD'de kabul edilen yasa gereği inisiyatifin Osmanlı tarafında olması gerektiği için, "projenin kaderinin sultanın ellerinde olduğu" şeklindeydi.⁵⁴⁰

ABD'den Foster'ın büyükelçi olarak atanması yerine, Babıali tarafından kabul edilecek başka bir ismin ortaelçi rütbesiyle tayin edilmesi isteniyordu.⁵⁴¹ Bunun

⁵³⁴ BOA, Y.A.HUS 367/148, lef 3/1 (28 Şubat 1897).

⁵³⁵ BOA, Y.A.HUS 367/148 lef 1, 2 (28 Ramazan 1314-2 Mart 1897).

⁵³⁶ BOA, İ.HUS 52/69 lef 1 (17 Mart 1897); AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi'nden Fransa Dışişleri Bakanı'na 18 Mart 1897 tarihli yazı.

⁵³⁷ BOA, Y.A.HUS 370/52, lef 1, 3 (24 Şevval 1314/28 Mart 1897).

⁵³⁸ BOA, Y.A.HUS 370/19, lef 2 (21 Şevval 1314/25 Mart 1897).

⁵³⁹ BOA, İ.HUS 52/69 lef 4 (17 Şevval 1314/21 Mart 1897).

⁵⁴⁰ AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın Washington elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 2 Nisan 1897 ve Fransa Dışişleri Bakanı'ndan Fransa'nın İstanbul elçisine 3 Nisan 1897 tarihli yazı.

⁵⁴¹ BOA, Y.A.HUS 370/52, lef 1, 3 (24 Şevval 1314/28 Mart 1897).

üzerine ABD ısrarından şimdilik vaz geçerek Michigan Üniversitesi rektörü James B. Angell'i İstanbul'a ortaelçi atadı. Dini formasyonu ve Protestanlık ve misyonerlik üzerine geçmişteki faaliyetleri olan bu ismi göreve getirirken ABD Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini bu şekilde destekleyecek bir seçim yapmıştı.⁵⁴²

İstanbul'daki Fransa büyükelçisinin Fransa dışişleri bakanlığına yazdığı yazı konuya dışarıdan bir yaklaşımı göstermektedir. Buna göre ABD'nin bu projesi Avrupa devletlerince de hoş karşılanmıyordu. Ermeni meselesi ortaya çıktığından beri ABD'nin İstanbul elçisi büyük devlet elçilerinin toplantılarında yer almaya çalışıyor ve Ermeniler konusundaki taleplerinin elçilerce desteklenmesini istiyordu. Padişah ise "izole" bir ortaelçiyi diğer büyük devlet elçileriyle birlikte hareket eden bir büyükelçiye tercih ediyordu. Fransız büyükelçi ABD'nin burada büyükelçi bulundurmasının kendileri açısından sorun kaynağı olacağını düşünüyor ve projenin gerçekleşmemesini olumlu buluyordu.⁵⁴³

ABD'nin bu projeden tamamen vazgeçmediği, projenin reddi konusunda ise Osmanlı hükümetinin oldukça kararlı davrandığı anlaşılmaktadır. 1898'de Osmanlı hükümeti tarafından ABD'nin bu konuda yeni bir girişimde bulunacağı istihbaratı alındığında, böyle bir başvuru gerçekleşirse devletin mali durumu gerekçe gösterilerek talebin bir önceki sefer olduğu gibi geçiştirilmesi talimatı yetkililere verilmişti.⁵⁴⁴

ABD tarafı ilerleyen dönemde de bu isteği gündemde tuttu. 1901'de Washington'a gönderilecek olan yeni Osmanlı elçisinin büyükelçi unvanıyla gönderilmesi ABD makamları tarafından talep edilmişti. Karşılığında İstanbul'daki

⁵⁴² AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier: 1, Fransa'nın Washington elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 14 Nisan 1897 tarihli, Fransa'nın İstanbul elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 20 Nisan 1897 tarihli ve Fransa Dışişleri Bakanı'ndan Fransa'nın İstanbul elçisine 3 Mayıs 1897 tarihli yazı.

⁵⁴³ AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın İstanbul elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 20 Nisan 1897 tarihli yazı.

⁵⁴⁴ BOA, Y.MTV 179/42 (4 Safer 1316/24 Haziran 1898).

elçiliğin de rütbesinin yükseltileceği açıktı. Bu istek Osmanlı çıkarlarına aykırı bulunduğu için reddedildi.⁵⁴⁵

Süreç içinde tavrını sertleştiren ABD bir süredir gündeme getirdiği ABD misyoner okullarının tanınması sefaretlerin derecesinin yükseltilmesi talepleri kabul görmeyince 1904'te savaş gemilerini İzmir'e göndererek gözdağı verdi. Bu süreçte İstanbul ortaelçisi olan Leishman büyükelçi olacak kişi kendisi olduğu için kendi çıkarına da olan bu konuyla ilgili yoğun çaba sarf ediyor fakat talepleri reddediliyordu.⁵⁴⁶ Elçinin ısrarları karşısında Osmanlı hükümetinin yaklaşımına göre sefaretin rütbesinin yükseltilmesinin "hukuk-ı mahsusa-i hazret-i padişahi cümlesinden" olduğu şeklindeydi ve Amerikan elçisinin bu konuda talepte bulunma yetkisi yoktu ve dolayısıyla kararın değiştirilmesine gerek yoktu.⁵⁴⁷

Bu kriz sürecinde ısrar, baskı ve gözdağı karışımı bir politika ile ABD diğer taleplerini art arda kabul ettirirken elçiliğin yükseltilmesi konusu Osmanlı hükümeti tarafından yine ertelendi. Diplomatik pazarlık sonucunda ABD tarafı verilen tavizleri o dönem için yeterli bularak büyükelçilik konusunun sonraya bırakılmasını kabul etmişti.⁵⁴⁸ Abdülhamid, dönemin sadrazamı Mehmed Ferid Paşa'nın⁵⁴⁹ selefi olan sadrazamlar zamanında ABD'den bu yönde bir talep olmadığı halde şimdi bu denli ısrarcı olunmasından dolayı Babıali'yi sorumlu tutuyor ve konuyla ilgili yapılması gereken açıklama ve savunmaların Amerikalılara gerektiği gibi yapılmadığını düşünüyordu.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Şafak, **a.g.e.**, s. 50. 1901'de atanan Şekib Bey, aşağıda belirtileceği üzere itimatnamesini sunmadı. ABD hükümeti tarafından resmen ortaelçi olarak tanınmadan burada görevini icra etti.

⁵⁴⁶ Adil Baktıya, "'Büyük Sopa" Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi", **Toplumsal Tarih**, No: 262, Ekim 2015, s. 54-55; Erhan, **a.g.e.**, s. 335-336. 1903 sonundan 1904 yılları ortalarına kadar Leishman'ın büyükelçilik konusunda çok sayıda ısrarlı talepleri aynı gerekçelerle reddedilmişti. Bkz. **BOA, İ.HUS** 112/30 (10 Şevval 1321/30 Aralık 1903); **BOA, İ.HUS** 113/36 (8 Zilkade 1321/26 Ocak 1904); **BOA, İ.HUS** 115/21 (7 Muharrem 1322/24 Mart 1904); **BOA, İ.HUS** 116/86 (28 Safer 1322/14 Mayıs 1904).

⁵⁴⁷ **BOA, İ.HUS** 113/36 (8 Zilkade 1321/26 Ocak 1904).

⁵⁴⁸ Baktıya, "'Büyük Sopa" Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi", s. 55-57; **BOA, İ.HR** 437/58 (22 Rebiülevvel 1322/6 Haziran 1904).

⁵⁴⁹ Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, s. 1.

⁵⁵⁰ **BOA, İ.HR** 437/58 (22 Rebiülevvel 1322/6 Haziran 1904).

ABD'nin Osmanlı başkentinde büyükelçilik düzeyinde temsil edilmesi talebi 1906'da yeniden gündeme geldi ve bu sefer uzun uğraşlar sonucu tek taraflı olarak hayata geçti. Elçi Leishman bu defa İstanbul'daki elçilerle Padişah adına iletişim kurmakta olan ve o dönemde Ziraat, Maadin ve Orman Nazırı olan Selim Melhame'nin aracılığına başvurdu. Bu defa Osmanlı tarafının çekincelerini ortadan kaldırmaya çalışarak, ABD ile Osmanlı çıkarlarının çatışmadığı hatta ortak olduğu, ABD'nin Avrupa'dan bağımsız siyaset yürüttüğü ve sefaretin büyükelçilik olması meselesinin ABD tarafından "haysiyet-i milliye" olarak değerlendirildiğini belirterek ikna etmeye çalışmıştı.⁵⁵¹

Bu son girişimi de reddedilince sefir ABD'ye gidip rütbesinin büyükelçiliğe yükseltilmesiyle ilgili ABD hükümetinin adım atmasını sağlamaya çalıştı. Sonunda ABD Senatosu kendi kanununa aykırı olarak İstanbul sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmesine tek taraflı olarak karar verdi. Telgrafhaneye gelen özel bir telgraftan edinilen istihbarat Washington sefaretine sorularak doğrulandı ve buna karşı çıkılmasının iki ülke ilişkileri için tehlikeli olacağı cevabı alındı. Encümen-i Vükela'nın da görüşünü alan padişahın kararı, elçinin İstanbul'a dönüşünde bu konuyu Padişah huzurunda gündeme getirmemesi için Babıali tarafından gereken önlemin alınmasıydı. İki devlet arasındaki iyi ilişkilere sorun teşkil etmemesi için henüz İstanbul'a geliş yolundayken elçiye haber gönderilerek bu konuyu hiç açmaması istenecekti.⁵⁵²

Temmuz ayı başlarında ABD'de hükümet yetkililerinin tatil döneminde olmalarına rağmen bu konuyu görüşmek için çabalayan Washington sefiri sonunda ABD'nin İstanbul temsilciliğinin büyükelçiliğe yükseltildiğini resmen öğrenmişti. ABD hükümeti bu girişimlerine karşılık Osmanlı hükümetinden bir itiraz geldiği takdirde durumun gerektirdiği şekilde hareket edeceğini bildirdi.⁵⁵³ Bu sıralarda İstanbul'da ABD elçilik katibi Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'ya alınan kararı

⁵⁵¹ BOA, Y.PRK.EŞA 49/92 lef 2, 3 (6 Ocak 1906).

⁵⁵² BOA, Y.A.HUS 503/126, BOA, İ.HUS 142/85 (28 Rebiülahir 1324/21 Haziran 1906); BOA, İ.HUS 142/84 (29 Rebiülahir 1324/22 Haziran 1906); BOA, Y.MRZ.d. 13945 (4 Cemaziyelevvel 1324/26 Haziran 1906).

⁵⁵³ BOA, Y.A.HUS 504/50 (2 Temmuz 1906); BOA, Y.A.HUS 504/73-3 (8 Temmuz 1906).

resmen bildiren bilgi notunu verdi.⁵⁵⁴ ABD bu defa emrivaki ile sonuç almaya çalışıyor ve buna karşı çıkıldığı takdirde ne tepki vereceği konusunu muğlak bırakarak baskı kuruyordu.

II. Abdülhamid'in engelleme yönünde aldığı tedbirler sonuç vermemiş, İstanbul'a dönen Leishman Temmuz sonlarında vazifesinin büyükelçiliğe yükseltildiğine dair ABD başkanı Theodore Roosevelt'in 20 Haziran 1906 tarihli mektubunu ve akreditasyon töreni sırasında okuyacağı nutkun kopyasını sunarak kabul için randevu talep etmişti.⁵⁵⁵ Tek taraflı olarak diplomatik işlemleri yürüten ABD'ye karşı II. Abdülhamid'in görüşmeyi ertelemekten başka bir kozu kalmamıştı. Randevu tarihi birkaç kez çeşitli bahanelerle ertelendi. Kabul töreninin bir kez daha ertelenmesine tahammülü olmayan Leishman gördüğü muameleden rahatsızlığını bildirmiş ve görüşme bir defa daha ertelenirse bu durumu hükümetine bildirmesi gerekeceğini ifade ederek tutumunu sertleştirmişti.⁵⁵⁶

Başka bir çaresi kalmayan padişah sefirin büyükelçiliğe yükseltildiğine dair mektubu sunması için 5 Ekim 1906 gününe randevu verdi⁵⁵⁷ ve İstanbul'daki ABD sefaretini büyükelçilik statüsüne yükseldi. Washington sefaretini ise İstanbul'daki bu gelişmelerden etkilenerek görevine devam ediyordu. ABD'nin İstanbul elçiliğinin rütbesinin yükseltmesini daha fazla engelleyemeyen II. Abdülhamid diplomatik karşılıklılık prensibine aykırı olmasına rağmen Washington sefaretini ortaelçilik seviyesinde tuttu. Dahası altı yıldır Washington'da elçi olarak bulunan Mustafa Şekib Bey zaten itimatnamesini sunmadan yani ABD hükümeti tarafından resmen tanınmadan görev yapmaktaydı. 1907'de Mehmed Ali Bey'in ortaelçi olarak atandığı

⁵⁵⁴ AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 74 Dossier: 1, Fransa'nın Washington maslahatgüzarından Fransa Dışişleri Bakanı'na 8 Temmuz 1906 tarihli yazı.

⁵⁵⁵ BOA, Y.A.HUS 505/20 (4 Cemaziyelahir 1324/26 Temmuz 1906).

⁵⁵⁶ BOA, Y.A.HUS 506/14 (25 Ağustos 1906); BOA, İ.HUS 145/34 (26 Recep 1324/15 Eylül 1906); BOA, İ.HUS 146/3 (1 Şaban 1324/20 Eylül 1906); BOA, İ.HUS 146/12 (8 Şaban 1324/27 Eylül 1906); BOA, Y.A.HUS 506/111 lef 2 (8 Şaban 1324/27 Eylül 1906).

⁵⁵⁷ BOA, İ.HUS 146/27 (11 Şaban 1324/30 Eylül 1906); BOA, İ.HUS 146/36 (17 Şaban 1324/5 Ekim 1906); Yılmaz Öztuna, II. Abdülhamid: Zamân ve Şahsiyeti, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2008, s. 175. Leishman bu terfi münasebetiyle 16 Ekim'de ABD sefaretinde vereceği resepsiyona devletin üst düzey yetkililerini ve nazırları da davet etmişti. Bkz. BOA, Y.PRK.EŞA 49/69 (12 Ekim 1906).

ABD'ye resmen bildirildiğinde bu, dönemin diplomatları tarafından sefaretin yakın zamanda büyükelçiliğe yükseltileceğinin habercisi olarak yorumlanmıştı.⁵⁵⁸

Bununla birlikte aynı yıl, Osmanlı hükümetinin Washington sefaretini büyükelçiliğe yükseltmemek konusunda ısrarını sürdürdüğü ve elinden geleni yapmakta olduğu görülmektedir. 1907'de Madrid sefiri İzzet Paşa'nın Madrid sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmesi talebiyle ilgili Sadrazam, bu yönde bir kararın Washington ortaelçiliğinin de büyükelçiliğe yükseltilmesi konusunda ABD'ye bir "iddia vesilesi" vereceği gerekçesiyle bunun kabul edilemeyeceğini bildirmişti.⁵⁵⁹

Bu ısrar fazla sürmedi. Diplomaside Abdülhamid döneminin bittiği anlamına gelen II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Mehmed Ali Bey görevden alınarak 24 Ağustos 1908'de Hüseyin Kazım Bey Washington'a "büyükelçi" tayin edildi.⁵⁶⁰ Bu karar, Fransa Hariciyesi tarafından yeni dönemde Osmanlı hükümetinin ABD ile ilişkilerini geliştirmek istediği ve ABD'nin Doğu Sorunu'nda Avrupa karşısında etkili olabileceği yönünde yorumlanmıştı.⁵⁶¹

3.2.10. Vatikan'da Elçilik Projesi (1898)

1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla değişen uluslararası dengeler Osmanlı İmparatorluğu ile Vatikan arasındaki ilişkilere de etki etmiş ve yeni ve olumlu bir süreci başlatmıştı. Osmanlı'nın kaybettiği Balkan topraklarında Katolik nüfusun

⁵⁵⁸ AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie B, Carton 74, Dossier 1, Fransa'nın Washington maslahatgüzarından Fransa Dışişleri Bakanı'na 10 Eylül 1907 tarihli yazı. Kunalalp'e göre, Mustafa Şekib Bey'in akredite olmadan görev yapması ve Washington sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmemesi, ABD'nin Ermenilerle ilgili müdahaleleri karşısında Abdülhamid'in tepkisinin göstergeleriydi. Bkz. Sinan Kunalalp, "Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917", s. 102.

⁵⁵⁹ BOA, Y.A.HUS 515/107 lef 1 (22 Şaban 1325/30 Eylül 1907).

⁵⁶⁰ BOA, İ.HR 414/38 lef 2 (26 Recep 1326/24 Ağustos 1908); BOA, İ.HR 414/19 lef 2 (11 Recep 1326/9 Ağustos 1908). Bükreş'te ortaelçi bulunduğu sırada büyükelçi olarak tayin edildiği Washington'a gitmemenin yollarını arayan ve başka bir yere tayin için Babıali'ye başvuran Hüseyin Kazım Bey 1908 sonlarına kadar Washington'da görevine başlamadı. Bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/407, Serie: D Carton: 36 Dossier: 2, Fransa'nın Bükreş ortaelçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 20 Kasım 1908 tarihli yazı. Hüseyin Kazım Bey ve diplomatik görevleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Hacer Topaktaş, **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)**, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015.

⁵⁶¹ AMAÉ, 206 CPCOM/407, Serie: D Carton: 36 Dossier: 2, Fransa'nın Washington maslahatgüzarından Fransa Dışişleri Bakanı'na 17 Ağustos 1908 tarihli yazı, s. 2.

varlığı ve Ortodoks Rusya'nın Katoliklere yönelik devam eden baskıcı politikalarına karşı Papalık ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ortak politikaların geliştirildiği bir yakınlaşma dönemi başladı. Bu süreçte II. Abdülhamid'in hedefi Rusya'nın Panislavist girişimlerine engel olmaktı, Papalık ise Katoliklerin haklarını korumak ve tehditleri bertaraf etmeyi hedefliyordu.⁵⁶²

Diğer yandan bu yakınlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Katolikleri geleneksel olarak himaye eden Fransa'nın yakın zamanda Almanya karşısında aldığı yenilgi sebebiyle dış siyasette etkisiz kaldığı bir dönemde meydana gelen güç boşluğundan yararlanarak ortaya çıkmıştı.⁵⁶³ Bu sürecin kurumsal anlamda hariciyeye yansımaları ise Vatikan'da bir Osmanlı elçiliği kurulması projesinin gündeme gelmesi oldu.

Aslında Vatikan 1848'de gönderdiği fevkalade elçiden beri İstanbul'a "Papa hazretlerinin Dersaadet vekili" sıfatıyla elçiler gönderiyordu.⁵⁶⁴ Bu proje ise karşılıklı resmi diplomatik ilişkiler bağlamında yeni bir aşama olacaktı.

Vatikan'da bir Osmanlı sefaretini kurulmasıyla ilgili teklifte bulunan taraf Papalık'tı. Vatikan'da diğer bazı devletlerin daimi elçi bulundurduklarını ve Osmanlı Devleti'nin de onlara katılması isteğini Papa XIII. Leo II. Abdülhamid'e iletmış, sultan da Şubat 1898'de gerekli araştırmanın yapılması emrini vermişti. Padişah konunun Meclis-i Vükela'da müzakere edilmesini ve Şeyhülislam'ın görüşünün alınmasını istiyordu.⁵⁶⁵

Selim Deringil'e göre Abdülhamid'in bu dönemde yürüttüğü halifelik vasfını ortaya çıkarma politikası bu projenin gerçekleşmesi için de ona motivasyon sağlıyordu. Dünyadaki tüm Müslümanların halifesi olarak, Katolikler adına Papalık ile

⁵⁶² Ahmet Türkan, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Papalıkla İlişkiler", **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler, 20-21 Şubat 2014 Selanik**, C: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 321-322. Türkan'ın makalesinin dipnotunda Vatikan'da kurulması planlanan Osmanlı elçiliğiyle ilgili olarak **BOA, Y.A.RES 91/28; BOA, Y.PRK.EŞA 29/25; BOA, Y.A.RES 92/14, BOA, Y.PRK.BŞK 56/24; BOA, Y.A.RES 92/42; BOA, Y.A.HUS, 385/149; BOA, Y.PRK.MŞ 7/97** künyeli belgeleri zikretmiş fakat kullanmamıştır. Bkz. Türkan, **a.g.m.**, s. 395.

⁵⁶³ **A.g.m.**, s. 327, 333-334.

⁵⁶⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, "Vatikan", **DİA**, C: XLII, İstanbul, 2012, s. 568.

⁵⁶⁵ **BOA, İ.HUS 62/92** (6 Şevval 1315/28 Şubat 1898).

resmi diplomatik iletişime geçecek olması ona kendi konumunu teyit etme fırsatını verecekti.⁵⁶⁶

Konuyla ilgili Şeyhülislam'ın görüşü olumluydu. Hıristiyan devletlere sefir göndermenin “hikmet ve maslahat” olduğunu hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim devletlerle sürekli diplomasiyi çok önceden meşrulaştırmış olduğu mevcut durumu ortaya koymuştu. Papalık özelinde ise ortada somut bir hükümet (“hükümet-i cismaniye”) olmadığı halde Papalık'ın İmparatorluk tebaası olan Katolikler üzerinde “ruhani” etkisi olması sebebiyle resmi diplomatik ilişkiler kurmanın yararlı olacağı kanaatindeydi.⁵⁶⁷

Meclis-i Vükela'nın görüşü de bu yöndeydi. Konu yine Papalık hükümetinin ruhani ve cismani tabiatı çerçevesinde ele alınmıştı. Papalık'ın “ruhani hükümeti” (“hükümet-i ruhaniyesi”) Osmanlı Devleti tarafından tanınmıyordu. “Cismani hükümeti” için ise Katolik tebaanın işleriyle ilgili olarak doğrudan Papalık'la iletişim kurulması gereken konular için Vatikan'da bir elçi bulundurulmasında sakınca olmadığı belirtildi.⁵⁶⁸

Konuyla ilgili görüş alınırken konunun hukuki boyutu da irdelenmişti. Bu çerçevede ilerleyen günlerde Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli Katolik cemaatlerini, onları himaye eden yabancı devletleri ve Vatikan'a bir Osmanlı elçisi tayin edilmesi halinde Papalık makamının oynayacağı yeni rolü ve gelebilecek tepkileri tartışan bir mütalaa ilerleyen günlerde Abdülhamid'e sunuldu. “Hakkı” imzalı bu mütalaa'yı yazan kişinin Babıali Hukuk Müşaviri İbrahim Hakkı Paşa olması muhtemeldir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Selim Deringil, “The Invention of Tradition as Public Image in Late Ottoman Empire, 1808 to 1908”, **Comparative Studies in Society and History**, C: XXXV, No: 1, Ocak 1993, s. 21. Ayrıca bkz: Buğra Poyraz, **The End of the Religious Protectorate of France for Ottoman Catholics and the Start of the Diplomatic Relations With the Holy See**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016, s. 42-43.

⁵⁶⁷ BOA, Y.PRK.MŞ 7/97. Tarihsiz olan bu belge 9 Şevval 1315 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında (BOA, Y.A.RES 91/28) bahsedilen Şeyhülislam fetvası olmalıdır.

⁵⁶⁸ BOA, Y.A.RES 91/28. (9 Şevval 1315/3 Mart 1898).

⁵⁶⁹ BOA, Y.PRK.BŞK 56/24 (24 Zilkade 1315/16 Nisan 1898).

Vatikan'da daimi elçi bulundurulması için alınan bu olumlu görüşlerin üzerine Abdülhamid görev için uygun bir kişinin seçilmesi emrini verince⁵⁷⁰ Hariciye Nezareti, Berlin sefareti müsteşarı Morel Bey'i liyakati, hariciyedeki tecrübesi ve devlete sadakatının yanı sıra Katolik kimliği sebebiyle seçerek Padişahın onayına sundu.⁵⁷¹

Vatikan'da sefaret açılmasının iki hükümet arasındaki ilişkilerin ötesinde Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz mücadelesinin bir parçası olduğu aşikârdı. En başta Almanya büyük güçlerden bazılarının Osmanlı Hıristiyanları üzerinde eskiden beri devam etmekte olan nüfuzunu ortadan kaldıracak bir girişim olması sebebiyle süreçle yakından ilgilenerak elçiliğin açılmasına tam destek veriyordu. Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa'dan gelen şifreye göre Alman Dışişleri Bakanı kendisine Papa'nın Ermeni ve Yunan meselelerinde Osmanlı yararına bir politika izlediği ve yakında gündeme gelecek ıslahat konusunda da büyük devletlerin ve özellikle Doğu Hıristiyanlarının hamisi pozisyonuyla Fransa'nın yapacağı baskıların bertaraf edilmesine yardımcı olacağını söylemişti. Alman İmparatoru bu sebeple Vatikan'a elçi tayin etme konusunda acele etmesini ve buraya mutlaka Müslüman bir sefir atmasını Abdülhamid'e gizli olarak iletilmesini söylemişti. Ahmed Tevfik Paşa, Vatikan'a gönderilecek sefirin Müslüman olmasının Alman İmparatoru için önemli olduğunu bir süre sonra Alman Dışişleri Bakanıyla yaptığı görüşmede konunun ısrarla yeniden vurgulanmasından anlamıştı.⁵⁷²

Muhtemelen Almanya'dan gelen bu müdahale üzerine Abdülhamid Hariciye Nezareti'nin elçi adayı olarak sunduğu Morel Bey'in tayinini tasdik etmeyerek Vatikan sefaretine Atina eski sefiri Asım Bey, Peşte başşehbenderi Lütfü Bey veya Tahran sefareti müsteşarı Hasip Bey'den birinin veya Müslüman başka bir hariciye memurunun seçilmesi emrini verdi.⁵⁷³ Padişahın bu kararı Osmanlı diplomasisinde bir

⁵⁷⁰ BOA, İ.HUS 63/16 (6 Zilkade 1315/29 Mart 1898).

⁵⁷¹ BOA, Y.A.RES 92/14 (10 Zilkade 1315/2 Nisan 1898).

⁵⁷² BOA, Y.PRK.EŞA 29/43 lef 1, 2 (26 Mart 1898, 14 Nisan 1898).

⁵⁷³ BOA, Y.PRK.BŞK 56/12 (15 Zilkade 1315/7 Nisan 1898).

devlete gönderilecek elçinin tayininde seçilecek memurun özelliklerine başka bir devlet tarafından müdahale edildiği bir örneği teşkil etmektedir.

Elçi tayininde her dönemde göz önünde bulundurulan en önemli konulardan biri de liyakat ve tecrübeydi. Padişah nezaretin yeni sefir adayı Peşte başşehbenderi Lütfü Bey'i de kabul etmeyerek, Vatikan yeni kurulacak bir sefaret olacağı için buraya “sefarette kesb-i meleke ve malumat etmiş” birinin seçilmesi gerektiğini belirtmiş ve Atina eski sefiri Asım Bey'in görevlendirilmesini emretmişti.⁵⁷⁴ Lütfü Bey'in kabul edilmemesi için başka bir gerekçe yoksa Osmanlı diplomasisinde şehbenderlik kariyerinden elçilik kariyerine geçişlerin mümkün olmakla birlikte bu örnekte olduğu gibi memurun yetkinliği konusunda çekincelere sebep olabildiği söylenebilir.

Bu projeye başından beri şiddetli bir şekilde tepki gösteren Fransa süreci ve yankılarını İstanbul ve Vatikan elçilikleri başta olmak üzere Roma, Berlin, Petersburg temsilcilikleri ve konsolosluklar aracılığıyla yakından takip ediyordu.⁵⁷⁵ II. Abdülhamid'in Vatikan'a sefir tayini projesine yönelik Fransa Paris sefaretini aracılığıyla gönderdiği mesajda, teamüle göre Osmanlı ile Papalık arasındaki ilişkileri Fransa'nın yürüttüğünü iddia ederek karardan dönülmesini istedi. Meclis-i Vükela'da bu tepkiye karşı geliştirilen savunma ise talebin Papalık'tan geldiği, elçi tayin ve kabulünün uluslararası hukuk çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin hakkı olduğu ve Vatikan'da elçi bulundurmanın diğer devletlerde bulunmaktan farkı olmadığı argümanlarını içeriyordu.⁵⁷⁶

20 Nisan 1898'de Padişah iradesiyle Asım Bey'in Vatikan'a elçi olarak tayininin ardından⁵⁷⁷ Vatikan elçiyi kabul ettiğine dair cevabını bir süre geciktirmiş ve sonunda elçi kabul edilmemişti. Vatikan'da bir elçilik kurulması talebi Papalık

⁵⁷⁴ BOA, İ.HUS 63/104 (23 Zilkade 1315/15 Nisan 1898).

⁵⁷⁵ Bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 94 Dossier: 3; AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 71 Dossier: 4.

⁵⁷⁶ BOA, Y.A.RES 92/45 (25 Zilkade 1315/17 Nisan 1898).

⁵⁷⁷ BOA, Y.A.RES 92/42 (28 Zilkade 1315/20 Nisan 1898).

tarafından geldiği halde girişimin yine Papalık tarafından sonlandırılmasının Abdülhamid'i kızdırdığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸

Bu süreçte Fransa'nın Papalık üzerinde ve Almanya'nın Osmanlı üzerindeki baskısı belirleyici rol oynamıştı. Fransa'nın tepkisini ve müdahalesini bertaraf edemeyen Papalık'ın karardan vazgeçmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın İstanbul'daki elçisinin dahi Papalık Vekili üzerindeki etkisi büyüktü. Projenin Vatikan tarafından iptal edilmesinden birkaç ay sonra bile Papa Vekili'nin Padişah ile görüşmesini kısıtlayabilecek kadar iki hükümet arasındaki ilişkilere karşılabiliyordu.⁵⁷⁹ Bu arada süreçle ilgili Osmanlı İmparatorluğu'nu baskı altında tutan Almanya da Vatikan'ın tayin edilen elçiyle ilgili geciken cevabının beklendiği dönemde dahi Berlin sefiri aracılığıyla gönderdiği haberlerle projenin sürmesi için akıl vermeye devam ediyordu.⁵⁸⁰

Osmanlı İmparatorluğunun Vatikan'da bir sefaret kuracağı haberi konuyla ilgili devletlerin basın organlarında ilgi çekmiş ve yer bulmuştu. Roma sefirinden gelen haberlere göre Roma'da yayımlanan Alman Katoliklere taraftar bir gazete projeye yönelik lehte yayın yaparken Fransız taraftarı gazete tam tersi tutum sergiliyordu.⁵⁸¹ Torino'da yayımlanan bir başka gazete ise Fransa ve Rusya'nın Doğu Hıristiyanları üzerindeki himayesini kaldırarak Osmanlı'nın içişlerine karışmalarına son vermek için Alman İmparatorunun teşvikiyle Padişahın aldığı bu karar karşısında Vatikan'ın bir taraftan memnuniyetle karşılar ve istekli görünürken diğer taraftan Fransa'nın tepkisinden çekindiği için elçiyi kabul etmeyerek ikili oynandığını yazıyordu.⁵⁸² Petersburg sefaretinden gelen yazılara göre ise Osmanlı tebaası olan

⁵⁷⁸ BOA, Y.PRK.EŞA 29/25 (26 Nisan 1898); Ahmet Türkan, a.g.m., s. 337.

⁵⁷⁹ Rinaldo Marmara, **Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, 2012, s. 5.

⁵⁸⁰ BOA, Y.PRK.EŞA 30/5 (25 Mayıs 1898).

⁵⁸¹ BOA, HR. SYS 1768/54 (30 Nisan 1898). Bu tahrirat ve ekindeki gazete haberlerinin Fransızca'dan tercüme edilerek padişaha sunulmuş hali için bkz. BOA, Y.A.HUS 385/149 (28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898).

⁵⁸² BOA, Y.PRK.TKM 40/60 (9 Safer 1316/29 Haziran 1898).

Hıristiyanların bir diğer hamisi olduğunu iddia eden Rusya’da yayımlanan gazetelerde de konu yakından takip ediliyordu.⁵⁸³

1898’de gerçeğe dönüşmeyen Vatikan’da Osmanlı sefreti projesi 1904’te Papa XIII. Leo’dan sonra gelen Papa X. Pius döneminde yeniden gündeme getirildi. Bu yıl, Fransa’nın devlet ile kilise arasına kesin bir ayırım getirerek eğitimde laikleşme kanunlarını çıkardığı ve buna tepki olarak Vatikan’ın Fransa ile diplomatik ilişkilerini sonlandırdığı yıldı.⁵⁸⁴ Roma başşehbenderi ile görüşen Papalık Dışişleri Bakanı Kardinal Merry Del Val diğer büyük devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun da Vatikan’a bir elçi ataması için uluslararası ortamın bu defa uygun olduğunu belirtmişti. Bu talebini, ihtiyaçları olmadığı halde Osmanlı Katolikleri üzerinde Fransa tarafından uygulanan “gülünç” himayenin bu sayede son bulacağı kanaatiyle desteklemişti. Kardinal’in önceki döneme göre Fransa’dan bağımsız hareket edebildiğini ima eden bu cüretkâr tavrı karşısında Osmanlı makamları bu sefer isteksiz davrandı. Vatikan’ı bu teklifi yapmaya sevk eden etken bilindiği için Meclis-i Vükela İmparatorluğun bu dönemde böyle bir planı olmadığını belirterek talebin uygun bir dille “geçştirilmesine” karar verdi.⁵⁸⁵

Vatikan’da bir Osmanlı elçiliği kurulması projesinin iki hükümet arasındaki yakınlaşmanın kurumsal bir sonucu olmaktan ziyade uluslararası dengeler ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz mücadelesi bağlamında zor bir proje olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte muhatap iki devlet dışında Osmanlı Katoliklerinin geleneksel hamisi Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu’nu diğer devletlerin nüfuzundan kurtarmaya çalışan Almanya müdahil aktörler olmuş, Panislavist politikaları dengelenmeye çalışılan Rusya ve Vatikan’a yakın İtalya’da da süreç takip edilmiştir. Abdülhamid’in bu projeye Panislamist siyaset çerçevesinde Halifelik imajını

⁵⁸³ BOA, HR.SYS 1325/26; BOA, HR.SYS 1325/30; BOA, HR.SYS 1325/31; 1325/32.

⁵⁸⁴ Onur Karahanoğulları, “III. Cumhuriyet’te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: LXXII, No: 4, 2017, s. 868. Ayrıca bkz. Marmara, **a.g.e.**, 8-12.

⁵⁸⁵ BOA, BEO 2417/181242 (15 Recep 1322/25 Eylül 1904); BOA, HR.SYS 1769/2 (7 Ağustos 1904); BOA, MV 110/6 (8 Recep 1322/18 Eylül 1904).

pekiştirecek bir vesile olarak bakması ihtimali de elçilik projesinin anlamını farklı bir boyuta taşımaktadır.

3.2.11. Japonya’da Elçilik Projesi

Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında ilişkiler 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. Meiji reformlarıyla modernleşme konusunda önemli bir yol kat eden ve dünya siyaset arenasında yer almak isteyen Japonya ticari ve kültürel ilişkiler kurması için 1871’de Batılı devletlere heyetler göndermiş, bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ile de ilk temas kurulmuştu. İki devlet arasında temaslar ortak düşmanları Rusya’ya karşı dengeleyici bir güç olabileceği için Japonya ile yakınlaşmaya sıcak bakan II. Abdülhamid döneminde de sürmüştü.⁵⁸⁶

II. Abdülhamid döneminde Japonya ile resmi diplomatik, ticari ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması için yapılması gereken antlaşmanın müzakereleri iki devlet arası ilişkilerde gündemi işgal etmişti. Japonya, Osmanlı İmparatorluğu ile resmi diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak isteyen ve Avrupa devletlerinin tabi olduğu kapitülasyon rejiminden yararlanmak için yapılacak olan diplomasi, ticaret ve konsolosluk antlaşmasında “en ziyade müsaadeye mazhar millet” maddesinin yer almasını talep eden taraf olmuştu. 19. yüzyılda özellikle 1856 Paris Barış Antlaşmasından sonra var olan kapitülasyonlardan kurtulmak isteyen Osmanlı hükümeti ise kapitülasyonlara yenilerinin eklenmemesi konusunda oldukça hassastı. Bu süreçte daha sonra Japonya tarafında dışişleri bakanı olacak olan Aoki Shuzo öncelikle Japonya’nın Berlin elçisi olarak aktıftı. 1894’ten itibaren Berlin’de iki devlet elçileri arasında başlayan müzakereler Japonya’nın kapitülasyon ısrarı sebebiyle 1898’de kesilmiş, ardından Japonya 1903-1904’te Viyana, 1906’da Londra, 1907’de Washington ve 1909’da Roma ve Londra’daki elçileri vasıtasıyla taleplerini yinelemiş, bu şehirlerdeki iki devlet elçileri aracılığıyla antlaşma taslakları üzerinde müzakereler devam etmişti. 1894-1909 yılları arasında devam eden müzakerelerde antlaşmanın

⁵⁸⁶ Namık Sinan Turan, “Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasisinin Uzakdoğu Asya Misyonu”, **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid**, Ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, C: IV, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2011, s. 68-69; Selçuk Esenbel, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, İstanbul, İletişim, 2012, s. 280-281.

Avrupa devletler hukukuyla uyumlu ve karşılıklılık ilkesine dayalı olmasını isteyen Osmanlı hükümeti, Babiali Hukuk Müşavirliğinin de aktif rol aldığı bir süreçte taslakları inceliyor ve Japonya'nın kapitülasyon taleplerini her seferinde reddediyordu.⁵⁸⁷

Maddeler üzerinde antlaşma sağlanamadığı için dönem boyunca iki devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler kurulamamış ve her iki ülkeye diplomatik temsilci ataması yapılamamıştı. Bununla birlikte diplomatik temsilciliklerin açılması konusu zaman zaman gündeme gelmişti.

1897'de Japonya'nın Osmanlı başkentinde bir sefaret kurma projesi olduğuna dair Japonya'da bir gazetede haber yer aldığı Osmanlı'nın New York başşehbenderi tarafından merkeze bildirilmişti. Habere göre yeni yıl için hazırlanan devlet bütçesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda açılması planlanan sefaretin masrafı da yer alıyordu.⁵⁸⁸

1892'de İstanbul'a gelen Yamada Torajiro Osmanlı ile ticaret yapan tek Japon olarak öne çıkmış ve ilerleyen dönemde İstanbul'a gelen Japonlar için burada gayriresmi bir konsolos vazifesi görmüştü. Bu durumun ortaya çıkmasında Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesini isteyen Japon dışişleri bakanı Aoki Shuzo'nun Yamada'yı desteklemesi ve Yamada'nın iki devlet arasındaki ilişkiler için bir vasıta olarak Osmanlı tarafından kabul görmesi etkili olmuştu.⁵⁸⁹ 1899'da bakan Aoki Shuzo Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'ya yazdığı mektubunda iki devlet arasında resmi ilişkileri başlatacak antlaşma henüz imzalanmadığı için buraya bir diplomatik temsilci veya konsolos tayin etmediklerini bu sebeple hukuki korumadan yoksun bulunan Yamada'nın haklarının korunmasını bizzat Osmanlı makamlarından talep etmişti.⁵⁹⁰

İki devlet arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda resmi diplomatik temsilcilerin eksikliği Japonya tarafından gündemde tutulmaktaydı. 1902'de Japon Prensi Komatsu Singapur'da bulunduğu sırada buradaki Osmanlı başşehbender

⁵⁸⁷ Gönen, **a.g.m.**, s. 12-14; Umut Arık, **A Century of Turkish-Japanese Relations: A Special Partnership**, 2. Bs., Tokyo, Gyosei Tsushin Co., 1991, s. 42-47.

⁵⁸⁸ **BOA, Y.A.HUS** 376/14 (4 Rebiülahir 1315/2 Eylül 1897).

⁵⁸⁹ Esenbel, **a.g.e.**, s. 290-291; Arık, **a.g.e.**, s. 48-49.

⁵⁹⁰ **BOA, HR.İD** 1316/14 lef 1 (7 Ekim 1899).

vekiliyle yaptığı görüşmede Japonya'ya bu kadar yakın bir bölgede bir Osmanlı temsilcisi bulunmasından duydukları memnuniyeti belirtmiş ve Osmanlı'nın Japonya'da sefir bulundurmasını arzu ettiklerini ifade etmişti.⁵⁹¹

Osmanlı tarafı da zaman zaman Japonya'da bir sefir bulundurma ihtiyacını hissediyordu. 1904'te o sırada Bulgaristan Komiseri olan eski Washington elçisi Ali Ferruh Bey'in Mabeyne ve sadarete gönderdiği tahriratta, Osmanlı Devleti'nin yakından ilgilendiği Rus-Japon savaşının gidişatını takip etmek için Japonya'da bir Osmanlı sefaretine ihtiyaç duyulduğuna dair görüşler yer almaktaydı.⁵⁹²

Aynı yılın temmuz ayında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Tokyo'da bir başşehbenderlik açma hazırlığında olduğuna dair bilgiler Fransa Dışişleri Bakanlığına ulaşmış, bakanlık elçiliklerden edindiği bilgileri ilgili diğer elçilikleriyle paylaşmıştı. Fransa'nın İstanbul elçiliğinden gelen bilgiye göre devam eden Rus-Japon savaşı sona ermeden Tokyo'da bir Osmanlı başşehbenderliği açılmayacaktı.⁵⁹³

Yine 1904'te Sofya'da yayımlanan Vechornaya Posta adlı gazete Viyana'dan gelen bir telgrafa dayandırarak Japonya'nın İstanbul'da elçilik ve diğer şehirlerde konsolosluklar açmak için müzakerelere başladığını yazmıştı. Babıali'yi kızdıran bu haberin sebebinin araştırılması istenmiş, bunun üzerine Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa yaptığı değerlendirmede yapılacak dostluk ve ticaret antlaşması için iki devletin Berlin elçilikleri aracılığıyla devam eden ve Japonya tarafından kesintiye uğratılan müzakerelerin, kapitülasyonlar konusunda ısrarcı Japonya tarafından Viyana'ya kaydırılmak istendiğini hatırlatmıştı. Tevfik Paşa'nın aktarımına göre Osmanlı hükümeti bunu gereksiz görmüş ve müzakerenin Berlin sefreti aracılığıyla teklif edilen son taslak metin üzerinden devam edebileceğini bildirmişti. Bu sırada patlak veren Rus-Japon savaşı sebebiyle konu ertelenmişti.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ BOA, Y.A.HUS 430/46, lef 2 (5 Rebiülevvel 1320/12 Haziran 1902).

⁵⁹² BOA, A.MTZ (04) 118/8 (9 Rebiülahir 1322/23 Haziran 1904); BOA, YPRK.MK 19/28 (7 Rebiülhair 1322/21 Haziran 1904).

⁵⁹³ AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 75 Dossier: 1, Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı'na 25 Ağustos 1904) tarihli yazı.

⁵⁹⁴ BOA, Y.MTV 264/114 (15 Recep/1322/25 Eylül 1904); Selim Deringil, "Ottoman-Japanese Relations in the Late Nineteenth Century", **The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese-Turkish Relations**, Ed. Selçuk Esenbel, Inaba Chiharu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2003, s. 45.

1907’de Osmanlı elçilikleri yoluyla merkeze gelen haberlere göre Avrupa’da bazı gazeteler ve haber ajansları Japonya’nın Osmanlı İmparatorluğu nezdinde bir sefaret açma düşüncesinde olduğunu bildiriyordu. Bu haberlerden birine göre Avrupa devletleri bu projeye karşıydı.⁵⁹⁵

1908’de Japonya’da bir Osmanlı diplomatik temsilcisi bulunmadığı için buradaki Osmanlıların ticari faaliyetleri ve haklarının korunmasıyla ilgili konsolos ihtiyacı olduğu Yokohama’ya fahri şebender olarak atanmak isteyen bir kişinin Hariciye Nezareti’ne başvurusuyla yeniden gündeme gelmişti.⁵⁹⁶

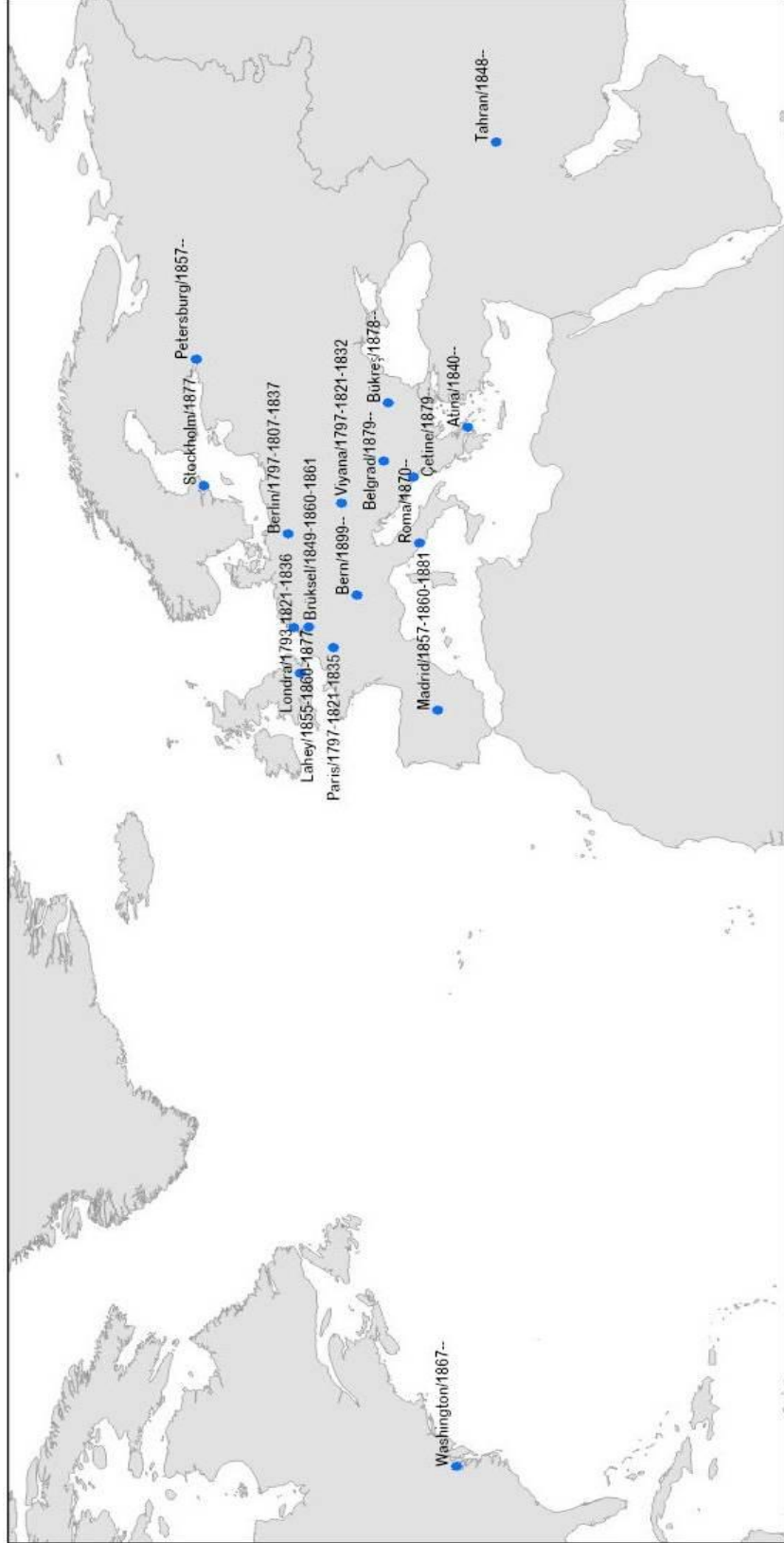
Anlaşıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında karşılıklı olarak elçilik ve konsolosluk açılması konusu II. Abdülhamid dönemi boyunca Japonya ve Osmanlı hükümetleri ile konuyu yakından takip eden Avrupa devletleri ve basın gündemine gelmeye devam etmişti. Yukarıda belirtildiği üzere iki devlet arasında resmi siyasi ilişkileri başlatacak olan antlaşmanın maddeleri üzerinde uzlaşmaya varılamaması sebebiyle bu dönemde her iki ülkede karşılıklı olarak elçilikler ve konsolosluklar açılmadı.

İlk defa açılan, yeniden çalışmaya başlayan ve statüsü değişen elçiliklere II. Abdülhamid döneminde elçilik teşkilatının geçirdiği değişim bu şekilde tamamlandı. Harita 3.1. bu dönemde faaliyette bulunan Osmanlı elçiliklerini ilk açılış, kapanış ve ikinci açılış tarihleriyle birlikte göstermektedir:

⁵⁹⁵ BOA, HR.SYS 2947/19 (21 Nisan 1907); BOA, Y.A.HUS 512/14 (5 Cemaziyelevvel 1325/16 Haziran 1907).

⁵⁹⁶ BOA, HR.TH 369/127 (5 Aralık 1908).

Harita 3.1. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Elçilikleri

3.3. Diplomatik İlişkilerde Kesintiler

II. Abdülhamid dönemi boyunca karşılıklı olarak resmi diplomatik ilişkilerin devam ettiği devletlerin sayısı on yediye çıkmıştı ve sefaretlar sistemli bir şekilde çalışmaya devam etmişti. Uzun II. Abdülhamid saltanatı devletin bu çalkantılı döneminde sıcak savaşın görece az yaşandığı bir dönemdi. Bu süreçte toplam iki savaş sebebiyle Osmanlı Devleti ve muhatap devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler kesilmişti. Bunlar dönemin hemen başındaki 1877-1878 Osmanlı-Rus ve 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşlarıydı.

Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettikten iki gün sonra 26 Nisan 1877'de İstanbul'daki maslahatgüzarı aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne ilettiği mesajda Osmanlı ile diplomatik ilişkileri kestğini ve İstanbul'daki sefaret mensuplarıyla tüm şehirlerdeki konsolosların ülkeden ayrılmasını emrettiğini bildirmişti.⁵⁹⁷ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler savaş hali sebebiyle durdurulduğu için bu dönemde her iki ülkenin topraklarında elçilik ve konsolosluk mevcut değildi. Savaş sonrası Osmanlı Devleti ve Rusya'nın dış temsilcilikleri karşılıklı olarak yeniden açılmıştır.⁵⁹⁸

Aynı şekilde 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle karşılıklı elçilikler ve konsolosluklar kapatılmış savaşın ardından faaliyete devam etmişti. Osmanlı tarafından Nisan 1897'de savaş ilan edilince İstanbul'daki Yunanistan elçiliği çalışanları ve İmparatorluğun diğer şehirlerinde görev yapan Yunan konsolosları ile Yunan vatandaşları sınır dışı edildi. Yunanistan'da bulunan Osmanlı şebkenderlerine de ülkeye dönmeleri emredildi. Aynı yılın aralık ayında antlaşma sağlanınca karşılıklı olarak elçi tayinleri gerçekleşti.⁵⁹⁹

Savaş dolayısıyla yaşanan diplomatik kesinti zararlara yol açabiliyordu. Yunanistan'da bulunan Osmanlı tebaasının haklarının korunması ve ticari işleriyle

⁵⁹⁷ BOA, HR.SYS 1239/24 (26.4.1877).

⁵⁹⁸ Bkz. Tablo 3.1, Tablo 3.2 ve Tablo 4.5.

⁵⁹⁹ Bkz. Tablo 3.1 ve Tablo 3.2. Metin Hülagü, **Osmanlı-Yunan Savaşı: Abdülhamid'in Zaferi**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2008, s. 95.

ilgilenilmesi ihtiyacıyla ilgili olarak buradaki Alman sefreti ve konsoloslarının tebaayı himaye etmesine karar verilmişti. Yunanistan'daki Alman konsolosların çoğunun Yunan vatandaşı olması sebebiyle Osmanlıların çıkarlarının gerektiği gibi korunmadığı için belli ölçüde zarar gördüğü bilinmektedir.⁶⁰⁰ Osmanlı topraklarında yaşayan Yunan tebaanın hakları ise Fransa, Rusya ve İngiltere konsolosları tarafından korunacaktı.⁶⁰¹

Diğer taraftan savaşlar veya antlaşmalar sonucu el değiştiren bölgelerde diplomatik temsilcilerle yerel idarecilerin yer değişimi söz konusu oluyordu. Örnek olarak 1878'de Batum ve Kars Rusya'nın eline geçtiğinde ve 1881'de Tesalya Berlin Antlaşması sonrası yapılan görüşmelerle Yunanistan'a bırakıldığında bu şehirlerdeki valiler yerlerini başşehbenderlere bırakmıştı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu 1897 Osmanlı-Yunan savaşında Yenişehir'i (Larissa) ele geçirdiğinde buradaki şehbender, şehrin askeri valisi olmuştu.⁶⁰²

3.4. II. Abdülhamid Döneminde Elçilik Kadroları

3.4.1. Elçiliklerde Sınıflandırma ve Kadrolarda Düzenleme

II. Abdülhamid döneminde hariciyenin yurtdışındaki elçilik teşkilatının genişlemiş olması sebebiyle düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. 1886'da yurtdışındaki elçilik kadrolarında görevlendirilecek memurların sayı ve unvanlarıyla ilgili sınırlandırmalar yapıldı ve sefaretler kategorilere ayrıldı. Bu yasal düzenlemeyle ortaelçilikler iş yükü oranlarına göre üç sınıfa ayrılmış, büyükelçi ve ortaelçiliklerin maiyetlerinde bulunacak görevliler ve sayıları kanunla belirlenmişti.⁶⁰³

Buna göre büyükelçiliklerde sefirin maiyeti bir müsteşar ve birinci, ikinci, üçüncü unvanlarına sahip üç katipten ibaret olacaktı. Bundan az sayıda personel

⁶⁰⁰ A.g.e., s. 97.

⁶⁰¹ A.g.e., s. 100.

⁶⁰² Kuneralp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle", s. 437.

⁶⁰³ İrade Tarihi: 7 Nisan 1886. Bkz. **Düstur**, 1/V, s. 462-463.

bulunduran büyükelçiliklerin ekonomik olarak imkan bulunca belirtilen sayıda memura ulaşması gerekiyordu.⁶⁰⁴

Ortaelçilikler ise iş yoğunlukları oranında kendi aralarında üç sınıfa ayrıldı. Atina, Bükreş ve Belgrad sefaretleri birinci, Çetine ve Washington sefaretleri ikinci ve Madrid, Brüksel, Stockholm ve Lahey sefaretleri üçüncü sınıf ortaelçilik olarak belirlendi. Birinci sınıf ortaelçiliklerin kadrosunda birinci, ikinci ve üçüncü katipler, ikinci sınıf ortaelçiliklerin kadrosunda bir başkatip ve bir ikinci katip, üçüncü sınıf elçiliklerin kadrosunda ise sadece bir katip bulundurulacaktı. İlgili dönemde bu düzenlemeye aykırı bulunan elçilik kadroları olduğu şekliyle bırakılacak, değişim döneminde atamalar yeni düzenleme çerçevesinde yapılacaktı.⁶⁰⁵ Elçilik kadrolarında yapılan bu düzenlemeden oluşan düzenlilik salnamelerden alınan verilerle oluşan tablolara yansımaktadır.⁶⁰⁶

Elçilik personelinin izin kullanma şartlarıyla ilgili düzenlemeler de bu dönemde gerçekleşmişti. 1884'ten itibaren şehbenderler için geçerli olan izinlerle ilgili kanun 1901'de sefaret müsteşarları, katipler ve sefaret maiyetinde görev yapan diğer memurlar için de geçerli hale getirildi.⁶⁰⁷

3.4.2. Elçiliklerde Uzman Memurlar: Ataşemiliterler ve Ataşenavaller

1886 yılında elçilik kadrolarında yapılan düzenlemede bahsedilen müsteşar ve katiplerden oluşan elçilik maiyetleri dışında II. Abdülhamid dönemi elçiliklerinde uzman diplomatik memurların giderek daha fazla yer aldığı görülmektedir. Askeriye ve denizcilik alanlarında uzmanlaşmış ataşemiliter (askeri ataşe) ve ataşenavaller (deniz ataşesi) bu dönemde elçiliklerde yaygınlaşarak öne çıkmıştı. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin muhatabı devletlerde askeri ve denizcilik alanlarında temsil

⁶⁰⁴ A.g.e.

⁶⁰⁵ A.g.e.

⁶⁰⁶ Bkz. Ek 9.

⁶⁰⁷ Düzenleme tarihi: 8 Temmuz 1901. Bkz. **Düster**, 1/VII, s. 699-700; **Düster**, Mütemmim, s. 213-214.

edilme gereksinimi karşılanmış oluyordu. Ayrıca diğer devletlerin elçiliklerindeki modern kadrolarla kurumsal anlamda uyum sağlanıyordu.

Avrupa’da 1850’lerden itibaren askeri istihbarat faaliyetinin de bürokratikleşmesiyle diplomatik temsilciliklerde elçilik personeli içinde ataşemiliter istihdamı başlamıştı. Osmanlı Devleti de bu modern uygulamayı benimseyerek 1864’ten itibaren elçiliklere ataşemiliter tayinine başladı. Diplomasi ve askeri faaliyetin kesiştiği bir görev alanına sahip olan ataşemiliterliğin amacı diplomatik temsilcilikler kanalıyla resmi olarak askeri bilgi ve istihbarat aktarımını sağlamaktı. Bu sayede daha önce elçilerin yaptığı askeri istihbaratı toplama ve aktarma işi bizzat asker personel tarafından daha profesyonel ve daha geniş kapsamlı olarak yapılabiliyordu. Elçilik personeli içinde sayılan ataşemiliterliğin II. Abdülhamid döneminde süreklilik ve yaygınlık kazandığı ve kurumsallaştığı görülmektedir.⁶⁰⁸

Osmanlı sefaretlerinde ilk defa 1864’te Paris sefaretine ataşemiliter tayin edilirken 1870’lerin ortalarından itibaren Londra, Tahran, Berlin, Viyana, Petersburg ve Brüksel’de ataşemiliter bulunuyordu. 1880’lerin sonlarında ise Atina, Karadağ, Çetine, Belgrad ve Bükreş sefaretlerinde ataşemiliter istihdamı tamamlanmıştı. 1887’de Madrid’de ataşemiliter bulunurken en geç olarak Washington’da 1898’de bir ataşemiliter görevlendirildi.⁶⁰⁹

Sefaretlerde ataşemiliterlerin bulundurulması süreklilik arz ediyordu. Salnamelerde elçilik kadrolarına dair listeler zaman zaman eksik bilgi vererek yanıltıcı olabilmektedir. Araştırmalar sonucu Belgrad sefaretinde 1888 yılından itibaren kısa bir dönem hariç daima ataşemiliter bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle Tahran ve Atina gibi askeri gelişmelerin yakından takip edilmesini gerektiren coğrafi olarak yakın merkezlerde ataşemiliter olmaması bir sorun olarak algılanıyor ve eksikliğin

⁶⁰⁸ Gültekin Yıldız, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde *Ataşemiliterliğin* İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, No: 17, Güz 2012, s. 239-265.

⁶⁰⁹ Yıldız, **a.g.m.**, s. 248-250. Belgrad sefaretine ataşemiliterliği için bkz. Jovo Miladinovic, “**Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 25-32. Bkz. Tablo 3.3, Tablo 3.4 ve Ek 9.

giderilmesi isteniyordu. Bazı sefaretlerde ikinci veya yardımcı ataşemiliterler görevlendiriliyordu.⁶¹⁰

Ataşemiliterlerin başlıca görevi askeri teknoloji ve taktikle ilgili istihbarat toplamaktı. Görev yaptıkları devletin “ordu mevcudu, güncel askerî düzenlemeler, askerî harekâtlar ya da olağandışı askerî hareketlilikler, bu orduların envanterlerinde bulunan silahlar ile satın alacakları ya da yeni geliştirdikleri silah ve teçhizatlar, askerî talimler ve katıldıkları manevralar (tatbikatlar) yanında, ilgili devletin iç siyasi gelişmeler”ini raporlarla merkeze bildiriyorlardı. Görev alanları orduları ve savaş hazırlıklarını gözlemek için seyahat etmeyi de kapsıyordu. Bilgi edindikleri kaynaklar ise basın, izlemek üzere hazır buldukları askeri manevralar, seyahatlerdeki gözlemleri ve ilişki kurdukları kişilerdi.⁶¹¹

Ataşemiliterler tarafından hazırlanan raporlar Seraskerliğe gönderiliyor buradan da II. Abdülhamid’e sunuluyordu. II. Abdülhamid gerekli gördüğü durumlarda bilgi toplamaları için bizzat ataşemiliterlere emir gönderebiliyordu. Örnek olarak Bulgaristan veya Sırbistan’da savaş hazırlıkları ve silah alımlarıyla ve bunların tehdit oluşturup oluşturmadığı ile ilgili bilgiler istemişti. II. Abdülhamid iktidarına muhalif oluşumların takibi görevi 1890’lardan itibaren elçiler gibi kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak ataşemiliterlere de verilmişti. 1892’de ataşemiliterlerden buldukları ülkede askeri öğrenim gören öğrencilerin sürekli olarak gözetim altında tutulması istendi.⁶¹² Yıldız Arşivi Elçilik, Şehbenderlik, Ataşemiliterlik fonunda bulunan ve ataşemiliterler tarafından doğrudan padişaha gönderilen raporlar bu dönemde padişahın ataşemiliterlerle doğrudan iletişimini ortaya koymaktadır.⁶¹³

Sefaretlerde ataşemiliterlerin görevlendirilmesinden sonra denizcilik konusunda uzman ataşenavaller de diplomatik personel arasına girmişti. Abdülhamid’in saltanatından birkaç yıl önce başlatılan bu uygulamada ilk olarak

⁶¹⁰ Miladinovic, **a.g.t.**, s. 25-26; Yıldız, **a.g.m.**, s. 250-251; 256-257.

⁶¹¹ Yıldız, **a.g.m.**, s. 252-254.

⁶¹² **A.g.m.**, s. 255-256.

⁶¹³ Örnek belgeler için bkz. **BOA, Y.PRK.EŞA** 8/10 (10 Zilhicce 1305); **BOA, Y.PRK.EŞA** 13/46 (29 Ramazan 1308); **BOA, Y.PRK.EŞA** 11/95 (21 Muharrem 1308); **BOA, Y.PRK.EŞA** 2/14 (29 Rebiülahir 1297).

1873'te Londra sefaretinde donanmanın ihtiyaclarının tedarikiyle ilgilenmek üzere ataşenaval görevlendirilmişti. Ataşenaval istihdamının sistemli bir hale getirilmesi 1883'te alınan bir kararla Paris, Roma, Berlin, Petersburg, Washington, Viyana ve Atina sefaretlerine Bahriye Nezareti'ne bağlı ataşenavaller gönderilmesiyle II. Abdülhamid döneminde oldu. Ataşenavallerden istenen donanmanın güçlendirilmesi için gerekli alımların yapılmasıydı. Bununla birlikte buldukları ülkede denizcilik alanındaki gelişmeleri istihbarat raporları halinde bildirmeleri isteniyordu. Özellikle Osmanlı Devleti ile yakın savaş ihtimali bulunan ve donanmalarıyla ilgili duyuların alındığı Yunanistan ve Rusya'da denizcilikle ilgili gelişmeler bir an önce haber verilmeliydi. II. Abdülhamid saltanatının son yıllarında ekonomik sebeplerle ataşenaval tayininde duraklamalar yaşandı.⁶¹⁴

3.4.3. Elçilik Kadrolarında Diğer Memurlar

Elçilik kadrolarında adı geçen personelden başka ihtiyaca göre başka memurlar da bulunuyordu. Elçilikler bünyesinde ayrıca şehbenderlerin görevine benzer bir görev yapan kaçıllar memurları bulunuyordu. Özellikle konsolosluk antlaşması henüz yapılmadığı için Osmanlı tebaasının resmi işleriyle ilgilenecek şehbenderlerin bulunmadığı devletlerde elçiliklerde kaçıllar bulundurulması gerekiyordu. Örnek olarak 1882'de bu gerekçeyle Belgrad ve Bükreş sefaretlerine hesap işleriyle de ilgilenmesi için kaçıllar atanmıştı.⁶¹⁵

İhtiyaç durumuna göre sefaretlerde hukuk müşaviri de bulunduruluyordu. Salnamelerde yer almasa da örnek olarak Belgrad sefaretinde 1895'te görev yapan bir hukuk müşaviri bulunmaktaydı.⁶¹⁶

Elçilik kadrolarında bir yenilik olarak bu dönemde imamların diplomatik personel arasında istihdam edildiği görülmektedir. Şubat 1891'de II. Abdülhamid'in emriyle bir İslam ülkesi olan İran'daki Tahran sefaretini hariç diğer tüm büyükelçiliklere

⁶¹⁴ Aydın Çakmak, Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallik", **Tarih Dergisi**, No: 66, İstanbul, 2017, s. 79-82, 87.

⁶¹⁵ **BOA**, **İ.HR** 285/17774 (28 Safer 1299/19 Ocak 1882); **BOA**, **İ.HR** 319/20511 (11 Muharrem 1308/27 Ağustos 1890). Ayrıca bkz. Ek 9.

⁶¹⁶ **BOA**, **BEO** 591/44263 lef 1 (29 Ramazan 1312/26 Mart 1895).

Meşihat makamının seçeceği imamların tayin edilmesine karar verildi. Padişahın bu kararında Viyana sefiri Sadullah Paşa'nın Ocak 1891'deki intiharının ardından cenazeye ilgili dini görevleri yerine getirecek imam bulunamamasının etkili olduğu söylenmektedir. İmamların görev sürelerinin bir yıl olması ve Padişahın onayıyla atanmaları istenmiştir. Uygulamada II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar görevde kalmışlardır.⁶¹⁷

Hariciye Nezareti Salnamelerinin yayımlandığı dört yılda Osmanlı elçilik kadrolarında misyon şefi olan elçiler ve katipler dışında görev yapan personel Tablo 3.3.'te gösterilmiştir⁶¹⁸:

Tablo 3.3. II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları:

	1885	1888	1900	1902
Berlin	fahri ataşe, ataşenaval	ataşemiliter	ataşemiliter, imam	ataşemiliter, ataşemiliter, imam
Paris	ataşemiliter, ataşe, ataşenaval	ataşemiliter, kaçırlar	fahri ataşe, imam	imam
Petersburg	ataşemiliter, ataşenaval	ataşemiliter, ataşenaval	ataşemiliter, ataşemiliter yardımcısı, imam, başkatip aynı zamanda şebender	ataşemiliter, ataşemiliter muavini, imam
Roma	ataşenaval	ataşemiliter	ataşemiliter, imam, doktor	ataşemiliter, ataşemiliter muavini, ataşemiliter muavini, imam

⁶¹⁷ Musa Kılıç, sefaretlere imam tayiniyle ilgili araştırmaların Sadullah Paşa'nın vefatından dört ay önce başladığını ve sefaretlerden konuyla ilgili görüş alındığını yazmaktadır. Gelen olumsuz görüşlerin çokluğuna rağmen imam tayini kararı Padişahın isteği doğrultusunda Meclis-i Vükela'da alınmıştır: Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamları", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: VII, No: 16, Mart 2016, s. 764-769. Bkz. Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 161, 166. Bkz. Tablo 3.3.

⁶¹⁸ **1301 S.N.H.**, s. 214-221; **1306 S.N.H.** s. 187-194; **1318 S.N.H.**, s.178-182; **1320 S.N.H.**, s. 66-71. Devlet salnamelerinden II. Abdülhamid dönemine ait tüm yıllar için elde edilen elçilik kadroları tabloları için bkz. Ek. 9. Lahey ve Stockholm sefaretlerinde misyon şefi olan elçi ve katipler dışında personel bulunmadığı için tabloda yer almamıştır.

Londra	ataşenaval ataşenaval	ataşenaval	imam	ataşenaval, imam
Viyana	Ataşe	ataşemiliter	ataşemiliter, imam, doktor, ticaret ataşesi	ataşemiliter, ataşemiliter muavini, imam, doktor, ticaret ataşesi
Tahran	tercüman	ikinci katip aynı zamanda kañçılar	Farsça katip, ataşemiliter	başkatip aynı zamanda sefaret başşehbenderi, ataşemiliter, sefaret münşisi
Atina	ataşenaval	ataşemiliter, ataşenaval, kañçılar		kañçılar, ataşemiliter
Çetine	ataşemiliter aynı zamanda Türkçe katibi			
Madrid	tercüman		ataşemiliter	ataşemiliter, ataşemiliter, maiyyet memuru
Washington	ataşenaval	ataşemiliter	ikinci katip aynı zamanda New York şehbender vekili, New York başşehbenderi aynı zamanda ataşemiliter	ikinci katip aynı zamanda New York şehbender vekili, ataşemiliter aynı zamanda New York başşehbenderi
Brüksel		ataşemiliter		kañçılar, ataşemiliter
Bükreş		ataşemiliter, geçici tercüman aynı zamanda kañçılar	ataşemiliter	ataşemiliter, ataşemiliter
Belgrad		üçüncü katip aynı zamanda kañçılar, ataşemiliter	üçüncü katip aynı zamanda şehbender, ataşemiliter	üçüncü katip aynı zamanda şehbender, ataşemiliter
Brüksel ve Bern			ataşemiliter	

1879 tarihli bir arşiv belgesine göre ilgili yılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkelerde bulunan elçilikleri ve bu elçilik kadrolarında katipler dışındaki personel aşağıdaki şekildedir.⁶¹⁹:

Tablo 3.4. 1879 Tarihli Bir Belgede Elçilik Kadroları:

Londra sefareti	Büyükelçi, Müsteşar, Ataşemiliter
Paris sefareti	Müsteşar ve Maslahatgüzar, Ataşemiliter, Ataşemiliter, Ataşe, Ataşe, Kañılar
Viyana sefareti	Büyükelçi, Müsteşar, Ataşemiliter
Berlin sefareti	Büyükelçi, Ataşemiliter, Ataşe
Petersburg Sefareti	Büyükelçi, Ataşe
Tahran Sefareti	Büyükelçi, Ataşemiliter
Roma Sefareti	Ortaelçi
Atina Sefareti	Maslahatgüzar
Bükreş Sefareti	Ortaelçi
Belgrad Sefareti	Ortaelçi
Çetine Sefareti	Ortaelçi
Brüksel Sefareti	Ortaelçi
Stockholm ve Lahey sefareti	Ortaelçi

⁶¹⁹ BOA, Y.PRK.HR 4/89 (1296/1878-1879).

3.4.4. Elçilik Kariyeri: Atamalarda Profesyonellik ve Şahsilik (/Patrimonyalizm)

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı hariciyesinde profesyonelleşmenin bir göstergesi atama ve terfilerin daha düzenli ve standart hale gelmesiydi. Elçiliklerde göreve yeni başlayan bir memur önce üçüncü katip oluyor sonrasında memuriyet belli bir kariyer çizgisinde devam ediyordu. Birinci katipliğe yükselenler bundan sonra Balkan ülkelerinin başkentlerinde elçilik görevine veya Batı Avrupa devletlerinde büyükelçiliklerin müsteşarlığına atanıyor ve ardından büyükelçilik görevlerine getiriliyorlardı.⁶²⁰ Bununla birlikte genel hatlarıyla bu şekilde tespit edilen kariyer çizgisi ile standart ve düzenli atamalar bürokrasinin alt kademelerinde geçerli olurken, üst kademe atamalarında padişahın şahsi ilişkileri etkili oluyordu.⁶²¹

Atamalarda dikkat çekici bir örnek olarak bu dönemde kayda değer sayıdaki diplomatlık makamının hariciye yerine askeriye kökenli memurlara havale edildiği görülür. Bunlardan Hüseyin Hüsnü Paşa 1888’de Çetine’de bir yıl elçilikten sonra 1889-1908 arasında Petersburg büyükelçiliği, Saraylızade Ahmed Tevfik Paşa 1889’dan itibaren Çetine ve Belgrad elçiliği ve 1897’den 1908’e kadar Berlin büyükelçiliği, Keçecizade İzzet Fuad Paşa 1900-1908 arasında Madrid elçiliği, İbrahim Fethi Paşa 1897-1908 arasında Belgrad elçiliği, Şerif Paşa 1898-1908 arasında Stockholm elçiliği ve Ahmed Fevzi Paşa 1891-1908 arasında Çetine elçiliği yapmıştı.⁶²²

Abdülhamid’in, saltanatının son yıllarında güvenini kazanan isimleri hariciye memuru olmadıkları halde üst düzey diplomatik görevlere atamaktan geri durmadığını gösteren örnekler de vardır. Padişah, güvendiği ve İstanbul’daki elçilerle irtibatını sağlayan isimlerden olan Necip Melhame’yi elçi tayin etmek istemişti. Kendisi adına

⁶²⁰ Doğan Gürpınar, **Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History**, Londra, I.B. Tauris, 2014, s. 77.

⁶²¹ **A.g.e.**, s. 91-92.

⁶²² Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, s. 56, 61, 80, 82, 86, 123. Osmanlı diplomasisinde “Paşa” unvanıyla görev yapan elçilerin sayısı azdı ve II. Abdülhamid döneminde de bu durum değişmemişti: Olivier Bouquet, **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 172.

daha önce Paris büyükelçiliğinde Jön Türklere karşı takibatı yönetmiş olan Necip Melhame'yi önce Paris daha sonra da Londra'ya büyükelçi olarak görevlendirmek istemişse de bu girişimler Melhame'nin Fransız ve İngiliz karşıtı olduğu gerekçesiyle ilgili devletler tarafından engellenmişti. Diğer yandan İstanbul'daki İngiliz diplomatlar 1907'de yine Abdülhamid'e yakın isimlerden Necip Melhame'nin kardeşi Selim Melhame'nin Roma büyükelçiliğinde görevlendirilme ihtimalinden endişe ediyordu. Aynı yıl İtalya'nın Libya'daki sömürge icraatlarıyla ilgili önemli bir *ad hoc* elçilik göreviyle Roma'ya gönderilmiş olması sebebiyle bu çıkarımı yapmışlardı.⁶²³

3.5. Elçilerin Görev Alanları

II. Abdülhamid dönemi diplomaside karar alma sürecinin giderek daha fazla padişahın elinde toplandığı ve saray danışmanları ve mabeyncilerin faal olduğu bir süreçte gerçekleştiği için bu dönemde görevdeki elçilerin dış politika üretiminde önemli bir rolleri olmadığı bilinmektedir. Özellikle Tanzimat dönemindeki etkili ve faal diplomatlar atmosferiyle karşılaştırıldığında bu dönemin diplomatik pratiklerinin farklı olduğu açıktır. Bununla birlikte elçilerin hem modern dönem elçilerinden beklenen rutin görevlerine devam ettikleri hem de II. Abdülhamid dönemine has yeni fonksiyonlar kazandıkları görülmektedir. Merkezle irtibatları ve iletişim biçimleri de farklılaşmış bu çerçevede duruma göre hem Babıali hem de Saraya ayrı ayrı rapor verme zorunluluğu olan memurlar olmuşlardı.

3.5.1. Padişahla Doğrudan İletişimde Elçiler ve Faaliyetleri

Abdülhamid dönemi dış temsilcileri diğer dönemlerden farklı olarak merkezde Hariciye Nezareti'nin yani Babıali'nin yanında doğrudan Saray ile de iletişim kuruyorlardı. Konunun içeriğine göre telgraf veya yazılarını Hariciye Nezareti'ne veya Yıldız Sarayı Mabeyn başkitabetine gönderiyorlardı.

Bu dönemin özelliği olarak doğrudan Abdülhamid ile yapılan bu yazışmaların Osmanlı Arşivi'nde bulunduğu Yıldız Perakende Evrakı içinde "Elçilik, Şehbenderlik,

⁶²³ Hanssen, *a.g.m.*, s. 25-48, s. 37-39.

Ataşemiliterlik” fonunda yapılan taramada dönemin dış temsilcilerinin görev alanlarına dair bilgi edinilmekte ve ne tür görevlerle ilgili doğrudan Padişahla iletişim kurdukları görülebilmektedir. Yabancı devlet başkentlerinde bulunan elçilerin II. Abdülhamid’e doğrudan rapor ettikleri diplomatik faaliyetlerin öne çıkanları aşağıda belirtilmiştir:

* **Devlet yetkilileriyle mülakatlar:** İmparatorlar, krallar, prensler, diğer hanedan üyeleri, devlet/hükümet başkanları ve dışişleri bakanları ve diğer bakanlarla, gündemin iki devlet arası ilişkiler ve uluslararası siyaset olduğu görüşmeler elçilerin mutlak faaliyetlerindendi. Görüşmelerde Mısır, Girit, Makedonya, Bulgaristan, Doğu Rumeli meseleleriyle yurtdışındaki Ermeni örgütlenmeleri ve faaliyetleri öne çıkan konulardı. Görev yaptıkları devlet yöneticilerinin kendi diplomatlarıyla veya başka devletlerin diplomatlarıyla yaptıkları görüşmeleri de rapor ediyorlardı.⁶²⁴

* **Diğer elçilerle iletişim:** Görev yaptıkları başkentlerde bulunan yabancı devletlerin elçileriyle görüşüyorlar ve konuşulanları padişaha bildiriyorlardı.⁶²⁵

* **Diğer elçilerin faaliyetleri:** Buldukları ülkede diğer devletlerin elçilerinin faaliyetlerini ve krallar, prensler ve devlet adamlarıyla görüşmelerini takip ediyor ve bunlarla ilgili istihbaratı ve izlenimlerini padişaha doğrudan rapor ediyorlardı.⁶²⁶

⁶²⁴ Bkz. **BOA, YPRK.EŞA 27/4** (15 Zilhicce 1314); **BOA, YPRK.EŞA 25/91** (28 Şaban 1314); **BOA, YPRK.EŞA 24/75** (3 Muharrem 1314); **BOA, YPRK.EŞA 24/25** (29 Şevval 1313); **BOA, YPRK.EŞA 23/66** (2 Şaban 1313); **BOA, YPRK.EŞA 23/21** (17 Cemaziyevvel 1313); **BOA, YPRK.EŞA 23/49** (29 Cemaziyelahir 1313); **BOA, YPRK.EŞA 23/5** (5 Cemaziyevvel 1313); **BOA, YPRK.EŞA 22/37** (13 Safer 1313); **BOA, YPRK.EŞA 21/11** (1 Şaban 1312); **BOA, YPRK.EŞA 20/81** (28 Cemaziyevvel 1312); **BOA, YPRK.EŞA 19/94** (25 Zilhicce 1311); **BOA, YPRK.EŞA 6/58** (22 Recep 1304); **BOA, YPRK.EŞA 11/104** (15 Zilhicce 1307); **BOA, YPRK.EŞA 1/56** (8 Recep 1296); **BOA, YPRK.EŞA 1/49** (4 Rebiülahir 1296). Bu çerçevede görev yaptıkları ülkeye ziyaret amacıyla gelen yabancı devlet yöneticileriyle görüşme fırsatlarını da değerlendiriyorlardı. Örnek olarak Salih Münir Paşa'nın Fransa'da İran Şahı ile görüşmüştü. Bkz. Salih Münir Paşa [Çorlu], **Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları**, Ed. Ali Birinci, Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s. 356-358.

⁶²⁵ Bkz. **BOA, YPRK.EŞA 10/67** (24 Cemaziyelahir 1307); **BOA, YPRK.EŞA 6/40** (29 Cemaziyevvel 1304); **BOA, YPRK.EŞA 6/51** (13 Cemaziyelahir 1304); **6/69** (20 Şaban 1304); **BOA, YPRK.EŞA 7/38** (26 Rebiülahir 1305); **BOA, YPRK.EŞA 24/21** (19 Şevval 1313). Bir başka örnek için bkz. [Çorlu], **a.g.e.**, s. 253-255.

⁶²⁶ Bkz. **BOA, YPRK.EŞA 28/51** (3 Recep 1315); **BOA, YPRK.EŞA 10/6** (19 Muharrem 1307); **BOA, YPRK.EŞA 14/63** (28 Safer 1309); **BOA, YPRK.EŞA 11/105** (22 Zilhicce 1307).

* **Haberalma ve istihbarat faaliyeti:** Elçilerin en temel görevlerinden olan haber alma ve istihbarat faaliyetine dair sefaretlerden her konuda doğrudan Yıldız sarayına raporlar gönderiliyordu.⁶²⁷

* **Basın takibi:** Yabancı basında Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan haberlerin bir kopyasını Padişaha iletiyorlardı.⁶²⁸

* **Özel günleri kutlama:** Görev yaptıkları ülkelerde kral veya devlet başkanlarının yılbaşı, hükümdarın doğum günü, bayramlar veya diğer özel günlerde verdikleri davetlere ve ziyafetlere katılıyorlar, kendileri sefarethanelerde verdikleri davetlerde onları ağırlıyorlardı. Resmigeçitlere davetli olarak katılıyorlar, hükümdarlar arasında doğum günü kutlamaları veya sağlıkla ilgili nezaket mesajlarını iletiyorlardı.⁶²⁹

* **Siparişlerin temini:** II. Abdülhamid yabancı ülkelerden getirtmek istediği ürünleri elçileri aracılığıyla satın alıyordu. Elçilerin ilgilendiği bu siparişler egzotik bitki ve hayvanlar, atlar, kuşlar⁶³⁰, kurgu eserler, müzik aletleri, sigara gibi Abdülhamid'in özel ilgilerine dair olabiliyordu.⁶³¹

⁶²⁷ Bkz. BOA, YPRK.EŞA 1/62 (12 Ramazan 1296); BOA, YPRK.EŞA 1/64 (26 Ramazan 1296); BOA, YPRK.EŞA 12/47 (8 Rebiülahir 1308); BOA, YPRK.EŞA 18/67 (19 Rebiülevvel 1311); BOA, YPRK.EŞA 1/15 (26 Şevval 1294); BOA, YPRK.EŞA 1/26 (12 Şaban 1295); BOA, YPRK.EŞA 2/13 (17 Rebiülahir 1297).

⁶²⁸ Bkz. BOA, YPRK.EŞA 22/29 (2 Safer 1313); BOA, YPRK.EŞA 21/14 (10 Şaban 1312); BOA, YPRK.EŞA 23/4 (4 Cemaziyelevvel 1313); BOA, YPRK.EŞA 1/18 (28 Zilkade 1294).

⁶²⁹ Bkz. BOA, YPRK.EŞA 28/69 (19 Şaban 1315); BOA, YPRK.EŞA 28/65 (7 Şaban 1315); BOA, YPRK.EŞA 19/31 (21 Şaban 1311); BOA, YPRK.EŞA 19/10 (2 Recep 1311); BOA, YPRK.EŞA 18/10 (29 Zilhicce 1310); BOA, YPRK.EŞA 9/103 (25 Zilhicce 1306); BOA, YPRK.EŞA 8/82 (12 Cemaziyelevvel 1306); BOA, YPRK.EŞA 7/66 (27 Şaban 1305); BOA, YPRK.EŞA 52/44 (5 Rebülahir 1326); BOA, YPRK.EŞA 30/13 (8 Muharrem 1316); BOA, YPRK.EŞA 16/23 (19 Muharrem 1310); BOA, YPRK.EŞA 12/66 (20 Cemaziyelevvel 1308); BOA, YPRK.EŞA 13/39 (7 Ramazan 1308); BOA, YPRK.EŞA 1/48 (4 Rebiülahir 1296); BOA, YPRK.EŞA 10/45 (8 Cemaziyelevvel 1307); BOA, YPRK.EŞA 10/97 (17 Şaban 1307).

⁶³⁰ II. Abdülhamid, dönemin Avrupalı kraliyet aileleri gibi sarayda hayvanat bahçesi bulundurma modasına uymuştu. Bahçenin zenginleştirilmesi için dış temsilcileri, elçiler ve şebenderleri görevlendiriyordu: Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 20. Bu konuyla ilgili olarak Hindistan ve Endonezya'da bulunan şebenderler de faaldiler. Bkz. Diren Çakılcı, Emirhan Berberoğlu, "II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Türler", **Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C: IV, No: 12, 2017, s. 178-202.

⁶³¹ Bkz. BOA, YPRK.EŞA 9/17 (9 Recep 1306); BOA, YPRK.EŞA 9/22 (23 Recep 1306); BOA, YPRK.EŞA 8/15 (21 Zilhicce 1305); BOA, YPRK.EŞA 7/70 (6 Ramazan 1305); BOA, YPRK.EŞA

3.5.2. Elçilerin Siyasi Görevleri

Daimi elçiliklerin kurulduğu dönemden beri elçiler için resmi olarak tanımlanan ilk görev buldukları ülkede temsil ettikleri ülkenin çıkarlarını savunacak şekilde ilişkiler kurmak, siyasi temsil ve iletişim yoluyla kendi ülkelerinin lehine sonuçlar elde etmek, dış politikada sorunların barışçıl çözümü için ve iki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmaktı. Dış politikanın geliştirilmesinde iplerin II. Abdülhamid'in elinde olduğu bu dönemde de elçiler bu mutat faaliyete devam etmişlerdi. Bununla birlikte İmparatorluğun uluslararası arenada en çok baskı aldığı bu dönemde elde edilen sonuçların ne derece bu elçilerin faaliyetine bağlı olduğu tartışma konusudur.

Siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde Hariciye Nezareti'nin direktifiyle Osmanlı tezlerini savunmak için elçilerin faal oldukları görülür. Örnek olarak, Paris büyükelçisi Mahmud Esad Bey/Paşa 1880'ler boyunca Fransa'nın Tunus'u ve İngilizlerin Mısır'ı işgali konularıyla ilgilenmiş, Osmanlı çıkarlarını koruma çerçevesinde devlet adamlarıyla görüşmüş ve gelişmeleri takip etmişti.⁶³²

1897 Osmanlı-Yunan savaşı öncesinde Osmanlı toprak bütünlüğünün tehlikeye girdiği Girit krizi konusunda diplomasi aracını kullanarak daha az maliyetle sonuç almak isteyen Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden Avrupa'daki elçilere sıkça gönderilen sirkülerle elçilerin çalışmasını organize etmeye çalışıyordu. Elçiler görev yaptıkları devletlerde Avrupalı devlet yöneticileriyle sorunun çözümü için görüşmeler yapıyorlar ve yerel basından konuyla ilgili bilgi paylaşımında bulunuyorlardı.⁶³³

7/62 (25 Şaban 1305); **BOA, YPRK.EŞA** 50/18 (20 Muharrem 1325); **BOA, YPRK.EŞA** 31/40 (26 Rebiülahir 1316); **BOA, YPRK.EŞA** 32/20 (26 Şevval 1316); **BOA, YPRK.EŞA** 32/32 (12 Zilkade 1316). Kızı Ayşe Sultan'ın belirttiğine göre II. Abdülhamid'in kıyafetlerini büyükelçi Münir Paşa Paris'te yaptırıp İstanbul'a gönderiyordu. Bkz. Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 16.

⁶³² Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 5, Bahar 2015, s. 43-44.

⁶³³ Şenişik, **a.g.t.**, s. 170-171, 185-188, 192, 198, 214-215, 227, 289 ve b.a.

Elçilerin çabasının siyasi faaliyetlerde olumlu katkı yaptığına dair ilgili dönemlerde yorumlar yapılmıştır. 1895'te Berlin'de yayımlanan bir gazetede yazıda Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın Ermeni meselesiyle ilgili görüş birliği içinde olması Petersburg büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurduğu dostluk ve güvene dayalı ilişkilere bağlanmıştır.⁶³⁴

3.5.3. Elçilerin Muhalifleri Takibi: Jön Türkler ve Ermeniler

II. Abdülhamid dönemi elçilerinin en çok bilinen görevlerinden biri muhaliflerin takibi ve faaliyetleriyle ilgili istihbarat toplanmasıydı. İçte gelişen siyasi muhalefetin engellenmesiyle burada barınamayan Abdülhamid aleyhtarı Jön Türkler ve ayrılıkçı Ermeni gruplar Avrupa'da ve ABD'de faaliyetlerini sürdürmüşler ve burada Abdülhamid'in resmi temsilcileri olarak elçilerin görüş ve sorumluluk alanına girmişlerdi. Muhalif faaliyetlerin engellenmesi konusunu en önemli güvenlik meselesi olarak padişah elçilerden en çok bu konuda performans bekliyordu. Yapmaları gereken bu kişi ve grupları takip etmek, çeşitli şekillerde faaliyetlerini önlemek veya vazgeçirmek için çeşitli yollara başvuruyordu.

Elçilerin takip ettiği muhaliflerin çok büyük bir bölümü özellikle 1890'ların başlarından itibaren Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan ve Abdülhamid'in tehdit algılamasında üst sıradaki bir muhalif oluşum olarak Jön Türklerdi. Elçiler Jön Türkler ile ilgili haberleri merkeze ulaştırmanın ve karşı-propaganda yöntemlerinin yanında görev yaptıkları devlet yöneticileriyle temasa geçerek sınır dışı edilmelerine ve faaliyetlerinin engellenmesine çalışıyorlardı. Elçilerin çok bilinen bir diğer yöntemleri de muhalifleri ve özellikle Jön Türkleri, üzerinde anlaştıkları bir meblağ üzerinden ödeme yaparak ve resmi görev teklif ederek Abdülhamid karşıtı çalışmalarından vazgeçirmektir.⁶³⁵

⁶³⁴ Yakup Karataş, "Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi", *Turkish Studies*, C: VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 384.

⁶³⁵ Bkz. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s. 69-70; M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Jön Türk meselesiyle ilgilenme konusunda en faal olan sefaret, en fazla buldukları yer olan Paris'teki sefaretiydi. Bunun dışında Londra, Brüksel, Berlin, Stockholm, Roma, Bükreş sefirleri de bu konuda faaldiler. Özellikle ülkeden ülkeye geçerek muhalefete devam eden Ahmed Rıza ve Mahmud Celaleddin Paşa gibi önde gelen isimler elçiler tarafından takip ediliyor ve engellenmeleri ve sınır dışı edilmeleri için hükümet yetkililerine başvuruyorlardı.⁶³⁶

Muhaliflerin takibiyle ilgili dikkat çeken bir örnek Rotterdam başşehbenderi yani bir hariciye memuru olarak muhalif mizah yapan Davul gazetesini çıkardığı anlaşılan Ali Nuri ve eşi Hayriye Hanım'ın faaliyetlerinin 1900'lerin ilk yıllarında farklı Avrupa şehirlerinde Londra, Brüksel, Stockholm elçileri tarafından takip edilmesi, kontrol altına alınmaya çalışılması ve merkeze bilgi verilmesiydi.⁶³⁷

Yine 1890'ların başından itibaren Ermenilerin Batı ülkelerine yoğun bir şekilde göç etmesi ve yerleştikleri yerlerde ayrılıkçı propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinde bulunması II. Abdülhamid'i alarma geçirmişti. Bu dönemin diplomatları görev yaptıkları bölgelerdeki Ermenileri ve her türlü faaliyetlerini takip etme, ayrıntılı olarak merkeze rapor etme ve Ermeni olaylarıyla ilgili göç eden Ermenilerin buralarda yaptıkları yayınlara karşı Osmanlı Devleti'nin resmi açıklamalarıyla ilgili yetkilileri ve kamuoyunu bilgilendirme gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı.⁶³⁸

⁶³⁶ Hanoğlu, **The Young Turks in Opposition**, s. 49, 80, 99, 113, 118, 122, 129, 175; Taner Aslan, "II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme", **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, C: I, s. 118-119. Ahmed Rıza ve Cemil (Topuzlu) gibi muhalif isimlerin Avrupa'daki elçiler tarafından denetim altında tutulduğuyla ilgili döneme dair anlatılar için bkz. Ahmed Rıza Bey, **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 19; Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 278.

⁶³⁷ Adil Baktaya, **Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi**, İstanbul, H2O Kitap, 2016, s. 52-57, 63-64, 72-73, 76-80, 86-87. Ayrıca bkz. Evren Küçük, "Osmanlı Hariciyesi'nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi", **OTAM**, No: 43, Bahar 2018, s. 109-140.

⁶³⁸ Örnek olarak 1895'te Erzinan'da Ermenilerle Osmanlı güvenlik güçleri arasında yaşanan olayla ilgili yapılan yayınlara karşı bilgilendirme yapmak hususunda Avrupa'daki elçilerin Hariciye Nezareti ile yazışmaları için bkz. Türkan Erbenği, Emin Kutluğ (Ed.), **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005, s. 123-165. Osmanlı dış temsilcilerinin Hariciye Nezareti ile Ermeni meselesiyle ilgili yazışmalarını içeren çok sayıda belge yayınlanmıştır. Bkz. Bilal N. Şimşir, **Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985,1989, 1999, 4 cilt.

Ermenilerin takibiyle ilgili çalışmalarıyla öne çıkan sefaret göçerle birlikte Ermeni nüfusunun en yoğun şekilde bulunduğu ve Ermeni tezlerinin üst düzeyde destek gördüğü devletlerden biri olarak ABD’de bulunan Washington sefaretiydi. Bu konuda en çok da bu hareketli dönemin önemli bir bölümünde görevde olan Aleksandr Mavroyeni Bey ve Ali Ferruh Bey faal olmuşlardı.⁶³⁹ Bununla birlikte Londra’daki Osmanlı büyükelçileri de aynı faaliyetleri sürdürmüşlerdi.⁶⁴⁰

Abdülhamid’in şüpheli kişiliği ve konuyla ilgili üst düzey tehdit algılaması sebebiyle elçiler saraydan kendilerine iletilen ve görev yaptıkları yerde Ermeni “komita” örgütlenmelerine dair gerçek olma ihtimali çok düşük olan jurnalleri bile emir gereği araştırmak ve sonuçları bildirmek zorundaydılar.⁶⁴¹

3.5.4. Elçilerin Basını Takibi

Diplomatların her dönemde temel görevlerinden biri buldukları ülkelerde her türlü basın ve yayın faaliyetini takip etmek ve merkeze rapor etmektir. Bu sayede dış politika konularında istihbarat edinecekleri bir mecra olarak basından üst düzeyde yararlanılıyordu. Bu takibin bir diğer amacı da aleyhte yazılan ya da “zararlı” görülen yazılarla ilgili gerekli tepkinin verilmesini sağlamaktı.

II. Abdülhamid yabancı basının Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir baskı unsuru olarak son derece profesyonelce kullanıldığı bu dönemde bu baskının bertaraf edilmesini çok önemsiyordu. Bu sebeple onun elçileri ve elçilik görevlilerinin mesailerinin büyük bir bölümünü basın takibi oluşturuyordu. Yabancı devletlerin

⁶³⁹ Konstantina Andrianopoulou, “Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 61; David Gutman, “Migrants, Revolutionaries, and Spies: Surveillance, Politics, and Ottoman Identity in the United States”, *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Ed. Christine Isom, Verhaaren-Kent F. Schull, Indiana, Indiana University Press, 2016, s. 286-294. Ayrıca bkz. Bilal N. Şimşir, “Washington’daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi (1887-1896)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, No: IV, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, s. 32-54; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 241.

⁶⁴⁰ İnanç Meriç Koç, “Osmanlı Devleti’nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri”, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010, s. 41-42, 164-213, 228-241, 288-294.

⁶⁴¹ [Çorlu], *a.g.e.*, s. 461-462.

yayın organlarının yanında Jön Türk ve Ermeni muhalefetine yayın faaliyetleriyle geniş kitlelere ulaştırılmasını engellemek için de Abdülhamid yurtdışındaki diplomatları aracılığıyla sürekli bir çaba içine girmişti. Elçiler buldukları ülkede basını dikkatle takip ederek Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konulardaki haberleri düzenli olarak Hariciye Nezareti ve padişaha rapor ediyorlardı.⁶⁴²

Elçiler aleyhte yayınların engellenmesi için ilgili devletin dışişleri bakanlıklarına genellikle basın özgürlüğü gerekçe gösterilerek olumsuz cevap aldıkları başvurularda bulunuyorlar, tekzipler yayımlıyor, bazen mahkemelere başvuruyorlardı. Ayrıca karşı propaganda amacıyla Osmanlı tezlerini savunan yazılar yayımlıyorlardı.⁶⁴³

Elçilerin aleyhte yayınları engellemek için kullandıkları metotlardan biri de bu tür yazı yazarları kişisel dostluklarından yararlanarak veya para teklifiyle lehte yazı yazmaya teşvik etmek veya bazı gazete veya yazarları Osmanlı taraftarı yazıları

⁶⁴² Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, s. 107-109; Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 153-158; Muammer Göçmen "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?". Dönemin Londra sefirlerinin basını takip faaliyetleri için bkz. Koç, **a.g.t.**, s. 89-91, 151-164, 225-228, 286-288. Paris, Brüksel, Washington, Viyana elçilerinden gelen basın takibiyle ilgili örnek bazı belgeler için bkz. **BOA, YPRK.HR** 34/62 (29.12.1322); **BOA, YPRK.HR** 28/42 (24.09.1317); **BOA, YPRK.HR** 25/2 (1.7.1315); **BOA, YPRK.HR** 21/73 (30.9.1313); **BOA, YPRK.HR** 10/53 (30.3.1305). Brüksel elçilerinin Belçika basınıyla ilgilenme biçimini analiz eden bir vaka çalışması için bkz. Houssine Alloul-Roel Markey, "“Please Deny These Manifestly False Reports”: Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914)", **International Journal of Middle East Studies**, No: 48, 2016, s. 267-292. İlgili dönemde uluslararası bir sorun haline gelmiş olan Girit meselesi hakkındaki yayınları Avrupa'daki Osmanlı elçilerinin takipleri üzerine ayrı bir araştırma bulunmaktadır. Bkz. A. Nühket Adıyeke, "Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle: Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, s. 25-30. Washington elçileri muhalif ve aleyhte yayınların yanında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerle ilgili misyoner yayınlarında yer alan yazıları ve Amerikan basınında yer alan misyonerlik karşıtı yayınları takip ediyor ve merkeze rapor ediyordu: Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 140-142.

⁶⁴³ Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, s. 111-115, 148-152. Atina elçiliğinin bir haberi tekzip ettiğiyle ilgili bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 1/55 (2.7.1313). Roma elçisinin bir haberi tekzip etmesiyle ilgili bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 20/67 (5.5.1312). Paris maslahatgüzarının tekzip ettiği bir haber için bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 20/36 (19.3.1312). Roma elçisi bir haberdeki ifadelerle ilgili İtalyan mahkemelerine başvurmuştu. Bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 24/45 (11.2.1315). Washington elçisi New York Times gazetesinde Ermeni olaylarıyla ilgili Osmanlı Devleti'nin yaklaşımını savunan bir makale yayımlatmıştı. Bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 23/14 (10.5.1313). Elçi yardımcıları olarak müsteşarlar da Osmanlı imajına destek vermek için yabancı basında yazılar yayımlıyorlardı. Örnek olarak Berlin sefaret müsteşarı Alman gazetelerinde Abdülhamid'in faaliyetlerini duyuran bir makale yayımlatmıştı. Bkz. **BOA, YPRK.EŞA** 19/102 (29.12.1311). Alman gazetelerinde sefaretin yayınlattığı yazılar için bkz. **BOA, HR.SYS** 35/37 (20.11.1895).

yayımlamaları için satın almaktı. Elçilere Hariciye Nezareti'nden yazarlar ve gazetelere olumlu yayın yapmaları için yapacakları ödemeleri için ödenek ayrılıyordu. Bu metot istismara açık bir konu olarak yazarlar ve gazeteciler tarafından kullanılıyor ve “şantaj”la para elde etmeye çalışmalarına sebep oluyordu.⁶⁴⁴ Paris sefiri Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) belirttiğine göre Osmanlı aleyhindeki yayınların çoğu II. Abdülhamid'i korkutarak bu şekilde para kazanmayı “sanat” haline getirmiş kişiler tarafından yapılıyordu.⁶⁴⁵

Para teklifi yanında lehte yayınları teşvik için gazetecilere elçiler aracılığıyla nişan verilmesi de gündeme geliyordu.⁶⁴⁶ Bütün bu çabalar sonucu engellenemeyen aleyhte yayınların okuyucuya ulaşmasının önüne geçmek için zor bir yöntem olsa da yayınların elçilikler tarafından satın alındığı veya yok edildiği oluyordu.⁶⁴⁷

Basın takibi için yeni gelişen profesyonel yöntemlerin kullandığı bu işi yapan bir şirketten hizmet alındığı da tespit edilmiştir. Washington elçiliğinin basın takibini daha profesyonel bir şekilde gerçekleştirmek için yeni imkanları değerlendirdiği; bu dönemde ABD'de faaliyet gösteren Romeike adlı dünyanın ilk medya takip merkezine abone olduğu ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren gazete haberlerinin şirket tarafından sağlanan kupürlerini 1901'de merkeze ilettiği bilinmektedir.⁶⁴⁸

Basının yanında, Avrupa'da fikirlerin kitlelere ulaşmasında önemli bir araç olarak tiyatro oyunları da elçilerin takibindeydi. Elçiler II. Abdülhamid'in emriyle İslam dinine, padişaha veya Osmanlı imajına saldırdığı, zarar verdiği veya Ermeni tezlerinin propagandasını içerdiği düşünülen oyunların sahnelenmemesi için çalışıyorlar ve bazen bu görevlerinde başarılı oluyorlardı.⁶⁴⁹ Sonuca ulaşmak için

⁶⁴⁴ Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, s. 124-143; İlhan Yerlikaya, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları”, **Toplumsal Tarih**, Mart 1994, No: 3, s. 18-19. Elçilere merkezden matbuat ödeneği sağlanmasıyla ilgili bkz. **BOA, YPRK.HR** 24/38 (11.1.1315).

⁶⁴⁵ [Çorlu], **a.g.e.**, s. 402-403.

⁶⁴⁶ **BOA, YPRK.EŞA** 3/14 (20.4.1299).

⁶⁴⁷ Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, s. 143.

⁶⁴⁸ Adil Baktıaya, “Medya Takip Sektörünün Doğuşu - Romeike: 19. Yüzyılın “Google”i”, **Toplumsal Tarih**, Şubat 2009, No: 182, 51-52.

⁶⁴⁹ Fatmagül Demirel, “II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı”, **Toplumsal Tarih**, 1999, C: XI, No: 63, s. 41-43. Ayrıca bkz. Ziyad EbuZZiya, “Sultan II.

genellikle görev yaptıkları devletin üst düzey yöneticilerinin aracılığına başvuruyorlardı. Örnek olarak Hz. Muhammed’le ilgili bir piyesin yasaklatılması konusuna Fransa Cumhurbaşkanı olumlu bakmış ve Osmanlı temsilcilerine yardımcı olmuştu. Bu olumlu yaklaşımına karşılık kendisine İmtiyaz Nişanı verilmişti.⁶⁵⁰

3.5.5. Elçiler ve Avrupa’daki Osmanlı Talebeleri

Yurtdışında eğitim gören Osmanlı vatandaşı öğrencilerin II. Abdülhamid döneminde sayıları artmakla birlikte geçmişten beri en çok buldukları ülke olarak Fransa ile beraber bu dönemde siyasi yakınlaşmanın yaşandığı Almanya’da bulunuyorlardı. Bu sebeple, özellikle Paris ve Berlin elçilerinin, öğrencilerin Osmanlı hükümetiyle ilişkilerini yürütme, ekonomik durumlarıyla ilgilenme ve muhtemel muhalif faaliyetleriyle ilgili onları gözetim altında tutma sorumlulukları bulunuyordu.⁶⁵¹

Elçilerin görev yaptıkları devletlerde öğrencilerin okul başvurularını bizzat yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. Fransa’daki çeşitli okullarda öğrenci olmak üzere Osmanlı vatandaşlarının başvurularını Fransa Dışişleri Bakanlığı’na yazdıkları dilekçelerle bizzat Paris sefirleri yapıyorlardı. Yine bu elçiler Fransa’daki kurumlarda öğrenci ve stajyer olarak bulunan Osmanlıları ilgilendiren konularda Fransa Dışişleri Bakanlığıyla iletişim halinde bulunuyorlardı.⁶⁵²

3.5.6. Elçiler ve Yurtdışındaki Osmanlı Vatandaşları

Elçiler buldukları ülkelerde Osmanlı padişahı ve hükümetini temsil ettikleri gibi buldukları ülkedeki Osmanlı tebaasının da temsilcisi, hamisi ve sorumlusuydular. Bu çerçevede özellikle Berlin Antlaşması sonrası Balkanlarda

Abdülhamid’in Dinî ve Millî Konulardaki Hassasiyeti: Fransa, İngiltere ve İtalya’da Oynanmasını Yasaklattığı Piyeler”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi: Tebliğler: II. Türk Edebiyatı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 1988, C: II, s. 327-367.

⁶⁵⁰ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 158.

⁶⁵¹ Mustafa Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: IV, No: 2, Temmuz 2014, s. 38, 63; Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, s. 241.

⁶⁵² Bkz. AMAÉ, 75 ADP/28, 30, 34, 39 numaralı dosyalar içinde çeşitli belgeler.

Osmanlı'dan bağımsızlıklarını kazanarak yeni kurulan devletlerde yaşamaya devam eden Osmanlı vatandaşlarının tâbiyet ve hukuk işleriyle buralara yeni atanan Bükreş, Belgrad, Çetine sefirleri ilgileniyordu. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilen Bosna-Hersek'teki Osmanlıların işleriyle de Viyana'daki Osmanlı sefiri ilgilenmekteydi.⁶⁵³

Elçilerden ihtiyaç olan durumlarda yurtdışında çeşitli sebeplerle zor durumda kalmış Osmanlı vatandaşlarını da gözetmeleri bekleniyordu. Örnek olarak Paris elçisi Salih Münir Paşa Fransa'da hapse girmiş bir Türk gencinin annesinin isteği üzerine Fransız yetkililere başvurarak durumunun incelenmesi ve hukuk dahilinde ülkesine geri gönderilmesi için yapılabilecekleri Dışişleri, İçişleri ve Adliye Bakanlarıyla görüşerek araştırmıştı. Sonunda konuyu açtığı Fransa Cumhurbaşkanı'nın tutukluyu affetmesi ve sınır dışı etmesiyle bu işi sonuçlandırmıştı.⁶⁵⁴ Bu olayda bir elçinin görev yaptığı devletin yetkilileriyle kurduğu şahsen kurduğu iyi ilişkilerin bu tür işlerin başarıyla sonuçlandırmasına katkısının büyük olduğu dikkat çekmektedir.

3.5.7. Silah Temini

Devletin modern silah ihtiyacını Avrupa devletlerinden ithal ederek karşılamaya devam ettiği bu dönemde II. Abdülhamid'in İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile yakınlaşması sonucu Berlin büyükelçilerine silah alımıyla ilgili bilgi toplama ve yetkili mercilerle görüşme yapma konusunda görevler düşüyordu. Özellikle asker kökenli bir diplomat olarak Almanya başkentinde uzun yıllar görev yapan Ahmed Tevfik Paşa'nın bu konudaki rolü önemliydi.⁶⁵⁵ Diğer yandan, Londra büyükelçisi Rüstem Paşa da İngiltere'de gelişen silah teknolojisini takip ediyor ve örnekler gönderiyordu.⁶⁵⁶

⁶⁵³ Yukarıda Bükreş, Belgrad ve Çetine Elçiliklerinin Kurulması başlıklarına bakınız. Ayrıca bkz. Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, s. 138-139.

⁶⁵⁴ [Çorlu], **a.g.e.**, s. 639-641.

⁶⁵⁵ Naci Yorulmaz, **Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I**, Londra, I. B. Tauris, 2014, s. 32, 112, 115, 168-170, 172, 207-208.

⁶⁵⁶ Koç, **a.g.t.**, s. 148-150.

3.5.8. Demiryollarıyla İlgili Müzakereler

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ulaşımın doğruya doğru modernizasyonu öne çıkan gündem maddelerindendi. Anadolu ve Bağdat Demiryollarının yapımında imtiyaz verilecek Avrupalı şirketlerin merkezin emriyle araştırılması için Osmanlı elçileri görevlendirilebiliyordu. İmtiyaz için başvuracak şirketler de buldukları ülkelerde Osmanlı temsilcilerinin aracılığına başvurabiliyorlardı. Bu konuda rekabet halinde olan devletlerin başında Almanya ve İngiltere olduğu için bunlar Berlin ve Londra'daki elçilerin faaliyet alanına giren konulardı.⁶⁵⁷

Berlin Antlaşması sonrası Rumeli demiryollarının Avrupa ile entegrasyonu için Avusturya-Macaristan gibi ülkelerle sorunların çözümü için müzakereler de Viyana sefirinin görev alanına girmişti.⁶⁵⁸

3.5.9. Elçiler ve Uluslararası Sergiler

19. yüzyılda devletlerarası siyasal, kültürel, ekonomik etkileşimin sembol organizasyonları olarak uluslararası sergilere katılım devletler için aynı zamanda prestij vesilesiydi. II. Abdülhamid döneminde de Tanzimat döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti bu sergilerde yer almıştı.

Elçiler, sergilerin hazırlık sürecinde serginin yapılacağı ülkede yetkililerle iletişim kurma, iki devlet başkanı arasında sergiye katılımı ilgili resmi iletişimi sağlama, katılımın ayrıntılarıyla ilgili yönergeleri organizasyon birimlerinden merkeze ulaştırma ve her tür gözlem ve haberin iletme ile sergi için pavyonların inşası ve ürünlerin sergilerde yer almasına nezaret etme görevlerini yürütüyorlardı. Bu dönemde Amerika'nın Keşfinin 400. yılı anısına 1892 Madrid'de düzenlenen sergi, 1893'te

⁶⁵⁷ Murat Özyüksel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 22-23; Koç, **a.g.t.**, s. 241-242.

⁶⁵⁸ Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, s. 129.

Chicago’da açılan fuar ve 1900 Paris Fuarı için Madrid, Washington ve Paris elçileri bu görevlerini yerine getirmişlerdi.⁶⁵⁹

3.5.10. Nişan Verme Uygulamasıyla İlgili Görevler

Diplomatik dostluk ilişkileri kurmak ve bu ilişkileri manipüle etmek için Osmanlı diplomasisinde nişan vererek onore etme siyaseti 18. yüzyılın sonundan beri kullanılmaktaydı. II. Abdülhamid bu siyaseti kurumsallaşmış bir uygulama haline getirerek devam ettirmişti. Abdülhamid bu uygulama ile dönemin uluslararası arenasında diğer hükümdarlar gibi ve onlarınkine eş bir rol oynadığına dair imaj oluşturmak, yöneticiler kulübünün bir üyesi olduğunun altını çizmek istiyordu. Bu dönemin elçileri de görev yaptıkları devletlerde nişan verilecek hükümdarlar veya hanedan üyeleri ile soylular, devlet yetkilileri, başarılarıyla öne çıkmış sivillere nişan verme işleri için gerekli organizasyonunu sağlıyorlardı. İki devlet arasındaki gerekli yazışmalar ve nişan tevdi etme törenlerinde Abdülhamid’i temsil etme görevini sıklıkla yerine getiriyorlardı.⁶⁶⁰

II. Abdülhamid dönemi elçilerinin görev alanlarına genel olarak bakıldığında dönemin öne çıkan iç ve dış meseleleriyle ilgili her konunun yurtdışında ele alınması ve işlem yapılması boyutunda rol aldıkları görülmektedir. Her dönemde elçilerin görevi olan siyasi ve diplomatik temsilin yanında bu dönemin elçilerinin Abdülhamid döneminin karakteristik özelliği olarak muhaliflerin takibi ve yabancı basının son derece titiz bir şekilde izlenmesiyle ilgili görevleri özel olarak göze çarpmaktadır.

⁶⁵⁹ Gürsoy Şahin, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika’nın Keşfinin 400’üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti”, **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017, No: 18, s. 120-127, 136-146; Gültekin Yıldız, “Ottoman Participation in World’s Columbian Exposition (Chicago-1893)”, **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Mart 2001, Sayı 9, s. 138-142; Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 171-181.

⁶⁶⁰ Edhem Eldem, **Pride and Privilege: A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations**, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004, s. 264, 274, 277, 286, 289-290, 293.

3.6. II. Abdülhamid Döneminde *Ad Hoc* Elçiler

Osmanlı Devleti sürekli diplomasiyi benimseyerek yabancı devlet merkezlerinde daimi elçiler bulundurmaya başladıklarından itibaren belirli görevler için *ad hoc* elçiler ve elçilik heyetleri göndermeye devam etmişti. II. Abdülhamid döneminde de bir Osmanlı sefiri bulunan veya bulunmayan devletlere çeşitli amaçlarla *ad hoc* elçiler, özel misyon heyetleri gönderildi. Bu dönemde *ad hoc* elçiler görev alanlarına göre birkaç grup altında incelenebilir.

3.6.1. Sefaret Bulunan Devletlere Gönderilen *Ad Hoc* Elçiler

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da büyük güçler tarafından yalnız bırakıldığını gördüğü bu dönemin başında II. Abdülhamid'in hiçbir devlete tam bağımlı olmadan mümkün olduğunca eşit bir mesafeden devletlerle ilişkilerini sürdürmek istediğinden bahsedilmiştir. Bu dönemin özellikle ilk yıllarında özellikle İngiltere'nin politikalarına karşı dengeleyici olmak üzere Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'ya heyetler gönderiyordu.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşının bitiminde Ayastefanos Antlaşması'nın tasdik belgelerinin değiştirilmesi ve mümkünse antlaşmadaki ağır maddelerin yumuşatılması için Rauf Paşa'yı için savaş sebebiyle diplomatik ilişkilerin dondurulduğu Petersburg'a göndermişti. Maddelerde değişiklik yapılmasını konusunda etkili olamayan bu misyon sadece antlaşma ile ilgili resmi işlemlerin tamamlanmış ve Rusya'da esir bulunan Gazi Osman Paşa'yı alarak İstanbul'a dönmüştü.⁶⁶¹

II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında özellikle İngiltere'nin Osmanlı çıkarları aleyhine gittiği politikalara karşı denge oluşturmak amacıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yakınlaşma fırsatlarını kaçırmıyordu. 1881'de Almanya'nın Üç İmparator Ligi'nin zayıfladığını düşünerek Osmanlı'ya ılımlı yaklaştığını düşündüğü bir dönemde Alman İmparatoruna İmtiyaz Nişanı göndererek ilişkileri

⁶⁶¹ Yasamee, **a.g.e.**, s. 82; Mustafa Aydın, "Mağlubiyeti Unutturan Tören: Esaretten Kurtulan Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'da Karşılması", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2017, Cilt: VI, No: 1, s. 9-21, s. 12-14.

güçlendirmek istedi. Alman dışişlerinin Berlin’de daimi sefir olan Sadullah Paşa’nın bu iş için görevlendirilmesine olumlu bakmamasıyla Müşir Ali Nizami Paşa *ad hoc* elçi olarak görevlendirildi. Berlin’deki temaslardan sonra elçilik heyeti Avusturya-Macaristan’a da geçti ve ilişkileri geliştirmeye çalıştı.⁶⁶²

Aynı bağlamda 1882’de Alman İmparatorunun torununun çocuğunun doğumunu kutlamak ve hanedan üyelerine hediyeler vermek için Osmanlı hizmetindeki Polonya kökenli Alman subayı Drigalski Paşa başkanlığında bir heyet Almanya’ya gitti. Bu misyon bir sene önceki Ali Nizami Paşa misyonunun olumlu sonuçlarından olan Osmanlı ordusuna eğitim amacıyla gönderilen Alman subaylara teşekkür etme amacını da taşıyordu. Bu sıralarda Fuad Paşa başkanlığında bir diğer heyet de Avusturya İmparatoruna imtiyaz nişanı vermek için Viyana’ya gitmişti.⁶⁶³

İngiltere’nin Mısır’ı işgali sonrasında destek bulmak için bu sefer Rusya ile yakınlaşan Osmanlı Devleti 1883’te Rus Çarı III. Aleksandr’ın taç giyme törenini fırsat bildi. Petersburg elçisi Şakir Paşa bu görev için *ad hoc* bir elçilik heyetinin gelmesinin iyi olacağı yönünde görüş bildirince eski hariciye nazırı ve diplomat Server Paşa başkanlığında bir heyet törenleri katılmak üzere Rusya’ya gitti ve temaslarda bulundu.⁶⁶⁴

1883’te o sırada Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis Vekili olan Ahmet Muhtar Paşa başkanlığındaki bir başka heyet İmparator I. Wilhelm’in de katılacağı Alman ordularının manevralarını izlemek ve Abdülhamid’in imparatoriçe ve veliaht prense gönderdiği Şefkat ve Osmani nişanlarını sunmak için Almanya’ya gitti ve ardından Avusturya’da da temaslarda bulundu. Her iki ülkede yetkililerle Mısır meselesi, Bulgaristan meselesi ve Ermeni sorunlarıyla ilgili görüşüldü. Viyana’da iken Romanya kralından davet alan heyet burada da görüşmeler yaptı. Ahmet Muhtar Paşa

⁶⁶² Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 108-114.

⁶⁶³ Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey’in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, s. 16-21.

⁶⁶⁴ *A.g.e.*, s. 21-24.

başkanlığındaki *ad hoc* elçilik Avrupa basının da ilgisini çekmiş ve Abdülhamid ve Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki yakınlaşmaya dair yazılar yazılmıştı.⁶⁶⁵

Diğer yandan görece daha az etkin bir güç olsa da denge siyaseti çerçevesinde İtalya da ihmal edilmedi. 1884'te II. Abdülhamid önemli bir devlet adamını Ahmet Muhtar Paşa'yı İmtiyaz Nişanı'nı İtalya Kralına götürmesi için gönderdi. Paşa burada kral başta olmak üzere hanedan ve hükümet üyeleriyle dostluk ziyareti çerçevesinde görüştü siyasi bir mesele konuşmadı.⁶⁶⁶

1885'te bu defa bizzat siyasi bir sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla Mısır Kriziyle ilgili görüşmesi için seçiminde Babiali'de İngiliz yanlısı bir isim olarak bilinen Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa bir fevkalade elçi olarak İngiltere'ye gönderildi. İşgal sonrası Mısır'da Osmanlı'nın egemenlik hakları ve İngiltere'nin çekilme tarihini görüşmek isteyen ve bir anlaşma sağlamak amacını güden misyonun girişimleri sonuç vermemişti.⁶⁶⁷

İngiltere Kraliçesi Victoria'nın uzun süren saltanatında ellinci ve altmışıncı yıl dönümü kutlamaları II. Abdülhamid dönemine denk gelmişti. Kutlamalara katılmak üzere 1887'de Ali Nizami Paşa⁶⁶⁸, 1897'de ise Teşrifat-ı Hariciye Nazırı Münir Paşa başkanlığında heyetler Londra'ya gönderildi.⁶⁶⁹

İngiltere politikalarına karşı Rusya ile ilişkileri sıcak tutma amacına hizmet eden *ad hoc* elçilik uygulamalarından biri Rus çarlarının Yalta yakınlarında bulunan Livadya'daki yazlık sarayla gelmeleri üzerine bir Osmanlı heyetinin “hoş geldin” ziyareti yapmak üzere heyet gönderilmesi idi. 19. yüzyılın ikinci yarısından beri gelenek haline gelen bu ziyaretler aynı zamanda Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen tanınmadığını ima ediyordu.⁶⁷⁰

⁶⁶⁵ A.g.e., s. 25-31; Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, İstanbul, Derin Yayınları, 2015, s. 141-143.

⁶⁶⁶ A.g.e., s. 143-146.

⁶⁶⁷ Yasamee, a.g.e., s. 161-183.

⁶⁶⁸ Topaktaş, a.g.e., s. 34-38.

⁶⁶⁹ Mahmut Akpınar, “**Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)**”, s. 175.

⁶⁷⁰ Selim Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 251-252.

II. Abdülhamid döneminde Livadya'ya 1879, 1886, 1887, 1891, 1898, 1900 ve 1903 yıllarında “hoş geldin” elçileri gönderildi. Bu *ad hoc* elçi ziyaretleri İngiltere'nin politikalarına karşı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmayı olumlu bulan Rusya için de önemliydi.⁶⁷¹

İran'la ilişkilerin din birliği temelinde geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde sefaretlerin karşılıklı olarak büyükelçiliğe yükseltildiğinden bahsedilmişti. 1881'de II. Abdülhamid, yaverlerinden Süleyman Paşa'yı İstanbul ziyaretini tamamlayarak İran'a dönecek olan Nâsireddin Şah'ın amcası ile ve şaha hitaben yazılan bir dostluk mektubuyla beraber gönderdi. Tahran elçisi Fahri Bey'le beraber Şah tarafından kabul edilen Süleyman Paşa'nın misyonu sırasında iki devlet arasındaki sınır meseleleri de çözümlenmeye çalışıldı. Süleyman Paşa ertesi yıl ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla yine İran'a gitti.⁶⁷² 1898'de yeni Tahran büyükelçisi Şemseddin Bey ve Abdülhamid'in iki yaverinden oluşan *ad hoc* elçilik heyeti Muzafferüddin Şah'a İmtiyaz Nişanı sunmak için İran'a gönderilmişti.⁶⁷³

Sürekli elçiliklerin bulunduğu devletlere giden *ad hoc* elçilik heyetlerini buradaki daimi elçi karşılıyor, ihtiyaçlarıyla ilgileniyor ve onlara eşlik ediyordu. 1881'de Sadullah Paşa ise Ali Nizami Paşa ve heyetine eşlik ederek misyona yardımcı olmuştu.⁶⁷⁴ 1885'te Hasan Fehmi Paşa'nın misyonunun Paris aşamasında onun seyahatini ve devlet adamlarıyla görüşmelerini organize eden isim buradaki daimi elçi olarak Mahmud Esad Paşa'ydı.⁶⁷⁵

Yurtdışında sürekli görevle bulunan Osmanlı sefirleri de görülen durumlarda geçici memuriyetlerle görevlendirilebiliyordu. Diplomatik tecrübenin en fazla

⁶⁷¹ Mahir Aydın, “Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri”, **Belgeler**, C: XIV, No: 18, 1989-1992, s. 321-324; Topaktaş, **a.g.e.**, s. 32-34.

⁶⁷² Cezmi Eraslan, “İslâm Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)”, s. 236-237.

⁶⁷³ Nejat Göyünç, “Muzafferüddin Şah ve II. Abdülhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri”, **İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 139-140.

⁶⁷⁴ Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 108-114.

⁶⁷⁵ Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)”, s. 43-44.

gerektiği işlerden olan uluslararası konferans, kongre ve barış görüşmelerinde delege olarak değerlendiriliyorlardı. Bu şekilde Abdülhamid döneminde Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansına Berlin sefiri Edhem Paşa⁶⁷⁶, Ocak 1878'de Ayastefanos Antlaşması için Yeşilköy'de yapılan barış görüşmelerine ve Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'ne Berlin sefiri Sadullah Bey (Paşa) Osmanlı hükümetini temsilen delege olarak katılmıştı.⁶⁷⁷

Ad hoc elçilik misyonlarında adı geçen heyet başkanlarından başka II. Abdülhamid adına özel faaliyetlerde bulunan bir isim dikkat çekmektedir. 1882'de Almanya ve Avusturya, 1883'te Rusya, Almanya ve Avusturya, 1886'da Rusya ve 1887'de İngiltere'ye gönderilen yukarıda bahsedilen heyetlerde o dönemde Mabeyn-i Hümayun katiplerinden Hüseyin Kâzım Bey katip olarak yer almıştı. Gidilen ülkelerde devlet yetkilileriyle heyetten ayrı görüşmeler yapması ve her bir misyonla ilgili ayrıntılı diplomatik raporları padişaha sunması onun heyetteki rolünün katipliğin ötesinde olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁸ Bu örnekte, II. Abdülhamid'in *ad hoc* elçilik uygulamalarında da bürokratik hiyerarşinin dışına çıkarak güvendiği bir katibe paşa rütbesindeki heyet başkanının yanında özel yetkiyle donattığı görülmektedir.

3.6.2. Sefaret Bulunmayan Devletlere Gönderilen *Ad Hoc* Elçiler

II. Abdülhamid özellikle saltanatının ilk on yılında Avrupa'nın büyük güçleriyle denge siyasetini *ad hoc* heyetlerle bu şekilde desteklenmeye çalışırken sefaret bulunmayan devletlere de diplomatik etkileşimin yegâne zeminini olarak *ad hoc* elçilerle ulaşmaya çalıştı. Bu çerçevede Avrupa'da Papalık'ın yanında Orta Asya, Uzak Doğu ve Afrika'ya heyetler gönderdi. Orta Asya ve Afrika'ya giden *ad hoc* elçiler Panislamist amaçlar taşıyordu.

⁶⁷⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C: VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. bsk., 1983, s. 28.

⁶⁷⁷ Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, s. 80, 88.

⁶⁷⁸ Topaktaş, **a.g.e.**, s. 39.

Genel olarak gayriresmi olarak yürütülen Panislamist faaliyetin resmi boyutu şehbenderlik ağının kullanılması ve *ad hoc* elçi gönderilmesini kapsamaktaydı.⁶⁷⁹ Bu amaçla *ad hoc* heyetlerin ilki 1877’de Osmanlı-Rus savaşının ilk aylarında ortak düşman Rusya’ya karşı destek sağlamak için Afganistan’a gönderildi. Heyetin başkanı olarak İslami kimliği öne çıkan ulemadan ve devlet adamı vasfını bir arada taşıyan Anadolu Kazaskeri Ahmed Hulusi Efendi seçilmişti. Bu misyon Afganistan’ın Rusya ile savaşmak için yeterli gücü olmaması sebebiyle hedeflerine ulaşamadı. Bununla birlikte gezi Afganistan ve Hindistan’daki siyasi duruma dair istihbarat edinilmesini sağladı.⁶⁸⁰ Savaş devam ederken aynı yıl Rusya’ya karşı ortak tepki geliştirmek üzere Rus baskısı altında olan Orta Asya Türk Hanlıklarına Türkistan kökenli Mehmed Emin Efendi gönderilmişti.⁶⁸¹

Asya kıtasının yanında Afrika’ya da Panislamist hedeflerle yönelen Abdülhamid Zengibar ve Habeşistan’a *ad hoc* elçiler gönderdi. Zengibar Sultanlığı’na muhtemelen 1878’de bir mektup ve nişan takdim etmek üzere, 1889’da yeni sultanı tebrik etmek üzere, aynı yıl bölgedeki sömürgeci ülkelerin faaliyetleriyle ilgili bilgi almak üzere, 1890’larda yine bir mektup iletmek üzere *ad hoc* elçiler gönderilmişti.⁶⁸² 1904’te iki devlet arasındaki dostane ilişkiler kapsamında Habeşistan’dan İstanbul’a gelen elçilik heyetine karşılık olarak yaver Sadık el-Müeyyed Habeş Hükümdarı II. Menelik’e *ad hoc* elçi olarak gönderilmişti.⁶⁸³

⁶⁷⁹ Jacob M. Landau, **Pan-İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme**, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 58-68.

⁶⁸⁰ S. Tanvir Wasti, “The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan”, **Middle Eastern Studies**, C: XXX, No: 4, Ekim 1994, s. 956-962. Ayrıca bkz. Azmi Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, Ankara, İSAM Yayınları, 1997, s. 102-115. Bu misyonun iki devlet arasındaki etkileşime katkıları ve elçi olarak gönderilen Ahmed Hulusi Efendi’nin biyografisine dair bir çalışma için bkz. Faiz Ahmed, “Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century”, **Osmanlı Araştırmaları**, No: 45, 2015, s. 265-296.

⁶⁸¹ Alâeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, 2. bsk., Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, s. 201-202.

⁶⁸² Hatice Uğur, **Osmanlı Afrikası’nda Bir Sultanlık: Zengibar**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 63-67.

⁶⁸³ Sâdık el-Müeyyed, **Afrika Sahrâ-yı Kebîri’nde Seyahat**, Haz. H. Bostan-N. Omaç, 3. bsk., İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, s. XX-XXI. Ayrıca bkz. İlhami Yurdakul, “II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeeleri”, **Hediye Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 83-94.

Uzak Doğu’da Japonya ile bu dönemde ilk defa kurulan resmi ilişkiler Japonya için Avrupa devletleriyle başlattıkları modern diplomatik ilişki kurma sürecinin bir uzantısıydı. II. Abdülhamid ise genel denge siyaseti bağlamında özellikle Rusya’nın yayılmacı politikalarına karşı Japonya ile ilişki kurmakta yarar görüyordu.⁶⁸⁴ Bu çerçevede 1889’da yola çıkan Ertuğrul Firkateyni misyonu iki yıl önce Avrupa gezisi sırasında İstanbul’a gelen İmparator Meiji’nin kardeşi Prens Komatsu ve eşinin ziyaretine iade-i ziyarete bulunmak üzere oluşturuldu. 1890’da gemi Japonya’ya ulaştığında fevkalade elçi olarak gemi komutanı Mirliya Osman Paşa padişahın gönderdiği mektup ve İmtiyaz Nişanı’nı imparatora sundu. Dönüş yolunda yaşanan facia sonrası Japonya’nın gösterdiği ilgi ve sempati ile kazadan kurtulanların İmparator Meiji’nin taziye mesajıyla birlikte iki gemiyle İstanbul’a gönderilmesi iki devletin yakınlaşmasını pekiştirdi. Geminin gidiş yolunda uğradığı Güney Asya limanlarında *ad hoc* elçilik üyelerinin yerel Müslüman halkla bir araya gelmesi bu misyona da Panislamist bir boyut katmıştı.⁶⁸⁵

Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Vatikan Rusya’nın Balkanlarda Katoliklerin aleyhine olan Panislavist siyasetinden rahatsız olan iki devlet olarak yakınlaşmışlardı. II. Abdülhamid yeni Papa’nın XIII. Leon’un göreve başlaması fırsatını değerlendirerek 1878’de Şura-yı devlet azasından Bedros Efendi’yi kutlama için özel elçi olarak Vatikan’a gönderdi. Görüşmelerde Balkanlardaki sorunlarla ilgili ortak tavır alınması konuşuldu.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Namık Sinan Turan, “Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasinin Uzakdoğu Asya Misyonu”, s. 68-69.

⁶⁸⁵ Esenbel, **a.g.e.**, s. 287-290; Arık, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁸⁶ Türkan, **a.g.m.**, 321, 323; **BOA, İ.HR** 276/16856; **BOA, Y.EE** 78/7; **BOA, İ.HR**, 276/16889 aktaran Türkan **a.g.m.**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ŞEBENDERLİKLER

4.1. Şebenderlik Sistemini Düzenleyen Yönetmelikler: Atamalar, Görev Alanları, Çalışma Usulleri

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı hariciyesinin yasallaşma ve profesyonelleşme sürecinin devam ettiğini gösteren şebenderlikler bağlamındaki yenilikler nezaret dahilinde bir Umur-ı Şebenderi Müdüriyeti kurulması yanında şebenderler için görev ve sorumlulukları düzenleyen kapsamlı nizamnameler ve talimatnameler yayımlanmasıydı. Böylece hızla gelişen şebenderlik sisteminin kurallarına dair ayrıntılar bu dönemde tüzük ve yönetmeliklerle kayıt altına alındı. Bu, Hariciye Nezareti'nin merkez birimleri ve elçilik teşkilatı için görülmeyen bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Şebenderlik kurumunun merkezden uzakta geniş bir coğrafyaya yayılmış, hizmet veren ve hizmet alan kişiler bakımından kalabalık ve çeşitliliği olan bir kitleye hizmet veriyor olması yasal düzenlemelere yönelik bir ihtiyaç doğurmuş olmalıdır.

1881'de yürürlüğe giren ve ilerleyen yıllarda bazı maddelerinde ekleme ve düzeltmeler yapılan “Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili”⁶⁸⁷ye göre Osmanlı şebenderleri hepsi padişahın iradesiyle tayin edilmek üzere muvazzaf (maaşlı) veya fahri (maaşsız) olarak görev yapan memurlardı. Maaşlı şebenderler başşebender, şebender, şebender vekili veya kaçıllara memuru

⁶⁸⁷ Nizamnamenin irade ile onaylandığı tarih 15 Recep 1298/13 Haziran 1881'dir. Bkz. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 329; Sarkis Karakoç, **Külliyât-ı Kavânîn**, Haz. M. Âkif Aydın vd., C: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 659. Nizamnamenin Osmanlıca tam metni için bkz. **Düstur, Zeyl**, C: II, s. 192-202. Nizamnamenin Latinize edilmiş tam metni için bkz. **1318 S.N.H.**, s. 282-291. Dönem boyunca ihtiyaç üzerine nizamnamenin bazı maddelerinde ekleme ve değişiklikler yapıldı: **Düstur, Zeyl**, C: III, s. 123-131; **Düstur**, 1/V, s. 696, 731-732; **Düstur**, 1/VII, s. 907-908. Düstur'daki “şebenderlik” konulu kanunların tespiti için Mustafa Akman'ın hazırladığı fihristten yararlanılmıştır. Bkz. Mehmet Akman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I: I. Tertip Düstûr'un Tarihî Fihrist ve Dizini”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, No: 3, Bahar 2007, s. 67-210.

olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu. Maaş ve tahsisat aldıkları için muvazzaf şehbenderlerin ticaretle uğraşmaları yasaktı ve Osmanlı vatandaşı olmaları gerekiyordu. Şehbenderliklere atanacak personelin seçimi için Umur-ı Şehbenderi Müdürlüğü'nün yapacağı sınava Mekteb-i Sultani mezunu Hariciye Nezareti çalışanları veya stajyerleri girebiliyordu. Mekteb-i Mülkiye mezunlarının ise bu sınava girmesine gerek yoktu. Şehbenderler buldukları devletin başkentindeki Osmanlı sefaretine bağlı olarak çalışır, ilgili devlette bir sefaret yoksa doğrudan Hariciye Nezareti'ne bağlı olurdu. Şehbenderlerin bağlı buldukları sefaret ve Hariciye Nezareti ile hangi konularda yazışacakları da belirlenmişti.⁶⁸⁸

Şehbenderlerin görev alanlarının da belirlendiği bu nizamnameye göre sorumlu oldukları bölgede Osmanlı tebaasından olanların doğum, ölüm, evlilik gibi resmi işlemleriyle ilgilenmek ve ihtiyacı olanlara yardımda bulunmak, iki devlet arasında yapılan antlaşmaların uygulanmasını takip etmek, buldukları bölgede ticaret, sanayi ve sağlıkla ilgili düzenli raporlarla merkezi bilgilendirmek gibi temel görevleri yanında II. Abdülhamid'in güvenlikle ilgili hassasiyetlerini yansıtan siyasi görevlerine de yer verilmişti. Şehbenderlerden tıpkı sefirler gibi istihbarat faaliyetinde bulunmaları, bölgede Osmanlı Devleti aleyhine çalışan hafiyeler ve şüpheli gördükleri kişileri takip etmeleri ve gerekirse bağlı buldukları sefaretin izni dahilinde hafiyeler kullanmaları isteniyordu. Yerel basında Osmanlı Devleti ve Padişah aleyhinde yazılan yazılarla ilgili gerekli işlemlerin yapılması için yerel yöneticilere başvurmaları isteniyordu. Basın takibi konusunda aynı zamanda gazetelerde aleyhte yayımlanan yazıların Türkçe veya Fransızca'ya çevrilerek önem derecesine göre sefarete veya doğrudan nezarete göndermekle görevlendirildiler.⁶⁸⁹

Fahri şehbenderlerin sistem içindeki yerini de belirleyen nizamnameye göre, fahri şehbenderler de tıpkı maaşlı şehbenderler gibi başşehbender, şehbender veya şehbender vekili olarak üç kategoride görev yapıyor ve ilgili devlette görev yapan sefaretin teklifiyle padişah tarafından atanıyordu. Sınava tabi tutulmuyor, ticaretle uğraşabiliyor ve yabancı uyruklu olabiliyorlardı. Buldukları bölgede itibar sahibi

⁶⁸⁸ 1318 S.N.H., s. 282-285.

⁶⁸⁹ A.g.e., s. 286-287.

kişiler arasından seçilmeleri isteniyordu.⁶⁹⁰ Nizamnamedeki bu maddenin uygulanmasına bir örnek olarak uzun bir süre Madrid fahri başşehbenderi olan kişi büyük bir bankanın yönetim kurulu başkanı ve senatördü. Lizbon'da ise büyük bir armatör ailesinden kişiler 1844-1914 yılları boyunca fahri şehbenderlik yapmışlardı.⁶⁹¹

Nizamname şehbenderlerin maaş, harcırah ve tahsisat bilgileriyle şehbenderhanelerin teftişlerini de düzenliyordu.⁶⁹² 1881'de yayımlanan şehbender nizamnamesi Hariciye Nezareti bir sirküler göndererek tüm sefaretleri haberdar etmiş ve kendine bağlı şehbenderlikleri bilgilendirmelerini istemişti.⁶⁹³

Şehbenderlik hizmetlerinde resmi evrakın ücretlendirmesinde standartlaştırmayı ve usulsüzlüklerin önüne geçilmesini amaçlayan kanuni düzenlemeler de bu nizamnameyle yapıyordu. Şehbenderlerin işlem yaptıkları farklı evrak türleri için alacakları vergileri (rüsüm) belirlemek üzere hazırlanan ayrıntılı bir tarife nizamnamenin kırk beşinci maddesinde yapılan değişiklikle birlikte onaylandı.⁶⁹⁴ Rüsüm tarifesi şehbenderhane kaçırlaryasının duvarına asılarak ilan edilecek, kaçırlaryaya memurlarının tarifeye uygun vergi almaları ise şehbenderlerin sorumluluğunda olacaktı.⁶⁹⁵ Bilindiği üzere şehbenderlerin resmi işlemlerde kullanacakları pullar Hariciye Nezareti'nde yine bu dönemde oluşturulan Umur-ı Şehbenderi kaleminden gönderiliyordu.

1882-1884 yılları arasında dört bölüm halinde yayımlanarak tamamlanan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Gönderilecek Talimat" şehbenderlerin görev ve yetkilerini ayrıntılandıran kapsamlı bir metindi. Talimatname, şehbenderlerin vazifeye başlama ve vazifenin sona ermesi, resmi yazışmalar, evrak kayıt ve demirbaş defterleri, ihtiyaç sahiplerine yardım ve memlekete iadeleri, pasaport-vize,

⁶⁹⁰ A.g.e., s. 290.

⁶⁹¹ Kunalalp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", s. 175.

⁶⁹² 1318 S.N.H., s. 282-283, 287.

⁶⁹³ BOA, HR.İD 1759/3 (7 Temmuz 1881).

⁶⁹⁴ İrade tarihi 14 Şaban 1299/1 Temmuz 1882'dir. Bkz. Karakoç, a.g.e., s. 674-675. Tarifenin Osmanlıca metni için bkz. **Düstur, Zeyl**, C: III, s. 123-131. Tarifenin Latinize versiyonu için bkz. 1318 S.N.H., s. 327-329. Şehbenderler için oluşturulan vergi tarifesinin bir maddesinde yapılan başka bir değişiklik için bkz. **Düstur**, 1/VIII, s. 199.

⁶⁹⁵ 1318 S.N.H., s. 288.

vatandaşlık, nüfus, veraset ve miras işlemleri ve bölgeye giden Osmanlı bayraklı gemilerle ilgili görevlerine konulara açıklık getiriyor, ayrıca fahri şebenderler için özel talimat içeriyordu.⁶⁹⁶

1884'te çıkarılan bir diğer kanun olan "Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerinin Mezuniyetlerine Dair Kararname" şebenderlerin izin kullanma şartları ve izinli oldukları dönemde yerlerine vekalet edecek memurları belirliyordu. Bu kararnamenin maddelerinde de sonraki yıllarda düzenlemeler yapıldı. 1901'deki bazı maddelerde değişiklik yapıldığında şebender izinleriyle ilgili bu kanun sefaret müsteşarları, katipler ve sefaret maiyetinde görev yapan diğer memurlar için de geçerli hale getirildi.⁶⁹⁷ Bu nizamname ve talimatname metinleri büyük ölçüde 1879'da Hariciye Nezareti personelinden Pzenny Efendi'nin konsolosluk hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla yayınladığı "proje"ye dayanıyordu.⁶⁹⁸

Şebenderliklerin idari bakımdan kesin kurullarla belirlenmiş hiyerarşik bir düzeni bulunmamaktaydı. Herhangi bir şehirdeki şebenderin rütbesi atamalarla aniden yükseltilebiliyor veya alçaltılabiliyordu. Eylül 1908'de şebenderliklerin sınıflandırılmasıyla organizasyonda düzenin sağlanması için bir adım daha atılmış oldu. Bu düzenlemede başşebender, birinci sınıf şebender, ikinci sınıf şebender, vekil şebender bulunduracak şehirler ve elçiliklerde şebenderlik birimleri bulunacak şehirlerin hangileri olduğu belirlendi.⁶⁹⁹

Hariciye hizmetinde şebenderlik ve elçilik kadrolarında istihdam edilecek kişiler bir ayrıma tabi değillerdi. Hariciye personeli bu iki temsilcilik sistemi arasında geçiş yapabiliyordu. Örnek olarak Budapeşte başşebenderliği bir elçiliğe atanma öncesi görev yapılan bir yer olarak dikkati çekmektedir. İki temsilcilik sistemi arasında

⁶⁹⁶ Erol, **a.g.t.**, s. 88. Talimatnamenin birinci kısmı 8 Şevval 1299/23 Ağustos 1882, ikinci kısmı 10 Safer 1301/11 Aralık 1883, üçüncü ve dördüncü kısımları 10 Rebiülevvel 1302/28 Aralık 1884'te onaylanmıştır. Karakoç, **a.g.e.**, s. 678, 694, 711. *Düstur*'da iki, üç ve dördüncü kısımlar mevcuttur. Bkz. **Düstur, Zeyl**, C: IV, s. 39-51; **Düstur**, 1/V, s. 105-120. Talimat metninin tamamının Latinize hali için bkz. **1318 S.N.H.**, s. 292- 324.

⁶⁹⁷ **BOA, HR.İD** 1740/3; **Düstur, Zeyl**, C: IV, s. 51-52 (15 Mart 1884). 8 Temmuz 1901 tarihli düzenleme için bkz. **Düstur**, 1/VII, s. 699-700; **Düstur, Mütemmim**, s. 213-214.

⁶⁹⁸ Kuneralp, "Les Services Consulaires Ottomans au XIXe siecle", s. 434.

⁶⁹⁹ **A.g.m.**, s. 434-435.

geçişkenlik olmakla birlikte elçilikte çalışmak şebenderlikte çalışmaktan daha prestijli görülüyordu. Başşebenderlerin hedefi yükselerek bir elçiliğe atanmaktı. Şebender tayininde şebenderlik makamının bulunduğu coğrafi bölgeye göre personel seçimi için belirlenmiş kurallar yoktu. Şebenderlerin görevde kalma süresi de belli bir kurala tabi değildi.⁷⁰⁰

4.2. II. Abdülhamid Dönemi Şebenderlikleri

II. Abdülhamid döneminin başında Osmanlı şebenderlik ağı çoğu liman şehirleri olmak üzere ticaretin yoğun olduğu komşu devletlerden Rusya, İran ve Yunanistan'da, Avrupa kıtasında Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya ve Portekiz'de, ABD şehirlerinde ve İngiltere'nin Asya kolonilerindeki bazı şehirlerde bulunuyordu. Dönem içinde şebenderlik ağı önceden şebenderliklerin bulunduğu ülkelerde yenilerinin kurulmasıyla ve Balkanlar'da yeni kurulan devletlerdeki yeni yapılanmayla ve uzak bölgelerde Asya, Afrika, Güney Amerika ve Avustralya kıtalarına uzanarak genişledi. Dönem içinde bu ağın coğrafi genişlemesinin başlıca iki sebebi Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yeni devletler meydana gelmesi ve Abdülhamid'in Panislamist siyasetiydi.

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında kaybettiği topraklar üzerinde ortaya çıkan Sırbistan, Romanya ve Karadağ devletlerinde bulunan tebaanın işleri için ihtiyaç duyulan şebenderlikler ülkeler sathında kuruldu. Sırbistan ile karşılıklı kurulacak konsoloslukların hukuki zeminini oluşturmak üzere 1896'da konsolosluk sözleşmesi yapılmış, Romanya ile ise müzakereler yapılmış fakat sözleşme akdedilmemişti. Osmanlı Devleti bu dönemde yeni imzalanacak konsolosluk anlaşmalarının kapitülasyon maddeleri içermemesi için çaba sarf ediyordu.⁷⁰¹

II. Abdülhamid diplomasininin karakteristik bir özelliği olan Panislamist faaliyetin kurumsal araçlarından biri olarak şebenderlikler Müslümanların yoğun

⁷⁰⁰ A.g.m., s. 435-436. Kurulması düşünülen bir Vatikan elçiliği için Peşte başşebenderinin teklif edilmesiyle ilgili bkz. Vatikan'da Elçilik Projesi başlığı.

⁷⁰¹ Gönen, a.g.m., s. 14-15.

olarak yaşadığı coğrafyalarda; Asya'daki İngiltere ve Hollanda kolonileri ve Güney Afrika'daki İngiltere kolonilerinde artırıldı. Bunların dışında göçlerle Osmanlı tebaasının bu dönemde yoğunlaşmaya başladığı Güney Amerika'da Brezilya ve Küba'daki şehirlerde ve Avustralya'da Osmanlı şebkenderleri görülmeye başlamıştı. Avrupa ülkelerinden İsviçre ve Danimarka'da da şebkenderlikler bu dönemde kuruldu.

19. yüzyılda eskiden Osmanlı sınırları içinde bulunduğu halde artık özerk bir yönetime sahip olan veya başka bir devletin fiili yönetimi altına girmiş olan bölgeler bulunuyordu. Bu bölgelerde şebkenderlik kurulması bağımsızlıklarının tanınması anlamına geleceği için geçici bir çözüm olarak ilgili şehirlere tüccar vekilleri atanıyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından önceki dönemde İbrail ve Kalas'ta tüccar vekaletleri bulunurken Berlin Antlaşması'yla Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bu şehirlerde şebkenderlikler kurulmuştu.⁷⁰²

II. Abdülhamid döneminde ise Bulgaristan, Berlin Antlaşmasına göre hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı ve sefaret yerine Bulgaristan Komiserliği görev yaptığı gibi Rusçuk, Varna ve Vidin şehirlerinde şebkender yerine tüccar vekilleri görev yapıyordu.⁷⁰³ Bulgaristan, ülkedeki Osmanlı tüccar vekillerini resmen tanımak için görevlerinin belirlenmesini şart koştuğundan 1887'de tüccar vekillerinin görevlerini düzenleyen bir talimatname yürürlüğe girdi. Bununla birlikte tüccar vekillikleri bir süre daha resmen tanınmadı ve görevleri 1897'e kadar gayriresmi olarak devam etti.⁷⁰⁴ Berlin Antlaşması sonrası hukuken Osmanlı toprağı sayılan bir diğer bölge Tuna Nehri üzerinde bulunan Adakale'de ise "memur-ı mahsus" adıyla görevliler şebkender vazifesi görüyordu.⁷⁰⁵

Şebkenderlik ağının bu ölçüde genişlemesi özellikle coğrafi olarak uzak bölgelerde şebkenderliklerin fahri olarak atanması sayesinde mümkün olabildi.

⁷⁰² BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No:1, s. 42; 1284 D.S., s. 117. Bkz. Tablo 4.5.

⁷⁰³ 1306 S.N.H., s. 221.

⁷⁰⁴ Bayraktarova, a.g.m., s. 202-204; Düstur, 1/V, s. 759; Findley, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, s. 303.

⁷⁰⁵ "Orsova'da Bulunan Adakale"ye devlet salnamelerinde şebkenderler listelerinin sonunda Bulgaristan'daki memurların ardından ayrıca yer veriliyordu: Bkz. 1306 D.S., s. 745. Ayrıca Bkz. Eugenia Popescu-Judetz, "Adakale: Geçmişteki Bir Türk Adası", Türkler, C: XII, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 564-575.

Hariciye Nezareti'nin kadrolu memurları daha çok Avrupa ülkelerindeki önemli merkezlerde ve ticari ve siyasi çıkarların gerektirdiği üzere Rusya, İran, Yunanistan, Romanya, Sırbistan gibi yakın ülkelerde bulunuyor, diğer devletlerde yoğun olarak fahri şebenderlikler bulunuyordu.⁷⁰⁶

Süreç içinde yeni şebenderlikler kuruluyor, var olanlar kapatılıyor veya statüleri başşebenderlik/şebenderlik ve asıl/vekil/fahri şebenderlikler olarak farklılaşabiliyordu. Şebenderlik ağında görülen bu değişimler II. Abdülhamid döneminde dünyanın çeşitli bölgelerinde Osmanlı diplomatik ve ticari ilgisinin izini sürmek için önemli verileri oluşturmaktadır. Bu dönemde Osmanlı şebenderlikleri ve yaşanan değişimler devlet salnamelerinden alınan fakat dikkatli kullanılması gereken bilgiler üzerinden takip edilebilmektedir.⁷⁰⁷

II. Abdülhamid dönemini kapsayan otuz üç yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı devletlerin şehirlerinde mevcut olan şebenderlikler statüleriyle birlikte devlet salnamelerinden elde edilen verilerle hazırlanan Tablo 4.5'te gösterilmektedir. Otuz üç yıllık bir dönemde yeni açılan ve statüsü değişen şebenderlikler aşağıda gelecek olan bu tablolar üzerinden takip edilebilmektedir.⁷⁰⁸

Tablolarda şebenderliklerin buldukları şehirlerin isimlerinin yazımında şehir adının bugün yaygın bir Türkçe kullanımı varsa o tercih edilmiş, yoksa uluslararası yaygın kullanımdaki hali tercih edilmiştir. Gerekli görülen yerlerde iki

⁷⁰⁶ Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, s. 303. Bkz. Tablo 4.5.

⁷⁰⁷ 1884/1885 Hariciye Nezareti Salnamesi'nde ilgili yıl için Osmanlı elçilikleri ve şebenderliklerinin bulunduğu noktaları gösteren haritalara yer verilmiştir. Bkz. **1301 S.N.H.**, Ek bölümü.

⁷⁰⁸ **1294 D.S.**, s. 545-549; **1295 D.S.**, s. 442-446; **1296 D.S.**, s. 231-234; **1297 D.S.**, s. 357-362; **1298 D.S.**, s. 221-229; **1299 D.S.**, s. 152-158; **1300 D.S.**, s. 255-264; **1301 D.S.**, s. 471-480; **1302 D.S.**, s. 485-493; **1303 D.S.**, s. 414-421; **1304 D.S.**, s. 381-388; **1305 D.S.**, s. 291-298; **1306 D.S.**, s. 740-745; **1307 D.S.**, s. 834-839; **1308 D.S.**, s. 826-832; **1309 D.S.**, s. 858-865; **1310 D.S.**, s. 868-876; **1311 D.S.**, s. 894-903; **1312 D.S.**, s. 912-921; **1313 D.S.**, s. 952-961; **1314 D.S.**, s. 958-966; **1315 D.S.**, s. 600-603; **1316 D.S.**, s. 728-732; **1317 D.S.**, s. 682-700; **1318 D.S.**, s. 722-740; **1319 D.S.**, s. 784-803; **1320 D.S.**, s. 800-819; **1321 D.S.**, s. 854-878; **1322 D.S.**, s. 874-899; **1323 D.S.**, s. 948-973; **1324 D.S.**, s. 1012-1037; **1325 D.S.**, s. 1008-1033; **1326 D.S.**, s. 1008-1033. Osmanlı devlet salnameleri taranarak Hariciye Nezareti, elçilikler ve şebenderliklerle ilgili bilgilerin derlendiği iki adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tezler de incelenmiş, bazı eksiklikler ve okuma yanlışları sebebiyle bu çalışmada devlet salnameleri orijinallerinden taranarak kullanılmıştır. Bkz. Kübra Mamak, "**Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)**", Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; Hakverdi Güneş, "**Salnâmelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı**", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

isim birden verilmiştir. Yıllar içinde yeni şebenderlikler açıldıkça ilgili şehrin ismi tablolara eklenmiş, ilerleyen yıllarda artık şebenderlik bulunmayan şehirlerin isimlerin tablolardan kaldırılmıştır. Tablolardan yararlanırken, yeni açılan şebenderliklerle ilgili bilginin bir sonraki yılın salnamesine yansıtılacağına dikkat edilmelidir.

II. Abdülhamid dönemine ait Devlet Salnamelerinde 1877-1888 arasında fahri şebenderlikler kadrolu şebenderliklerden ayrı olarak gösterilmemiştir. Bu sebeple fahri şebenderlikler kadrolulardan ayırt edilememekte hepsi için yalnızca “şebenderlik” ifadesi yer almaktadır. Salnamelerde 1888-1899 yılları arasında ise sadece kadrolu şebenderlikler gösterilmiştir. Daha önceden fahri şebenderliklerin olduğu bilinen şehirler yer almamıştır. 1899-1909 yılları arasında ise salnamelerde fahri ve kadrolu olanlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Devlet salnamelerindeki veriler olduğu gibi tablolara yansıtıldığı için 1888-1899 yılları arasında gerçekte var olan fahri şebenderliklerin tablolarda yerleri boş bırakılmıştır. Son on yılda bu şebenderlikler devlet salnamelerinde fahri olarak yeniden ortaya çıkmakta, tablolarda da bu şekilde yer almaktadır. Örnek olarak ABD’deki şebenderlikleri gösteren tabloda 1887/1888 yılına kadar yedi şehirde şebenderlik bulunmakta, bunlar fahri oldukları halde salnamede belirtilmediği için tablolarda da fahri oldukları belirtilmemektedir. 1888/1889’dan itibaren ise on yıl boyunca tabloda az sayıda şebenderlik görülmesi, bu tarihler arasında fahri şebenderliklerin devlet salnamelerinde yer almaması sebebiyledir. 1899/1900 sonrasında fahri ve kadrolu şebenderlikler birbirinden ayrı olarak salnamelerde yer almış ve tablolarda gösterilmiştir. ABD gibi diğer ülkelerdeki şebenderliklerin yer aldığı tablolar da bu şekildedir. Veriler kullanılırken bu konulara dikkat edilmelidir.

Tablolarda yer alan başkentlerde gösterilen kaçıllarların bazıları başkentteki şebenderliğe bağılı olarak bazıları da sefarete bağılı olarak görev yapabilmektedir. Aynı şekilde başkentlerde görev yapan şebenderler de sefaret bünyesinde görev yapabilmektedir. Tablolardaki veriler bu bilgiler ışığında okunmalıdır.

Tablo 4.1 II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri

ABD'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Boston	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	BŞ
Baltimore	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
San Francisco	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş						
Chicago	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
New York	ŞM	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
New Orleans	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Philadelphia	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Boston	BŞ										
Baltimore	Ş										
Chicago	Ş										
New York	Ş					BŞ	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	Ş	Ş
New Orleans	Ş										
Philadelphia	Ş										

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Boston		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Baltimore											
San Francisco		FBS	FBS	FBS	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Chicago		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
New York	Ş	Ş	BŞ ŞV	Ş	BŞ ŞV	FBS	Ş ŞV FBS	Ş ŞV FBS	Ş ŞV FBS	Ş ŞV FBS	BŞ ŞV FBS
Washington			FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	Ş FBS

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

ALMANYA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Hamburg	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Leipzig	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Nürnberg	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Dresden	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Gdansk (Danzig)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Berlin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ
Bremen	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Mannheim	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Münih	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Frankfurt						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Köln							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Hamburg	BŞ										
Leipzig	BŞ										
Gdansk (Danzig)	BŞ										
Berlin	BŞ										
Bremen	Ş										
Mannheim	Ş										
Münih	Ş										
Frankfurt	ŞV										
Köln	Ş										

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Hamburg		FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	BŞ FBŞ FŞV	BŞ FBŞ FŞV	BŞ FBŞ FŞV
Leipzig		FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Nürnberg								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dresden		FŞ	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK
Gdansk (Danzig)		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Berlin		FBŞ	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV	FBŞ FŞ FŞV
Bremen		FŞ	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK

Mannheim		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Münih		FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ	FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Frankfurt		FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Köln		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Stuttgart		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Breslau		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Wiesbaden		FŞV	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV		
Kiel							FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

AVUSTURYA-MACARİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Viyana	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Peşte	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Ragusa (Dubrovnik)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Trieste	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Zemun (Zemlin)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Temeşvar (Timisoara)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş						
Fiume	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş			ŞV	ŞV	Ş	ŞV
İspalato (Split)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Loznica	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Zadar	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Orsova								A	A	A	

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar
A: Ajan

	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Viyana	BŞ									BŞ	BŞ
Peşte	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K
Ragusa (Dubrovnik)	BŞ						BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	
Trieste	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Fiume	ŞV				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Viyana	BŞ		FBS FŞV	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ
Peşte	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Ragusa (Dubrovnik)	BŞ	BŞ	BŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Trieste	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Zemun (Zemlin)		FŞ	FŞ	Ş		FŞ					
Temeşvar (Timisoara)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Fiume	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Brun (Brno)		FŞ	FŞ	FBS	FBS		FŞ				

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

BELÇİKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Brüksel	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Liège	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Anvers				BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ghent						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brugge						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ostend							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Brüksel	BŞ										
Liège	Ş										
Anvers	Ş						Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Ghent	ŞV										
Brugge	ŞV										
Ostend	ŞV										

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Brükse l		BŞ K	BŞ FŞ FŞV K	BŞ FŞ FŞV	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K
Liège		FŞ	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞ	FŞ FŞV	FŞ FŞV	MŞ	MFŞ	MFŞ	MFŞ
Anvers	Ş	Ş	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ
Ghent		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Brugge		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar
M: Muvakkat

BREZİLYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Rio de Janeiro		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

DANİMARKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Kopenhag	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Kopenhag	BŞ										

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Kopenhag		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

FRANSA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Paris	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Bordeaux	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Marsilya	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Boulogne	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Le Havre	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Dieppe	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş						
Tolon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Brest	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Dunkerque	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nantes	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Lyon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Rouen	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nice	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bayonne	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Calais	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sète	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bastia						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Paris	BŞ	K	K	K	K	K	K	K	K	BŞ Ş	BŞ Ş K
Bordeaux	BŞ										
Marsilya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Boulogne	Ş										
Le Havre	Ş										
Tolon	Ş										
Brest	Ş										
Dunkerque	Ş										
Nantes	Ş										
Lyon	Ş										
Rouen	Ş										
Nice	ŞV							BŞ	BŞ		
Bayonne	Ş										
Calais	ŞV										
Sète	ŞV										
Bastia	Ş										
Ajaccio								BŞ	BŞ	BŞ	

BŞ: Başşebender Ş: Şebender ŞV: Şebender Vekili ŞM: Şebender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Paris	BŞ K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş FBS	BŞ Ş FBS FBS	BŞ Ş FBS FBS	BŞ Ş FBS FBS	BŞ Ş FBS FBS	BŞ Ş FBS FBS	BŞ Ş FBS FBS
Bordeaux	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ FŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Marsilya	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K
Boulogne		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Le Havre		FŞ	FŞ	FŞ		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Tolon		FŞ	BŞV ŞV K	BŞV ŞV K	ŞV K	Ş	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞV
Brest		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dunkerque		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Nantes		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lyon		FBS	FBS	FBS	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ	FBS FŞ
Rouen		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Nice		FBS	BŞV ŞV K FBS	BŞV ŞV K	ŞV K	Ş	FŞ	Ş	FŞ	FŞ	FŞ
Bayonne		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sète		FŞ	FŞ FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK
Bastia		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBS	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Ajaccio			BŞ	BŞ	BŞ						
Cherbourg		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
La Ciotat		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Libourne		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
La Rochelle		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Lille								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

HOLLANDA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	187 7	187 8	187 9	188 0	188 1	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Amsterdam	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Rotterdam	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Batavya							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Amsterdam	BŞ										
Rotterdam	Ş										
Batavya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Amsterdam		Ş	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Rotterdam		FŞ	BŞ FŞ	BŞ FŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	
Batavya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Lahey		FŞ	FŞ	BŞ FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İNGİLTERE'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	187 7	187 8	187 9	188 0	188 1	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Malta	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Bombay	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Ümit Burnu	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ		BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Liverpool	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ
Newcastle	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cork	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		
Kolombo/Seylan Adası	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Birmingham	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş					ŞV
Dublin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Bristol	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cebelitarık	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Galle (Gal)/Seylan Adası	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş					
Port Louis/Mauritius Adası		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Jersey							Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Belfast							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brighton							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cardiff							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cowes							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Dartmouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Dover							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Falmouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Glasgow							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV

Harwich							ŞV	ŞV	ŞV	Ş	ŞV
Hull							ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş
Lydd							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Londonderry							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Lowestoft							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Newport							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
North Shields							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Plymouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Portsmouth							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Ramsgate							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Scilly Adaları							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sheffield							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Singapur							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Southampton							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sunderland							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Swansea							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Weymouth							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	188 7/ 188 8	188 8/ 188 9	188 9/ 189 0	189 0/ 189 1	189 1/ 189 2	189 2/ 189 3	189 3/ 189 4	189 4/ 189 5	189 5/ 189 6	189 6/ 189 7	189 7/ 189 8
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester	BŞ										
Malta	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ	BŞ ŞV	BŞ K
Bombay	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K
Ümit Burnu	BŞ										
Liverpool	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Newcastle	Ş										BŞ
Kolombo/Seylan Adası	Ş										
Birmingham	ŞV										
Dublin	Ş										
Bristol	ŞV										
Cebelitarık	Ş										
Port Louis	Ş										
Jersey	ŞV										
Belfast	ŞV										
Brighton	ŞV										
Cardiff	ŞV					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cowes	ŞV										
Dartmouth	ŞV										
Dover	ŞV										
Falmouth	ŞV										
Glasgow	ŞV										
Harwich	ŞV										
Hull	Ş										
Lydd	ŞV										
Londonderry	ŞV										

Lowestoft	SV										
Newport	SV										
North Shields	SV										
Plymouth	SV										
Portsmouth	SV										
Ramsgate	SV										
Scilly Adaları	SV										
Sheffield	SV										
Singapur	Ş										
Southampton	SV										
Sunderland	SV										
Swansea	SV										
Weymouth	SV										
Karacı											SV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	189 8/ 189 9	189 9/ 190 0	190 0/ 190 1	190 1/ 190 2	190 2/ 190 3	190 3/ 190 4	190 4/ 190 5	190 5/ 190 6	190 6/ 190 7	190 7/ 190 8	190 8/ 190 9
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ SV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Malta	BŞ SV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ SV K
Bombay	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K
Ümit Burnu- Cape Town		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Liverpool	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ
Newcastle	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cork		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kolombo/Seyl an Adası		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Birmingham		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dublin		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Cebelitarık		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Jersey		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBS	FBS	FBS	FŞ	FŞ
Belfast		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Cardiff	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		FŞ	FŞ
Dartmouth		FŞ	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dover		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Falmouth		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Glasgow		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Hull		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lydd		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Londonderry		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Lowestoft		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Newport		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

North Shields-Tynemouth		FŞV	ŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Plymouth			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Portsmouth		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sheffield		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Singapur					BŞV	BŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Southampton		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sunderland		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Swansea		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Weymouth		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Karaçi	ŞV	ŞV FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Melbourne		FŞ	FŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Milford Haven		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
West Hartlepool		FŞV	FŞV	ŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Madras (Medaris-Chennai)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Galle (Gal)/Seylan Adası		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sidney		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Johannesburg		FŞ	FŞ	FŞ							
Natal (Durban)							FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Douglas/Man Adası								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Rangoon								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bradford											FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İRAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Tebriz	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Benderbuşir (Bushehr)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kirmanşah	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ		Ş	BŞ	BŞ
Sine (Senendec)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Hoy	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Hemedan	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Reşt	ŞV	Ş ŞV					Ş				
Şiraz	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Urmiye							ŞV	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM
Savuçbulak (Mahabad)							ŞV	ŞV	ŞM	ŞM	ŞM
İsfahan									Ş		

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Tebriz	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Benderbuşir (Bushehr)	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		
Kirmanşah	BŞ						Ş	Ş	Ş	Ş ŞV	Ş ŞV
Sine (Senendec)	Ş								BŞ	BŞ	BŞ
Hoy								Ş	Ş	Ş	Ş
Selmas								Ş	Ş	Ş	Ş
Hemedan	Ş										
Şiraz	Ş										
Urmiye	ŞM										
Savuçbula k (Mahabad)	ŞM					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Tebriz	BŞ K	BŞ K	BŞ	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ
Benderbuşir (Bushehr)	ŞV	ŞV FŞV	ŞV FŞV	ŞV	ŞV	ŞV FŞV	Ş FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kirmanşah	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş
Sine (Senendec)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Hoy	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Selmas	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Hemedan		FŞ	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Şiraz		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Savuçbula k (Mahabad)	Ş	Ş	Ş	Ş	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lince (Bender Lenge)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bane		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sakkız		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Tahrán				FBS	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İSPANYA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Madrid	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV	ŞV	BŞ
Valensiya	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Sevilla	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Barcelona	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cadiz	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Alicante	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Malaga	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	Ş
Tarragona	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Palma de Mayorka	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Santander						Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Bilbao						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Adra						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cartagena						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Grao de Valensiya						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Garós						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Casares							Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Madrid	BŞ										
Valensiya	Ş										
Sevilla	Ş										
Barcelona	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ		BŞ
Cadiz	Ş										
Alicante	ŞV										
Malaga	Ş										
Tarragona	ŞV										
Palma de Mayorka	ŞV										
Santander	Ş										
Bilbao	Ş										
Adra	ŞV										
Cartagena	ŞV										
Grao de Valensiya	ŞV										
Garós	ŞV										
Casares	Ş										

BŞ: Başşebbender Ş: Şebbender ŞV: Şebbender Vekili ŞM: Şebbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Madrid		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Valensiya											
Sevilla		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Barselona	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cadiz		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Alicante		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Malaga		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞV
Tarragona		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Palma de Mayorka		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Santander		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bilbao		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Adra		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Cartagena		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Grao de Valensiya		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Gijón		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Almeria		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Coruna		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Vigo		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Jerez		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
San Sebastian		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ			FŞ			
Girnata		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Las Palmas		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Kurtuba		FŞV	FŞV	FŞV	FŞ	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Puerto						FŞV					
Havana		FBS					FŞV	FBS	FBS	FBS	FBS

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

ÍSVEÇ ve NORVEÇ'TEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Stockholm	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Göteborg							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Stockholm	BŞ										
Göteborg	Ş										

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Stockholm		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Göteborg		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lysekil		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kristiana (Oslo)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBS FŞV	FBS FŞV	FBS FŞV	FBS FŞV	FBS FŞV	FBS FŞV
Malmö					FŞ	FŞ	FŞ	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İSVİÇRE'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Cenevre	ŞV K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ
Bern					K	K	K	K	K	K	K
Zürih							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İTALYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Roma	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Venedik	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cenova	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ligorna (Livorno-Alikorna)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ankona	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Barletta	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brindisi	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Messina	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cagliari	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Catanzaro	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Civitavecchia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Gallipoli	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV

Reggio Calabria	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Alghero	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Spezia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Savona	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Portofino	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Trapani	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Milazzo	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Marsala	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Girgenti (Agrigento)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ravenna	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Napoli	ŞV	BŞ	BŞ	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Carloforte	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ventimiglia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	Ş	Ş	Ş
Sanremo	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Terranova	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Siraküza	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Licata	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Augusta	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Senigallia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Milan	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Palermo	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV	ŞV
Bari	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bordigera				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Katanya							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Floransa							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Mazara							ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Pizzo di Calabria							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Castellammare								Ş	ŞV	ŞV	ŞV
Bologna									Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Roma	BŞ						BŞ	BŞ	BŞ		
Venedik	BŞ			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cenova	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Ligorna (Livorno-Alikorna)	ŞV										
Ankona	Ş										
Barletta	ŞV										
Brindisi	Ş										
Messina	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cagliari	Ş										
Catanzaro	ŞV										
Civitavecchia	Ş										

Gallipoli	ŞV										
Reggio di Calabria	Ş										
Spezia	ŞV						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Savona	Ş				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Portofino											
Trapani	Ş										
Milazzo	ŞV										
Marsala	ŞV										
Girgenti (Agrigento)	ŞV										
Ravenna											
Napoli	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Carloforte	ŞV										
Ventimiglia	Ş										
Sanremo	Ş										
Terranova	Ş										
Siraküza	ŞV										
Licata	Ş										
Augusta	ŞV										
Senigallia	Ş										
Palermo	ŞV										
Bari	ŞV										
Bordigera	Ş										
Katanya	Ş										
Floransa	BŞ										
Mazara	Ş										
Pizzo di Calabria	ŞV										
Castellammare	ŞV										
Bologna	Ş										

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Roma		FBS	FBS	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K
Venedik	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cenova	BŞ Ş K	Ş K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV
Ligorna (Livorno-Alikorna)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK
Ankona			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	Ş	Ş
Barletta		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Brindisi	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş			
Messina	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cagliari			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Catanzaro		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

Civitavecchia		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Gallipoli		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Reggio di Calabria		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Spezia	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Savona	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Portofino											
Trapani		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Milazzo		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Marsala		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Girgenti (Agrigento)		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Ravenna											
Napoli	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ Ş	BŞ Ş
Carloforte		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Ventimiglia		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sanremo											
Terranova		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Siraküza		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Licata		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Augusta		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Senigallia											
Milan		FŞ	FŞ	FŞ		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Palermo		FŞ	FŞ	FŞ	FK	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bari		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	Ş	FŞV	FŞV
Bordigera		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Katanya		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Floransa		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Mazara		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Pizzo di Calabria		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Castellammare		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Bologna		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sassari		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Torino		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Cortona		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

KARADAĞ'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1887 /	1888 /	1889 /	1890 /	1891 /	1892 /	1893 /	1894 /	1895 /	1896 /	1897 /
	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Bar		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ülgün							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Podgoriçe		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1898 /	1899 /	1900 /	1901 /	1902 /	1903 /	1904 /	1905 /	1906 /	1907 /	1908 /
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Bar	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ülgün	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Podgoriçe	Ş	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

PORTEKİZ'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Lizbon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				BŞ	BŞ	BŞ

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Lizbon	BŞ										

	1898 /	1899 /	1900 /	1901 /	1902 /	1903 /	1904 /	1905 /	1906 /	1907 /	1908 /	1909 /
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	
Lizbon		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
St. Vincent			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

ROMANYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Yergöğü (Giurgiu)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
İbrail	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Köstence	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Tulça	BŞ	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sünne (Sulina)	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Calarası	ŞV	ŞV	ŞV			
Yaş		Ş				

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Yergöğü (Giurgiu)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ K
İbrail	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Köstence	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Tulça	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sünne (Sulina)	BŞ	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV KV	ŞV KV	ŞV KV	ŞV
Yaş										Ş	Ş
Bükreş		K	K	K	K	K	K K	K K	ŞV K K	K	K K
Kalafat					ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Krayova							Ş K	Ş K	Ş	Ş	Ş

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Yergöğü (Giurgiu)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV
İbrail	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Köstence	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tulça	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	Ş K	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Sünne (Sulina)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Yaş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Bükreş	BŞ K K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ Ş
Kalafat	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				
Krayova	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Turnu Magurele					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar KV: Kaçılar Vekili

RUSYA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Hocabey (Odessa)	BŞ			Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Tiflis	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ Ş
Poti	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Kerç	Ş			Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Sohum	Ş							Ş	Ş	Ş	Ş
Kefe	Ş										
Berdyansk	Ş			ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Gözleve	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Taygan (Taganrog)	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Batum				BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Kalas (Galati)				BŞ	BŞ						
Niş				BŞ	BŞ						
Kars				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Yergöğü				Ş	Ş						
Yaş				Ş	Ş						
Turnuseverin				Ş	Ş						
Köstence				Ş	Ş						
İbrail				Ş	Ş						
Sünne (Sulina)				Ş	Ş						
Tulça				Ş	Ş						
Bükreş				Ş	Ş						
Rostov				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Varna					ŞV	ŞV					
Rusçuk					ŞV	ŞV					
Vidin					ŞV	ŞV					
Nikolayev						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		
Sivastopol								ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Moskova								BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Mariupol								ŞM	ŞM	ŞM	ŞM

BŞ: Başşebbender Ş: Şebbender ŞV: Şebbender Vekili ŞM: Şebbender Memuru F: Fahri K: Kaçıklar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Hocabey (Odessa)	Ş	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tiflis	BŞ Ş	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Poti	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş ŞV

Kerç	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		Ş	Ş	ŞV	Ş	
Sohum	Ş										ŞV
Kefe					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Berdyansk	ŞV										
Gözleve	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K
Taygan (Taganrog)	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Batum	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Kars	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Rostov	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nikolayev		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sivastopol	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Moskova	BŞ										
Mariupol	ŞM										
Bakü		BŞ	BŞ	BŞ							
Novoroski				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Petersburg						Ş	Ş	Ş		Ş	Ş

BŞ: Başşebender Ş: Şebender ŞV: Şebender Vekili ŞM: Şebender Memuru F: Fahri K: Kañçılar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Hocabey (Odessa)	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tiflis	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV
Poti	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kerç	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sohum	ŞV										
Kefe	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Berdyansk			FŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Gözleve	Ş K	Ş	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş				
Taygan (Taganrog)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Batum	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Kars	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	Ş ŞV K	Ş ŞV K	Ş ŞV K
Rostov	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nikolayev	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

Sivastopol	Ş	Ş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Moskova		FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS	FBS
Novoroski	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Petersburg	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Akmescid		FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ		Ş	Ş	Ş	Ş
Vladivostok								TV	TV	TV	TV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar
TV: Tüccar Vekili

SIRBİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Belgrad		K	K	K	K
Niş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Belgrad	K										
Niş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Öziçe (Uzice)		ŞV	ŞV				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Vranya (Vranje)		ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş
Kragoyeva ç		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		Ş	Ş	Ş	Ş

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Belgrad			BŞ	BŞ	BŞ	BŞ Ş	Ş Ş	Ş Ş ŞV	Ş Ş ŞV	Ş Ş ŞV	Ş ŞV
Niş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Öziçe (Uzice)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV			
Vranya (Vranje)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kragoyevaç (Kragujevac)	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

YUNANİSTAN'DAKİ ŞEBBENDERLİKLER

	187 7	187 8	187 9	188 0	188 1	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Atina	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Pire							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Sire (Siros)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Korfu	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Kefalonya	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
İzdin (Lamia)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				
Voniçe (Vonitsa)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		Ş
Eğriboz (Euboia)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ayamavra (Lefkada)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				ŞV	ŞV	
Santorin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Balyabadra (Patras)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kervansara y (Amfilohya)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Değirmenlik (Milos)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Zanta (Zakintos)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Serifos	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Misolongi	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Kirohori?	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM						
İstendil (Tinos)	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
İskoplo (Skopelos)	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM						
Neapoli						Ş	ŞV	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM
Galos (Volos)							BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş
Narda (Arta)							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Tırhala							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Kardıçe (Karditsa)							ŞV	Ş			
Yenişehir (Larissa)							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Çatalca (Farsala)							ŞV				
Nakşa (Naksos)										ŞV	ŞV
Çuka Adası (Kythira)											ŞV

BŞ: Başşebender Ş: Şebender ŞV: Şebender Vekili ŞM: Şebender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Atina	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Pire	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Sire (Siros)	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	
Korfu	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Kefalonya	Ş								ŞV		
Voniçe (Vonitsa)	Ş										
Eğriboz (Euboia)	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	
Ayamavra (Lefkada)		ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş ŞV	ŞV	ŞV	
Santorin	Ş										
Balyabadra (Patras)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	
Kervansaray (Amfilohya)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	
Değirmenlik (Milos)	ŞV										
Zanta (Zakintos)	ŞV										
Serifos	ŞV										
İstendil (Tinos)	ŞV										
Neapoli	ŞM										
Galos (Volos)	Ş	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	
Narda (Arta)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	
Tırhala	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	
Yenişehir (Larissa)	Ş	K	K	K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	
Nakşa (Naksos)	ŞV										
Çuka Adası (Kythira)	ŞV										

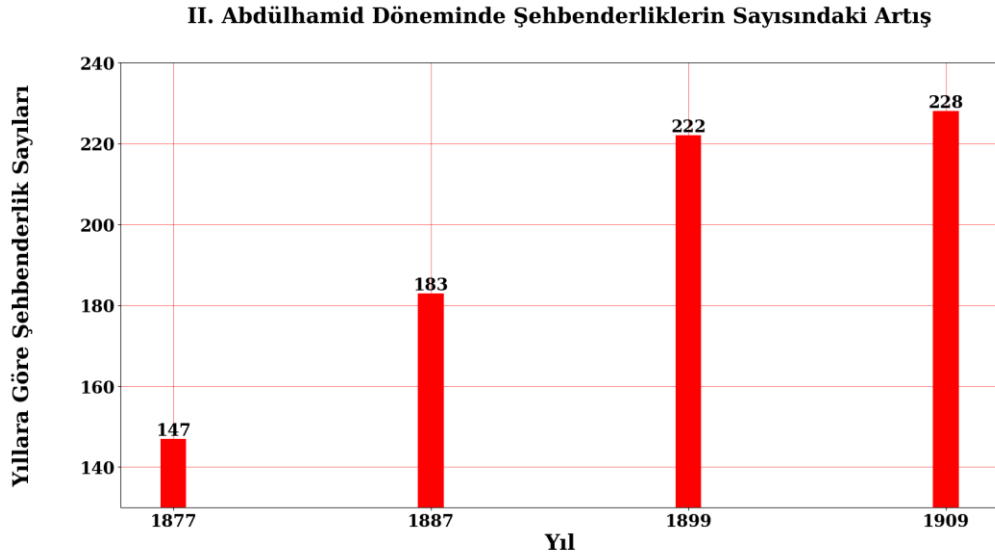
BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Atina	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Pire	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Sire (Siros)	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş
Korfu	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Kefalonya	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Voniçe (Vonitsa)			FŞV	FŞV							
Eğriboz	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ayamavra	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Santorin		FŞV	FŞV	FŞV							
Balyabadra (Patras)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kervansaray	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Zanta (Zakynthos)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
İstendil (Tinos)		FŞV	FŞV	FŞV							
Galos (Volos)	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Narda (Arta)	Ş K	BŞ K	Ş K	Ş ŞV	Ş ŞV K	Ş ŞV K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Tırhala	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K FK	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş ŞV K FK	Ş ŞV K FK	Ş ŞV K FK
Yenişehir (Larissa)	Ş K	Ş K	Ş K	Ş ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV
Kalamata		FŞV	FŞV	FŞV							

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

Devlet salnamelerinden elde edilen verilerle hazırlanan tablolara göre II. Abdülhamid döneminde şehbenderliklerin sayısında 1877, 1887, 1899 ve 1909 yılları arasındaki artış ve aynı yıllara ait şehbenderliklerin sayısının ülkelere göre dağılımı Grafik 4.1 ve 4.2’de gösterilmiştir.⁷⁰⁹ Grafik 4.3 ise 1900 yılında maaşlı şehbenderliklerin fahri şehbenderliklere oranını göstermektedir.⁷¹⁰

Grafik 4.1. II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderliklerin Sayısındaki Artış

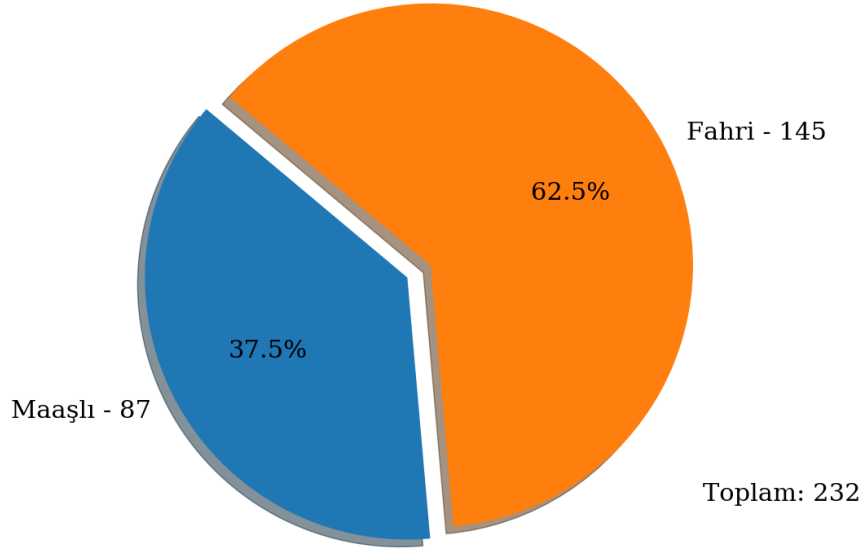

⁷⁰⁹ Grafiklerde, II. Abdülhamid dönemi ilk olarak 1877 (1294) salnamesine yansıdığı için 1877 yılı, bunun on yıl sonrasına ait veriler için 1887 (1305) yılı, dönemin son yılı olarak 1909 (1326) yılı ve on yıl öncesini gösteren 1899 (1317) verileri kullanılmıştır. Muvazzaf ve fahri şehbenderlikler bir arada değerlendirilmiş, sayıya şehbender memuru ve vekiller de dahil edilmiştir.

⁷¹⁰ 1318 Devlet Salnamesi verileriyle oluşturulmuştur.

Grafik 4.3. 1900 Yılında Muvazzaf (Maaşlı) Şehbenderliklerin Fahri Şehbenderliklere Oranı

Muvazzaf (Maaşlı) Şehbenderliklerin Fahri Şehbenderliklere Oranı- 1900

4.3. Siyasi Fonksiyonlarıyla Şehbenderler

Şehbenderlerin temel görevleri olan yabancı devletlerde ticaret yapan vatandaşların işleriyle ilgilenme fonksiyonunun ötesinde II. Abdülhamid döneminde bu dönemde siyasi fonksiyonlar kazanmışlardı. En başta Panislamist siyaset çerçevesinde kurulan veya önceden var olduğu halde görevleri çeşitlendirilen şehbenderlikler dünyadaki Müslüman toplumlar ile Halifenin başında bulunduğu Osmanlı Devleti ile bağları kurmak görevini yüklenmişlerdi.⁷¹¹

⁷¹¹ Bkz. Şehbenderlikler ve Panislamizm başlığı.

Bunun dışında önceki başlıkta değinildiği üzere Şehbenderler Nizamnamesinde şehbenderlerin istihbarat toplama ve basın takibi gibi görevleri olduğu açık bir şekilde belirtilmişti. Bu çerçevede örnek olarak Paris ve Londra başşehbenderleri tıpkı elçiler gibi buldukları bölgede Ermeni ve Jön Türk grupların muhalif faaliyetlerini takip ediyorlar, basını gözetim altında tutuyor ve istihbarat faaliyetinde bulunuyorlardı.⁷¹² Bern elçiliğinin kurulması başlığında değinildiği üzere Cenevre başşehbenderliği gibi sadece bu amaçla kurulan şehbenderlikler bulunmaktaydı.⁷¹³

Barselona'daki muvazzaf başşehbender de ticari temsil görevleri dışında siyasi misyon yüklenen temsilcilerdendi. Barselona bu dönemde Avrupa'da anarşist gruplar için bir merkez haline gelmişti ve faaliyetlerinin merkeze bildirilmesi isteniyordu. Özellikle Katalan ayrılıkçı örgütleriyle Abdülhamid rejimine muhalif grupların irtibatını araştırma görevi 1900'da buradaki Osmanlı şehbenderine verilmişti.⁷¹⁴

Geçici olarak elden çıkan bölgelerde Osmanlı şehbenderlerinin padişah adına Osmanlı tebaasını yönlendirerek siyasi sonuçlar elde etmeye çalıştıkları da oluyordu. 1880'de 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Rusya'nın elinde kalan Kars'a atanan şehbender esasen buradaki Osmanlı tebaasının sorunlarıyla ilgilenmek üzere gönderilmişti. Bununla birlikte, padişahтан aldığı emirle Kars şehbenderi Rusların Müslüman tebaayı göç ettirme politikasına karşı halka direnmeleri çağrısında bulunmuştu.⁷¹⁵

Siyasi görevlerin içinde sayılabilecek diplomatik temsil görevleri de gerekli durumlarda şehbenderlerin vazifesi olabiliyordu. II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar sürekli bir elçiliğin bulunmadığı Danimarka'da Osmanlı Devleti bu dönemde fahri başşehbenderler aracılığıyla temsil ediliyordu. Osmanlı Devleti Kopenhag'a ilk defa 1882'de bir fahri şehbender tayin etmişti.⁷¹⁶ 1884'te Kopenhag fahri

⁷¹² Erol, **a.g.t.**, s. 116-119, 128-131, 155-156, 170-176.

⁷¹³ Bkz. 3. Bölümde Bern Elçiliği'nin Kurulması başlığı.

⁷¹⁴ Kunalp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", s. 175.

⁷¹⁵ Erol, **a.g.t.**, s. 34.

⁷¹⁶ **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 2, s. 9.

başşehbenderi Wilhelm Johnson Osmanlı İmparatorluğu tarafından nişanla ödüllendirilmiş, 1885'te Danimarka Kralının II. Abdülhamid'e vereceği nişana dair haberi fahri başşehbender iletmış, 1887'de II. Abdülhamid'in Krala göndereceği nişanın yine Wilhelm Johnson tarafından ulaştırılması gündeme gelmişti.⁷¹⁷

4.4. Göçlerle Genişleyen Şehbenderlik Ağı

19. yüzyılda Kuzey Amerika sanayileşen ekonomisinin, Güney Amerika ise büyük tarım arazilerinin işgücü ihtiyacı nedeniyle tüm dünyadan göçmen kabul etmeye başlamışlardı. Amerika kıtasındaki bu devletlere Osmanlı tebaası da yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, toplumsal ve siyasi gerekçelerle gruplar halinde yerleşmeye başlamış ve burada kendilerini temsil edecek şehbenderlere ihtiyaç duymuşlardı. Güney Amerika ve Karayipler'e göç hareketleri özellikle 1878-79'dan itibaren hızlanmıştı.⁷¹⁸

II. Abdülhamid döneminden önce Brezilya'da ticaretin merkez şehri olan Rio de Janeiro'da ilk fahri şehbender tayini 1850 yılında yapılmıştı.⁷¹⁹ Diğer yandan II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarına bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Brezilya'da şehbenderinin mevcut olmadığı görülmektedir. Güney Amerika'ya göç eden Osmanlı vatandaşlarının Washington sefaretinin sorumluluğundaydılar. Mesafenin uzaklığı sebebiyle işlerin görülmesi zor olduğu için Brezilya'da Suriye ve Lübnan bölgelerinden gelmiş olan çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı vatandaşını Rio de Janeiro'daki Fransa konsolosluğu nüfuzu altına almaya çalışıyor, pek çoğu da Fransa himayesini kabul ediyordu. Bu durumun Osmanlı çıkarları için sakıncaları anlaşılınca 1898'de Rio de Janeiro'da bir fahri şehbenderlik kuruldu. Bu, bölgedeki Osmanlı vatandaşı göçmenlerin pratik ihtiyaçlarına cevap vermenin yanında Fransa'nın onları himaye girişimi karşısında tebaanın devlete olan aidiyet ve

⁷¹⁷ Uçar, a.g.t., s. 45.

⁷¹⁸ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 366.

⁷¹⁹ BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, s. 45.

bağlılıklarını güçlendirmek gibi siyasi bir hedefe de yönelikti. Rio de Janeiro şehbenderliği 1908’de başşehbenderliğe dönüştürüldü.⁷²⁰

Brezilya’nın geniş coğrafyasında dağınık bir şekilde bulunan kayda değer sayıda Osmanlı vatandaşının ihtiyaçları ilerleyen dönemde artmaya devam etti. Suriye bölgesinden yoğun göç almış olan Sao Paulo şehrinde yaşayan ticaretle uğraşan Osmanlı tebaasının başka ülke vatandaşlığına geçmekte oldukları bilgisi gelince Cebel-i Lübnan eski mutasarrıfının oğlu Mekteb-i Sultani mezunu Fuad Bey, Arapça bilmesinin de avantajı da düşünülerek, dönemin sonlarında, 1908’in ilk aylarında maaşlı şehbender olarak atandı.⁷²¹

Karayıpler de bu dönemde göçler sonucu Osmanlı şehbenderlik ağının ulaşmak durumunda kaldığı bölgelerden biriydi. İspanya’nın sömürge yönetiminde bulunan Küba’nın başkenti Havana’ya 1873’te bir fahri baş şehbender atanmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu şehbenderliğin boş durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Amerika’ya göçlerin artmasıyla burada ticaretle uğraşan Osmanlıların himaye edecek kimsenin olmaması sorun olmuştu. Bu sebeple İspanya’da bulunan Osmanlı temsilcisinin Osmanlı uyrukların dilekçelerini de içeren başvurusu üzerine 1890’da Havana’da bir fahri şehbenderlik kuruldu. İspanya ile ABD çatışmasının yaşandığı ve 1898’den itibaren geçici olarak ABD yönetimine geçen Küba’da diğer şehbenderler gibi 1890’da atatan Osmanlı fahri baş şehbenderinin de görevine devam etmesi için Babıali ABD makamlarına başvurmuştu.⁷²²

Güney Amerika’dan başka yine uzak bir kıtaya İngiltere yönetimi altında bulunan Avusturalya’ya da özellikle Suriye, Irak ve Lübnan bölgesinden ekonomik ve siyasi gerekçelerle çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı vatandaşları göç etmişti. Burada

⁷²⁰ Hamdi Genç, İ. Murat Bozkurt, “Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2010, C: XXVIII, No: 1, s. 85.

⁷²¹ **BOA, İ.HR** 410/47; **BOA, HR.TH** 357/109- 1, 2; **BOA, BEO** 3242/243076; **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 3, s. 32. Cebel-i Lübnan’da kaymakamlık yapmış olan Sami Arslan bir süre önce Sao Paulo şehbenderliğine atanmak için talepte bulunmuş fakat Şehbenderler Nizamnamesine göre bu memuriyete tayin için gerekli şartları taşımadığı Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından bildirilmişti. Bkz. **BOA, BEO** 3123/234191.

⁷²² Mehmet Sait Dilek, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti-Küba Siyasi İlişkileri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Nisan 2016, No: 20-2, s. 467-492, s. 475-478.

4.5. Şehbenderlikler ve Panislamizm

19. yüzyılın ikinci yarısında dünyada İslam dinine mensup halkların yaşadıkları coğrafyalarda giderek etkinliğini artırmış olan Avrupa sömürgeciliğine karşı gelişen “dini-millî duyguları” tanımlayan Panislamizm⁷²⁴ terimi Kemal Karpat’a göre ilk olarak Fransa, İngiltere ve Rusya’nın diplomatik yazışmalarında kullanılmıştır.⁷²⁵ Özellikle II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlarla din birliği temelinde yakınlaşması ve bu çerçevede bölgede yürüttüğü faaliyetler bu bölgelerde sömürgeci ve çıkarları bulunan büyük devletlerde ciddi siyasi tehdit algısına yol açmıştı. Bu korku, devletlerin dışişleri bakanlıkları ile diplomatik temsilcilikleri veya sömürge yöneticileri arasındaki yazışma trafiğine yansımıştı.⁷²⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda Panislamizm karşılığı olan Türkçe ifade “İttihad-ı İslam/İslam birliği” Genç Osmanlılar tarafından 1860’lardan itibaren kullanılıyordu.⁷²⁷ Tanzimat ve Islahat reformlarıyla yeni bir toplumsal düzeni oluşturmaya çalışan Osmanlılık politikaları başta Yeni Osmanlılar olmak üzere aydınlar arasına eleştirilmiş ve devletin devamının İslam temelli bir siyasetle sağlanabileceği görüşü ortaya çıkmıştı. İlerleyen dönemde devlet tarafından iç ve dış siyasette benimsenecek olan Panislamizm düşüncesi böylece gündeme geldi.⁷²⁸ Bu dönemde İngiltere ve Hollanda sömürge yönetimindeki Hindistan ve Güneydoğu Asya Müslümanları ile Rusya tehdidi altında yaşayan ve Orta Asya’daki Türk Hanlıklarının dönemin güçlü ve bağımsız tek Müslüman devleti olan Osmanlı İmparatorluğu ve Halife ile iletişim kurmaları ve yardım taleplerinde bulunmaları dış politikada bu fikrin benimsenmesine katkıda bulundu. İngiltere’nin de iyi ilişkiler içinde olduğu Halifenin

⁷²⁴ Özcan, a.g.e., s. 34, dipnot. 2.

⁷²⁵ Kemal H. Karpat, “Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, **X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986**, Ankara, C: IV, s. 1331-1359, s. 1331.

⁷²⁶ Georgeon, a.g.e., s. 287. Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivinde Osmanlı dış politikası ve Panislamizm konusunda Fransız elçiliklerinden gelen raporlar ve bakanlık ile konsoloslukları arasında bölgelerindeki Panislamist faaliyetlerin takip edilmesine dair bazı belgeler için bkz. **AMAÉ, 206 CPCOM/165, 166, 167, 168, 169; AMAÉ, 206 CPCOM/432.**

⁷²⁷ Landau, a.g.e., s. 17.

⁷²⁸ Gökhan Çetinsaya, “İslâmî Vatandaşlıktan İslâm Siyasetine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C: I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 265-267.

nüfuzundan yararlanma isteğinin olduğu Abdülhamid öncesi dönemde Panislamist girişimler nispeten daha rahat bir uygulama alanı buldu.⁷²⁹

II. Abdülhamid döneminde ise içerde ve dışarda yaşanan “meşruiyet krizi”nin ortadan kaldırılması için gelenekte köklü bir yeri olan İslami söylem devlet tarafından modern bir siyasal araç haline dönüştürüldü. Dış politikada amaç, çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip bölgeleri sömürgeleştirmiş olan Batılı devletler karşısında, Osmanlı Sultanı’nın Halifelik vasfını ön plana çıkararak “diplomatik pazarlık” imkanı elde etmektir.⁷³⁰ Şehbenderler din birliği temelinde ve kamu diplomasisi metotları kullanarak yabancı bir devletin vatandaşları üzerinde etki sağlamış oluyordular. Panislamizmin Osmanlı Devleti tarafından bir dış politika aracı olarak ve modern ifadesiyle kamu diplomasisi metotları kullanılarak yürütülmesi II. Abdülhamid’in liderliğinde gerçekleşmiş, diplomatik araç olarak daha organize, sürekli fakat dikkat çekmemeye çalışılarak kullanılmıştı.

Panislamist faaliyetlerden tam da bu sebeple her zaman şüphe duyan ve engellemeye çalışan Avrupalı büyük devletlerin müdahalesine karşı temkinli davranmak zorunda olan II. Abdülhamid bu faaliyeti daha çok gayri resmi düzlemde yürütüyordu. Bununla birlikte işin resmi ve kurumsal boyutunda ilgili bölgelere sıklıkla *ad hoc* elçiler gönderilmesi ve şehbenderlikler kurulması somut girişimler olarak ortaya çıkıyordu.⁷³¹ Bu amaç çerçevesinde Hindistan, Güneydoğu Asya ve

⁷²⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 22-30, 35-39. II. Abdülhamid öncesi Osmanlıların Güneydoğu Asya ile ilişkilerine dair bir makale için bkz. İsmail Hakkı Kadı, “The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction”, **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia**, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 147-174.

⁷³⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 462. Abdülhamid devrinin Panislamizm ve modernleşme politikalarını birlikte ele alan bir çalışma için bkz. Rashed Chowdhury, “**Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909**”, Doktora Tezi, McGill Üniversitesi Tarih Bölümü, 2011. Panislamizm iktidar olmak için sıra bekleyen Abdülhamid muhaliflerinin de bir siyasal araç olarak gündemindeydi. Prens Sabahattin İngiltere Dışişleri Bakanının avam kamarasında yaptığı Panislamizme dair büyük endişeler taşıyan konuşmasına karşılık yazdığı 1906 tarihli mektubunda Abdülhamid’in İslamcı politikasının toplumda Batılı değerlerin benimsenmesini engellemeyi amaçlayan veya Ermenilerle Müslümanların arasını açmaya sebep olan olumsuz yanlarından dem vuruyordu. Bununla birlikte kendisi gibi hürriyet yanlıları iktidara geldiğinde İstanbul’un dünya Müslümanları üzerindeki ruhani etkisinin Doğu ile Batı arasındaki dostluğu sağlayacak olumlu bir sonucu olacaktı. Bkz. Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 148-151.

⁷³¹ Landau, **a.g.e.**, s. 58-59.

Güney Afrika'da faaliyetleri yoğunlaşan ve çeşitlenen şebhenderliklerin yanında yeni kurulan veya bir kesinti döneminin ardından yeniden kurulan şebhenderlikler bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı hariciyesi ve diplomatik teşkilatı kurumsal anlamda genişleyerek ve görev alanlarını genişleterek bu süreçten etkilenmiş oldu.

4.5.1. Hindistan'daki Şebhenderlikler

Hindistan'da ilk fahri şebhenderlikler Bombay ve Kalküta'da 1848'de açılmıştı. Yerli tüccarların atanmasıyla bölgede yoğun ticari faaliyeti bulunan Cidde ve Hicaz'daki Osmanlı tebaasının haklarını korumak ve işlerini kolaylaştırmak amaçlanıyordu. Bununla birlikte bu girişim siyasi amaçlar da içeriyordu; İngiliz yönetiminin kültürel olarak bölgede yayılmasını artırmaya başladığı dönemde hissettikleri tehdit algısıyla Müslüman liderler Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmışlar ve bu Panislamist ilişki şebhenderlikler yoluyla resmiyet kazanmıştı.⁷³² Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki ticari faaliyetlerinin artması ve Kırım Savaşı sonrasında İngiltere'nin yakın ilişkiler içinde olduğu Halifenin buradaki Müslümanlar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak istemesinin olumlu etkisiyle Bombay fahri şebhenderliği 1870'te hariciye personelinin maaş ve tahsisatla atandığı muvazzaf başşebhenderlik haline getirildi.⁷³³

II. Abdülhamid dönemi Bombay şebhenderlerinin Panislamist faaliyetleri bölge Müslümanlarının özellikle ileri gelenleriyle ilişki kurma, Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturma, propaganda yapma, yardım toplama ve bilgi ve istihbarat toplama gibi çeşitlilik gösteren işlerdi. Örnek olarak Bombay şebhenderi Hüseyin Hasib, basınla ve Müslüman elitlerle yakınlık kurdu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kamuoyu oluşturdu ve yardım topladı. Yakın bölgelerdeki Müslüman halka da ilgi göstererek İran'da Basra Körfezi kıyısında yaşayan ve baskı görmekte olan Sünni Müslümanlarla Hindistan'a ticaret için gidiş gelişlerinde iletişim kurdu.⁷³⁴

⁷³² BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, s. 41-42; Özcan, a.g.e., s. 22-23, 144. Kalküta şebhenderliği II. Abdülhamid dönemi salnamelerinde yer almamaktadır.

⁷³³ Diren Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şebhenderliği", *Türkiyat Mecmuası*, C: XXV, Güz 2015, s. 87-88.

⁷³⁴ Özcan, a.g.e., s. 145-146.

Bombay şehbenderleri Hindu ve Müslüman halkın özel günlerine ilgi gösteriyor, padişahın doğum ve cülus yıldönümleri için şehbenderhanede davetler vererek eşraf ve alimlerle iyi ilişkiler kuruyorlardı.⁷³⁵

Bombay şehbenderleri sadece Hindistan'da değil Orta ve Güney Asya'daki diğer Müslüman devletlerin yöneticileri ve halklarıyla da iletişim halindeydiler. Haydarabad, Karaçi ve Siyam yöneticileri, Kaşgar Emiri, Afgan Hakimi ile de irtibat kuruyorlardı. Böylece Bombay şehbenderliği dini ve siyasi bir ilişkinin resmi zeminini oluşturuyor, ortak din ve halifenin korunması gerekliliği vurgusu ile özellikle Rusya tehdidine karşı Osmanlı ile iş birliği içinde olmalarını temin etmeye çalışıyorlardı.⁷³⁶

Hindistan'da şehbenderler Müslümanları Halife'ye bağlılık ve destek bildirmek ve haklarını koruması için talepte bulunmak için mektuplar yazmaya teşvik ediyordu. Şehbenderlerin bu faaliyetleri Padişahın iç politikada imajı ve meşruiyetini sağlamlaştırma siyasetine dönüştürülüyordu. Mektup ve telgraflar hükümet üyelerine gösterilerek ve gazetelerde yayımlanarak halka ulaştırılıyordu.⁷³⁷ Hindistan şehbenderleri Hindistan içerisinde geziler yaparak diğer bölgelerdeki Müslümanlarla buluşuyor mitingler ve toplantılarda konuşmalar yaparak propaganda faaliyetinde bulunuyorlardı.⁷³⁸

Şehbenderlerin Halifenin bulunduğu merkez ile Hindistan Müslümanları arasında kurduğu bağın somut bir örneği Osmanlı Devleti'nin 1897 Yunan Savaşı galibiyeti Hindistan'da büyük yankı uyandırdığında Müslümanlara ait gazetelerde çıkan yazılar ve tebriklerin bir kitap halinde toplanarak Bombay şehbenderine teslim edilmesiydi.⁷³⁹ Bölge Müslümanları bağlılıklarını bu tür vesilelerle göstermek istediklerinde resmi bir temsilciye hemen ulaşabiliyorlardı.

⁷³⁵ Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", s. 97.

⁷³⁶ **A.g.m.**, s. 94-95.

⁷³⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 149; Eraslan, **a.g.e.**, s. 329.

⁷³⁸ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992: Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 134.

⁷³⁹ **A.g.m.**, s. 136.

Hint Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğunun kullanımı için topladığı yardımlar yine Bombay şehbenderliği aracılığıyla İstanbul'a gönderiliyordu. Hakkında "Panislamizm'in en görkemli eseri" değerlendirmesi yapılan Hicaz Demiryolu'nun inşası için dünya Müslümanları arasındaki ekonomik destek seferberliğine katılmış ve yardımları şehbenderlik aracılığıyla göndermişlerdi.⁷⁴⁰ Demiryolu yapımının masrafları için katkıda bulunan kişilere merkezden gönderilen madalya ve beratlar Bombay şehbenderliği aracılığıyla sahiplerine ulaştırılıyordu.⁷⁴¹ Hicaz Demiryolu için yardım kampanyası her bölgede Müslümanların yoğunlaştığı noktalarda ilgi görmüş ve şehbenderlikler bu işle ilgilenmişlerdi. Dünya Müslümanlarına yönelik bu kampanyanın sonucunda Hicaz Demiryolu için Osmanlı İmparatorluğu dışından yapılan bağışların miktarı toplam bağışların %9,5'ini oluşturmuştu.⁷⁴²

Bombay şehbenderlerinin öne çıkan bir fonksiyonu da bölgeden bilgi ve istihbarat aktarımıydı. Merkeze gönderdikleri raporlarda bölgenin jeopolitik ve jeostratejik bilgileri ve Hindistan'daki ve Orta Asya'daki İngiliz siyasetine dair bölgeden istihbarat sağlıyorlardı. Ayrıca İngiliz yönetimindeki Hint Müslümanlarının ve Orta Asya ile Uzakdoğu'daki Müslümanların Panislamist düşünce ve harekete yatkınlıklarına dair bilgiler vererek bağların güçlenmesi için önerilerde bulunuyorlardı. Hollanda yönetimindeki bugün Endonezya'nın bulunduğu Hint adalarına yönelik bilgiler ve dış politika önerileri de bu raporlarda yer almaktaydı.⁷⁴³

Şehbenderler Panislamizm çalışmalarının daha geniş bir alana yayılabilmesi için yeni şehbenderlikler kurulmasını öneriyorlardı. Bu çerçevede yapılan girişimlerle II. Abdülhamid döneminde şehbenderlik ağı genişledi. Örnek olarak 1887'de Bombay şehbenderi İsmail Zühdü Bey Kalküta, Madras (Medaris, bugünkü Chennai), Karaçi ve Kolombo'da şehbenderlik açılmasını teklif etmişti.⁷⁴⁴ Hindistan'da ve Hint

⁷⁴⁰ Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", s. 95-97; Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: II, s. 376.

⁷⁴¹ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994, s. 80.

⁷⁴² Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 83-84.

⁷⁴³ Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", s. 95-96.

⁷⁴⁴ **A.g.m.**, s. 96.

Okyanusu Adalarında şebenderlikler kurulmasını öneren bir diğer Bombay şebenderi Kadri Bey'in buralardaki ticari faaliyetin ötesinde bu bölgelerin "İslam merkezi" olması gerekçesiyle başlıca merkezlerde temsilcilik bulundurulması gerektiğini belirtiyordu.⁷⁴⁵

Şebenderlerin bu faaliyetlerinden rahatsız olan İngiliz yönetimi ise yeni şebenderlik projelerini engellemektedir. Bu dönemde İngiltere Panislamizmin dış politikada ağırlığını artırmasıyla Hindistan şebenderine önceki döneme göre daha fazla şüpheyle yaklaşıyor ve faaliyetlerini sıkı bir şekilde takip ediyordu. Rusya'ya karşı teşvik edilmekte olan Panislamizm artık İngiltere'nin sömürge yönetiminin iktidar alanını aşındıran bir faaliyet olarak tepki çekiyordu.⁷⁴⁶

Bu sebeple henüz dönemin başında 1877'de Peşaver'de bir şebenderlik açılması defalarca istendiği halde İngiltere burada Osmanlıların ticari bir etkinliği olmadığı gerekçesiyle reddetmişti. Bunun üzerine muvazzaf yerine fahri şebender tayini stratejisi benimsendi. İngilizler ise Osmanlı girişimlerinin önüne geçmek için kendilerine bağlı prensliklerde fahri şebenderlik açılmasına da izin verilmeyeceğini bildiriyorlardı.⁷⁴⁷

Bununla birlikte 1887'de Karaçi'ye buradaki tüccarlardan Hasan Ali Efendi'nin atanmasıyla fahri şebenderlik kuruldu.⁷⁴⁸ 1889'da Madras'a (Medaris) fahri şebender olarak yörede Osmanlı dostu olarak tanınan Muhammed Abdullah Padşah Bahadır Han atandı.⁷⁴⁹ 1903'te Osmanlı hükümeti Haydarabad ve Malabar'da şebenderlik kurulması için talepte bulunduğu İngiltere liman şehirleri hariç diğer bölgelerde şebenderliklere diğer hiçbir devlet için izin vermediğini gerekçe göstererek Osmanlı İmparatorluğu'na da izin veremeyeceğini bildirmişti.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Eraslan, **a.g.e.**, s. 321.

⁷⁴⁶ **A.g.e.**, s. 316-317.

⁷⁴⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 146-147.

⁷⁴⁸ **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 2, s. 45.

⁷⁴⁹ **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 2, s. 54.

⁷⁵⁰ **BOA, HR.İD** 2101/82.

1896'da Karaçi'de şehbender olarak görev yapan hariciye personelinden Hüseyin Kamil Efendi'nin öne çıkan faaliyeti Hindistan'ın iç kesimlerine yaptığı gezi ve burada "Halifenin temsilcisi" olarak Müslümanlarla bir araya gelerek miting ve toplantılarda konuşmalar yapması oldu. 1897'de Yunan Savaşı başarısını kutlamak için Karaçi'de büyük bir toplantı düzenledi. Bütün bu faaliyetleri İngilizlerin çok ciddi tepkisiyle karşılaşmış diplomatik temsil görevi dışına çıkararak siyasi bir misyon gibi davranması sebebiyle "istenmeyen adam" ilan edilmişti.⁷⁵¹

Osmanlı Devleti ise, gerçekten de şehbenderliklere Panislamizm siyaseti için bir araç olarak baktığını personel tercihleriyle de ortaya koyuyordu. Bu dönemde Hindistan'da fahri şehbenderler seçilirken bölgede Osmanlı taraftarı, elit ve dini kimlikleriyle öne çıkan ailelerin üyeleri tercih ediliyor, böylece Panislamist ve Osmanlı yanlısı siyasetin etkin bir şekilde yerel halka ulaştırılması amaçlanıyordu. II. Abdülhamid Bombay'a Kadri Bey'den sonra tayin edilecek şehbenderin; "makâm-ı celîl-i hilâfet-i muazzamaya irtibat-ı manevîleri olan milyonlarca ehl-i İslâm'ın bu irtibatlarını tahkim ve teşdide medâr olacak evsâfta biri" olmasını istemişti.⁷⁵² Bu talep, Abdülhamid'in zihninde bu bölgedeki şehbenderliklerin ticari görevlerinden ziyade siyasi fonksiyonlarıyla yer aldığını ortaya koymaktadır.

4.5.2. Güneydoğu Asya'daki Şehbenderlikler

Hollanda sömürge yönetimi altında bulunan Güneydoğu Asya'daki Hint Okyanusu adaları II. Abdülhamid dönemi Panislamist siyaseti kapsamında şehbenderliklerin açıldığı bir diğer bölgeydi. Özellikle liman bölgelerine Arap, Hint ve İranlı tüccarların yerleşmesi ve burada İslâm'ı yayması sayesinde bu bölgeler dikkate değer bir Müslüman nüfus barındırıyordu.⁷⁵³ Hollanda'nın 1856'da Hint Okyanusu'ndaki sömürge topraklarında konsolosluk açılmasına izin vermesi ve ardından yapılan konsolosluk antlaşmasıyla burada bir şehbenderlik açmak için yasal zemin oluşmuştu. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ile Hollanda arasında bir

⁷⁵¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 147-148; Özcan, **a.g.m.**, s. 134.

⁷⁵² Eraslan, **a.g.e.**, s. 322, 328.

⁷⁵³ İsmail Hakkı Göksoy, **Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 13-16.

konsolosluk antlaşması aynı yıl yapılmıştı.⁷⁵⁴ Bölgede yoğun bir ticaret olmadığı için ilgili dönemde şehbenderlik kurulmamıştı.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde burada kurulacak şehbenderlikleri İngiltere gibi bölge halkı üzerinde siyasal bir tehdit olarak algılayan Hollanda konuya temkinli yaklaşıyordu. 1882’de bölgede tanınmış bir tüccar olan Bağdatlı Seyyid Aziz Efendi Cava adasındaki Batavya’ya (bugünkü Jakarta) fahri başşehbender olarak tayin edildiğinde, ticari ve diplomatik amaçların ötesinde Panislamist amaçları ima eden bu tercih Hollanda tarafından bir bahane öne sürülerek kabul edilmedi. Ertesi yıl Lahey sefirinin de katkısıyla Batavya’da ilk şehbenderlik 1883’te açıldı. Gerekçe bölgede halifeye bağlılık gösteren yoğun bir Müslüman nüfus olması ve ticaret yapan Osmanlı tebaasının kayda değer bir nüfusa ulaşmış olmasıydı.⁷⁵⁵

Batavya şehbenderlerinin süreklilik ve çeşitlilik arz eden Panislamist faaliyetleri Hollanda sömürge yönetimi tarafından büyük bir tedirginlikle karşılanıyordu. Bölgedeki Müslümanların hamisi gibi davranmaları dikkat çeken hareketlerindendi. Örnek olarak, ilk şehbender Galib Bey hacdan dönen hacılara yolculukları ve Cidde’deki Hollanda konsolosunun kendilerine nasıl davrandığını sorarak onları himaye ettiğini gösteriyordu.⁷⁵⁶ Galib Bey ve sonraki şehbenderler buradaki Müslümanların İslami kimliklerini pekiştirmek için eğitim faaliyetlerini destekliyorlardı. Padişah adına mushaf dağıtıyorlar ve İstanbul’da Malayca dini kitaplar basılmasını sağlıyorlardı.⁷⁵⁷

Batavya’daki şehbenderler bölgedeki ekonomik, askeri, etnik ve dini durumlarla ilgili detaylı bilgiler içeren raporlar ve buradaki Müslümanların Abdülhamid’den taleplerini saraya iletiyorlardı. Raporlar içeriklerine göre Babıali ve çeşitli nezaretlere de gönderiliyordu. Bölgeyle ilgili politikaların geliştirilmesinde

⁷⁵⁴ Gönen, **a.g.m.**, s. 12; **BOA, İ.HR** 144/7555.

⁷⁵⁵ Diren Çakılcı, “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası”, **International Congress of Eurasian Social Sciences (ICOESS) Özel Sayısı**, C: VIII, No: 28, Ağustos 2017, s. 732-733.

⁷⁵⁶ Jan Schmidt, **Through the Legation Window 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History**, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1992, s. 86.

⁷⁵⁷ **A.g.e.**

yararlanılan bu raporlardan Batavya şebhenderi Ali Galib Bey'e ait olan içerik bakımından öne çıkmaktadır. Bölgede Hollanda idaresinin tarihi, adaların coğrafi, nüfus, ekonomik ve dini durumu anlatılıyor ve burada Panislamist düşünce ve faaliyetlerin geçmişi ve mevcut potansiyeline dair bilgiler içeriyordu.⁷⁵⁸

Bölgeye göç etmiş olan Hadrami Araplardan oluşan tüccar kolonisiyle yakın ilişki kuran şebhenderler Hollanda yönetiminin onlara yönelik ayrımcı uygulamalarını aşmaya çalışıyorlardı. Hollanda idaresini son derece rahatsız edecek bu girişimleri çerçevesinde Avrupalı muamelesi görmelerini sağlamak için içlerinden bazılarını Osmanlı pasaportu verilmesini sağlamışlardı. Örnek olarak ilk şebhender Ali Galib Bey Osmanlı tâbiyetine girmek isteyen bölge halkından insanlara devletlerarası hukuk kurallarını ve prosedürü hatırlatarak geri çevirdiğini bildirmekle⁷⁵⁹ birlikte bir kişinin Avrupalı statüsü kazanması için çabalamıştı.⁷⁶⁰ 1897'de göreve başlayan Batavya şebhenderi Mehmed Kamil Bey ise Halifeye bağlı Müslüman gençler yetişmesine aracı olmak için on bir Arap genci İstanbul'da eğitim almak için gönderdi. İslami kimliğin oluşmasına eğitimle katkıda bulunmak amacıyla taşıyan bu uygulamanın sonunda öğrenciler ayrıca, onlara Avrupalı statüsü verecek olan Osmanlı pasaportlarıyla döndüler.⁷⁶¹

Kamil Bey'in tepki çeken bir diğer faaliyeti Güneydoğu Asya Arapları'yla Osmanlı Arap basını arasında bağlantı kurmasıydı. İstanbul, Beyrut ve Mısır gazeteleri Müslümanlar üzerindeki Hollanda baskısını bölgeden muhabirleriyle bildiriyorlardı ve Osmanlı hükümetinin konuya dikkatini çekip müdahalede bulunması beklentilerine sebep oluyorlardı. Hollanda bu konuda da Osmanlı hükümetine şikayette

⁷⁵⁸ Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şebhenderliği: Kuruluşu, Baş Şebhender Ali Galib Bey ve Layihası", s. 735. Hollanda hakimiyetindeki Hint Okyanusu Adaları ve buradaki Müslümanların durumu hakkında Batavya başşebhenderi Ali Galib Bey'in raporunun içeriği ve transkripsiyonu için bkz. **a.g.m.**, s. 737-744, 747-749. Ayrıca bkz. Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı Politikasından Bazı Örnekler", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, No: 18, 1990, s. 142-144.

⁷⁵⁹ Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şebhenderliği: Kuruluşu, Baş Şebhender Ali Galib Bey ve Layihası", s. 749.

⁷⁶⁰ Schmidt, **a.g.e.**, s. 86-87.

⁷⁶¹ Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia", **Asia Research Institute Working Paper Series**, No: 36, Şubat 2005, s. 14; Schmidt, **a.g.e.**, s. 87-88; Eraslan, **a.g.e.**, s. 353-355.

bulunmuştu.⁷⁶² Şehbender ayrıca İstanbul gazetelerinde Hint adalarında Hollanda sömürge yönetimini eleştiren yazılar yayımlıyordu. Sonunda 1898’de Hollanda’nın isteğiyle görevden alındı.⁷⁶³

Sonraki şehbender Sadık Belig Bey de Batavya’daki Araplarla yakın ilişki içine girmiş ve Hollanda’nın tepkisini çektiği için bir süre sonra görevinden ayrılmıştı.⁷⁶⁴ 1904’te göreve gelen Rasim Bey Kamil Bey gibi İstanbul ve Mısır gazetelerinde bölgeden yaptığı Panislamist yayınlarla dikkat çekmiş ve Hicaz Demiryolu için Müslümanlardan yardım toplamasıyla ön plana çıkmıştı.⁷⁶⁵ Görüldüğü üzere Batavya şehbenderliğinin Panislamist faaliyetleri Hollanda yönetimi altında gerçekleştirmesi kolay olmamış fakat her şehbender bir proje dahilinde olduğunu belli edecek şekilde faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştı.

Sumatra adasının kuzeyindeki Açe İslam Sultanlığı’nın 1873-1903 yılları arasında Hollanda’ya karşı verdiği savaş da Batavya’ya bir şehbender tayin edilmesinden sonra Osmanlı Devleti’nin gündemine gelmişti. Osmanlı hükümeti Açe’deki savaşla ilgili sağlıklı haberleri, Açe’nin uluslararası statüsüne dair ve Avrupalı devletler için stratejik önemine dair bilgileri ancak 1883’te Batavya’ya şehbender tayininden sonra alabilmişti. Açeli liderler en yakınlarındaki şehbender olan Batavya şehbenderi aracılığıyla 1893, 1894, 1897 ve 1898 yıllarında Hollanda saldırılarına karşı yardım çağrısı içeren mektuplarını padişaha iletmişlerdi. Açe’deki krize de böylece müdahil olan Batavya şehbenderleri Panislamist faaliyetlerini Hollanda hükümetinin tepkisiyle oluşan gerilim altında sürdürüyorlardı.⁷⁶⁶

Güneydoğu Asya bölgesinde İngiliz sömürge idaresindeki bölgelerde de fahri şehbenderlikler faaliyete devam ediyordu. Seylan adasında (bugünkü Sri Lanka) fahri

⁷⁶² Reid, **a.g.m.**, s. 14.

⁷⁶³ Schmidt, **a.g.e.**, s. 87; Çakılcı, “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası”, s. 734.

⁷⁶⁴ Schmidt, **a.g.e.**, s. 88.

⁷⁶⁵ **A.g.e.**, s. 89.

⁷⁶⁶ İsmail Hakkı Göksoy, “Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century”, **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia**, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 175-197. 19. yüzyılda Açe ile ilişkiler için ayrıca bkz. İlhami Yurdakul, “XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri: Osmanlı Hilâfetinin Güney Asya’da Dinî-Siyasî Nüfuzu”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, No: 13, 2005, s. 19-48.

şehbenderlikler büyük liman şehirleri olan Kolombo ve Galle’de (Gal) buradaki Osmanlıların yoğun ticareti gerekçe gösterilerek Londra elçisi Kostaki Musurus’un teşvikiyle 1863 yılı sonlarında kurulmuştu. Fahri şehbenderler ilgili şehirlerdeki hanedan ailelerine mensup yerel Müslümanlardandı. 1881’de Gal’e yapılan fahri şehbender tayini sırasında Londra elçisi Kostaki Musurus bu görev için Lord Stanley tarafından tavsiye edilen kişinin şehbenderlik görevinin yanında Müslümanlarının Hac yolculuklarını kolaylaştırarak ayrıca faydalı olacağına dair düşüncesini belirtmişti.⁷⁶⁷ Bölgedeki şehbenderlerin ticari fonksiyonlarının dışında Müslümanların dini ihtiyaçlarını da karşılayabilmelerinin Osmanlı yetkilileri tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Abdülhamid döneminde Kolombo’da yerel Müslümanlarla Halife arasında fahri şehbenderlik aracılığıyla güçlü bağlar oluşturulmuş, padişahın doğum günleri ve tahta çıkış yıldönümleri kutlamaları yapılmış, Hicaz Demiryolu için yardım kampanyası düzenlenmişti. Kültürel etkileşimin sonucu olarak bu dönemde halk arasında Osmanlı kültüründen gelen fes kullanımı veya “efendi” hitabı gibi sembolik öğeleri yaygınlaşmıştı.⁷⁶⁸ Diğer şehbenderler gibi burada da şehbenderler İslami eğitimin ve padişahla yerel halk arasında kurulan bağın destekçisiydiler. Kolombo’da

⁷⁶⁷ BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, s. 84; BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, s. 5; BOA, İ.HR 204/11694 (20 Cemaziyelahir 1280/2 Aralık 1863); BOA, İ.HR 284/17668 (22 Şaban 1298/20 Temmuz 1881). Ayrıca bkz. Durmuş Akalın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler”, *Belgi*, C: I, No: 10, Yaz 2015, s. 1365-67; Ahmet Uçar, *Unutulmayan Miras: Güney Afrika’da Osmanlılar*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007, s. 469. Seylan adasına ilk şehbenderlerin tayiniyle ilgili bilginin yer aldığı BOA, A.DVNS.ŞHB.d No: 1, s. 84’te ve 1284 (1867/68) ile 1299 (1881/1882) yılları arasındaki Devlet Salnameleri şehbender listelerinde Seylan Adası’nda Kolombo’nun yanında Osmanlıca yazılışı “Kula”, “Kule” veya “Kavle” şeklinde okunabilecek olan bir şehir bulunmaktadır. Durmuş Akalın da 1863’te adada Kolombo dışında şehbenderlik bulunduran şehrin adını Kula olarak vermiştir. Galle (Gal) şehbenderliğinin kuruluş tarihini ise Durmuş Akalın ve Ahmet Uçar 1881 olarak vermektedir. Seylan’da Kula adında bir şehir olmadığı gibi bu adada Kolombo ve Galle’den başka bir şehirde Osmanlı şehbenderliği olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ayrıca adada ticaretin en yoğun şekilde yapıldığı liman şehirleri Kolombo ve Galle’dir. Seylan adasına dair 1907’te yayımlanan bir esere göre kitabın hazırlandığı dönemde sadece Kolombo ve Galle’de yabancı konsolos bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere dönemin tüm önemli devletleri Kolombo’da konsolos bulundururken Galle’de yalnızca Osmanlı, ABD ve Avusturya-Macaristan konsolosları görev yapmaktaydı. Bkz. Arnold Wright Ed., *Twentieth Century Impressions of Ceylon: Its History, People, Commerce, Industries and Resources*, Londra, Lloyd’s Greater Britain Publishing Company, 1907, s. 137-138. Bu sebeplerle bu çalışmada 1863’te bir fahri şehbenderliğin kurulduğu şehrin Galle olduğu ve 1881’de bu şehre yeni bir fahri şehbender tayin edildiği kabul edilmiştir.

⁷⁶⁸ Akalın, a.g.m.,s. 1365-1366. Kolombo şehbenderleri için ayrıca bkz. Uçar, a.g.e., s. 461-464.

fahri şehbender II. Abdülhamid'in burada faaliyette olan Hamidiye Medresesi'nin en başarılı öğrencisine hediye olarak Kur'an-ı Kerim göndermesinin bıraktığı olumlu etki üzerine bu uygulamaya her sene devam etmesini teklif etmişti.⁷⁶⁹

İngiltere sömürgesi olan ve yine hem Arap kökenli hem de Osmanlı tüccar ve Müslüman nüfusa sahip Singapur'da ilk defa bir fahri şehbender Hadrami Arap tüccarlardan Seyyid Abdullah el-Cüneyd'in atanması ile 1864'te gerçekleşti fakat Hollandalılar bu kişinin hac yolculuğu sırasında Singapur'da toplanan Endonezyalı Müslümanlar arasında Halifeyi temsil edecek olmasından rahatsızdı. 1865'te ölümünden sonra İngiltere'den burada yeni bir Müslüman şehbender kabul etmemesini istedi. Osmanlılar önceki şehbenderin kardeşini tayin etme düşüncesinde olsa da İngiltere'nin isteğini kabul etti ve makamı boş bıraktı. Fakat yine de seçilen kişi burada gayriresmi bir şehbender gibi bulundu ve "Halife'nin temsilcisi" olarak kabul gördü. 1880-90'larda aynı şekilde nüfuz sahibi bir Müslüman olan Seyyid Muhammed El-Sakkaf gayriresmi bir temsilci gibi görev yaptı. Nihayet Hollanda'nın Batavya'da bir Osmanlı şehbenderi tayinine izin vermesinin ardından İngiltere de Singapur'a bir konsolos tayinine sıcak baktı ve 1901'de Singapur başşehbenderliği muvazzaf olarak yeniden kuruldu.⁷⁷⁰

Şehbenderliğin kurulmasına resmi gerekçe olarak bölgede ticaret yapan Osmanlı tebaasının işlerini kolaylaştırmak ve haklarını savunmanın yanında hatta bundan önce buradaki "Müslüman halkın hilafet makamına olan manevi bağlarını güçlendirmek" gösteriliyordu. Şehbender tayin edilen Hacı Ahmed Ataullah Efendi'nin daha önce Ümit Burnu'nda açtığı okulda öğrencilere dini hisler ve halifeye bağlılık aşılması bu göreve seçilmesine etken olduğu belirtilmişti.⁷⁷¹ Bölgedeki şehbenderliklerin açıkça Panislamcı merkezler olarak tasarlanarak faaliyete geçtiğine dair bir örneği de böylece Singapur şehbenderliği oluşturmaktadır.

⁷⁶⁹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 360.

⁷⁷⁰ Reid, **a.g.m.**, s. 11-13; Uçar, **a.g.e.**, s. 447-448, 455-456.

⁷⁷¹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 357-358; Uçar, **a.g.e.**, s. 452-455.

Güneydoğu Asya coğrafyasında Bombay ve Madras (Medaris) şehbenderliklerinin tavsiyesiyle Birmanya'nın (bugünkü Myanmar) merkezi Rangoon'da fahri bir şehbenderlik açılmasına yine buranın ticari öneminin yanında halkın halifeye bağlılığı gerekçesiyle karar verilmişti. Görev Hicaz Demiryolu için yardım toplamasıyla Abdülhamid yönetiminin güvenini kazanan birine verilmişti.⁷⁷²

4.5.3. Güney Afrika'daki Şehbenderlikler

Bu dönemde İngiltere yönetiminde bulunan Güney Afrika'da da şehbenderlik ağının genişlemesini sağlayan gelişmeler yaşandı. İngiltere, Osmanlı ile ilişkilerin iyi olduğu II. Abdülhamid öncesi dönemde Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı'nın etkileşim içine girmesine kendisi için yarar sağlayacağı düşüncesiyle sıcak bakıyordu.⁷⁷³ Bu süreçte Güney Afrika'da Cape Town'da (Ümit Burnu) Londra elçiliğine bağlı olarak ilk şehbender tayini 1852 yılı sonlarında yapılmıştı.⁷⁷⁴

II. Abdülhamid döneminde ise Johannesburg'da 1888'de burada ticaret yapan Osmanlı tebaasının işleri için fahri şehbenderlik kuruldu.⁷⁷⁵ Hicaz Demiryolu yardım seferberliğine katılımlarıyla Güney Afrika'da çoğunlukla Hint asıllı ve zengin Müslüman nüfusuyla tanınan Natal'de de (bugünkü Durban) 1903'te bir fahri şehbenderlik kuruldu. Buradaki Müslüman nüfusla ve Osmanlı tüccarlarıyla ilgilenecek şehbenderin Müslüman olması II. Abdülhamid'in tercihiydi fakat böyle bir isim bulmak mümkün olmamıştı.⁷⁷⁶

Güney Afrika'ya yakın Hint Okyanusu adalarından İngiltere'ye bağlı Mauritius adası da 19. yüzyılın başından beri yoğun bir Hint kökenli Müslüman nüfus barındırıyordu. Osmanlı Devleti bu Müslümanlarla 1858 yılından itibaren atanan

⁷⁷² Eraslan, **a.g.e.**, s. 359.

⁷⁷³ Güney Afrika'da 1654'ten itibaren Müslüman nüfusun çoğalmasıyla ilgili bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Güney Afrika Cumhuriyeti", **DİA**, C: XIV, İstanbul, 1996, s. 302-303.

⁷⁷⁴ Mevcut şehbender vekili, şehbender olarak atanmıştı. Bkz. **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 1, s. 47.

⁷⁷⁵ Uçar, **a.g.e.**, s. 689; **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 2, s. 51.

⁷⁷⁶ Ahmet Uçar 1903'teki şehbender tayininin sonradan iptal edildiği yazmaktadır. Bkz. Uçar, **a.g.e.**, s. 704-707. Diğer yandan 1322-1325 (1904-1909) arası devlet salnamelerinde Natal'de bir fahri şehbenderin görev yaptığı görülmektedir. Bkz. Tablo 4.5.

adada yaşayan Avrupa kökenli fahri şebenderler aracılığıyla iletişim halindeydi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaralı askerler ve yakınlarına destek için Ada Müslümanları tarafından toplanan bağışları fahri şebender vekili İstanbul'a ulaştırmıştı. II. Abdülhamid döneminin sonlarında adanın merkezi Port Louis Müslümanlarından birinin tayini ada Müslümanları tarafından talep edilmiş bu talep Aralık 1909'da yerine getirilmişti.⁷⁷⁷

Sömürge bölgelerinde daha çok fahri şebenderlik tercih edilmesi başta ekonomik sebeplere dayanıyordu. İmparatorluk merkezine uzak bir mesafede olmaları sebebiyle buradaki şebenderlikler mali durumu zaten kötü olan devlet hazinesine ayrı bir yükü. 1881 tarihli Şebenderlik Nizamnamesinde Bombay ve Batavya şebenderlerinin yol masrafları için ödeneğini düzenleyen ayrı bir madde bulunduğu görülmektedir. Buna göre yolun uzun olması ve ödeneğin yetmemesi sebebiyle diğer şebenderlere maaşın bir katı harcırah verilirken Asya kıtasındaki şebenderlerin harcırahları maaşın iki katını aşmayacak şekilde Hariciye Nezareti tarafından artırılacaktı.⁷⁷⁸

Şebenderlik ağının genişletilmesi için kadrolu şebender yerine fahri şebender tercihinin devlet hazinesi için avantajlı olmasının yanında şebenderlerin Panislamcı faaliyeti için sömürge yönetiminin doğrudan Osmanlı hükümetini sorumlu tutmasının önüne geçmek için geliştirilmiş bir strateji olabileceği de belirtilmiştir.⁷⁷⁹

4.5.4. Diğer Şebenderlerin Panislamcı Faaliyetleri

İngiltere ve Hollanda sömürgeleri dışında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde topraklarını genişleterek Müslüman bir nüfusu yönetim altına alan Rusya'da da şebenderlere bu konuda görev düşüyordu. Burada Rusya'nın giriştiği Ruslaştırma politikalarına karşı Osmanlı şebenderleri, elbette Petersburg'daki sefaretle birlikte, gizli olmasına çalıştıkları Panislamist faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bunlar, Kırım ve Orta Asya Müslümanlarıyla kültürel

⁷⁷⁷ Uçar, **a.g.e.**, s. 544-549. Şebenderin tayin kaydı için bkz. **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 1, s. 66;

⁷⁷⁸ **1318 S.N.H.**, s. 283.

⁷⁷⁹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 322.

bağların korunması ve Osmanlı ülkesine göç etmelerinin özendirilmesi gibi çalışmaları içeriyordu. Şehbenderler bölgeden İstanbul'a buradaki Müslümanlarla Rusya'nın ilişkileri ve onlar üzerindeki Rus politikalarıyla ilgili haberleri iletiyorlardı.⁷⁸⁰

Bunun dışında İngiltere'nin merkez ada bölgesinde bulunan Liverpool şehbenderlerinin de başta II. Abdülhamid'in özel ilgi gösterdiği İngiliz mühtedi William Henry Quilliam olmak üzere Liverpool Müslümanları ve 1889'da kurdukları Liverpool İslam Cemiyetiyle irtibatı Panislamist faaliyetler çerçevesinde değerlendirilebilir.⁷⁸¹ 19. yüzyılın sonlarından itibaren ABD'deki fahri şehbenderliklere burada yaşayan Müslümanlara liderlik eden isimlerin atanması da benzer amaçlar taşıyan bir siyasi tercih olarak göze çarpmaktadır.⁷⁸²

Panislamist saiklerle görev yapan şehbenderliklerin ardından arasında daha özel olarak mezhep birliği temelinde kurulan bir ilişki sonucu İran'da Basra Körfezinin güneyinde kıyısı olan ticaret şehri Lince'de (bugünkü Bender Lenge) kurulan şehbenderlik de sayılmalıdır. Burada yoğun olarak bulunan Sünni nüfus kendilerini Osmanlı halifesine bağlı sayıyorlardı. Önceleri Bombay başşehbenderi aracılığıyla bu Sünnilerle yakın ilişki kurulmuştu. Osmanlı Devleti'ne özellikle Rusya ile olan mücadelesinde İran yönetiminin aksine maddi ve manevi olarak desteklerini deklare ediyorlardı. 1898'de Osmanlı tebaasının temsil edilmesi ve haklarının korunması için buraya bir fahri şehbender tayin edildi. Şehbender Osmanlı yetkililerine bölgede yaşanan siyasi gelişmelerle ilgili istihbarat da sağlıyordu.⁷⁸³

İran şehirlerinde Osmanlı şehbenderleri burada Şiilik ve Şiilerle ilgili edindikleri bilgilerini Sünni Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla kullanılmak üzere merkezle paylaşıyorlardı. Örnek olarak Hoy ve Selmas eski

⁷⁸⁰ Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millete**, s. 249-257.

⁷⁸¹ Aydın Bayram, "Osmanlı'nın Britanya'daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 42, 2017, s. 172, 190; Barbaros Akıncı, "William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: I, No: 2, Güz 2016, s. 8-9.

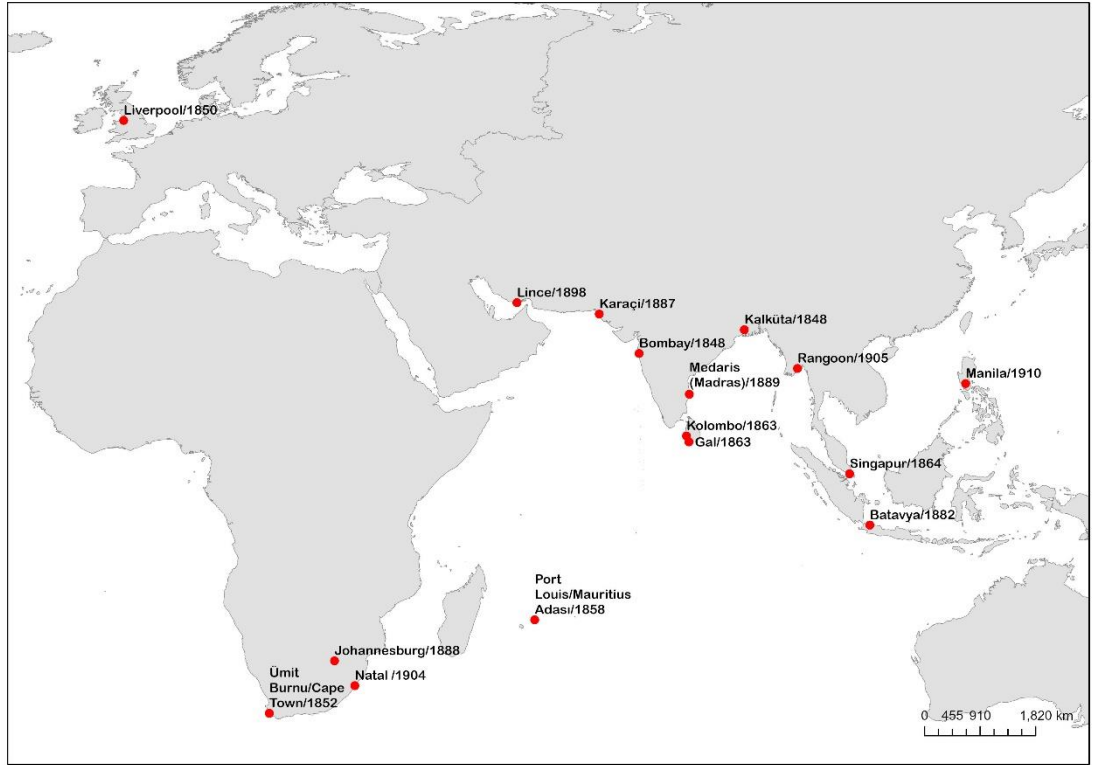
⁷⁸² Erhan, **a.g.e.**, s. 153.

⁷⁸³ İdris Bostan, "Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)", **Osmanlı Araştırmaları**, No: 9, İstanbul, 1989, s. 315-318. Tayin kaydı için bkz. **BOA, A.DVNS.ŞHB.d**, No: 2, s. 126.

şehbenderi Ali Rıza Bey yazdığı layihada, Şiiliğin, Osmanlı hilafetiyle Asya ve Uzakdoğu Müslümanları arasında “bir bariyer gibi durduğunu” ve böylece onların “Hıristiyan boyunduruğu altına girmesine neden olduğunu” belirtiyor ve alınması gereken önlemlerden bahsediyordu.⁷⁸⁴

II. Abdülhamid döneminde Panislamizm faaliyetinde bulunan şehbenderlikler açılış tarihleriyle birlikte Harita 4.2’de görülmektedir. II. Abdülhamid döneminden hemen sonra 1910’da Manila’da Panislamist gerekçelerle kurulan şehbenderlik de haritaya dahil edilmiştir.⁷⁸⁵

Harita 4.2. Şehbenderlikler ve Panislamizm

⁷⁸⁴ Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millete*, s. 146-147.

⁷⁸⁵ Adem Kara, “Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri”, *Turkish Studies*, C: VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 331-343.

SONUÇ

19. yüzyılın arefesinde Osmanlı İmparatorluğu tüm dünyada etkili olan modernleşme olgusunun kapsadığı bir devlet olarak tüm kurumları ve vizyonuyla dönüşüm ve değişim süreci içine girmişti. Diğer yandan aynı dönemde eski askeri gücünü ve muhatap devletlerle rekabette pozisyonunu kaybetmiş bir devlet olarak diplomasiye her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyan bir devletti. Temelde bu iki gerekçe ile bu dönemde Osmanlı diplomasisi daha etkin ve verimli bir hale getirilmeye çalışılırken bu diplomasiinin geliştirilip uygulandığı bürokrasi organı olan hariciye de çağın gereklerine uygun olarak inşa edilmeye başlandı.

III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde sürekli ve daimi diplomasiinin benimsenmesi yönünde ilk adımlar ihtiyaç algılaması ve sorunlara acil çözüm bulma motivasyonu ile atılmıştı. Hariciyenin dönüşümü ise önem ve aciliyeti gerekçesiyle Osmanlı bürokrasisindeki diğer dönüşümleri önceleyen ve niteliğiyle öne çıkan sofistike bir organ olmuştu.

Tanzimat dönemi ise uluslararası siyasette ittifaklar ve denge politikaları sonucu olarak modern Avrupa devletleri ile siyasi ve kültürel bağların güçlendiği ve her alanda Batı tipi bir modernleşmenin gerekli sayıldığı bir ortamda Avrupa ile bilinçli ve bütüncül bir diplomatik entegrasyona sahne oldu. Hariciye organı ise bu gelişimi desteklemek üzere kendi ihtiyaçlarının gerektirdiği şekilde karmaşıklaşmasını ve profesyonelleşmesini sürdürdü.

Bu süreçlerden sonra II. Abdülhamid dönemi geri dönülmez bir şekilde benimsenen sürekli ve daimi diplomasiyi ve merkez ve yurtdışı teşkilatıyla oturmuş bir Hariciye teşkilatını miras almıştı. II. Abdülhamid'in Avrupalı büyük güçlerle ilişkilerde getirdiği paradigma değişimi ve devlet yönetiminde giderek otoriterleşen yönetim tarzının diplomasi kullanımına ve hariciyenin dönüşümüne ne gibi etkileri olduğu burada ilgi çekici bir soru olarak ortaya çıkmış ve bu tezin ana konusunu oluşturmuştur.

Bu çerçevede, Avrupalı büyük güçlere karşı şüpheli ve temkinli bir siyaseti tercih eden II. Abdülhamid'in daha küçük devletlerle yakınlaşarak denge politikası

yürütmesiyle elçiliklerin sayısı artmış, denge politikasının bir diğer ayağı olan Panislamist siyaset ile şehbenderliklerin sayısı artmıştı. Elçilerin görev alanları değişime uğramış, bazı eski fonksiyonları ortadan kalkarken II. Abdülhamid'in güvenlik tedbirleri kapsamında yeni bazı fonksiyonlar edinmişlerdi. Bu çerçevede şehbenderlerin de ticari görevlerinin yanında siyasi görevleri bu dönemde daha çok üstlendikleri görülmektedir.

Modern Osmanlı hariciyesi ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi konusundaki araştırmanın tarihsel arka planı öncelikle Avrupa'da ve ardından tüm dünyada gerçekleşen modernleşme fenomeninin bürokrasi ve diplomasiye yansımalarını içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu özelinde modernleşmenin bürokrasinin hariciye dalında nasıl bir etki yaptığı sorusundan hareketle giriş kısmında modern bürokrasinin ideal halini ortaya koyan Max Weber'in hukuki-rasyonel modelinin imkanları Osmanlı örneğinde tartışılmıştır.

Osmanlı özelinde hariciyenin tarihsel bağlamının ortaya konması için III. Selim'le başlatılan Osmanlı'da daimi ve karşılıklı diplomasi ilk döneminden itibaren kurumlar ve aktörler üzerinden yeni bir siyasi tekniğin benimsenmesinin getirdiği çatışmalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu ilk aşamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkeleriyle yüzyıllara dayanan tek taraflı diplomasi tecrübesinden yararlandığı, bununla birlikte ilk kez yabancı merkezlerde uygulanması sırasında dönemin yöneticiler tarafından cevap verilmesi gereken pek çok soruyu beraberinde getirdiği görülmektedir. Hariciyenin merkez yapılanması olan Reisülküttablık'ta dönüşümlerin Osmanlı'nın ihtiyaçları çerçevesinde organik bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür.

II. Mahmud döneminde yurtdışı temsilciliklerin yeniden kurulmasıyla modern diplomasi usullerinin Osmanlı dış politikasının artık vaz geçilmez bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Ardından gelen Tanzimat süreciyle birlikte Avrupa diplomasi usulleri, bütün boyutlarıyla, devletin varlığını sürdürmesi için bu değişimleri elzem gören aktörlerin varlığı sayesinde benimsenmiş ve uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası arenada bu dönemdeki konumlanışı da diplomasi

modern teknikleri kullanılarak sonuç alınmasına katkı sağlayan dışsal bir faktör olmuştur.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) hariciyede reform ve dönüşüm sürecine ivme kazandırılırken sürekli ve karşılıklı diplomasi tüm kurum ve pratikleriyle geri dönüşü olmamak üzere yeniden benimsenmiş oluyordu. Tanzimat döneminde ise (1839-1876) bürokratik yapılanma ve diplomasi kullanımı konusunda Avrupalı usullerle bütünlüklü ve bilinçli bir entegrasyonun sağlanmasına çalışılmıştı. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) hariciyede rasyonelleşme yönünde atılan adımlar ve elçiliklerin ve şebkenderlik kurumlarının vazgeçilmezliği, güçlü bir otokratik rejime rağmen Tanzimat modernleşmesinin bu dönemi de kapsadığını iddia eden tezleri desteklemektedir.

II. Abdülhamid döneminde alternatif bir yönetim merkezi olarak Mabeynin ön plana çıkararak iç ve dış siyaset üretimini tek başına uhdesine almasıyla Babıali ve bürokratlarının geri planda kaldığı ve böylece bürokrasinin gerilediğine dair var olan kabul Babıali içinde yer alan Hariciye Nezareti'nin literatürde dikkatlerden uzak kalmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada II. Abdülhamid Hariciyesinin merkez ve yurtdışı teşkilatında ortaya çıkan yenilikleri tespit etmek için öncelikle devlet salnameleri ve Hariciye Nezareti salnamelerinin sunduğu verilerden yararlanılmıştır. Hariciye Nezareti birimlerinde görülen değişim ve dönüşümler bu sayede tespit edilmiştir. Osmanlı elçilikleri ile şebkenderlikleri hakkında sunulan bilgiler tablolara işlenmiş ve meydana gelen değişimlerin yıl yıl izlenme imkanı sağlanmıştır. Organizasyonda meydana gelen değişimlerin nasıl gerçekleştiğine dair ikincil kaynaklar ve arşiv kaynaklarından toplanan bilgilerle kurgular yapılmıştır.

Buna göre dönemin Hariciye Nezareti merkez teşkilatına bakıldığında padişahın Mabeyn'de aldığı kararları yürütme organı olarak nezaretin oldukça faal olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin hacmi ve çeşitlenmesine koşut olarak yapısının karmaşıklaştığı, uzmanlaşma yönünde ilerlediği, personel sayısının arttığı ve daha önce bünyesinde bulunmayan Hukuk Müşavirliği gibi yeni birimleri bünyesine kattığı

görülmektedir. Bu yeni birimler modern bir dünyanın gerekliliklerine göre hareket eden bir dış siyaseti ima etmektedir. Örnek olarak uluslararası hukuk devletinin çıkarları doğrultusunda önem verilen ve süreçleri yönetilmesi gereken olgular haline gelmiştir.

Nezaret bu dönemde Reisülküttablık döneminden kalan ve iç işlerini ilgilendiren bazı birimlerden sıyrılarak uzmanlaşan ve sadece dışişlerine odaklanan bir yapı olmuştur. Personel alımında ve çalışma usullerinde standartlaşma bu dönemin özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Hariciye Nezareti bu dönemde modernleşmesi devam eden, ihtiyaçlar çerçevesinde hacmi büyüyen ve branşlara ayrılmaya devam eden bir bürokratik yapı olarak görünmektedir.

Bununla birlikte Babıali ve Hariciye Nezareti karar alma süreçlerinde değil yürütmede ve işleyen bir devlet mekanizmasını parçası olarak devam eden rutin işleri sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte padişahın yabancı elçiler ile Osmanlı sefirleri ve şehbenderleriyle doğrudan iletişim kurması bu süreçte bürokrasideki hiyerarşik iletişimin zarar gördüğü bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

Hariciyenin yurtdışı yapılanmasına bakıldığında iç ve dış siyasi gerekçelere ilişkilendirilebilecek coğrafi bir genişleme görülmektedir. Bu dönemde elçilik ve şehbenderliklerde görülen değişim ve hareketlilikler yeni temsilcilikler açılması, var olanların statüsünün değişmesi ve bazı temsilcilik projelerinin gündeme gelmesi şeklinde olmuştur.

Elçilik kadrolarındaki değişimler tablolar aracılığıyla takip edilmekte, belli siyasi saikler çerçevesinde yeni kurulan veya önem kazanan dış temsilcilikler hazırlanan haritalarda görülebilmektedir.

Bu çerçevede yeni bir dış temsilciliğin kurulması sürecinde öncelikle bunun hangi ihtiyaçlardan doğduğu, uluslararası dış politikanın temsilciliklerin kurulmasına nasıl etki ettiği, inisiyatifin hangi devlet tarafından alındığı, iki devlet arasında müzakerelerde farklı motivasyonlar veya beklentilerin neler olduğu, Osmanlı Devleti açısından ilgili bölgeye gönderilecek personelin hangi kriterlere göre seçildiği gibi sorular sorularak diplomasi çalışmalarına katkı sunacak noktalar, benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu için diplomatik ilişkilerin kurulması gereken büyük devletler ve yakın merkezlerde teşkilatlanma tamamlanmıştı. Bununla birlikte bu dönemde devam eden dönüşümün bazı sebepleri vardı. Elçilik ve şebkenderlik teşkilatında meydana gelen coğrafi genişleme, elçiliklerin statülerinin yükseltilmesi veya yeni elçilik projelerinin gündeme gelmesi gibi değişimler için başlıca dört sebep tespit edilmiştir:

1. Geçmişte Osmanlı toprağı olan fakat kaybedilen bölgelerde kurulan yeni devletlerde İmparatorluğun acil olarak temsil edilme ihtiyacı.
2. II. Abdülhamid'in denge siyaseti çerçevesinde büyük güçlerin dışında kalan devletlerle yakınlaşma politikaları.
3. II. Abdülhamid'in Panislamist siyaseti.
4. II. Abdülhamid'in güvenlik endişeleri çerçevesinde yurtdışındaki muhaliflerini (Jön Türkler ve Ermeniler başta olmak üzere) takip etme ve faaliyetlerini engelleme isteğı.

Bu gerekçelerle yeni fonksiyonlar yüklenen yurtdışı teşkilatı kendisinden beklenen görevlerin yerine getirilmesi için kadro olarak gelişmiş ve özellikle elçiliklerde yeni uzman personel istihdam edilmiştir. Ayrıca büyüyen bu teşkilat personel politikalarının düzenlenmesini ve standartlaştırılmasını beraberinde getirmiştir.

Jön Türklerin iktidara gelmesiyle hariciye teşkilatında II. Abdülhamid usulleri denebilecek bazı unsurlardan vazgeçildiğı anlaşılmaktadır. Abdülhamid için uzun yıllar çalışmış olan her düzeyden personelin tensikat gerekçesiyle görevden alınması, önem verilen bazı elçilikler ve şebkenderliklerin kapatılması, personel sayısının azaltılması ve Osmanlı ve Abdülhamid imajını korumak için yabancı basına ayrılan ödeneklerin ortadan kaldırılması bunlar arasındadır.

Sonuç olarak tez projesi kapsamında hazırlanan harita III. Selim döneminden İmparatorluğun sonun kadar Osmanlı hariciyesinin yurtdışı teşkilatlanması çerçevesinde yurtdışında açılan tüm elçilikler ve şebkenderlikler açılış tarihleriyle birlikte panoramik olarak görülebilmekte ve coğrafi dağılım ortaya konmaktadır.

Bu tezin ortaya koyduğu sonuç gelecekte yeni yaklaşımlarla geliştirilebilecek ve Osmanlı hariciyesinin ve diplomasi teşkilatının mahiyeti ve dönüşümü üzerine birikim artırılabilir. Özellikle üzerinde ayrıntılı çalışmaların fazla yapılmadığı Babıalı Hukuk Müşavirliği/İstişare Odası gibi Hariciye Nezareti birimlerinin çalışma sistemlerinin ayrıntıları araştırılarak Osmanlı bürokrasisinin farklı veçhelerine ışık tutulabilir.

Seçilen sefaretler ve şebenderlikler için yapılacak monografi çalışmalarıyla bu birimlerin iç yapıları analiz edilerek karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilir. Osmanlı hariciyesinin merkez ve yurtdışında istihdam edilen personeli üzerinde yeni teknikler kullanılarak yapılabilecek prosopografik çalışmalar alana önemli katkı sağlayacaktır. Elçilerin, şebenderlerin her dönemde merkeze iletteği raporlarla hariciye nazırı ve müsteşarlarının padişaha sundukları raporlar dönemin uluslararası siyasetinde imparatorluk vizyonunun ortaya çıkarılması açısından önemli kaynaklar olarak sistemli ve kapsamlı bir şekilde tetkik edilmeyi beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1-BİRİNCİL KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul)

BOA, **Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN)**

BOA, **Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL)**

BOA, **Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH)**

BOA, **Şehbenderlik Defterleri, (A.DVNS.ŞHB.d.), No: 1, 2, 3.**

BOA, **Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (A.MTZ (04))**

BOA, **Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)**

BOA, **Hatt-ı Hümayun (HAT)**

BOA, **Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)**

BOA, **Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMS.İŞO)**

BOA, **Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî (HR.SYS)**

BOA, **Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR.TH)**

BOA, **Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)**

BOA, **İrade Dahiliye (İ.DH)**

BOA, **İrade Hariciye (İ.HR)**

BOA, **İrade Hususi (İ.HUS)**

BOA, **Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ)**

BOA, **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)**

BOA, **Şura-yı Devlet (ŞD)**

BOA, **Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS)**

BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)

BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

BOA, Yıldız Maruzat Defterleri (Y.MRZ.d)

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

BOA, Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK)

BOA, Yıldız Perakende Elçilik-Şebenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

BOA, Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)

BOA, Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK)

BOA, Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ)

BOA, Yıldız Perakende Name-i Hümayun (Y.PRK.NMH)

BOA, Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi-La Courneuve)

AMAÉ, Serie A-corps diplomatique-Ambassade de Turquie a Paris (1873-1939), 123 SUP/64

AMAÉ, Correspondence Politique et Commerciale 1897-1918, 206 CPCOM/165, 166, 167, 168, 169

AMAÉ, Correspondence Politique et Commerciale-Nouvelle série (1897-1914)-Turquie, 206 CPCOM/405, 406, 407, 432

AMAÉ, Des Affaires Diverses Politiques 1815-1896, 75 ADP/28, 30, 34, 39

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye, 1263-1327 (1847-1912), 1334 (1918)

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, 1301, 1306, 1318, 1320, Ed. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, 4 cilt.

Düstur

Düstur, 1. Tertip, C. V, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1937.

Düstur, 1. Tertip, C. VII, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1941.

Düstur, 1. Tertip, C. VIII, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943.

Düstur, Zeyl, C. II, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Düstur, Zeyl, III, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1300.

Düstur, Zeyl, IV, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1302.

Düstur, Mütemmim, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

2- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

Abou-El-Haj, Rifa'at: **“The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz”**, Doktora Tezi, Princeton University, 1963.

_____ : **Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries**, Albany, State University of New York Press, 1991.

- Adıyeke, Nükhet A.: “Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle: Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, s. 25-30.
- Agstner, Rudolf: “Les services consulaires autrichiens (austro-hongoris), entre 1800 et 1914”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 175-190.
- Ahışhalı, Recep: **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. yüzyıl)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Ahmed Resmi Efendi: **Halifetü’r-Rüesa=Sefinetü’r-Rüesa, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1269**, Ed. Mücteba İlgürel, Recep Ahışkalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992.
- Ahmed Rıza Bey: **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey’in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Ahmed, Faiz: “Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century”, **Osmanlı Araştırmaları**, No: 45, 2015, s. 265-296.
- Akalın, Durmuş: “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler”, **Belgi**, C. I, No: 10, Yaz 2015, s. 1361-1392.

- Akarlı, Engin Deniz: “The State as a Socio-Cultural Phenomenon and Political Participation in Turkey”, **Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems**, Ed. Engin Akarlı, Gabriel Ben Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975, ss. 135-155.
- _____ : “**The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions**”, Doktora Tezi, Princeton University Department of Near Eastern Studies, 1976.
- _____ : “Friction and Discord within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (1876-1909)”, **Boğaziçi Univesity Journal-Humanities**, 1979, C. VII, s. 3-26.
- _____ : **The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920**, Berkeley, University of California Press, 1993.
- Akıncı, Barbaros: “William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti”, **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. I, No: 2, Güz 2016, s. 1-13.
- Akman, Mehmet: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I: I. Tertip Düstûr’un Tarihî Fihrist ve Dizini”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, No: 3, Bahar 2007, s. 67-210.

- Akpınar, Mahmut: **“Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi”**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.
- _____ : **“Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa”**, Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2010.
- _____ : **“Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)”**, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 5, Bahar 2015, s. 29-51.
- _____ : **“Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)**, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, No: 35, Güz 2015, s. 173-205.
- _____ : **“XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”**, **Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 41, 2017, s. 127-144.
- Akyıldız, Ali: **“Mâbeyn-i Hümâyun”**, **DİA**, Ankara, 2003, C. XXVII, ss. 283-286.
- _____ : **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

- _____ : “İdare Tarihi Açısından Sultan II. Abdülhamid Döneminin Analizi”, **Vefatının 90. Yılında II. Abdülhamid, 18-19 Ekim 2008**, Tebliğ, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi.
- _____ : **Sürgün Sefir Sadullah Paşa**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- _____ : “II. Abdülhamid’in Yönetim Anlayışı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 61-73.
- _____ : **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.
- Alabrune, François: “The Case of the Legal Advisor to the French Ministry of Foreign Affairs”, **The Role of Legal Advisers in International Law**, Ed. Andraz Jidar, Jean-Pierre Gauci, Leiden, Brill-Nijhoff, 2016, s. 179-182.
- Alkan, Mehmet Ö.: “**Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi**”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- _____ : “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, Ed. Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, s. 73-242.

_____ : “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: VI, No: 12, 2008, s. 9-84.

Alloul, Houssine, Roel

Roel Markey: ““Please Deny These Manifestly False Reports”: Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914)”, **International Journal of Middle East Studies**, 2016, No: 48, s. 267-292.

Altuğ, Yılmaz:

“1856’dan Önce Osmanlı Devletinde Modern Devletler Hukuku Uygulaması”, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 95-104.

Anderson, M. S.:

The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919, Essex, Longman, 1993.

Andrianopoulou,

Konstantina:

“Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

- Ardıç, Murat: “**Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti**”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Arı, Bülent: “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004, s. 36-65.
- Arık, Tuğrul: “**20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları**”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Arık, Umut: **A Century of Turkish-Japanese Relations: A Special Partnership**, 2. Bs., Tokyo, Gyosei Tsushin Co., 1991.
- Aslan, Taner: “II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, C. I, s. 111-136.
- Avcı, Yasemin: “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında ‘Modern Diplomasi’ (1908-1912), **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler**, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 291-296.

- Aydın, Mahir: “Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri”, **Belgeler**, C: XIV, No: 18, 1989-1992, s. 321-357.
- _____ : “Bulgaristan Komiserliği”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, c: XVII, No: 21, s. 71-125.
- Aydın, Mustafa: Mağlubiyeti Unutturan Tören: Esareten Kurtulan Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'da Karşılması”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2017, Cilt: VI, No: 1, s. 9-21.
- Bacque-Grammont, J.,
S. Kunalp, F. Hitzel: **Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.
- Bağış, Ali İhsan: **Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.
- Baktıaya, Adil: “Medya Takip Sektörünün Doğuşu - Romeike: 19. Yüzyılın “Google”ı”, **Toplumsal Tarih**, Şubat 2009, No: 182, s. 48-52.
- _____ : “Büyük Sopa” Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi”, No: 262, **Toplumsal Tarih**, Ekim 2015, s. 50-58.

- _____ : **Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi**, İstanbul, H2O Kitap, 2016.
- Balcı, Sezai: **Babiâli Tercüme Odası**, İstanbul, Libra Kitap, 2013.
- _____ : “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXVII, No: 44, 2008, s. 77-98.
- Bayraktarova, Emine: “Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler**, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 201-205.
- Bayram, Aydın: “Osmanlı’nın Britanya’daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 42, 2017, s. 163-194.
- Bayur, Hikmet: “Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa’nın Siyasal Durumu”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, C. XXXV, No: 137, Ocak 1971, s. 61-117.
- Berridge, G.R.-Alan James (Ed.): “Consular Post”, **A Dictionary of Diplomacy**, Wiltshire, Palgrave, 2001, s. 49.

- Berridge, G. R.: **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers: 2009.
- _____: **Diplomacy: Theory and Practice**, 4. bs., Londra, Palgrave Macmillan UK, 2010.
- Bertelé, Tommaso: **Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- Beydilli, Kemal: “İsveç”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 407-414.
- _____: “Portekiz”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 328-331.
- Bişgin, Osman Nihat: “**Seyyid Ali Efendi’nin Fransa Sefareti (1797-1802)**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Blumi, İsa: “Publishers, Hitmen, Diplomats, and Dreamers: Switzerland’s Ottoman-Albanian Diaspora, 1899-1920”, **Schweizerische Zeitschrift für Geschichte- Revue suisse d’histoire - Rivista storica svizzera**, No: 52, 2002, s. 309-320.
- Bostan, İdris: Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)”, **Osmanlı Araştırmaları**, No: 9, İstanbul, 1989, s. 311-322.

- Bostan, Zeynep: **“An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy”**, Yüksek Lisans Tezi, University of Leicester, 2011.
- Bouquet, Olivier: **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Buzpınar, Ş. Tufan: **“Lübnan-Osmanlı Dönemi”**, **DİA**, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 248-254.
- Cecil, Lamar: **The German Diplomatic Service, 1871-1914**, Princeton, Princeton University Press, 1976.
- Chowdhury, Rashed: **“Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909”**, Doktora Tezi, McGill Üniversitesi Tarih Bölümü, 2011.
- Cole, Juan R. I.: **“Shaikh al-Ra’is and Sultan Abdülhamid II: The Iranian Dimension of Pan-Islam”**, **Histories of the Modern Middle East: New Directions**, Ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2002, s. 167-185.
- Corrales, Eloy Martin: **“İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar”**, **İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk**, Ed. Pablo Martin Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 235-254.

Çakılcı, Diren: “Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, **Türkiyat Mecmuası**, C: XXV, Güz 2015, s. 81-106.

_____ : “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası”, **International Congress of Eurasian Social Sciences (ICOESS) Özel Sayısı**, C. VIII, No: 28, Ağustos 2017, s. 726-749.

Çakılcı, Diren,
Emirhan Berberoğlu: “II. Abdülhamid’in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya’dan Temin Edilen Türler”, **Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. IV, No: 12, 2017, s. 178-202.

Çakmak, Aydın-
Süleyman Beyoğlu: “Osmanlı Devleti’nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallik”, **Tarih Dergisi**, No: 66, İstanbul, 2017, ss. 77-106.

Çavdar, Necati-Kübra
Mamak: “Devlet Salnamelerinde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)”, **OTAM**, No: 42, Güz 2017, s. 47-70.

Çelikkol Zeki,
Aleksander de Groot,
Ben J. Slot:

Lale İle Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Çetinsaya, Gökhan:

“Tarz-ı Siyaset”, **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, ss. 94-111.

_____:

“İslâmi Vatanserverlikten İslâm Siyasetine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss. 265-272.

_____:

“Dış Politika”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 91-100.

[Çorlu], Salih Münir
Paşa:

Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları, Ed. Ali Birinci, Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Dadyan, Saro:

“Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar”, **Milli Saraylar**, No: X, İstanbul, 2012, s. 63-73.

- Darakçıoğlu, Mehmet: **“Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire”**, Doktora Tezi, Princeton, Princeton University, 2010.
- Darling, Linda T.: **Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection & Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660**, Leiden, E. J. Brill, 1996.
- Davison, Roderic H.: "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", **Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923**, Austin, University of Texas Press, 1990, s. 133-165.
- _____ : “Effect of the Electric Telegraph on the Conduct of Ottoman Foreign Relations”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 371-383.
- _____ : “How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, ss. 361-370.
- _____ : “The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 319-328.

- _____ : “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 329-350.
- _____ : “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 169-174.
- _____ : “Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century: How the Sublime Porte Tried to Influence European Public Opinion”, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, ss. 351-359.
- Demir, Betül: “**II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanenin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Demirel, Fatmagül: “II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı”, **Toplumsal Tarih**, 1999, C: XI, No: 63, s. 36-43.
- _____ : **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- _____ : **Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bsk., 2010.

- Demiryürek, Mehmet: “The Legal Foundations of the Commercial Relations between The Ottomans and Neapolitans”, **Bilig**, 2014, No: 69, s. 53-74.
- Deniz, Nuh Mehmet: “**Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Osmanlı Belçika Münasebetleri**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Deringil, Selim: “II. Mahmud’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 59-70.
- _____ : “The Invention of Tradition as Public Image in Late Ottoman Empire, 1808 to 1908”, **Comparative Studies in Society and History**, C: XXXV, No: 1, Ocak 1993, s. 2-29.
- _____ : “Ottoman-Japanese Relations in the Late Nineteenth Century”, **The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese-Turkish Relations**, Ed. Selçuk Esenbel, İnaba Chiharu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2003, s. 42-48.
- _____ : **Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

- _____ : **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013.
- Dinç, Güven: “II. Abdülhamit Döneminde Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Babıali Hukuk Müşavirliği”, **Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul, 22-24 Ekim 2018**.
- Dönmez, Ahmet: **“Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Yeniden Tesisi 1832-1841”**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- _____ : “Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841”, **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan**, Ed. Ersin Embel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 153-182.
- _____ : “Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXVIII, No: 65, 2019, s. 169-195.

- Dreyfus, Françoise: **Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Ebuzziya, Ziyad: “Sultan II. Abdülhamid’in Dinî ve Millî Konulardaki Hassasiyeti: Fransa, İngiltere ve İtalya’da Oynanmasını Yasaklattığı Piyaslar”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi: Tebliğler: II. Türk Edebiyatı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 1988, C: II, s. 327-367.
- Eisenstadt, Samuel N.: **The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Bureaucratic Societies**, New York, The Free Press, 1969.
- _____ : **Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism**, London, Sage Publications, 1973.
- Eldem, Edhem: **Pride and Privilege: A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations**, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004.
- Eraslan, Cezmi: İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid’in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münâsebetleri (1878-1882)”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 221-240.

- _____ : **II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992.
- _____ : "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C. II, s. 373-379.
- Erbengi, Türkan, Emin Kutluğ (Ed.): **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005.
- Erdem, Gökhan: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasıye Geçiş Süreci**", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Erhan, Çağrı: **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Erol, Yasemin Zahide: **"Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri"**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Erözden, Ozan: **Ulus-Devlet**, Ankara, Ulus Kitabevi, 1997.
- Esenbel, Selçuk: **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, İstanbul, İletişim, 2012.

- Faroqhi, Suraiya: “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, C. II, İstanbul, Eren Yayınları, 2004.
- _____ : **Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720**, Çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.
- Findley, Carter V.: “The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle East Studies**, C. I, No: 4, 1970, s. 334-357.
- _____ : “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, C. III, No: 4, 1972, s. 388-416.
- _____ : **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- _____ : “Hariciye Nezareti”, **DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 178-180.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Babiali, 1789-1922**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

- Genç, Hamdi, I. Murat
Bozkurt: “Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2010, C: XXVIII, No: 1, s. 71-103.
- Genç, Mehmet: “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s. 213-226.
- Gençoğlu, Mustafa: “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: IV, No: 2, Temmuz 2014, s. 33-73.
- Georgeon, François: **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, 5. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Giddens, Anthony: **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005.
- Godsey, Jr., William D.: **Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War**, Indiana, Purdue University Press, 1999.
- Goffman, Daniel: **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

- _____ : “Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi”, **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 87-104
- Göçmen, Muammer: “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?”, **Tarih ve Toplum**, C. XXII, No: 128, Ağustos 1994, s. 18-24.
- _____ : **İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995.
- Gökbilgin, Tayyip: “Bâbîâli”, **İA**, C. II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 174-177.
- _____ : “Konsolos”, **İA**, C. VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 836-840.
- Göksoy, İsmail Hakkı: **Endonezya’da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- _____ : “Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century”, **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia**, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 188-192.

- Göncü, T. Cengiz: “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayun”, **Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, No: 15, İstanbul, 2016, ss. 48-61.
- Gönen, Yasemin Saner: “Babıali’nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-1”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, No: 67, s. 12-17.
- Göyünç, Nejat: “Muzafferüddin Şah ve II. Abdülhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri”, **İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 137-193.
- Groot, Alexander H.
de: **The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations: Selected Essays**, İstanbul, Artpress, 2007.
- Gutman, David: “Migrants, Revolutionaries, and Spies: Surveillance, Politics, and Ottoman Identity in the United States”, **Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries**, Ed. Christine Isom, Verhaaren-Kent F. Schull, Indiana, Indiana University Press, 2016, s. 284-296.
- Gülsoy, Ufuk: **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994.

- Günay, Bekir: **Paris’te Bir Osmanlı: Seyyid Abdurrahim Efendi’nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- Günay, Selçuk: “II. Abdülhamid Döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı Politikasından Bazı Örnekler”, **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, No: 18, 1990, s. 133-145.
- Gündüz, Mustafa,
(Ed.): **[Küçük] Mehmed Sa’îd Paşa’nın Hâtırâtı**, İstanbul, Ketebe Yayınları, C. I, 2019.
- Güneş, Hakverdi: **Salnâmelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı**”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Gürpınar, Doğan: **Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History**, Londra, I.B. Tauris, 2014.
- Hakyemez, Cemil: **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.
- Hanioğlu, M. Şükrü: **The Young Turks in Opposition**, New York, Oxford University, 1995.
- _____: **Preparation for A Revolution: The Young Turks, 1902-1908**, Oxford, Oxford University Press, 2001.

- Hanssen, Jens: “Malhamé-Malfamé”: Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution”, **International Journal of Middle East Studies**, No: 43, 2011, s. 25-48.
- Heper, Metin: **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, 1974.
- _____ : **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1977.
- Herbette, Maurice, **Une ambassade Turque sous le Directoire**, Paris, 1902.
- Hurewitz, J.C.: “Ottoman Diplomacy and the European State System”, **Middle East Journal**, C. XV, No: 2, Bahar 1961, s. 141-152.
- Hülagü, Metin: **Osmanlı-Yunan Savaşı: Abdülhamid’in Zaferi**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Ilchman, Waren: “Productivity, Administrative Reform and Anti-Politics: Dilemmas for Developing States”, **Political and Administrative Development**, Ed. Ralph Braibanti, Durham, Duke University Press, 1969.

- İldem, Arzu Etensel: “Le français langue diplomatique de la Sublime Porte: le cas de la légation ottomane de La Haye”, **Documents pour l’histoire du français langue étrangère ou seconde**, No: 38/39, 2007, s. 215-219.
- İnalcık, Halil: “Reisülküttab”, **IA**, C. IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, ss. 671-683
- _____ : “Dar al-Ahd”, **EI**, 2.bs., C. II, Leiden, Brill, 1965, s. 116.
- _____ : “The Turkish Impact on the Development of Modern Europe”, **The Ottoman State and Its Place in World History**, Ed. K. H. Karpat, Leiden, E. J. Brill, 1974.
- _____ : "Sultanizm üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", **Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, No: 7, 1994, 5-26.
- _____ : “Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı-Fransız İttifakı, 1525-44: Barbaros Hayreddin Paşa Fransa’da”, **Muhteşem Süleyman**, Ed. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.
- _____ : **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Tagayyür ve Fesad (1603-1656)**, C. II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

- İpşirli, Mehmet: “Sulh (Osmanlılar’da)”, **DİA**, C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 490-492.
- Jacoby, Tim: **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınları, 2010.
- Jones, Raymond A.: **The British Diplomatic Service: 1815-1914**, Ontario, Wilfrid Laurier University Press, 1983.
- Kadı, İsmail Hakkı: “The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction”, **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia**, Ed. A. C. S. Peacock ve Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 147-174.
- Kanat, Sedat: “Sultan II. Abdülhamid Zamanında Mâbeyn-i Hümâyûn Teşkilatı ve Burada Görev Yapanların Maddi Durumları”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, No: 55, Ekim 2017, s. 431-445.
- _____ : “II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn’un Başlıca Fonksiyonları”, **Akademik Matbuat**, C. I, No: 1, Kasım 2017, s. 52-74.
- Kansu, Aykut: **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Kara, Adem: “Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri”, **Turkish Studies**, C. VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 331-343.

- Karaer, Nihat: “Paris’te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri”, **OTAM**, No: 28, Güz 2010, s. 65-85.
- _____ : “Abdürrahim Muhib Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri”, **OTAM**, C. XXX, No: 30, 2011, s. 1-26.
- _____ : “Fransa’da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri”, **AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXXI, No: 51, 2012, s. 63-92.
- Karahanoğulları, Onur: “III. Cumhuriyet’te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. LXXII, No: 4, 2017, ss. 849-913.
- Karakoç, Ercan: “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi”, **Uluslararası İlişkiler**, C. VII, No: 25, Bahar 2010, s. 157-177.
- Karakoç, Sarkis: **Külliyyât-ı Kavânîn**, Haz. M. Âkif Aydın vd., Cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

- Karal, Enver Ziya: **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946.
- _____ : **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. bsk., 1983.
- Karaman, Kıvanç,
Şevket Pamuk: “Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500-1914”, **Toplumsal Tarih**, No: 191, Kasım 2010, s. 26-33.
- Karataş, Yakup: “Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi”, **Turkish Studies**, C. VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 377-386.
- Karpat, Kemal H.: “Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Ankara, 4. Cilt, ss. 1331-1359.
- _____ : **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Kasap, Sevilay: “**Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı**”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.

- Keçeci, Serkan: “A Milestone in the Evolution of Ottoman-Iranian Diplomacy: The Foundation of the Permanent Embassy of Iran in Istanbul, 1866”, **VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, 29 Mayıs Üniversitesi 11-13 Mayıs 2018**, 13 Mayıs 2018.
- Keegan, Nicholas
Michael: “**Consular Representation in Britain: Its History, Current Status, and Personnel**”, Doktora Tezi, University of Durham, 2004.
- Kerman, Zeynep: “Uşaklıgil, Halit Ziya”, **DİA**, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 227-229.
- Kılıç, Musa: “**Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler**”, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- _____ : “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar”, **OTAM**, No: 31, Bahar 2012, s. 129-155.
- _____ : “Osmanlı Devleti’nin Sefaret İmamları”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. VII, No: 16, Mart 2016, s. 762-782.

_____ : Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri”, **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi (CIÉPO 22) Symposium, 4-8 Ekim 2016: Bildiriler Kitabı**, Ed. Kenan İnan-Miraç Tosun, Trabzon, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, C. II, s. 441-453.

_____ : “İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C. XXXVIII, No: 65, 2019, s. 251-278.

Kırmızı, Abdülhamit: “Osmanlıcılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları”, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu**, C: 1, Kayseri, 2007, s. 69-79.

_____ : “II. Abdülhamid’in Hıristiyan Memurları”, **Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi**, Ed. F. Gün, H. İ. Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2017, s. 654-664.

Kieser, Hans-Lukas: **Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre’sinde Yeni Türkiye’nin Öncüleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

- Kjolsen, Klaus: The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 163-183.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Koç, İnanç Meriç: “**Osmanlı Devleti’nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri**”, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010.
- Koçak, Cemil: “Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 72-82.
- Koçu, Reşat Ekrem: “Bâbîâli”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s. 1746-1754.
- Kolay, Arif: “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXVII, No: 1, 2017, s. 193-214.

- Koloğlu, Orhan: “Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması”, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 127-135.
- Konak, İsmet: “Diplomat P. A. Tolstoy’un Elçiliği ve Osmanlı’ya Dair İzlenimleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, No: 30/2, 2015, s. 507-524.
- Köker, Levent: **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Köksal, Osman: “Elçiye Zeval Olmaz: Osmanlı Devleti’nin Romanya’da Diplomatik Misyon Tesisi ve Örgütü (1878-1900)”, **Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 4-6 Ekim 2017-Bildiri Özetleri Kitabı**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 6.
- Kuneralp, [Ali] Sinan: “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, **Belleten**, C. XXXIV, No: 135, Temmuz 1970, s. 422-435.
- _____ : “İspanya’da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara, 1973-75, C. XI-XIV, ss. 161-175.

_____ : “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 493-510.

_____ : “The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)”, **Studies on Ottoman Diplomatic History 1**, Ed. Sinan Kunalp, İstanbul, İsis Yayınları, 1987, s. 71-78.

_____ : **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber**, İstanbul, İsis Yayınları, 1999.

_____ : “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 113-126.

_____ : “Le service consulaire ottoman au XIXe siècle”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert-Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 431-439.

_____ : “Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917”, **American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989**, Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 100-108.

_____ : “Yusuf Franko Kusa Paşa and His Kinsmen: A Melkite Family in the Service of the Ottoman Empire”, **Youssouf Bey: The Charged Portraits of Fin-de- Siècle Pera**, Ed. Bahattin Öztuncay, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 23-35.

_____ : **Biographical Dictionary of Heads of Foreign Diplomatic Missions Accredited to the Sublime Porte**, İstanbul, İsis Yayınları. (Yayıma hazırlanmaktadır.)

Kuran, Ercümen: **Avrupada Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.

Kurdakul, Necdet: **Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981.

- Kurşun, Zekeriya: “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Yıl 1, No: 1, Nisan 1999, s. 105-118.
- _____ : “Sultan Abdülhamid’in Arap ve Afrika Coğrafyası Politikaları ve Bazı Kamu Diplomasisi Araçları”, **Bir Paşa Bir Sultan: Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 123-142.
- Kurtaran, Uğur: “Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin’in Faaliyetleri (1755-1761)”, **Uluslararası İlişkiler**, C. XII, No: 47, s. 115-131.
- Kurtuluş, Rıza: “Güney Afrika Cumhuriyeti”, **DİA**, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 299-303.
- Küçük, Cevdet: “Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim Tebaa’ya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artın Paşanın Sultan II. Hamid’e Sunduğu İki Lâyiha”, **Birinci Milli Türkoloji Kongresi: Tebliğler- İstanbul, 6-9 Şubat 1978**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1980, s. 243-267.

- Küçük, Evren: “**Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016.
- _____ : “Osmanlı Hariciyesi’nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi”, **OTAM**, No: 43, Bahar 2018, s. 109-140.
- Kürkçüoğlu, Ömer: “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004, 131-150.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Avrupa Tüccarı”, **DİA**, C: IV, İstanbul, 1991, s. 159-160.
- _____ : **Osmanlı Belgelerinin Dili**: Diplomatik, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994
- _____ : “Hayriye Tüccarı”, **DİA**, C: XVII, İstanbul, 1998, s. 64-65.
- Landau, Jacob M.: **Pan-İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme**, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

- Mamak, Kübra: **Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2017.
- Manav, Nursel: “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: II, No: 1, 2017, s. 240-260.
- Mann, Michael: **The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, C. II.
- _____ : **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, Çev. Semih Türkoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Mansel, Philip: **Constantinople: City of the world's desire, 1453-1924**, Londra, John Murray Publishers, 1995.
- Marmara, Rinaldo: **Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, 2012.
- Mattingly, Garret: **Renaissance Diplomacy**, New York, Dover Publications, 1988.
- Maxim, Mihai: “Romanya”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 168-172.

- Mehmed Süreyya: “Afif İbrahim Efendi”, **Sicill-i Osmani**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.I, 1996, s. 142.
- Mézin, Anne: “Les Services consulaires français au XIXe siècle”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 47-61.
- Miladinovic, Jovo: “**Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mumcu, Ahmet: **Divan-ı Hümayun**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.
- Müge-Göçek, Fatma ,
Murat Özyüksel: “The Ottoman Empire’s Negotiation of Western Liberal Imperialism”, **Liberal Imperialism in Europe**, Ed. Matthew P. Fitzpatrick, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- Müller, Leos: “The Swedish-Norwegian Consular Services in the 19th Century (1814-1905)”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 261-270.

- Naff, Thomas: “Reform and conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807”, **Journal of the American Oriental Society**, C. LXXXIII, No: 3, 1963, s. 295-315.
- Nicolson, Harold: **Diplomacy**, 2. bs., Londra, Oxford University Press, 1952.
- Oğuz, Mustafa: “**II. Abdülhamid’e Sunulan Lâyhalar**”, Doktora Tezi, Ankara: 2007, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Okay, M. Orhan: “Aziz Ali Efendi”, C. IV **DİA**, İstanbul, 1991, s. 333-334.
- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007.
- _____ : **Avrupa ve Biz**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- _____ : **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 26. bsk. 2013.
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Özbek, Nadir: “Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihciliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. II, No: 1, 2004, s. 71-90.

Özcan, Abdülkadir,
İlhan Şahin: “Abdülhamid’in Hususi Mektup ve Telgrafları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1984, No: 34, s. 417-474.

Özcan, Azmi: **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, Ankara, İSAM Yayınları, 1997.

_____ : “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992: Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 125-139.

Özcan, Uğur: **II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

Özcan, Uğur, Abidin
Temizer: **Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şebkenderleri**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

- Özkan, Ayşe: “Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ’da Müslüman Emlakı Meselesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXV, No: 59, 2016, s. 85-114.
- Özsoy, Ergün: **Akdeniz’de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret**, İstanbul, Libra Kitap, 2018.
- Öztuna, Yılmaz: **II. Abdülhamîd: Zamânı ve Şahsiyeti**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2008.
- Özyüksel, Murat: “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 5-34.
- _____ : **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1993.
- _____ : “Artin Paşa”, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 119-120.
- _____ : “Azaryan Efendi”, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 7-8.

- _____ : “Naum Paşa”, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 16-17
- _____ : “Yusuf Franko Paşa”, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C: XIX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 35-36.
- Pierson, Christopher: **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çiviyazıları, 2000.
- Plischke, Elmer: **U.S. Department of State: A Reference History**, Connecticut, Greenwood Press, 1999.
- Poggi, Gianfranco: **Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
- Popescu-Judet, Eugenia: Adakale: Geçmişteki Bir Türk Adası”, **Türkler**, C. XII, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 564-575.
- Poyraz, Buğra: **“The End of the Religious Protectorate of France for Ottoman Catholics and the Start of the Diplomatic Relations With the Holy See”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.
- Prens Sabahaddin: **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

- Reid, Anthony: “The Ottomans in Southeast Asia”, **Asia Research Institute Working Paper Series**, No. 36, Şubat 2005, s. 11-13.
- Sâdık el-Müeyyed: **Afrika Sahrâ-yı Kebîri’nde Seyahat**, Haz. H. Bostan-N. Omaç, 3. bsk., İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Safronova, Elena V.: “Russian Consular Service in the 19th Century. Genesis of Russian Consular Institution Network”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 275-289.
- Salzmann Ariel: **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Sarıkcıoğlu, Melike: “İran Kaynakları Işığında II. Abdülhamid Han’ın İran Politikası ve İran’ın Panislamizm’e Bakışı”, **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler, 20-21 Şubat 2014 Selanik**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 277-294.
- Sarıyıldız, Gülden: “Karantina”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 463-465.
- _____ : **Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)**, İstanbul, Der Yayınları, 2004.

- Satow, Sir Ernest: **A Guide to Diplomatic Practice**, Ed. Nevile Bland, Londra, Longmans, 1964.
- Savaş, Ali İbrahim: “Konsolos”, **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 178-180.
- Schmidt, Jan: **Through the Legation Window 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History**, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1992.
- Schmiede, H. Ahmed: **Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, C. II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Selçuk, Eda Uğur: **“İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri”**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009.

- Servantie, Alain,
Antoine Gautier: “Le premier représentant ottoman résidant en Belgique: Le consul Paul Testa”, **Consul et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 440-454.
- Soofizadeh,
Abdolvahid: “I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, No: 54, 2013, s. 183-194.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 5.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2012.
- Söylemezoğlu, Galip
Kemali: **Hariciye Hizmetinde 30 Sene: 1892-1922**, C: I, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950.
- Steiner, Zara: “Introduction”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, Londra, Times Books, 1982, s. 9-32.
- Strayer, Joseph R. **On the Medieval Origins of the Modern State**, Princeton, Princeton University Press, 1970.
- Sugar, Peter F.: “Economic and Political Modernization: Turkey”, **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, New Jersey, Princeton University Press, 1968, s. 146-175.

- Şafak, Nurdan: **Osmanlı Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.
- _____ : **“Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)”**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Şahin, Gürsoy: “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika’nın Keşfinin 400’üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti”, **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017, No: 18, s. 117-159.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Sardinya”, **DİA**, İstanbul, 2009, C. XXXVI, s. 133-135.
- _____ : “Vatikan”, **DİA**, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 564-568.
- Şenışık, Pınar: **“The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire: 1895-1898”**, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Şimşir, Bilal N.: **Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985,1989, 1999, 4 cilt.

- _____ : Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, No: IV, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, s. 32-54.
- Şirin, İbrahim: "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri", **Turkish Studies**, C. III, No: 4, Yaz 2008, 759-771.
- Tabakoğlu, H. Serdar: **XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Temel, Mehmet: "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri", **Belleten**, C: 68, No: 251, Nisan 2004, s. 131-154.
- _____ : "Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı-Avustralya İlişkileri", **SUTAD**, Güz 2016, No: 40, s. 29-42.
- Tezcan, Baki: **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge Univesity, 2010.
- Theolin, Sture: **The Swedish Palace in Istanbul: A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweeden/İstanbul'da Bir İsveç Sarayı: İsveç ile Türkiye Arasında Bin Yıllık İşbirliği**, Çev. Sevin Okyay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- Theunissen, Hans: “Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names: The Historical Background and the Development of A Category of Political Commercial Instruments Together with the Annotated Edition of A Corps of Relevant Documents”, **Electronic Journal of Oriental Studies**, Utrecht, 1998, s. 1-698, C.I, No: 2, s. 1-698.
- Tilly, Charles: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Topaktaş, Hacer: “Polonya’nın Türkiye’deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler”, **Uluslararası İlişkiler**, C. XI, No: 43, Güz 2014, s. 105-125.
- _____ : Osmanlı Diplomasisinde “Tayinat” Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C: X, No: 1, 2015, s. 31-49.
- _____ : **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey’in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)**, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015.
- Turan, Namık Sinan: “Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasisinin Uzakdoğu Asya Misyonu”, **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid**, Ed. Mehmet Metin

Hülagü, Şakir Batmaz, C. IV, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2011, s. 59-89.

_____ : **İmparatorluk ve Diploması: Osmanlı Diplomasinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Türkan, Ahmet: “Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Papalıkla İlişkiler”, **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler, 20-21 Şubat 2014 Selanik**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 321-337.

Uçar, Ahmet: **Unutulmayan Miras: Güney Afrika’da Osmanlılar**, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007.

Uçar, Fethullah: “**Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri (1839-1918)**”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2018.

Uçarol, Rifat: **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, İstanbul, Derin Yayınları, 2015.

Uğur, Hatice: **Osmanlı Afrikası’nda Bir Sultanlık: Zengibar**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Ulbert, Jörg: “Introduction: La fonction consulaire au XIXe siècle”, **Consuls et services consulaires au XIXe siècle**, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 9-18.

- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968.
- Uşaklıgil, Halid Ziya: **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılâp ve Aka, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Amedi Galip Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar”, **Bellekten**, C: I, No: 2, 1937, s. 357-410.
- _____ : “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, **Bellekten**, C. XIII, No: 51, 1982, s. 573-650.
- Veinstein, Gilles: “İstanbul’da İlk Daimi Sefaretlerin Açılması”, **Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005**, Ed. Edhem Eldem, Çev. Menekşe Tokyay, C. II, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 717-733.
- Wasti, S. Tanvir: “The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan”, **Middle Eastern Studies**, C: XXX, No: 4, Ekim 1994, s. 956-962.
- Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı, 1986.
- _____ : **Ekonomi ve Toplum**, Çev. Latif Boyacı, C. I, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012.

Wright, Arnold (Ed.): **Twentieth Century Impressions of Ceylon: Its History, People, Commerce, Industries and Resources**, Londra, Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1907.

Yağcı, Zübeyde Güneş: "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi", **Bellekten**, C. LXXX, No: 287, Nisan 2016, ss. 177-199.

Yalçınkaya, Mehmet

Alaaddin: "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", **OTAM**, Sayı: 7, 1996, s. 319-338.

_____ : "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: I, s. 660-675.

_____ : "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797-1800)", **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Ed. Kemal Çiçek, Haarlem, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, 381-407.

_____ : "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", **Osmanlı Araştırmaları**, 2008, s. 127-159.

- _____ : **The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London: 1793-1797**, İstanbul, İsis Yayınları, 2010.
- Yalçinkaya, Alâeddin: **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, 2. bsk., Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yasamee, Feroze A. K.: **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanç, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.
- Yenidünya, Süheyla: **Mehmet Sait Hâlet Efendi: Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)**", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yerlikaya, İlhan: "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları", **Toplumsal Tarih**, Mart 1994, No: 3, s. 17-19.
- Yıldız, Gültekin: Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)", **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Mart 2001, Sayı 9, s. 131-167.
- _____ : "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde *Ataşemiliterliğin* İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, No: 17, Güz 2012, ss. 242-244.

- Yorulmaz, Naci: **Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I**, Londra, I. B. Tauris, 2014.
- Yurdakul, İlhami: “XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri: Osmanlı Hilâfetinin Güney Asya’da Dinî-Siyasî Nüfuzu”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, No: 13, 2005, s. 19-48.
- _____ : “II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeleri”, **Hediye Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 83-94.
- Yurdusev, A. Nuri: “The Ottoman Attitude Toward Diplomacy”, Ed. A. Nuri Yurdusev, **Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?**, Basingstoke, Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004, s. 5-35.

3- İNTERNET KAYNAKLARI

Kubbealtı Lugati, <http://lugatim.com/s/hariciye>

Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>

TC. Bern Büyükelçiliği, <http://bern.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/331438>

Suna Suner, “**The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire**”, **Don Juan Archiv Wien Online**,
<https://db.donjuanarchiv.at/pub/DJA/BOT.pdf>

Taha Toros Arşivi, Dosya No: 228 - Zeki Kunalp,
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

EKLER

- EK 1:** III. Selim'in Daimi Elçiliklerin Kurulmasına Dair Hatt-ı Hümayunu.....**320**
- EK 2:** Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden Osmanlı Devleti Paris Sefareti Çalışanlarının İsim ve Adres Bilgileri.....**321**
- EK 3:** Ordu Doktoru Nureddin'in Paris'te Eczacılık Okulu'na Kayıt Olması İçin Osmanlı Paris Sefareti'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Yapılan Başvuru.....**322**
- EK 4:** II. Abdülhamid Dönemi Hariciye Nazırlarından Ahmed Tevfik Paşa (1895-1909).....**323**
- EK 5:** II. Abdülhamid Dönemi Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan (1880-1884/1885-1901).....**324**
- EK 6:** Hariciye Nezareti Dairelerinin de Yer Aldığı Babıali Kompleksini Tasvir Eden Bir Gravür (XIX. Yüzyıl Ortaları).....**325**
- EK 7:** Babıali Hukuk Müşavirliğini (İstişare Odası) Hicveden Yusuf Franko'ya Ait Karikatür.....**326**
- EK 8:** Matbuat-ı Hariciye Müdürünü Konu Alan Yusuf Franko'ya Ait Karikatür...**327**
- EK 9:** Devlet Salnamelerinden II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları Tablosu..**328**
- EK 10:** Osmanlı Daimi Elçilikleri Açılış Tarihleri Listesi (1793-1917).....**331**
- EK 11:** Osmanlı Şehbenderlikleri Açılış Tarihleri Listesi (1802-1917).....**332**
- EK 12:** II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Avrupa, Rusya, İran)..**341**
- EK 13:** II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Amerika).....**342**
- EK 14:** II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Asya ve Avustralya)...**343**
- EK 15:** II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Afrika).....**344**

EK 2: Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden Osmanlı Devleti Paris Sefareti Çalışanlarının İsim ve Adres Bilgileri

— 6 —

PAYS ET DEMEURS.	NOMS ET QUALITÉS.	DATE DE LA REMISE des lettres de créance.	DAMES.
AMBASSADEURS. (Suite.)			
TURQUIE. 10, rue de Presbourg.	S. Exc. MUNIR-BEY, ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire.....	31 déc. 1895.	
24, rue Murillo.	H. MISSAK EFFENDI, conseiller d'ambassade.....		M ^{me} MISSAK.
10, rue de Presbourg.	DJEMAL BEY, premier secrétaire.		
Idem.	M. NABI BEY, premier secrétaire.		
Idem.	MOUHIEDDIN BEY, deuxième secrétaire.		
Idem.	OSMAN CHERIF BEY, attaché.		
Idem.	ALAEDDIN BEY, attaché.		
Idem.	EURFI BEY, attaché.		
Idem.	M. le lieutenant colonel d'état-major HUSSEIN REMZI BEY, attaché militaire.		

Kaynak: AMAÉ, Protocole (1814-1940)-Corps Diplomatique, 123 SUP/115

EK 3: Ordu Doktoru Nureddin'in Paris'te Eczacılık Okulu'na Kayıt Olması İçin Osmanlı Paris Sefareti'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Yapılan Başvuru

*Ambassade Impériale
Ottomane 2980*

Paris, le 17 Octobre 1893.

*Mr. Dore
F. M. Dore*

SECTION
POLITIQUE
18 OCT. 1893

18
OCTOBRE
1893

Monsieur le Ministre,

Le Capitaine Docteur Nureddin, Médecin de l'Armée Impériale Ottomane, sollicite l'autorisation d'entrer à l'École Supérieure de Pharmacie à Paris en qualité d'élève régulier.

Le Capitaine Nureddin étant envoyé à Paris pour y étudier spécialement la Chimie, il y aurait lieu de le dispenser des

Son Excellence
Monsieur Develle,
Ministre des Affaires Étrangères
etc etc etc Paris

Kaynak: AMAÉ, Affaires Diverses Politiques-Turquie, 75 ADP/28

EK 4: II. Abdülhamid Dönemi Hariciye Nazırlarından Ahmed Tevfik Paşa (1895-1909)

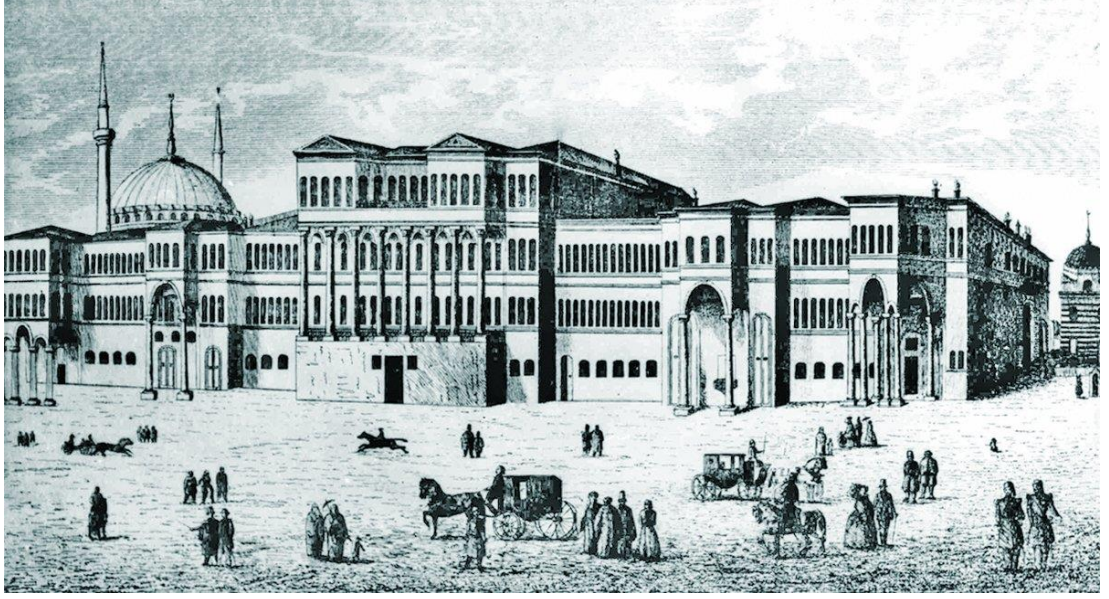
Kaynak: SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu, FFT513008

EK 5: II. Abdülhamid Dönemi Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan (1880-1884/1885-1901)

Kaynak: IRCICA Arşivi, FAY244677, 1884

EK 6: Hariciye Nezareti Dairelerinin de Yer Aldığı Babıali Kompleksini Tasvir Eden Bir Gravür (XIX. Yüzyıl Ortaları)

Kaynak: “Babıali”, DİA, C. IV, İstanbul, 1991, s. 386.

EK 7: Babiali Hukuk Müşavirliğini (İstişare Odası) Hicveden Yusuf Franko'ya Ait Karikatür

Kaynak: Bahattin Öztuncay (Ed.), Yousouf Bey: The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 60.

EK 8: Matbuat-ı Hariciye Müdürünü Konu Alan Yusuf Franko'ya Ait Karikatür

Kaynak: Bahattin Öztuncay (Ed.), Youssef Bey: The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 74.

EK 9: Devlet Salnamelerinden II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları Tablosu

Tablo Osmanlı sefaretleri kadrolarında misyon şefleri olan sefirler ve katipler dışında bulunan elçilik görevlilerini göstermektedir. Elçiliklerde katip ve başkatip gibi görevlilerin bazen aynı zamanda müsteşar, şebender/başşebender ve kañçılar gibi vazifeleri de bulunuyordu. Bu görevler tablolarında ayrı şekilde gösterilmiştir. Bu tablolara göre elçiliklerde 1886’lardan 1900’lere kadar ataşe, ataşemiliter ve ataşenaval görülmemektedir. İlgili dönemde bu personellerin bulunduğu dair bilgiler arşiv belgelerinde mevcuttur. Bu sebeple, devlet salnamelerinden elde edilen veriler teyit edilerek kullanılmalıdır.

	1877	1878	1879	1880	1881	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Londra				M	M				M	M AN	M
Paris	A K	A A K	A A K	A AM K	M AM	AM	AM	AM AN	AM AN	M AM	M
Berlin	A AM	A AM	AM	AM	AM			AN	AN	M	M
Viyana	Ş	Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M		AN	M AN	M	M
Petersburg	A		M	AM	AM		AM	AM AN	AM AN	M AM	M
Tahran	AM	AM	A A AM	A A				K	K	K	M
Roma								AN	AN		M
Washington								AN	AN		
Atina								AN	AN		
Brüksel	A	A	A								
Bükreş											
Stockholm ve Lahey							A				
Belgrad											
Çetine										AM	AM
Madrid										M	M

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataşe/Fahri Ataşe: A/FA Ataşemiliter: AM Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kañçılar: K Başşebender/şebender/Şebender vekili/fahri başşebender: Ş

	1887 / 1888	1888 / 1889	1889 / 1890	1890 / 1891	1891 / 1892	1892 / 1893	1893 / 1894	1894 / 1895	1895 / 1896	1896 / 1897	1897 / 1898
Londra	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Paris	M	M K	M K	M K	M K	M K	M K	M K	M K	M Ş K	M
Berlin	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Viyana	M	M	M	M	M	M	M Ş	M	M	M Ş	M Ş
Petersburg	M	M	M	M	M	M Ş	M Ş	M Ş	M	M Ş	M Ş
Tahran	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Roma	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Washington											
Atina									K	K	
Brüksel											
Bükreş							K	K K	K K	K K	K K
Stockholm ve Lahey											
Belgrad							K		K	K	Ş
Çetine											
Madrid											

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataşe/Fahri Ataşe: A/FA Ataşemiliter: AM
Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kaçılar: K Başşehbender/şehbender/Şehbender vekili/fahri
başşehbender: Ş

	1898 / 1899	1899 / 1900	1900 / 1901	1901 / 1902	1902 / 1903	1903 / 1904	1904 / 1905	1905 / 1906	1906 / 1907	1907 / 1908	1908 / 1909
Londra	M	M	M	M	M	M A	M A	M A	M A	M A FA	M A FA
Paris	M	M	M FA	M F FA	M	M A	M A	M A	M A	M A	M A A
Berlin	M	M	M	M	M	M	M	M	M Ş	M A Ş	M A Ş
Viyana	M Ş	M Ş	M	M Ş	M	M TA Ş	M	M	M	M	M
Petersburg	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş
Tahran	M	M	M	M K	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M Ş
Roma	M	M	M	M	M	M	M	M	M FA	M	M
Washington	Ş	Ş	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM	Ş Ş AM
Atina		K			K	K	K	K	A	A	
Brüksel				M	M K	M K	M K	M K	K	K	K
Bükreş	K		Ş								
Stockholm ve Lahey											
Belgrad	Ş	Ş	Ş		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	FM Ş	FM Ş
Çetine											
Madrid							Ş				
Stockholm ve Brüksel											
Lahey											
Stockholm											
Bern				M Ş	M	M K	M K	M K	M K	M K	M K

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataş/Fahri Ataş: A/FA Ataşemiliter: AM Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kançılar: K Başşehbender/şehbender/Şehbender vekili/fahri başşehbender: Ş

Kaynak: 1294 D.S., s. 542-544; 1295 D.S. (D. S.), s. 440-441; 1296 D. S., s. 229-230; 1297 D. S. , s. 455-456; 1299 D. S., s. 149-152; 1300 D. S. , s. 252-255; 1301 D. S. : s. 466-470; 1302 D. S. , s. 480-484; 1303 D. S. , s. 411-413; 1304 D. S., s. 378-380; 1305 D. S. , s. 288-290; 1306 D. S., s. 734-739, 744; 1307 D. S., s. 828-834, 838; 1308 D. S., s. 820-826, 830; 1309 D. S. , s. 852-858, 864; 1310 D. S., s. 862-868, 874; 1311 D. S., s. 888-894, 900; 1312 D. S., s. 906-912, 918; 1313 D. S., s. 946-953, 958; 1314 D. S., s. 952-959, 966; 1315 D. S., s. 596-601, 603; 1316 D. S., s. 722-727, 732; 1317 D. S. , s. 682-700; 1318 D. S., s. 722-739; 1319 D. S., s. 784-803; 1320 D. S., s. 800-819; 1321 D. S., s. 854-879; 1322 D. S., s. 874-899; 1323 D. S., s. 948-973; 1324 D. S., s. 1012-1037; 1325 D. S., s. 1008-1033; 1326 D. S., s. 1008-1032.

EK 10: Osmanlı Daimi Elçilikleri Açılış Tarihleri Listesi (1793-1917)

Başkentler	İlk Açılış	Kapanış	İkinci Açılış
Londra	1793	1821	1836
Paris	1797	1821	1835
Viyana	1797	1821	1832
Berlin	1797	1807	1837
Atina	1840		
Tahran	1848		
Brüksel	1849	1860	1861
Lahey	1855	1860	1877
Madrid	1857	1860	1881
Petersburg	1857		
Napoli	1857	1860	
Torino	1857	1870	
Washington	1867		
Roma	1870		
Stockholm	1877		
Bükreş	1878		
Belgrad	1879		
Çetine	1879		
Bern	1899		
Sofya	1909		
Kopenhag	1917		

Listede yer alan başkent ve tarih bilgileri tez metninde kaynakları yer alan ve haritalarda kullanılan bilgilerdir.

EK 11: Osmanlı Şebenderlikleri Açılış Tarihleri Listesi (1802-1917)

Şehirler	İlk Açılış	Kapanış	İkinci Açılış
Napoli	1802	1821	1839
Trieste	1802	1821	1836
Venedik	1802	1821	1836
Marsilya	1803	1821	1838
Cenova	1803	1821	1840
Korfu	1804	1821	1838
Amsterdam	1804	1821	1845
Messina	1805	1821	1857
Malta	1805	1821	1838
Cadiz	1805	1821	1870
Londra	1806	1821	1838
Alicante	1806	1821	1867
Lizbon	1807	1821	1843
Ligorna	1807	1821	1838
Zanta	1820	1821	1858
Birmingham	1838		
Tebriz	1839		
Zemun	1840		
Anvers	1840		
Sire	1841		
Cebelitarık	1841		
Hocabey	1842		
Le Havre	1842		
Paris	1843		
Porto	1843		
Hamburg	1844		
Barselona	1844		
New York	1845		
Viyana	1846		
Lyon	1847		
Bombay	1848		
Kalküta	1848		
İbrail	1848		
Kalas	1848		
Manchester	1849		
Cagliari	1851		

Liverpool	1850
Taygan	1850
Rio de Janeiro	1850
Plymouth	1850
Southampton	1852
Cork	1852
Ümit Burnu/Cape Town	1852
Bordeaux	1851
Tiflis	1851
Boston	1852
İzdir	1853
Voniçe	1853
Balyabadra	1853
Dieppe	1854
Valensiya	1855
Brüksel	1855
Danzig	1855
Peşte	1855
Eğriboz	1855
Santorin	1855
Rouen	1855
Atina	1856
İstendil	1856
Bremen	1856
Rotterdam	1856
Kirmanşah	1856
Liège	1856
Brest	1857
Ozurgeti	1857
Baltimore	1858
Washington	1858
Port Louis/Mauritius	
Adası	1858
Tolon	1859
Gözleve	1861
Newcastle	1861
Ankona	1861
Ravenna	1862
Senigallia	1862
Augusta	1862

Trapani	1862
Muhammara	1862
Kefe	1862
Kerson	1862
Palermo	1862
Boulogne-sur-mer	1862
Siraküza	1862
Katanya	1863
Spezia	1863
Milazzo	1863
Licata	1863
Mazara	1863
Marsala	1863
Reggio di Calabria	1863
Elba Adası	1863
Sevilla	1863
Terranova	1863
Kolombo	1863
Gal	1863
Nantes	1863
Gallipoli	1864
Madrid	1864
Ragusa	1864
Zadar	1864
İspalato	1864
Milan	1864
Singapur	1864
Kerç	1864
Orsova	1864
Kefalonya	1864
Dublin	1864
Leipzig	1865
Petersburg	1865
Sète	1865
Çuka Adası	1865
Ayamavra	1865
Mannheim	1865
Edinburgh	1866
El Puerto de Santa Maria	1866
Malaga	1866

Cartagena	1866
Kervansaray	1866
Belfast	1866
Sohum	1867
Sanremo	1868
Tarragona	1868
New Orleans	1868
San Francisco	1868
Chicago	1868
Philadelphia	1868
Palma de Mayorka	1868
Poti	1869
Nürnberg	1869
Calais	1869
Fiume	1869
Dunkerque	1869
Sine	1869
Lahey	1869
Bristol	1870
Berdyansk	1870
Bayonne	1870
Brindisi	1871
Benderbuşir	1871
Jersey	1872
Roma	1872
Stockholm	1872
Berlin	1872
Münih	1872
Temeşvar	1874
Dresden	1874
Loznica	1874
Kurtuba	1874
Rostov	1874
Hoy	1874
Nakşa	1874
Nice	1874
Frankfurt	1875
Almeria	1875
Hemedan	1875
Reşt	1875

Şiraz	1875
Barletta	1875
Catanzaro	1875
Civitavecchia	1875
Alghero	1875
Savona	1875
Portofino	1875
Girgenti	1875
Carloforte	1875
Ventimiglia	1875
Bari	1875
Değirmenlik	1875
Misolongi	1875
İskoplo	1875
Kataro	1877
Serifos	1877
Santander	1878
Bordigera	1878
Bilbao	1878
Batum	1879
Yaş	1879
Yergöğü	1879
Turnuseverin	1879
Köstence	1879
Sünne	1879
Tulça	1879
Niş	1879
Kars	1879
Bastia	1879
Bükreş	1879
Podgoriçe	1879
Batnoz	1879
Calaraşi	1879
Nikolayev	1880
Varna	1880
Rusçuk	1880
Vidin	1880
Pizzo di Calabria	1880
Ostend	1881
Ghent	1881

Brugge	1881
Adra	1881
Grao de Valensiya	1881
Garós	1881
Galos	1881
Narda	1881
Yenişehir	1881
Tırhala	1881
Çatalca	1881
Kardiçe	1881
Neapoli	1881
Pire	1882
Batavya	1882
Kişinev	1882
Kopenhag	1882
Göteborg	1882
Amsterdam	1882
Köln	1882
Sivastopol	1882
Floransa	1882
Castellammare	1882
Urmiye	1882
Savuçbulak	1882
Brighton	1882
Cowes	1882
Dartmouth	1882
Dover	1882
Falmouth	1882
Glasgow	1882
Harwich	1882
Hull	1882
Lydd	1882
Londonderry	1882
Lowestoft	1882
Newport	1882
North Shields	1882
Portsmouth	1882
Ramsgate	1882
Scilly Adaları	1882
Sheffield	1882

Swansea	1882
Weymouth	1882
Mariupol	1883
Moskova	1883
Bologna	1884
Sassari	1884
Casares	1884
Torino	1884
İsfahan	1884
Cortona	1885
San Sebastian	1885
Revan	1885
Vigo	1885
Stuttgart	1886
Lysekil	1886
Coruna	1886
Gijón	1886
Kragoyevaç	1886
Öziçe	1886
Vranya	1886
Bakü	1887
Libourne	1887
Karaçi	1887
Sunderland	1887
Melbourne	1887
Bar	1888
Kristiania	1888
Johannesburg	1888
Kalamata	1888
Medaris (Madras)	1889
Cherbourg	1889
Gırnata	1889
Novoroski	1889
Cardiff	1889
Yalta	1889
Havana	1890
Wiesbaden	1890
Kalafat	1891
Milford Haven	1892
Krayova	1892

Tynemouth	1892
Ülgün	1893
Jerez	1893
Brun	1893
Bane	1893
Sakkız	1893
St. Vincent	1893
Ajaccio	1893
Belgrad	1896
Selmas	1896
Breslau	1896
La Ciotat	1897
Limerick	1897
Tahran	1897
Akmescid	1897
Sidney	1897
La Rochelle	1897
Cenevre	1898
Las Palmas	1898
Lince	1898
West Hartlepool	1899
Malmö	1901
Turnu Magurele	1902
Kiel	1904
Zürih	1904
Lille	1904
Natal	1904
Rangoon	1905
Düsseldorf	1906
Douglas/Man Adası	1907
Bradford	1907
Sao Paulo	1908
Vladivostok	1905
Bergen	1909
Fransız Guyanası	1909
Dakar	1910
Königsberg	1910
Filibe	1910
Sofya	1910
Burgaz	1910

Buenos Aires	1910
Saraybosna	1910
Manila	1910
Chernovich	1911
Harare	1911
Hannover	1917
Santa Cruz	1917
Dedeğaç	1917
Gümölcine	1917

Kaynak: BOA, Şehbenderlik Defterleri (No: 1, 2, 3) ve Devlet-i Aliyye Salnameleri.

Listede yer alan şehir ve tarih bilgileri haritalarda kullanılan bilgilerdir.

Fahri ve muvazzaf (maaşlı) şehbenderlik ile başşehbender, şehbender vekili, şehbender memuru gibi ayrımlar yapılmamış, hepsi şehbender kabul edilerek ilk tayin tarihi şehbenderliğin açılış tarihi olarak esas alınmıştır.

1821’de mevcut şehbenderliklerin topluca kapatılmasının ardından 1836’dan itibaren yeniden açılan şehbenderliklerden bazılarının ilerleyen dönemde kapatıldığı bilinmektedir.

EK 13: II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Amerika)

EK 14: II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Asya ve Avustralya)

EK 15: II. Abdülhamid Dönemi Şehbenderlikleri Haritası (Afrika)

Kaynak: Haritaların oluşturulmasında ArcGIS programı kullanılmıştır. Haritalardaki bilgilerin elde edildiği veriler BOA, Şehbenderlik Defterleri (No: 1, 2, 3) ve Devlet Salnameleri'dir. Fahri ve muvazzaf (maaşlı) şehbenderlik ile başşehbender, şehbender vekili, şehbender memuru gibi ayrımlar yapılmamış, hepsi şehbender kabul edilerek ilk tayin tarihi şehbenderliğin açılış tarihi olarak esas alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep BOSTAN, 2008’de Londra Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. 2011’de Leicester Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Dünya Düzeni Bölümü Yüksek Lisans programında “An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy” adlı tezini tamamladı. 2013’te İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda doktora çalışmalarına başladı. Prof. Dr. Mehmet Ö. ALKAN danışmanlığında “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması” başlıklı tez çalışmasını sürdürdü. Bu araştırmaları sırasında 2015’te TÜBİTAK desteği ile Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü’nde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2017’de Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde araştırmalarına devam etti. “Çalkantılı Bir Devrin Sorunlu Hukukçusu: Bosnalı Ali Ulvi Bey” (Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar, Ed. Abdülhamit Kırmızı, İstanbul, 2013) adlı bir makalesi, Osmanlıca’dan günümüz Türkçesine aktararak yayına hazırladığı Hâlid Ziyâeddin’in “Musavver Mısır Hatıratı” adlı eseri (A. Yıldırım ile beraber, İstanbul, 2017) bulunmaktadır.